

**BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ
İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER
FAKÜLTESİ DERGİSİ**

*Bingöl University
Journal of Economics and Administrative Sciences*

Türkçe ve İngilizce Yayınlanan
ULUSLARARASI HAKEMLİ DERGİDİR

*Published in Turkish and English
INTERNATIONAL PEER-REVIEWED JOURNAL*

T.C.
BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ

İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ

Journal of Economics and Administrative Sciences

Yıl/Year: 7 Cilt/Volume: 7 Sayı/Issue: 2 Aralık/December: 2023

Türkçe ve İngilizce Yayımlanan Uluslararası Hakemli Dergi
International Peer-Reviewed Journal Published in Turkish and English

RePEc

ASOS indeks

T.C.
BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ

Yıl/Year: 2023 Sayı/Issue: 2

ISSN: 2651-3234

E-ISSN: 2651-3307

YAYIN SAHİBİ / PUBLISHER

Bingöl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Adına /
On Behalf of Bingöl University Faculty of Economics and Administrative Sciences Prof. Dr. | Prof. Ersin ERKAN
(Dekan /Dean)

BAŞ EDITÖR / EDITOR IN CHIEF

Doç. Dr. | Assoc. Prof. Müslüm POLAT

YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ / EDITORIAL MANAGER

Dr. Öğr. Üyesi | Asst. Prof. Doğan BARAK

EDİTÖRLER / EDITORS

Dr. Öğr. Üyesi | Asst. Prof. Mustafa ÜNLÜ (Ekonometri/Econometrics)

Dr. Öğr. Üyesi | Asst. Prof. Doğan BARAK (İktisat/Economics)

Dr. Öğr. Üyesi | Asst. Prof. Muhsin TAN (İşletme/Management)

Dr. Öğr. Üyesi | Asst. Prof. Ahmet Melik SAHABİ (Finans/Finance)

Dr. Öğr. Üyesi | Asst. Prof. Yunus Emre KARACA (Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler / Political Science and
International Relations)

İNGİLİZCE DİL EDITÖRÜ / ENGLISH LANGUAGE EDITOR

Dr. | Dr. M. Burak DELİBAŞ

REDAKTÖR / REDACTOR

Arş. Gör. | Res. Asst. Ali İrfan ÖZEREN

SEKRETERYA / SECRETARIAT

Arş. Gör. | Res. Asst. Salih ŞİMŞEK

GRAFİK TASARIM / GRAPHIC DESIGN

Arş. Gör. | Res. Asst. Tolga UCAR

YAZIŞMA ADRESİ / CORRESPONDING ADDRESS

Selahaddin-i Eyyübi Mah. Aydınlık Cad. No: 1, Bingöl Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, 12000,
Merkez/Bingöl Tel: +90 (426) – 216 00
12/13-14-15 / 1720 Faks: +90 (426) – 216 00 18

WEB SAYFASI / WEB PAGE

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/biibfad>

E-POSTA / E-MAIL:

biibfad@bingol.edu.tr / biibfad@gmail.com

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD

- Prof. Dr. | Prof. Mehmet Dalar (Abant İzzet Baysal University-TURKEY)
- Prof. Dr. | Prof. Sait Patır (Bingöl University-TURKEY)
- Prof. Dr. | Prof. İbrahim Ethem Taş (Kahramanmaraş Sütçü İmam University-TURKEY)
- Prof. Dr. | Prof. Abdulvahap Baydaş (Düzce University-TURKEY)
- Doç. Dr. | Assoc. Prof. Halim Tatlı (Bingöl University-TURKEY)
- Doç. Dr. | Assoc. Prof. Hasan Murat Ertuğrul (Undersecretariat of Treasury, Republic of TURKEY)
- Doç. Dr. | Assoc. Prof. Çağlar Yurtseven (Bahçeşehir University-TURKEY)
- Doç. Dr. | Assoc. Prof. Mehmet B. Aslan (Bingöl University-TURKEY)
- Doç. Dr. | Assoc. Bilal Bağış (Bingöl University - TURKEY)
- Dr. Öğr. Üyesi | Asst. Prof. Fevzi Kaçer (Bingöl University-TURKEY)
- Dr. Öğr. Üyesi | Asst. Prof. İsmail Narin (Bingöl University-TURKEY)
- Dr. Öğr. Üyesi | Asst. Prof. Jean Paul Rabanal (Dolby College -USA)
- Dr. Öğr. Üyesi | Asst. Prof. Ren Wang (Hunan University - CHINA)
- Dr. Öğr. Üyesi | Asst. Prof. Sylvain Benoit (Université Paris-Dauphine - FRANCE)
- Dr. Öğr. Üyesi | Asst. Prof. Aadil Nakhoda (IBA Karachi-PAKISTAN)
- Dr. | Dr. Mohd Nor Hakim Bin Yusoff (University of Malaysia Kelantan-MALAYSIA)
- Dr. | Dr. Mohd Rafi Yaacob (University of Malaysia Kelantan-MALAYSIA)
- Senior Treasury Specialist Hüsni Tekin (The Turkish Treasury - TURKEY)

BİİBFAD, yılda iki sayı olarak Haziran ve Aralık aylarında çıkarılmaktadır. Her hakkı saklıdır.

Yayınlar için ücret talep edilmez. Derginin adı belirtilmeden hiçbir alıntı yapılamaz.

BİİBFAD is published biannually, in June and December, respectively. Publication is free of charge. No quotation may be made without an explicit reference to the magazine.

YAYIN DANIŞMA KURULU / EDITORIAL ADVISORY BOARD

- Prof. Dr. | Prof. Barry Eichengreen (UC Berkeley - USA)
- Prof. Dr. | Prof. Kenneth Kletzer (UCSC - USA)
- Prof. Dr. | Prof. Francisco L. Rivera-Batiz (Columbia University - USA)
- Prof. Dr. | Prof. Mehmet Asutay (Durham University-UNITED KINGDOM)
- Prof. Dr. | Prof. Mehmet Barca (Social Sciences University of Ankara-TURKEY)
- Prof. Dr. | Prof. Burç Ülengin (İstanbul Technical University-TURKEY)
- Prof. Dr. | Prof. Ahmet Faruk Aysan (İstanbul Şehir University-TURKEY)
- Prof. Dr. | Prof. İsmail Bakan (Sütçü İmam University-TURKEY)
- Prof. Dr. | Prof. Remzi Altunışık (Sakarya University- TURKEY)
- Prof. Dr. | Prof. Erkan Oktay (Atatürk University-TURKEY)
- Prof. Dr. | Prof. Seyfettin Erdoğan (İstanbul Medeniyet University-TURKEY)
- Prof. Dr. | Prof. Mikail Erol (Çanakkale 18 Mart University-TURKEY)
- Prof. Dr. | Prof. Ahmet Gürbüz (Bingöl University-TURKEY)
- Prof. Dr. | Prof. Fazıl Hüsnü Erdem (Dicle University-TURKEY)
- Prof. Dr. | Prof. Ahmet Yatkin (Fırat University-TURKEY)
- Prof. Dr. | Prof. Yakup Bulut (Mustafa Kemal University-TURKEY)
- Prof. Dr. | Prof. Vasile Dogaru (West University of Timisoara- ROMANIA)
- Prof. Dr. | Prof. Jorge Eduardo Carrera (University of La Plata - ITALY)
- Prof. Dr. | Prof. Rafal Matera (University of Lodz - POLAND)
- Prof. Dr. | Prof. Muammer Erdoğan (Bingöl University-TURKEY)
- Prof. Dr. | Prof. Sait Patr (Bingöl University-TURKEY)
- Prof. Dr. | Prof. Muhittin Kaplan (İstanbul University-TURKEY)
- Prof. Dr. | Prof. Hüseyin Özer (Atatürk University-TURKEY)
- Prof. Dr. | Prof. E. Muhsin Doğan (Ondokuz Mayıs University-TURKEY)
- Prof. Dr. | Prof. Doğan Uysal (Celal Bayar University-TURKEY)
- Prof. Dr. | Prof. Mehmet Çınar (Bursa Uludağ University-TURKEY)
- Prof. Dr. | Prof. Tuncay Çelik (Erciyes University-TURKEY)
- Prof. Dr. | Prof. Rouhia Noomene (Universitat Autònoma de Barcelona-SPAIN)
- Prof. Dr. | Prof. Ahmet Tabakoğlu (Marmara University -TURKEY)
- Prof. Dr. | Prof. Servet Bayındır (İstanbul University-TURKEY)
- Prof. Dr. | Prof. Abdulvahap Baydaş (Düzce University-TURKEY)
- Prof. Dr. | Prof. Ferit İzci (Van Yüzyüncü Yıl University-TURKEY)
- Doç. Dr. | Assoc. Prof. Flaudette May Datuin (University of Phillipines, PHILIPPINES)
- Doç. Dr. | Assoc. Prof. Said Bùherâva [Bouheraoua] (ISRA Kuala Lumpur-MALAYSIA)
- Doç. Dr. | Assoc. Prof. AHCENE (Ahsen) LAHSASNA (INCEIF Kuala Lumpur - MALAYSIA)
- Doç. Dr. | Assoc. Prof. Buerhan Saiti (Malaysia Islam University-MALAYSIA)
- Dr. | Dr. Mohd Nor Hakimin Bin Yusoff (University of Malaysia Kelantan-MALAYSIA)
- Dr. | Dr. Mohd Rafi Yaacob (University of Malaysia Kelantan-MALAYSIA)

HAKEM KURULU / REFEREE BOARD

Bingöl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi (BİİBFAD), en az iki hakemin görev aldığı çift taraflı kör hakemlik sistemi kullanmaktadır. Hakem isimleri gizli tutulmakta ve yayımlanmamaktadır. Hakemlerimize DergiPark sistemi üzerinden hakemlik belgesi gönderilmektedir. Hakemlik belgesi ulaşmayan hakemlerimiz **biibfad@bingol.edu.tr** adresinden hakemlik belgesi talebinde bulunabilirler. Hakemlik davetimizi kabul edip değerli görüş ve düşüncelerini bizimle paylaşan hakemlerimize teşekkür ederiz.

*Bingöl University Journal of the Faculty of Economics and Administrative Sciences (BİİBFAD) uses a double-blind referee system in which at least two referees work. Referee names are kept confidential and not published. Referee certificates are sent to our referees through the DergiPark system. Our referees who have not received their referee certificate can request an arbitration certificate from **biibfad@bingol.edu.tr**. We would like to thank our referees who accepted our invitation to referee and shared their valuable opinions and thoughts with us.*

Dergimizin bu sayısına (Aralık 2023) gönderilen makaleleri değerlendiren tüm hakemlerimize teşekkür ederiz.
We gratefully acknowledge the referees who kindly helped us review the articles sent for the current issue (December 2023).

AMAÇ VE KAPSAM

Bingöl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi bünyesinde yayımlanan dergimiz; ekonomi ve finans, beşeri ve sosyal bilimler, işletme ve yönetim, İslam iktisadı ve hukuku ile kamu yönetimi gibi başlıkların oluşturduğu geniş bir alanda bilimsel çalışmaları desteklemeyi ve yayımlamayı amaçlayan uluslararası hakemli bir dergidir. Dergi kapsamında, araştırmacılar ve akademisyenler için küresel ölçekte kabul edilebilir bir bilgi üretimi ve paylaşımı ortamının sağlanması, toplumun bilimsel ve entelektüel birikimine ulusal ve uluslararası düzeyde müspet katkı sağlanması hedeflenmektedir.

Dergi, özgün makalelerin yanı sıra, editöre mektuplar, toplantı ve konferans raporları, kitap kritiği ve yayın kurulunun kararıyla özel sayılarının da yayımlandığı uluslararası bir iktisat, işletme, finans, İslam iktisadı ve finansı ile kamu yönetimi dergisi olma özelliği taşımaktadır. Tüm makalelerin Türkçe ya da İngilizce yayımlanabildiği dergi, yayın etiğinin en yüksek standartlarını benimsemeyi taahhüt etmekte ve herhangi bir etik dışı tutuma karşı olası tüm önlemleri almaktadır.

Bingöl İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, yılda iki sayı olarak çıkarılmaktadır. Her hakkı saklıdır. Yayınlar için ücret talep edilmez. Derginin adı belirtilmeden hiçbir alıntı yapılamaz.

AIMS AND SCOPE

This journal is published under the umbrella of Bingöl University Faculty of Economics and Administrative Sciences, and it is an international peer-reviewed journal that aims to support and publish scientific studies in a wide range of fields such as economics and finance, humanities and social sciences, business and management, Islamic economics and law, and public administration. The journal aims to provide a globally acceptable knowledge production and sharing environment for researchers and academics and to contribute positively to society's scientific and intellectual accumulation at national and international levels. The journal is an international journal of economics, business administration, finance, Islamic economics and finance, and public administration that publishes original articles and letters to the editor, meeting notes, conference reports, book reviews, and special issues upon the decision of the editorial board. The journal, where all articles can be published in Turkish or English, is committed to adopting the highest standards of publication ethics and takes all possible measures against unethical behaviour. Bingöl Journal of Economics and Administrative Sciences is published twice a year. All rights reserved. No fee is charged for publications. However, no citation can be made without mentioning the journal's name.

İçerik / Content

Ekonomi ve Finans / *Economics and Finance*,
Beşeri ve Sosyal Bilimler /
Humanities and Social Sciences,
Kamu Yönetimi / *Public Administ.*

- İşletme ve Yönetim Bilimleri / *Business and Management Sciences*,
- İslam İktisadı ve Finansı / *Islamic Economics and Finance*,
- Kamu Maliyesi / *Public Finance*.

Dergimizde yayımlanan yazıların her türlü sorumluluğu (bilimsel, mesleki, hukuki, etik v.b.) yazarlara aittir. Yayımlanan yazıların telif hakkı dergiye aittir ve referans gösterilmeden aktarılamaz. / *All responsibilities (scientific, professional, legal, ethical, etc.) of the articles published in this journal belong to the authors. Copyright of the published texts belongs to the journal and can not be transferred without an explicit reference.*

EDİTÖRDEN

Merhaba Sevgili Bingöl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi Okuyucuları,

Yeni bir sayı ile tekrar karşınıza çıkmanın mutluluk ve heyecanını yaşıyoruz. Yılda iki defa yayınlanan dergimizin Aralık sayısı ile tekrar bulduğumuz için Rabbimize müteşekkirimiz. Akademik çalışmaların yayınlanma süreçleri gerçekten emek isteyen ve birçok fedakârlığı barındıran süreçlerdir. Herhangi bir maddi çıkar olmadan büyük bir özenle çalışan bütün dergi ekibine çok teşekkür ederim. Aynı şekilde hiçbir karşılık beklemeden, tamamen akademik ahlakın gereği olarak çalışmalara zaman ayırıp kıymetli vakitlerini ve tecrübelerini bizimle paylaşan hakemlerimize ne kadar teşekkür etsem azdır. Unutulmamalıdır ki insanlık tarihi boyunca elde edilen ilerlemeler ve kazanılan insani değerler sadece kendini değil, bilimi ve diğer insanları düşünen insanların fedakârlıklarının neticesidir.

Dergimize gösterdiğiniz ilgiden dolayı da sizlere, kıymetli çalışmalarını gönderen sevgili yazarlara ve bu çalışmaların akademiye kazandırılmasında ve sizlere ulaşmasında büyük emeği olan dergi ekibime ve hakemlerimize tekrardan çok teşekkür ederim.

Doç. Dr. Müslüm POLAT
Dergi Editörü

İÇİNDEKİLER

Editörden	7
Melike HALİFEOĞLU Endüstriyel Pazarlarda Algılanan Hizmet Kalitesi, Güven ve Memnuniyet Üzerine Bir Araştırma <i>A Study on Perceived Service Quality, Trust and Satisfaction in Industrial Markets</i>	11
Ferhat UĞURLU ve Metin IŞIK Etik İklimin Örgütsel Sinizm Üzerindeki Etkisinde Lider Üye Etkileşiminin Aracı Etkisi <i>The Impact of the Ethical Climate on Organizational Cynicism the Mediating Effect of Leader Member Exchange</i>	31
Yusuf Ozan YILDIRIM ve Aypar USLU Examination of Corporate Reputation Scores, Market Value and Financial Performance with the Perspective of Corporate Brand Sustainability <i>Kurumsal Marka Sürdürülebilirliği Perspektifinden Kurumsal İtibar Skoru, Piyasa Değeri ve Finansal Performansın İncelenmesi</i>	47
Ercüment DOĞRU Rusya-Ukrayna Savaşının Gıda Fiyatları ile Finansal Piyasalar Arasındaki Bağlantılılık Üzerine Etkisi <i>The Impact of the Russia-Ukraine War on the Connectedness Between Food Prices and Financial Markets</i>	63
Fatih GÖNÜL ve Mehmet Emin YAŞAR Üniversite Öğrencilerinin Öz Yeterlilik ve İşsizlik Kaygılarının Girişimcilik Niyeti Üzerindeki Etkisi <i>The Effect of University Students' Self-Efficacy and Unemployment Anxiety on Entrepreneurial Intention</i>	85
Abdulmecit YILDIRIM ve Gökhan KONAT Exploring the Relationship Between Oil Prices and Economic Growth in Türkiye <i>Türkiye'de Petrol Fiyatları ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Araştırılması</i>	103
Nurdan BOZKURT ÇAKIR ve Çiğdem NAS 1945'ten Günümüze Almanya'nın Göç ve İşgücü Piyasasına Entegrasyon Politikalarının Tarihsel Dönüşümü <i>Historical Transformation of Germany's Immigration and Labor Market Integration Policies from 1945 to the Present</i>	119
Ahmet GÜVEN, Hafijur RAHMAN ve Nafisa Islam ZIHAN Relationship between Central and Local Government: Experiences from Turkey and Bangladesh <i>Merkezi ve Yerel Yönetim İlişkisi: Türkiye ve Bangladeş Deneyimleri</i>	139

İsa YILMAZ, Burak ACAR ve Ömer Miraç YAMAN Orta ve Alt Gelir Grubu Ailelerde Yatırım Deneyimleri: Kripto Paralar ve Maddi Kayıplar <i>Investment Experiences in Middle and Lower Income Group Families: Cryptocurrencies and Economic Losses</i>	153
Canan GÜNEŞ ve Serdar KURT Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ekonomiler İçin Ülke Kredi Notlarının Belirleyicileri: Sıralı Tercih Modelleri <i>Determinants of Sovereign Credit Ratings for Advanced and Developing Economies: Ordered Response Models</i>	169
Lütfü SİZER Türkiye’de Petrol Fiyatları ile Reel Döviz Kuru Arasındaki İlişki: Fourier Adl Eşbütünleşme Analizi <i>The Relationship Between Oil Prices and Real Exchange Rate in Turkey: Fourier ADL Cointegration Analysis</i>	185
Sezgin SEZGİN Türkiye Yerel Yönetim Sisteminde Geri Çağırma Hakkının Uygulanabilirliği Üzerine Bir Değerlendirme <i>An Evaluation on the Applicability of the Recall Mechanism in the Local Government System of Turkey</i>	199

Bingöl Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi
Bingol University
Journal of Economics and Administrative Sciences

Cilt/Volume: 7, Sayı/Issue: 2
Yıl/Year: 2023, s. 11-30
DOI: 10.33399/biibfad.1290780
ISSN: 2651-3234/E-ISSN: 2651-3307
Bingöl/Türkiye

Makale Bilgisi /Article Info

Geliş/Received: 01/05/2023 Kabul/ Accepted: 11/09/2023

Endüstriyel Pazarlarda Algılanan Hizmet Kalitesi, Güven ve Memnuniyet Üzerine Bir Araştırma*

A Study on Perceived Service Quality, Trust and Satisfaction in Industrial Markets

Melike HALİFEOĞLU**

Öz

Bu çalışmanın amacı, algılanan hizmet kalitesinin güven ile memnuniyet üzerinde ve güvenin memnuniyet üzerinde bir etkisi olup olmadığını belirlemektir. Bu amaçla, endüstriyel pazarlarda faaliyet gösteren üretici işletmelerin tedarikçileriyle ilgili hizmet kalite algıları, güven ve memnuniyetleri incelenmiştir. Çalışma Elazığ'daki 251 üretici işletme üzerinde gerçekleştirilmiştir. Çalışmada nicel araştırma desenlerinden tarama araştırma kullanılmıştır. Veri toplama yöntemi olarak anket, veri toplama aracı olarak anket formundan faydalanılmıştır. Veri analiz tekniklerinden Basit Doğrusal Regresyon kullanılmıştır. Uygunluğu kontrol edilen 246 anket formu veri analizlerine tabi tutulmuştur. Çalışma sonucunda algılanan hizmet kalitesinin tedarikçilere duyulan güven ve memnuniyeti pozitif yönde ve orta düzeyde etkilediği, tedarikçilere duyulan güvenin de tedarikçilere duyulan memnuniyeti pozitif yönde ve kuvvetli düzeyde etkilediği belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Algılanan hizmet kalitesi, güven, memnuniyet, endüstriyel pazar, alıcı-satıcı ilişkileri

JEL Kodları: M30; M31; L80

Abstract

The purpose of this study is to determine whether perceived service quality has an effect on trust and satisfaction, and whether trust has an effect on satisfaction. For this purpose, service quality perceptions, trust and satisfaction of manufacturing enterprises operating in industrial markets about their suppliers were examined. The study was conducted on 251 manufacturing enterprises in Elazığ. Survey research, one of the quantitative research designs, was used in the study. A questionnaire was used as data collection method and a questionnaire form was used as a data collection tool. Simple Linear Regression was used as one of the data analysis techniques. The 246 questionnaire forms, which were checked for suitability, were subjected to data analysis. As a result of the study, it was determined that perceived service quality positively and moderately affects trust in suppliers and satisfaction, and trust in suppliers positively and strongly affects satisfaction with suppliers.

Keywords: Perceived service quality, trust, satisfaction, industrial market, buyer-seller relationship

JEL Codes: M30; M31; L80

1. GİRİŞ

Örgütsel pazar içinde önemli bir yeri olan endüstriyel pazarlar, endüstriyel alıcıların ve tedarikçilerin faaliyet gösterdiği bir pazar yapısıdır. Satın almaların büyük miktarda yapılması bu pazar yapısının önemli bir özelliğini oluşturmaktadır.

Günümüze bakıldığında ise hizmet ve ürünlerin iç içe geçmiş olması endüstriyel pazarlarda hizmetin önemini artırmıştır. Bu durum özellikle tedarikçi seçiminde hizmet kalitesini ön plana çıkarmış, kalite endüstriyel pazarlarda alıcı-satıcı ilişkisini etkileyen bir unsur haline gelmiştir.

* Bu çalışma, "Endüstriyel Pazarlarda Üretici Firmaların Aldıkları Hizmete Yönelik Kalite Algısı ve Hizmet Kalitesinin Güven ve Memnuniyet Açısından Değerlendirilmesi" isimli doktora tezinden türetilmiştir.

** Dr., Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler MYO. Finans, Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü, mhalifeoglu@firat.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8454-0490>

Dolayısıyla kaliteye dayalı olan bir rekabet stratejisinin yürütülebilmesi, işletmelerin kendi kalite performans düzeyleriyle ilgili yaptıkları değerlendirme yanında bu kalitenin müşteriler açısından nasıl algılandığını da değerlendirmeleriyle mümkündür (Hansen ve Bush, 1999:119). Bu görüşten hareketle, sunulan hizmetin kaliteli olarak ifade edilmesi de işletmenin hizmet kalitesini nasıl değerlendirdiğinden çok alıcının hizmet kalitesini nasıl değerlendirdiğiyle, diğer bir ifadeyle algılanan hizmet kalitesiyle ilgili bir durumdur. Bu sebeple alıcı-satıcı ilişkilerinde algılanan hizmet kalitesi iş ilişkisinin devamlılığında önem taşıyan bir unsurdur.

İş ilişkisinin devamlılığı noktasında kalite, müşteri beklentilerini karşılayan bir değerlendirme kriteri olarak da görülebilmektedir. Bu noktada Evans ve Laskin (1994:440), işletmelerin daha rekabetçi olmaları adına, müşterilerin beklentilerinden ya da müşterilerin gereksinim duyduğunu düşündüklerinden daha fazlasına sahip olanı sunmaları gerektiğine dikkat çekmiştir.

Öte taraftan Suh ve Houston (2010:744), endüstriyel pazarlardaki alıcı ve satıcı işletmelerin ticari işlemlerde verimlilik ve etkinliği artırmak üzere yakın ilişkiler kurmaya çalıştığını ifade etmiştir. Yakın ilişkilerin kurulacağı bir mübadele işlemi ise tarafların birbirine duyacağı güven ve memnuniyetin iş ilişkisinin devamlılığında önemli diğer unsurlar olduğu ifade edilebilir. Dolayısıyla alıcı-satıcı arasında süregelen mübadelede algılanan hizmet kalitesi, güven ve memnuniyet değişkenleri arasındaki ilişkinin incelemelere konu olduğu görülmektedir. Yapılan kimi çalışmalarda algılanan hizmet kalitesinin, güven ve memnuniyetin alıcı-satıcı ilişkisinde önemi ortaya konmuştur. Örneğin algılanan hizmet kalitesinin güven üzerinde (Asiati, Umar ve Sitiñjak, 2019); algılanan hizmet kalitesinin memnuniyet üzerinde (Rico, Tecoalu, Wahyoedi ve Purnama, 2018) ve güvenin memnuniyet üzerinde (Sanzo, Santos, Va'zquez ve A'lvarez, 2003) etkisi olduğunu tespit eden çalışmalar mevcuttur. Bunun yanı sıra algılanan hizmet kalitesinin, güvenin ve memnuniyetin yeniden satın alma niyeti ve tutumsal sadakat gibi davranışsal niyetler üzerinde etkisi olduğu da kimi çalışmalarla (Rauyruen ve Miller, 2007) ortaya konmuştur.

Bu kapsamdaki değerlendirmelerden yola çıkarak, alıcı-satıcı ilişkisinde algılanan hizmet kalitesi, güven ve memnuniyet değişkenlerinin önemli olduğu düşünülmektedir. Bu çalışmada da üretici işletmelerin tedarikçilerine yönelik hizmet kalite algıları, güven ve memnuniyetleri incelenmiştir. Çalışmadaki araştırma modeli, algılanan hizmet kalitesinin güven üzerindeki etkisini, algılanan hizmet kalitesinin memnuniyet üzerindeki etkisini ve güvenin memnuniyet üzerindeki etkisini belirlemek üzere oluşturulmuştur. Dolayısıyla çalışmanın üç amacı bulunmaktadır. Bunlardan ilki, üretici işletmelerde algılanan hizmet kalitesinin güven üzerindeki etkisini belirlemektir. İkincisi, üretici işletmelerde algılanan hizmet kalitesinin memnuniyet üzerindeki etkisini belirlemektir. Üçüncüsü ise tedarikçilere duyulan güvenin tedarikçilere duyulan memnuniyet üzerindeki etkisini belirlemektir. Alıcı-satıcı ilişkisinde önemli olan bu üç değişkenin çalışmada ele alınması ve bu değişkenlerin endüstriyel pazarlarda incelenmesi çalışmanın önemini ortaya koymaktadır.

Öte taraftan çalışmanın teorik olarak iki yönüyle farklılık taşıdığı düşünülmektedir. İlk olarak; bu çalışmada alıcı-satıcı ilişkisi, nihai tüketici-ticari işletme, endüstriyel tüketici- ticari işletme, endüstriyel tüketici-üretici işletme arasındaki ilişki olarak ele alınmamıştır. Bu çalışmada alıcı-satıcı ilişkisi tedarik zincirinin başında bulunan üretici işletme-tedarikçi işletme olarak ele alınmıştır. Dolayısıyla bu çalışmada araştırma değişkenleri üretici işletme-tedarikçi işletme bağlamında ele alınmıştır. İkinci olarak; literatürde algılanan hizmet kalitesi, güven ve memnuniyet algısını inceleyen çalışmaların fazla olmadığı (Bowers, Swan ve Koehler, 1994; McAlexander, Kaldenberg ve Koenig, 1994; Arasli, Mehtap-Smadi ve Katircioglu, 2005; Brahmhatt ve Panelie, 2008; Kircova, Köse ve Özer, 2020) ve bu alandaki çalışmaların bankacılık (Ananth, Ramesh ve Prabakaran, 2011; Öcel ve Şen, 2020), elektrik ve gaz dağıtım (Babakus ve Boller, 1992), turizm (Tüfekci, Tüfekci ve Kocabaş, 2020; Çöp ve Türkoğlu Önder, 2020) gibi belirli sektörlerde yapıldığı görülmüştür. Bu çalışma ise ilgili araştırma değişkenleri üzerinden ele alınmış ve üretici işletmelerde sektör ayrımı yapılmamıştır. Çalışmanın taşıdığı bu farklılıklar itibarıyla literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Uygulamada ise çalışmanın tedarikçi ve üretici işletmelere kaynak olacağı ön görülmektedir. Bu noktada tedarikçi işletmelerin sundukları hizmetin kalitesi yönüyle kendilerini değerlendirme fırsatı bulacağı ve üretici işletmelerin de aldıkları hizmetin kalitesi yönüyle tedarikçilerini değerlendirme imkânı bulacağı düşünülmektedir. Örneğin tedarikçi işletmelerin teslimat zamanı-sipariş miktarı-iskonto oranı-hizmet telafisi-iş sözleşmelerine uyulması hususlarında farkındalıklarının artacağı ve müşteri ilişkilerini daha etkin yürütecek düzenlemeler yapabilecekleri söylenebilir. Bunun yanı sıra müşteri telefonlarına ve yazışmalarına geç dönüş yapılması ya da dönüş yapılmaması, tedarikçi personelinin müşteri personeline karşı ilgisiz ya da isteksiz davranması hususlarında ilgili personelin uyarılması, müşteri ilişkileri konusunda personellerin eğitimlere alınması diğer düzenlemelere örnek olarak ifade edilebilir. Böylece tedarikçi işletmeye yönelik hizmet kalite algısının olumlu yönde oluşacağı ya da güçleneceği, beraberinde güven ve memnuniyetin tesis edileceği ya da pekişeceği düşünülmektedir. Üretici işletmelerin ise düşük düzeyde hizmet kalitesi algısı, düşük düzeyde güven ve memnuniyet algısı taşıdıkları tedarikçilerine karşı iş ilişkilerini askıya alma, tedarikçi değiştirme ya da yeni tedarikçi arayışına girme yönünde politikalar geliştirebilecekleri söylenebilir. Böylece üretici işletmelerin daha işlevsel iş ilişkileri kuracakları tedarikçilerle çalışma imkânı bulacakları düşünülmektedir.

Çalışmayla, algılanan hizmet kalitesinin güven ve memnuniyet üzerindeki etkisi ile güvenin memnuniyet üzerindeki etkisi ortaya konmuştur. Böylece araştırma değişkenleri arasındaki etkileşim, önemli bir endüstriyel alıcı olan üretici işletmeler üzerinden endüstriyel pazarda gerçekleştirilmiştir.

Çalışmanın araştırma desenini, nicel araştırma yöntemlerinden tarama araştırma oluşturmaktadır. Tarama araştırma, bireylerin bir konu hakkındaki düşünce, görüş, beklenti, inanç ya da tutumlarını belirlemeyi sağlayan bir araştırma desendir (Gürbüz ve Şahin, 2018). Veri toplama yöntemlerinden anket kullanılmıştır. Veri toplama aracı olarak anket formu kullanılmıştır. Anket uygulaması Elazığ'da faaliyet gösteren üretici işletmelere yapılmıştır. Çalışma, zaman ve maliyet unsurları sebebiyle sadece Elazığ ilinde yapılmıştır. Bu durum araştırmanın kısıtını oluşturmaktadır.

2. LİTERATÜR İNCELEMESİ

2.1. Algılanan Hizmet Kalitesi

Hizmet kalitesi işletmelere sağladığı faydalar sebebiyle önemli bir kavram olarak görülmektedir. Lewis (1989:5)'e göre hizmet kalitesi, rekabet avantajını belirlemede önemli bir etken olarak değerlendirilmekte ve hizmet kalitesine verilen önemin rakip işletmelere göre farklılaştıran bir fayda sağladığı düşünülmektedir. Bu sebeple hizmet kalitesine gösterilecek dikkat, işletmelerin kendilerini rakiplerinden farklı kılmasına ve bu yolla daimî bir rekabet avantajı sağlamasına yol açabilmektedir (Ghobadian, Speller ve Jones, 1994:44). Bunun yanı sıra hizmet kalitesi içerdiği koşullar itibarıyla, tercih edilen işletme olma ve pazar payı getirmesi yoluyla kârlılıkta artış sağlamaktadır (Morash ve Ozment, 1994:115). Bu bağlamda hizmet kalitesinin, mevcut müşteriyi elde tutma, pozitif müşteri tavsiyeleri, yeni müşteriler kazanma, maliyetlerin düşürülmesi ve kurumsal imajın güçlenmesi gibi sonuçlar doğurarak kârlılıkta artışa yol açtığı yapılan araştırmalarla ortaya konulmuştur (Ladhari, 2009a:172).

Algılanan hizmet kalitesi ise bir hizmetle karşılaşma esnasında yapılan değerlendirmeye yönelik algıyı ifade etmektedir (Cronin ve Taylor, 1994:127). Daha kapsamlı bir ifadeyle tüketici ekseninde algılanan hizmet kalitesi, hizmete ilişkin beklentinin sunulan hizmete ilişkin algıyla kıyaslaması sonucunda gerçekleşmektedir. Dolayısıyla bu kavram, tüketicinin hizmeti almadan önceki beklentisi ile hizmeti aldıktan sonraki algısına yönelik uyumsuzluğun derecesi ve yönü olarak düşünülmektedir (Parasuraman, Zeithaml ve Berry, 1988:16-17). Bir başka deyişle algılanan hizmet kalitesi, işletmelerden alınan hizmete yönelik yapılan sübjektif değerlendirmedir (Chiao, Chiu ve Guan, 2008:651).

Subjektif bu değerlendirme üzerinde, hizmetin sunulma süreciyle müşteri beklentileri etki etmekte ve müşteri beklentileri de birtakım unsurlara göre şekillenmektedir. Örneğin Grönroos (1984:38)'a göre üretim ve tüketimin aynı anda gerçekleştiği bir faaliyet olarak hizmet, alıcı ve satıcı etkileşiminde sunulmakta olup etkileşim esnasında gerçekleşenler algılanan hizmet kalitesi üzerinde bir etkiye yol açmaktadır. Öte yandan tüketici toplulukları, arkadaş çevresi ve yönetimler beklentilerin şekillenmesinde etkili olmaktadır (Augustyn ve Ho, 1998:72). Benzer şekilde geçmişteki satın alma deneyimleri, maruz kalınan reklamlar ve ağızdan ağıza iletişim gibi pek çok faktörden hareketle müşteri beklentileri oluşmakta, müşteriler algıladıkları hizmetle beledikleri hizmeti karşılaştırmakta ancak algılanan hizmetin beklenen hizmetin gerisinde seyretmesi müşterilerde hayal kırıklığı yaratmaktadır (Kotler ve Keller, 2008:359). Sonuç olarak hizmet kalitesine ilişkin müşteri memnuniyeti, sunulan hizmetin müşteri beklentilerine karşılık gelmesiyle mümkündür (Akbaba ve Kılınç, 2001:163). Dolayısıyla kabul edilir bir sonucun sunulması, pozitif kalite algısı ve müşteri memnuniyetinde önemli bir koşuldur. Buna ek olarak farklılık içeren sürdürülebilir bir rekabet avantajı ve memnuniyet için mükemmel düzeyde bir hizmet sürecinin yürütülmesi gerekmektedir (Grönroos, 2015:93).

2.2. Güven

Güven, iş ortağına inanma isteği olarak tanımlanmıştır (Moorman, Zaltman ve Deshpande, 1992:315). Başka bir deyişle, bir işletmenin sorumluluklarını yerine getireceğine inanmaya ilişkin beklentiyi ifade etmektedir (Mysen ve Svensson, 2010:123). Dolayısıyla güven, iş ortağının dürüstlüğüne yönelik değerlendirmeyi içermekte ve bu değerlendirme ilgili ortağın işbirliğini destekleyen ileri dönemlerdeki eylemlerine bir inanç oluşmasını sağlamaktadır (Palmatier, 2008:77). Ancak işletmeye güven duyan tüketiciler, kendilerine sunulan vaatlerin yerine getirilmesini ve çıkarlarının gözetildiği şekilde davranılmasını beklemektedir (Nguyen, Leclerc ve LeBlanc, 2013:99). Bu bağlamda güven taşıdığı nitelikler itibarıyla, bir ilişkideki risklerin kabul edilmesinden karşı tarafın sergilediği davranışlara yönelik inançlara kadar uzanan bir kavram olarak değerlendirilmektedir (Hewett, Money ve Sharma, 2002:231).

Geniş bir çerçevede değerlendirilen güvenin iş ilişkisindeki önemi dolayısıyla iş ortaklarına bazı faydalar sağladığı düşünülmüştür. Örneğin Ireland ve Webb (2007:484)'e göre, güven ortakların başarı sağlamak için asgari sorumlulukları daha istekli ve fazlasıyla yapacakları bir atmosfer oluşturduğu gibi verimlilik için minimum düzeyde kaynak ve zaman ayrılmasına yönelik düzenlemelere imkân vermektedir. Başka bir değerlendirmeye göre ise güven, alıcı tarafın uzun vadeli ilişki yönelimini iki açıdan etkilemektedir. Bunlardan ilki güvenin, satıcının fırsatçı davranacağına ilişkin risk algısını düşürmesidir. İkincisi, güven yoluyla kısa vadede yaşanan uyumsuzlukların uzun vadede aşılabacağına ilişkin inancın artmasıdır (Ganesan, 1994:3). Buna ek olarak, güvenin, tarafları işbirlikçi ve çatışmaları azaltan davranışlara yönlendirdiğine, işlem maliyetlerini azalttığına ve kriz zamanlarını etkili biçimde yönetmeye teşvik ettiğine ilişkin görüş birliği bulunmaktadır (Rousseau, Sitkin, Burt ve Camerer, 1998:394).

Güvenin taraflara sağladığı faydaların yanında başkaca değişkenlerle ilişkisine yönelik değerlendirmeler de yapılmıştır. Örneğin Nguyen vd. (2013:99), davranışsal niyetin oluşmasında güvenin aldığı role yönelik literatürde yapılan tanımlara vurgu yapmış ve müşteri sadakatinin sağlanması ya da sürdürülmesinde güvenin rolüne ilişkin görüşlere dikkat çekmiştir. Leonidou, Palihawadana ve Theodosiou (2006:161), iş ilişkisinde güvenin bağlılık ve işbirliğiyle pozitif ve çatışmayla negatif yönlü bir ilişkisi olduğunu ortaya koymuştur. Bunun yanı sıra güven, iş ilişkisinde yürütülen işlemlerin verimlilik hedeflerine ulaşma çabasını kolaylaştırmaktadır. Ayrıca işlemlerden beklenen faydanın beklenen maliyeti geçmesi sebebiyle iş ortağına inanmaya istek duyulmasını da sağlamaktadır (Ireland ve Webb, 2007:484).

Yapılan bu değerlendirmelerin yanı sıra yapılan kimi araştırmalar güvenin alıcı-satıcı ilişkisindeki önemine işaret etmiştir (Sanzo vd., 2003; Nguyen vd., 2013; Chiou ve Droge, 2015; Rico vd., 2018). Ayrıca algılanan hizmet kalitesinin güven üzerindeki etkisini inceleyen araştırmalarda ulaşılan sonuçlar, algılanan hizmet kalitesinin güven üzerinde bir etkisi olduğunu göstermiştir (Cho

ve Hu, 2009; Lien, Wu, Chen ve Wang, 2014; Lestariningsih, Hadiyati ve Astuti, 2018; Asiati vd., 2019; Sirimongkol, 2022). Bu sebeple literatürden hareketle çalışmanın birinci hipotezi şu şekilde kurulmuştur:

H1: Endüstriyel pazarlarda üretici işletmelerin algıladığı hizmet kalitesi tedarikçi işletmelere duyulan güveni pozitif yönde etkilemektedir.

2.3. Memnuniyet

Memnuniyet, iş ilişkisinin bütün yönleriyle değerlendirilmesine bağlı olarak gerçekleşen ve pozitif yönlü bir etki durumu olarak tanımlanmıştır (Mysen ve Svensson, 2010:123). Başka bir tanımlamaya göre ise, iş ilişkisinden sağlanan sonuçlarla ilişkiye yönelik beklentilerin eşleşmesine dayanarak tarafların tatmine yönelik algılarını ifade etmektedir (Lahiri ve Kedia, 2011:13). Diğer bir ifadeyle, satıcının bugüne kadarki performansına ilişkin müşteri tarafından yapılan genel değerlendirmenin bir karşılığı olarak tanımlanmıştır (Gustafsson, Johnson ve Roos, 2005:215). Bu bağlamda, bir işletmeyle olan bütün karşılaşma ve deneyimler itibarıyla yapılan tüketim sonrasındaki değerlendirmeye ilişkin kanıyı ihtiva etmektedir (Chen, 2008:711). Dolayısıyla memnuniyet, deneyimsel olan ve hizmetin süreç ve sonucunu kapsayan, bilişsel-duygusal unsurları yansıtmaktadır (Cronin ve Taylor, 1994:127).

Müşteri deneyimi sonucundaki genel değerlendirmenin bir karşılığı olarak memnuniyet işletmelere farklı açılardan katkı sunmaktadır. Örneğin memnuniyetin, işlem maliyetlerini-personel devir hızını ve müşteriye elde tutarak pazarlama maliyetlerini azalttığı, çapraz satışları ve firma itibarını artırdığı, talep eğrisini yukarı kaydıracağı ve memnun müşteriye kazanmadaki zorluk sebebiyle rakiplerin pazarlama maliyetini artırdığı düşünülmektedir (Fornell, 1992:11). Bunun yanı sıra memnuniyet, işletmelerde uzun vadeli müşteri davranışının esas belirleyicisi olarak değerlendirilmiş, memnuniyetinin artmasına bağlı olarak müşteriye elde tutmanın, olumlu müşteri tavsiyelerinin ve mali kazanımların artacağı öngörülmektedir (Ranaweera ve Prabhu, 2003:82). Hanif, Hafeez ve Riaz (2010:45)'a göre yapılan araştırmalar, memnuniyetin uzun vadeli ve kazançlı müşteri ilişkilerinin kurulmasına yardımcı olabildiğini göstermektedir. Benzer şekilde Anderson ve Narus (1990:46), memnuniyetin iş ilişkilerini uzun vadeye taşıdığına yönelik sonuçlara ulaşıldığını ifade etmektedir. Bu bağlamda müşteri memnuniyetini sağlamak maliyetli olmasına karşın işletmelere uzun vadede kârlılık getirmektedir.

Yapılan bu değerlendirmelerden yola çıkarak, işletmelerin, memnuniyeti sağlayacak hizmet kalitesi iyileştirmelerine ve makul fiyat seviyelerini belirlemeye dikkat etmesi müşterilerin elde tutulmasını sağlayacaktır (Hanif vd., 2010:45). Çünkü Fornell (1992:7)'a göre, müşteri memnuniyetinin işletmelere kârlılık sağladığına inanılmaktadır. Sonuç olarak müşteri memnuniyeti, işletmelerin daha fazla kâr elde etmesi ve pazar payını artırması anlamına gelmektedir. Bu sebeple pek çok araştırmacı müşterilerin işletmeler için taşıdığı öneme dikkat çekmektedir (Angelova ve Zekiri, 2011:236).

Bu kapsamda yapılan bazı araştırmalar memnuniyetin alıcı-satıcı ilişkisindeki önemini ortaya koymaktadır (Fornell, 1992; Fornell, Johnson, Anderson, Cha ve Bryant, 1996; Johnson, Gustafsson, Andreassen, Lervik ve Cha, 2001; Gustafsson vd., 2005; Hanif vd., 2010; Angelova ve Zekiri, 2011; Kelly, Marshall, Walker ve Israilidis, 2021; Bambauer-Sachse ve Helbling, 2022). Ayrıca algılanan hizmet kalitesinin memnuniyet üzerindeki etkisini inceleyen kimi araştırmalar, algılanan hizmet kalitesinin memnuniyet üzerinde etkisi olduğunu göstermiştir (Singh, 2013; Al-Mhasnah, Salleh, Afthanorhan ve Ghazali, 2018; Hammoud, Bizri ve El Baba, 2018; Rico vd., 2018; Asiati vd., 2019; Choi, 2020; Arigata, Anggraini ve Ribek, 2022). Dolayısıyla literatürden yola çıkarak çalışmanın ikinci hipotezi şu şekilde kurulmuştur:

H2: Endüstriyel pazarlarda üretici işletmelerin algıladığı hizmet kalitesi tedarikçi işletmelere duyulan memnuniyeti pozitif yönde etkilemektedir.

Son olarak, alıcı-satıcı ilişkisinde güvenin memnuniyet üzerinde etkisinin incelendiği görülmektedir. Yapılan bazı araştırmalarda güvenin memnuniyet üzerinde etkisi olduğu yönünde bulgulara ulaşıldığı anlaşılmaktadır (Chiou ve Droge, 2015; Rico vd., 2018; Asiati vd., 2019; Indriastuti ve Hidayet, 2021; Arigata vd., 2022). Yapılan literatür incelemesi sonucunda çalışmanın üçüncü hipotezi de şu şekilde kurulmuştur:

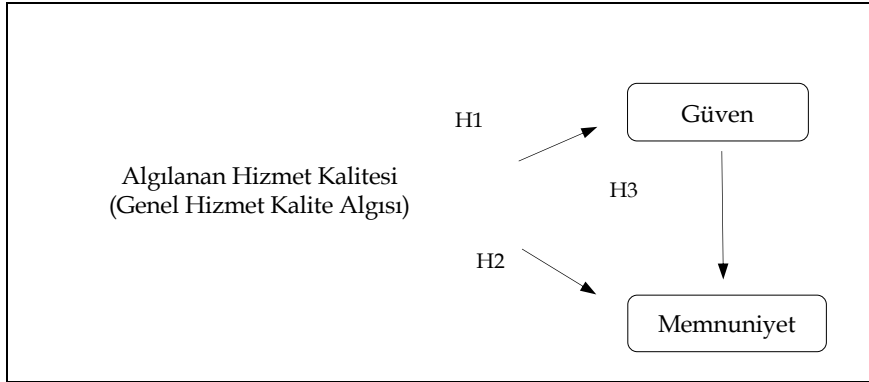
H3: Endüstriyel pazarlarda üretici işletmelerin tedarikçi işletmelere duyduğu güven, tedarikçi işletmelere duyduğu memnuniyeti pozitif yönde etkilemektedir.

Çalışmanın dayandığı teori literatürden yola çıkarak oluşturulmuş, araştırmanın problemleri, kurulan araştırma modeli ve hipotezler literatür incelemesi sonucunda gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda araştırma problemleri şu şekildedir:

1. Üretici işletmelerin tedarikçilerine yönelik algıladıkları hizmet kalitesi tedarikçilerine duydukları güveni etkilemekte midir?
2. Üretici işletmelerin tedarikçilerine yönelik algıladıkları hizmet kalitesi tedarikçilerine duydukları memnuniyeti etkilemekte midir?
3. Üretici işletmelerin tedarikçilerine duydukları güven tedarikçilerine duydukları memnuniyeti etkilemekte midir?

Araştırma problemlerinden yola çıkarak oluşturulan ve Şekil 1’de gösterilen araştırma modeli, algılanan hizmet kalitesinin güven üzerinde (H1); algılanan hizmet kalitesinin memnuniyet üzerinde (H2) ve güvenin memnuniyet üzerinde (H3) etkisi olup olmadığını belirleyecek şekilde tasarlanmıştır. Araştırma modelindeki bağımsız değişkenler H1 ve H2 için algılanan hizmet kalitesi, H3 için güven değişkenidir. Bağımlı değişkenler ise H1 için güven, H2 ve H3 için memnuniyet değişkenidir. Hipotezlerin test edilmesinde Basit Doğrusal Regresyon kullanılacaktır.

Şekil 1: Araştırma Modeli

3. YÖNTEM

3.1. Çalışmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı, üretici işletmelerin tedarikçilerinden aldıkları hizmetin kalitesine ilişkin taşıdıkları algının tedarikçilerine duydukları güven ve memnuniyet üzerinde bir etkisi olup olmadığını; üretici işletmelerin tedarikçilerine duydukları güvenin tedarikçilerine duydukları memnuniyet üzerinde bir etkisi olup olmadığını belirlemektir.

3.2. Çalışmada Kullanılan Ölçekler

Çalışmada algılanan hizmet kalitesi, güven ve memnuniyet ölçekleri kullanılmıştır. Algılanan hizmet kalitesi için, hizmeti bütünsel olarak değerlendirmeyi sağlayan ve hizmet kalitesine ilişkin genel algıyı ölçen Wong ve Sohal (2006) çalışmasındaki tek boyutlu ve 4 ifadeli "Genel Hizmet Kalite Algısı ölçeği" kullanılmıştır. Ölçeğin kullanımı için yazılı izin ölçek sahiplerinden elektronik posta yoluyla alınmıştır. Güven değişkeni için literatürde yaygın olarak kullanılmış olan Morgan ve Hunt (1994) çalışmasından ve literatürden yola çıkan Sanzo vd. (2003); Ndubisi (2007); Leonidou,

Leonidou, Coudounaris ve Hultman, (2013) çalışmalarından yararlanılmıştır. Memnuniyet değişkeni için literatürden hareket etmiş olan Lages, Lancastre ve Lages, (2008); Ghijssen, Semeijn ve Wang, (2009) ve Ladhari (2009b) çalışmalarından yararlanılmıştır. Çalışmadaki değişkenler tek boyutlu olup toplam ifade sayısı 14'dür. Algılanan hizmet kalitesine ait 4; güven algısına ait 5 ve memnuniyet algısına ait 5 ifade bulunmaktadır.

3.3. Çalışmanın Ana Kütleleri ve Veri Toplama Aracı

Çalışmanın ana kütlelerini Elazığ Ticaret ve Sanayi Odası'nın (ETSO) Ağustos 2021'de yayınladığı "Kapasite Raporu Alan İmalatçılar Listesi" oluşturmaktadır (www.elazigtso.org.tr). Kapasite Raporu Alan İmalatçılar Listesi'nde 289 üretici işletme bulunmaktadır. Veri toplama yöntemlerinden anket, veri toplama araçlarından anket formu kullanılmıştır. Ana kütlede bulunan üretici işletmelerin Elazığ'da olmaları ve bu işletmelere ulaşılabilmesi sebebiyle tam sayıma gidilmiştir. Anket uygulaması üretici işletmelerin üst düzey yöneticileriyle yüz yüze gerçekleştirilmiştir. Listede yer alan 289 üretici işletmeden 38'i ankete katılmamıştır. 251 üretici işletme ise ankete katılmıştır. Toplanan 251 anket formunun tam ve hatasız doldurulup doldurulmadığına ilişkin gerekli kontroller yapılmış, veri analizleri için uygun olduğu belirlenen 246 anket formu veri analizlerinde kullanılmıştır. İki bölümden oluşan anket formunun birinci bölümünde üretici işletmelerin özelliklerini belirlemeye yönelik 4 soru yer almaktadır. Bu sorular sırasıyla üretici işletmelerin yaşı, üretici işletmelerin faaliyet gösterdiği sektör, üretici işletmelerin çalıştığı tedarikçi sayısı ve üretici işletmelerin ihracat yapıp yapmama durumudur. İkinci bölümde ise katılımcıların araştırma modelinde bulunan değişkenlere ilişkin algılarını ölçen 14 ifade yer almaktadır. İfadelerin yanıtlanmasında 5'li Likert tipi ölçek kullanılmıştır. Anket uygulamasının yapılmasına ilişkin İnönü Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma Etik Kurulu'ndan 26/05/2022 tarihli ve 2022/11-14 karar sayılı etik kurul onayı alınmıştır. Veri analizlerinde SPSS 25 ve AMOS 21 kullanılmıştır. Üretici işletmelerin özelliklerini belirlemek üzere Frekans Tabloları kullanılmıştır. Ölçeklerin yapı geçerliliğini sağlayıp sağlamadığını görmek amacıyla Açıklayıcı Faktör Analizi (AFA) ve Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) kullanılmıştır. Verilerin normal dağılıma sahip olup olmadığını görmek üzere Normallik Analizi yapılmıştır. Hipotezlerin test edilmesinde ise Basit Doğrusal Regresyon Analizi kullanılmıştır.

3.4. Ölçeklerin Geçerliliği ve Güvenilirliği

Geçerlik, ölçme aracının araştırma kitlesinin ölçülmek istenen niteliklerini ne düzeyde doğru ölçtüğünü ifade etmektedir (Büyüköztürk, 2014:179). Ölçeklerin yapı geçerliliğini belirlemek için sırasıyla AFA ve DFA uygulanmıştır.

AFA'da Kaiser Mayer Olkin (KMO) ve Barlett Küresellik testleri yapılmıştır. KMO değerinin 0,60'ın üzerinde olması örneklemin faktör analizi için yeterli sayıda olduğunu ve Barlett Küresellik Testinin anlamlı çıkması ($p < 0,05$) değişkenlere faktör analizi uygulanabileceğini ifade etmektedir (Gürbüz ve Şahin, 2018:319). Bununla birlikte bir yapıyı ölçen ifadelerin ölçekte bulunabilmesi için aldığı faktör yükü değerlerinin belirli bir değerin üzerinde olması istenmektedir. Bu bağlamda ölçeklerdeki ifadelerin faktör yükü değerlerinin 0,45 olması iyi bir değer olarak kabul görmektedir (Can, 2017:317).

DFA'da araştırma değişkenlerinin aldığı faktör yüklerinin 0,50 değerinden fazla çıkması beklenmektedir (Gürbüz, 2021:66). Değişkenler arasındaki ilişkiler anlamlı ($p < 0,05$) çıkmalıdır (Karagöz, 2017:497). Çalışmadaki değişkenlere Birincil Düzey Tek Faktörlü DFA uygulanmıştır.

Araştırma modellerinin veri setiyle desteklenip desteklenmediğini görmek üzere uyum iyiliği indeks değerlerine bakılmaktadır (Gürbüz, 2021:37). Çalışmada kullanılan uyum iyiliği indeks değerleri ise Tablo 1'de verilmiştir.

Güvenilirlik ise bir ölçeğin ölçmek istediği unsuru tutarlı bir biçimde ölçme derecesini ifade etmektedir (Karagöz, 2017:444). Ölçeklerin güvenilir olup olmadığını belirlemek üzere Güvenilirlik Analizi yapılmış ve Cronbach's Alpha güvenilirlik katsayısı kullanılmıştır.

Tablo 1: Uyum İyiliği İndeksleri ve Eşik Değerleri

Uyum İyiliği İndeksleri	İyi Uyum Değeri	Kabul Edilebilir Uyum Değeri
CMIN/df (χ^2/df)	$0 \leq \chi^2/df \leq 3$	$3 \leq \chi^2/df \leq 5$
GFI	≥ 0.90	≥ 0.80
AGFI	$0.95 \leq AGFI \leq 1.00$	$0.80 \leq AGFI \leq 0.95$
CFI	$0.90 \leq CFI \leq 1.00$	$0.80 \leq CFI \leq 0.90$
RMSEA	$0 \leq RMSEA \leq 0.05$	$0.05 \leq RMSEA \leq 0.08$
NFI	≥ 0.95	≥ 0.80
TLI	≥ 0.95	≥ 0.80

Kaynak: Simon vd. (2010); Dehon, Weems, Stickle, Costa ve Berman (2005); Shevlin, Miles ve Lewis (2000)

3.4.1. Ölçeklere İlişkin AFA Sonuçları

Ölçeklere uygulanan AFA sonuçlarına göre Genel Hizmet Kalite Algısı ölçeğinde KMO değeri 0.851; toplam açıklanma oranı %81.11; $X^2=733.432$; $df=6$ ve öz değer 3.245'dir. Güven ölçeğinde KMO değeri 0.810; toplam açıklanma oranı %64.91; $X^2=580.328$; $df=10$ ve öz değer 3.246'dır. Memnuniyet ölçeğinde KMO değeri 0.858; toplam açıklanma oranı %73.87; $X^2=865.304$; $df=10$ ve öz değer 3.693'dür. Ölçeklerin Barlett Küresellik testlerinin anlamlı olduğu ($p<0.05$) ve ölçek ifadelerine ait faktör yüklerinin 0.45'in üzerinde çıktığı belirlenmiştir. Ölçeklere ilişkin AFA sonuçları Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2: Çalışmada Kullanılan Ölçeklerin AFA Sonuçları

	İfadeler	Faktör Yükleri
Ghka 2	Genel olarak değerlendirdiğimde tedarikçim kaliteli bir hizmet sunmaktadır.	0.919
Ghka 4	Genel olarak değerlendirdiğimde tedarikçim her yönüyle üstün hizmet sunmaktadır.	0.909
Ghka 3	Genel olarak değerlendirdiğimde tedarikçimin hizmet standardı yüksektir.	0.896
Ghka 1	Genel olarak değerlendirdiğimde tedarikçim mükemmel bir hizmet sunmaktadır. <i>KMO=.851 Barlett Testi=.000 $X^2=733.432$ $df=6$ Öz değer=3.245 Toplam Açıklanan Varyans %= 81.114</i>	0.877
Güv 4	Firma olarak iş ilişkilerimizde tedarikçime güveniniz.	0.855
Güv 5	Tedarikçim, firmamıza verdiği sözleri tutar.	0.824
Güv 1	Firma olarak tedarikçimin sunduğu hizmetlere güveniniz.	0.809
Güv 2	Tedarikçimin, firmamıza verdiği bilgilere güveniniz.	0.789
Güv 3	Tedarikçimin, firmamızdan aldığı bilgilerin gizliliğini koruyacağına güveniniz. <i>KMO=.810 Barlett Testi=.000 $X^2=580.328$ $df=10$ Öz değer=3.246 Toplam Açıklanan Varyans %=64.911</i>	0.747
Mem 3	Genel olarak değerlendirdiğimde, tedarikçimin firmamıza sunduğu hizmetten memnunuz.	0.918
Mem 4	Genel olarak değerlendirdiğimde, tedarikçimden memnunuz.	0.874
Mem 1	Tedarikçimin performansından ve firmamızla ilişkisinden memnunuz.	0.871
Mem 2	Tedarikçimin firmamız için yaptıklarından memnunuz.	0.869
Mem 5	Firma olarak tekrar iş yapmak zorunda kalsak yine bu tedarikçiyi seçeriz. <i>KMO=.858 Barlett Testi=.000 $X^2=865.304$ $df=10$ Öz değer=3.693 Toplam Açıklanan Varyans %=73.870</i>	0.756

3.4.2. Ölçeklere İlişkin Birincil Düzey Tek Faktörlü DFA Sonuçları

Ölçeklerin tek boyutlu olması sebebiyle ölçeklere Birincil Düzey Tek Faktörlü DFA yapılmıştır. DFA sonuçlarına göre ölçeklerdeki değişkenler arasındaki ilişkiler anlamlı ($p<0.05$) bulunmuş ve faktör yükleri 0.50'nin üzerinde gerçekleşmiştir. Birincil Düzey Tek Faktörlü DFA sonuçları Tablo 3'de verilmiştir.

Tablo 3: Çalışmada Kullanılan Ölçeklerin DFA Faktör Yükleri

	İfadeler	Faktör Yükleri	p
Ghka 1	Genel olarak değerlendirdiğimde tedarikçim mükemmel bir hizmet sunmaktadır.	0.825	
Ghka 2	Genel olarak değerlendirdiğimde tedarikçim kaliteli bir hizmet sunmaktadır.	0.895	0.000
Ghka 3	Genel olarak değerlendirdiğimde tedarikçimin hizmet standardı yüksektir.	0.862	
Ghka 4	Genel olarak değerlendirdiğimde tedarikçim her yönüyle üstün hizmet sunmaktadır.	0.884	
Güv 1	Firma olarak tedarikçimin sunduğu hizmetlere güveniniz.	0.701	
Güv 2	Tedarikçimin, firmamıza verdiği bilgilere güveniniz.	0.634	0.000
Güv 3	Tedarikçimin, firmamızdan aldığı bilgilerin gizliliğini koruyacağına güveniniz.	0.721	
Güv 4	Firma olarak iş ilişkilerimizde tedarikçime güveniniz.	0.857	
Güv 5	Tedarikçim, firmamıza verdiği sözleri tutar.	0.777	
Mem 1	Tedarikçimin performansından ve firmamızla ilişkisinden memnunuz.	0.842	
Mem 2	Tedarikçimin firmamız için yaptıklarından memnunuz.	0.798	0.000
Mem 3	Genel olarak değerlendirdiğimde, tedarikçimin firmamıza sunduğu hizmetten memnunuz.	0.926	
Mem 4	Genel olarak değerlendirdiğimde, tedarikçimden memnunuz.	0.921	
Mem 5	Firma olarak tekrar iş yapmak zorunda kalsak yine bu tedarikçiyi seçeriz.	0.705	

*p<0.05

Çalışmadaki araştırma modelinin veri setiyle desteklenip desteklenmediğini görmek üzere uyum iyiliği indeks değerlerine de bakılmıştır. Buna göre Genel Hizmet Kalite Algısı ölçeği uyum iyiliği değerlerinde CMIN/df=1.934; GFI=0.987; AGFI=0.933; CFI=0.973; RMSEA=0.062; NFI=0.949 ve TLI=0.920 olarak bulunmuştur. Güven ölçeği uyum iyiliği değerlerinde CMIN/df=1.141; GFI=0.986; AGFI=0.929; CFI=0.996; RMSEA=0.024; NFI=0.969 ve TLI=0.986 olarak belirlenmiştir. Son olarak memnuniyet ölçeği uyum iyiliği değerlerinde CMIN/df=1.614; GFI=0.949; AGFI=0.846; CFI=0.949; RMSEA=0.050; NFI=0.886 ve TLI=0.899 olarak bulunmuştur. Ölçeklere ilişkin uyum iyiliği değerleri Tablo 4’de gösterilmiştir.

Tablo 4: Çalışmada Kullanılan Ölçeklerin Uyum İyiliği Değerleri

	Uyum İyiliği İndeksleri	İyi Uyum Değeri	Kabul Ed.Uyum Değ.	Bul.Değ.	Sonuç
Genel Hizmet Kalite Algısı	CMIN/df	$0 \leq x^2/df \leq 3$	$3 \leq x^2/df \leq 5$	1.934	İyi Uyum
	GFI	≥ 0.90	≥ 0.80	0.987	İyi Uyum
	AGFI	$0.95 \leq AGFI \leq 1.00$	$0.80 \leq AGFI \leq 0.95$	0.933	Kabul Edilebilir Uyum
	CFI	$0.90 \leq CFI \leq 1.00$	$0.80 \leq CFI \leq 0.90$	0.973	İyi Uyum
	RMSEA	$0 \leq RMSEA \leq 0.05$	$0.05 \leq RMSEA \leq 0.08$	0.062	Kabul Edilebilir Uyum
	NFI	≥ 0.90	≥ 0.80	0.949	İyi Uyum
	TLI	≥ 0.95	≥ 0.80	0.920	Kabul Edilebilir Uyum
Güven	CMIN/df	$0 \leq x^2/df \leq 3$	$3 \leq x^2/df \leq 5$	1.141	İyi Uyum
	GFI	≥ 0.90	≥ 0.80	0.986	İyi Uyum
	AGFI	$0.95 \leq AGFI \leq 1.00$	$0.80 \leq AGFI \leq 0.95$	0.929	Kabul Edilebilir Uyum
	CFI	$0.90 \leq CFI \leq 1.00$	$0.80 \leq CFI \leq 0.90$	0.996	İyi Uyum
	RMSEA	$0 \leq RMSEA \leq 0.05$	$0.05 \leq RMSEA \leq 0.08$	0.024	İyi Uyum
	NFI	≥ 0.90	≥ 0.80	0.969	İyi Uyum
	TLI	≥ 0.95	≥ 0.80	0.986	İyi Uyum
Memnuniyet	CMIN/df	$0 \leq x^2/df \leq 3$	$3 \leq x^2/df \leq 5$	1.614	İyi Uyum
	GFI	≥ 0.90	≥ 0.80	0.949	İyi Uyum
	AGFI	$0.95 \leq AGFI \leq 1.00$	$0.80 \leq AGF \leq 0.95$	0.846	Kabul Edilebilir Uyum
	CFI	$0.90 \leq CFI \leq 1.00$	$0.80 \leq CFI \leq 0.90$	0.949	İyi Uyum
	RMSEA	$0 \leq RMSEA \leq 0.05$	$0.05 \leq RMSEA \leq 0.08$	0.050	İyi Uyum
	NFI	≥ 0.90	≥ 0.80	0.886	Kabul Edilebilir Uyum
	TLI	≥ 0.95	≥ 0.80	0.899	Kabul Edilebilir Uyum

3.4.3. Ölçeklere İlişkin Güvenilirlik Analizi Sonuçları

Cronbach’s Alpha katsayısının $0.80 \leq \alpha < 1.00$ arasında bir değer alması ölçeğin yüksek derecede güvenilir olduğu şeklinde ifade edilmektedir (Karagöz, 2017:445). Yapılan güvenilirlik analizi sonucunda Genel Hizmet Kalite Algısı ($C\alpha=0.922$); Güven ($C\alpha=0.859$) ve Memnuniyet ($C\alpha=0.908$) ölçeklerinin yüksek derecede güvenilir olduğu belirlenmiştir.

4. ANALİZ SONUÇLARI

4.1. Üretici İşletmelerin Özelliklerine Göre Dağılımları

Üretici işletmelerin demografik özelliklerine göre dağılımlarını belirlemek için Frekans Tablolarına yer verilmiş ve demografik özelliklere göre dağılımlar Tablo 5’de gösterilmiştir. Buna göre işletme yaşı 1-20 yıl arasında 157 (%63.8), 21-40 yıl arasında 72 (%29.3), 41-60 yıl arasında 13 (%5.3) ve 61-80 yıl arasında 4 (%1.6) üretici işletme bulunmaktadır. Üretici işletme yaşı 1-20 yıl arasında ağırlık göstermiştir.

Sektör bazında inşaat ve gıdada 76 (%30.9), mobilya ve ağaç ürünlerinde 21 (%8.5), kauçuk ve plastikte 15 (%6.1), tekstil ürünlerinde 10 (%4.1) ve diğer sektörlerde 48 (%19.5) üretici işletme olduğu ve üretici işletmelerin ağırlıklı olarak inşaat ve gıda sektöründe faaliyet gösterdiği görülmüştür.

Çalışılan tedarikçi sayısına göre tedarikçi sayısı 1-50 arasında olan 214 (%87), 51-100 arasında olan 10 (%4.1), 101-150 arasında olan 5 (%2), 151-200 arasında olan 3 (%1.2) ve 200 üzerinde olan 14 (%5.7) üretici işletme bulunmaktadır. Çalışılan tedarikçi sayısının 1-50 arasında ağırlıklı kazandığı anlaşılmıştır.

Üretici işletmelerin ihracat yapıp yapmama durumuna göre dağılımlarına bakıldığında, üretici işletmelerin 99’u (%40.2) ihracat yapmakta ve 147’si (%59.8) ihracat yapmamaktadır. İhracat yapmayan üretici işletmelerin ihracat yapan üretici işletmelere göre daha fazla olduğu görülmüştür.

Tablo 5: Üretici İşletmelerin Demografik Özelliklerine Göre Dağılımı

Değişken	Gruplar	Sayı (n)	Yüzde (%)
Üretici İşletmelerin Yaşı	1-20 yıl	157	63.8
	21-40 yıl	72	29.3
	41-60 yıl	13	5.3
	61-80 yıl	4	1.6
	Toplam	246	100
Faaliyet Gösterilen Sektör	İnşaat	76	30.9
	Gıda	76	30.9
	Mobilya ve Ağaç Ürünleri	21	8.5
	Kauçuk ve Plastik	15	6.1
	Tekstil Ürünleri	10	4.1
	Diğer	48	19.5
	Toplam	246	100
Çalışılan Tedarikçi Sayısı	1-50	214	87
	51-100	10	4.1
	101-150	5	2
	151-200	3	1.2
	200 üzeri	14	5.7
Toplam	246	100	
İhracat Yapıp Yapmama	Evet	99	40.2
	Hayır	147	59.8
	Toplam	246	100

4.2. Hipotez Testleri

Verilerin normal dağılıma sahip olup olmadığını görmek amacıyla Normallik Analizi yapılmış, literatürde yaygın olarak kullanılan çarpıklık ve basıklık değerleri hesaplanmıştır. Çarpıklık ve basıklık değerlerinin ± 2 arasında olması normal dağılım için kabul edilir değer aralığı olarak görülmektedir (George ve Mallery, 2010). Normallik Analizi sonucunda Genel Hizmet Kalite Algısı ölçeğinin çarpıklık değeri -0.916 ve basıklık değeri 1.716; Güven ölçeğinin çarpıklık değeri -0.622 ve basıklık değeri 1.152; Memnuniyet ölçeğinin çarpıklık değeri -0.798 ve basıklık değeri 1.367 bulunmuştur. Araştırma modeli değişkenlerine ait çarpıklık ve basıklık değerlerinin ± 2 arasında olduğu ve verilerin normal dağılım gösterdiği anlaşılmıştır.

Hipotez testlerinden önce değişkenler arasındaki ilişkiyi görmek için Korelasyon Analizi yapılmıştır. Korelasyon katsayısının (r), $0.3 < r \leq 0.7$ arası değerler alması değişkenler arasında pozitif yönlü ve orta düzeyde bir ilişki olduğunu ve $0.7 < r \leq 1$ arası değerler alması değişkenler arasında pozitif yönlü ve kuvvetli bir ilişki olduğunu göstermektedir (Gürbüz ve Şahin, 2018:262).

Korelasyon Analizi sonucunda algılanan hizmet kalitesi ile güven arasında pozitif yönlü ve orta düzeyde ($r=0,662$); algılanan hizmet kalitesi ile memnuniyet arasında pozitif yönlü ve orta düzeyde ($r=0,696$); güven ile memnuniyet arasında pozitif yönlü ve kuvvetli düzeyde ($r=0,722$) bir ilişki olduğu belirlenmiştir.

Hipotezleri test etmek için Basit Doğrusal Regresyon Analizi kullanılmıştır. H1 hipotezini test etmek üzere yapılan Basit Doğrusal Regresyon Analizi Tablo 6'da gösterilmiştir. Regresyon analizine göre modelin anlamlı çıktığı görülmüştür ($p < 0.05$). Modelin test değeri $F=190.157$ 'dir. Sabit değere ilişkin sonuçlar sırasıyla $\beta_0=2.007$; standart hata=0.152; $t=13.230$ ve β_0 anlamlıdır ($p < 0.05$). Bağımsız değişken Genel Hizmet Kalite Algısına ait sonuçlar sırasıyla $\beta_1=0.536$; standart hata=0.039; $t=13.790$ olup β_1 anlamlıdır ($p < 0.05$).

Tablo 6: Algılanan Hizmet Kalitesinin Güven Üzerindeki Etkisi

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	β	Standart Hata	Beta	t	p	F	Model Anlamlılığı	R ²	Durbin Watson
Güven	Sabit (β_0)	2.007	0.152	-	13.230	0.000	190.157	0.000	0.438	1.899
	Genel Hizmet Kalite Algısı (β_1)	0.536	0.039	0.662	13.790	0.000				

Üretici işletmelerdeki algılanan hizmet kalitesi, tedarikçilere duyulan güven üzerindeki değişimin %43.8'ni açıklamaktadır ($R^2=0.438$). Bununla birlikte algılanan hizmet kalitesindeki bir birimlik artış güven üzerinde 0.536'lık bir artışa yol açmaktadır. Regresyon Analizine göre çalışmaya katılan üretici işletmelerin tedarikçilerine yönelik algıladıkları hizmet kalitesi tedarikçilerine duydukları güveni pozitif yönde ve orta düzeyde etkilemektedir. Bu sonuçlara dayanarak H1 hipotezi kabul edilmiştir.

H2 hipotezi test etmek üzere yapılan Basit Doğrusal Regresyon Analizi Tablo 7'de gösterilmiştir. Regresyon analizine göre model anlamlı çıkmıştır ($p < 0.05$). Modelin test değeri $F=229.743$ 'dür. Sabit değere ilişkin sonuçlar sırasıyla $\beta_0=1.924$; standart hata= 0.146; $t=13.142$ ve β_0 anlamlıdır ($p < 0.05$). Bağımsız değişken Genel Hizmet Kalite Algısına ait sonuçlar sırasıyla $\beta_1=0.569$; standart hata=0.038; $t=15.157$ olup β_1 anlamlıdır ($p < 0.05$).

Tablo 7: Algılanan Hizmet Kalitesinin Memnuniyet Üzerindeki Etkisi

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	β	Standart Hata	Beta	t	p	F	Model Anlamlılığı	R ²	Durbin Watson
Memnuniyet	Sabit (β_0)	1.924	0.146	-	13.142	0.000	229.743	0.000	0.485	1.883
	Genel Hizmet Kalite Algısı (β_1)	0.569	0.038	0.696	15.157	0.000				

Üretici işletmelerdeki algılanan hizmet kalitesi, tedarikçilere duyulan memnuniyet üzerindeki değişimin %48.5'ni açıklamaktadır ($R^2=0.485$). Buna ek olarak algılanan hizmet kalitesindeki bir birimlik artış memnuniyet üzerinde 0.569'luk bir artışa sebep olmaktadır. Regresyon Analizine göre çalışmaya katılan üretici işletmelerin tedarikçilerine yönelik algıladıkları hizmet kalitesi tedarikçilerine duydukları memnuniyeti pozitif yönde ve orta düzeyde etkilemektedir. Bu sonuçlar ışığında H2 hipotezi kabul edilmiştir.

H3 hipotezi test etmek üzere yapılan Basit Doğrusal Regresyon Analizi Tablo 8’de yer almaktadır. Regresyon analizine göre model anlamlı bulunmuştur ($p<0.05$). Modelin test değeri $F=265.651$ ’dir. Sabit değere ilişkin sonuçlar sırasıyla $\beta_0=1.146$; standart hata=0.183; $t=6.248$ olup β_0 anlamlıdır ($p<0.05$). Bağımsız değişken Güvene ait sonuçlar sırasıyla $\beta_1=0.728$; standart hata=0.045; $t=16.299$ olup β_1 anlamlıdır ($p<0.05$).

Tablo 8: Güvenin Memnuniyet Üzerindeki Etkisi

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	β	Standart Hata	Beta	t	P	F	Model Anlamlılığı	R ²	Durbin Watson
Memnuniyet	Sabit (β_0)	1.146	0.183	-	6.248	0.000	265.651	0.000	0.521	1.765
	Güven (β_1)	0.728	0.045	0.722	16.299	0.000				

Üretici işletmelerin tedarikçilerine duydukları güven, tedarikçilerine duydukları memnuniyet üzerindeki değişimin %52.1’ni açıklamaktadır ($R^2=0.521$). Ayrıca tedarikçilere duyulan güvendedeki bir birimlik artış tedarikçilere duyulan memnuniyet üzerinde 0.728’lik bir artışa yol açmaktadır. Regresyon Analizine göre çalışmaya katılan üretici işletmelerin tedarikçilerine duydukları güven tedarikçilerine duydukları memnuniyeti pozitif yönde ve kuvvetli düzeyde etkilemektedir. Bu sonuçlar ışığında H3 hipotezi kabul edilmiştir.

5. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Bu çalışmada, algılanan hizmet kalitesinin güven ve memnuniyet üzerindeki etkisi ile güvenin memnuniyet üzerindeki etkisi incelenmiştir. Çalışma endüstriyel pazarlarda faaliyet gösteren üretici işletmeler üzerinde gerçekleştirilmiştir. Ana kütle ETISO’ nun Ağustos 2021’de yayınladığı “Kapasite Raporu Alan İmalatçılar Listesi” dir. Listede bulunan 289 üretici işletmeden 251’i ankete katılım göstermiştir. Uygunluğu kontrol edilen 246 anket formu veri analizlerine tabi tutulmuştur. Hipotez testlerinde Basit Doğrusal Regresyon kullanılmıştır.

Analiz sonuçlarına göre, araştırmaya katılan Elazığ’daki üretici işletmelerde algılanan hizmet kalitesi tedarikçilere duyulan güveni pozitif yönde ve orta düzeyde etkilemektedir ($p<0.05$). Üretici işletmelerdeki algılanan hizmet kalitesi, tedarikçilerine duydukları güven üzerindeki değişimin %43.8’ni açıklamakta ($R^2=0.438$) ve algılanan hizmet kalitesindeki bir birimlik artış güven üzerinde 0.536’lık bir artışa yol açmaktadır. Çalışmadaki bu sonuçtan yola çıkarak, olumlu yöndeki algılanan hizmet kalitesinin güven algısı üzerinde olumlu yönde bir etki yaratacağı söylenebilir. Algılanan hizmet kalitesinin müşteri güveni üzerinde etkisi olduğunu destekleyen araştırmalar olduğu görülmektedir. Örneğin, Cho ve Hu (2009) kredi kuruluşundan kredi hizmeti alan tüketiciler üzerinde yaptıkları araştırmada, algılanan hizmet kalitesinin tüketici güveni üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğunu tespit etmişlerdir. Bunun yanı sıra Lien vd. (2014) yatan hastalar üzerinde yaptıkları araştırmada, sağlık hizmeti alan hastalardaki kalite algısının tedavi gördükleri hastaneye olan güvenlerini pozitif yönde etkilediğini belirlemişlerdir. Benzer şekilde yürütülen başka bir araştırmada (Lestariningsih vd., 2018), bir devlet hastanesinde yatarak tedavi gören hastaların algılanan hizmet kalitesinin hastaneye olan güven üzerinde olumlu bir etkisi olduğu bulunmuştur. Sirimongkol (2022), restoran müşterileri üzerinde yaptığı araştırmada, restoranların sunduğu hizmetin kalitesiyle ilgili olarak müşterilerdeki algılanan hizmet kalitesinin müşteri güvenini etkilediğini belirlemiştir. İlgili çalışmalar sağlık, finans ve yemek sektörlerinde gerçekleştirilmiş ve bireysel tüketicilerin algıları ölçülmüştür. Bu çalışma ise endüstriyel pazarda gerçekleştirilmiş ve tedarikçi işletmelerin müşterisi olan endüstriyel tüketicilerin algıları ölçülmüştür. Buna ek olarak, ilgili çalışmalarda hizmet işletmelerinin hizmet kalitesine yönelik algının onlara duyulan güven üzerindeki etkisi incelenmiştir. Bu çalışmada ise tedarikçi işletmelerin hizmet kalitesine yönelik algının onlara duyulan güven üzerindeki etkisi incelenmiştir. Çalışma bu yönleriyle ilgili çalışmalardan farklılık göstermektedir.

Analiz sonuçlarına göre, araştırmaya katılan Elazığ'daki üretici işletmelerde algılanan hizmet kalitesi tedarikçilere duyulan memnuniyeti pozitif yönde ve orta düzeyde etkilemektedir ($p < 0.05$). Üretici işletmelerdeki algılanan hizmet kalitesi, tedarikçilerine duydukları memnuniyet üzerindeki değişimin %48.5'ni açıklamakta ($R^2=0.485$) ve algılanan hizmet kalitesindeki bir birimlik artış memnuniyet üzerinde 0.569'luk bir artışa sebep olmaktadır. Çalışmadaki bu sonuca bağlı olarak, olumlu yöndeki algılanan hizmet kalitesinin memnuniyet algısı üzerinde olumlu yönde bir etki oluşturacağı ifade edilebilir. Algılanan hizmet kalitesinin müşteri memnuniyeti üzerinde etkisi olduğunu destekleyici araştırmalar olduğu görülmektedir. Örneğin Singh (2013), kamu ve özel banka müşterilerine uyguladığı araştırmada, her iki banka türünde sunulan hizmetlere ilişkin olarak müşterilerin algıladığı hizmet kalitesinin müşteri memnuniyeti üzerinde pozitif yönde bir etkisi olduğunu belirlemiştir. Benzer şekilde Hammoud vd. (2018), bankaların sunduğu e-bankacılık hizmetlerine ilişkin olarak banka müşterileri üzerinde yaptıkları araştırmada, algılanan hizmet kalitesinin müşteri memnuniyeti üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğunu tespit etmişlerdir. Bir hastanedeki hastalar üzerinde yürütülen bir araştırmada ise (Al-Mhasnah vd., 2018), alınan sağlık hizmetiyle ilgili olarak algılanan hizmet kalitesinin hasta memnuniyetini olumlu yönde ve önemli derecede etkilediği görülmüştür. Sağlık sektöründe yapılan başka bir araştırmada da (Choi, 2020), hastaların medikal hizmet aldıkları hastanelere yönelik algıladıkları hizmet kalitesinin memnuniyet üzerinde anlamlı bir etkisi olduğu belirlenmiştir. Belirtilen bu çalışmalar sağlık ve finans sektörlerinde yapılmış ve bireysel tüketicilerin algıları ölçülmüştür. Bu çalışma ise endüstriyel pazarda yapılmış ve tedarikçi işletmelerin müşterisi olan endüstriyel tüketicilerin algıları ölçülmüştür. Bunun yanı sıra ilgili çalışmalarda hizmet işletmelerinin hizmet kalitesine yönelik algının onlara duyulan memnuniyet üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Bu çalışmada ise tedarikçi işletmelerin hizmet kalitelerine ilişkin algının onlara duyulan memnuniyet üzerindeki etkisi incelenmiştir. Çalışma bu yönleriyle ilgili çalışmalardan farklılık göstermektedir.

Analiz sonuçlarına göre, araştırmaya katılan Elazığ'daki üretici işletmelerin tedarikçilerine duydukları güven tedarikçilerine duydukları memnuniyeti pozitif yönde ve kuvvetli düzeyde etkilemektedir ($p < 0.05$). Üretici işletmelerin tedarikçilerine duydukları güven, tedarikçilerine duydukları memnuniyet üzerindeki değişimin %52.1'ni açıklamakta ($R^2=0.521$) ve tedarikçilere duyulan güvendedeki bir birimlik artış tedarikçilere duyulan memnuniyet üzerinde 0.728'lik bir artış yaratmaktadır. Çalışmadaki bu sonuçtan hareketle, olumlu yöndeki güven algısının memnuniyet algısı üzerinde olumlu yönde bir etki sağlayacağı belirtilebilir. Müşteri güveninin müşteri memnuniyeti üzerinde etkisi olduğunu destekler nitelikte araştırmalar yapıldığı görülmektedir. Örneğin Chiou ve Droge (2015), içecek sektöründeki bayiler üzerinde yaptıkları araştırmada bayilerin satışını yaptıkları markaya olan güvenlerinin bu markalara olan memnuniyetleri üzerinde etkisi olduğunu belirlemişlerdir. Indriastuti ve Hidayet (2021) bir bankadan hizmet alan kredi müşterileri üzerinde yaptıkları araştırmada, müşterilerin hizmet aldıkları bankaya duydukları güvenin bankaya memnuniyetlerini etkilediğini tespit etmişlerdir. Bunun yanı sıra Rico vd. (2018) bir e-ticaret sitesi müşterileri üzerinde yaptıkları araştırmada, müşterilerin e-ticaret sitesine güvenlerinin müşterilerin memnuniyetlerini etkilediğini belirlemişlerdir. Bir anaokulu velileri üzerinde yapılan başka bir araştırmada ise (Arigata vd., 2022), velilerin anaokuluna olan güvenlerinin anaokuluna olan memnuniyetleri üzerinde etkisi olduğu tespit edilmiştir. Bu çalışmada, Chiou ve Droge (2015) çalışmasında olduğu gibi endüstriyel tüketicilerin algıları ölçülmüştür. Ancak bu çalışmada bayilerin değil üretici işletmelerin algısını ölçülmüştür. Öte taraftan Indriastuti ve Hidayet (2021) ve Arigata vd., (2022) çalışmaları finans ve eğitim sektörlerinde gerçekleştirilmiş ve bireysel tüketicilerin algıları ölçülmüştür. Ancak bu çalışma endüstriyel pazarda uygulanmış ve tedarikçi işletmelerin müşterisi olan endüstriyel tüketicilerin algıları ölçülmüştür. Buna ek olarak, Indriastuti ve Hidayet (2021) ve Arigata vd., (2022) çalışmaları hizmet işletmelerine yönelik güvenin onlara duyulan memnuniyet üzerindeki etkisini ele almıştır. Bu çalışmada ise tedarikçi işletmelere duyulan güvenin onlara duyulan memnuniyet üzerindeki etkisi incelenmiştir. Çalışma bu yönleriyle ilgili çalışmalardan farklılık göstermektedir. Sonuç olarak elde edilen bulgular, algılanan hizmet kalitesinin güven ve memnuniyeti pozitif yönde ve

orta düzeyde etkilediğini göstermiştir. Ayrıca bulgular, güvenin memnuniyeti pozitif yönde ve kuvvetli düzeyde etkilediğini de göstermiştir.

Çalışmanın teorik anlamda iki açıdan farklılık taşıdığı ve bu sebeple literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir. İlk olarak, bu çalışmada alıcı-satıcı ilişkisi nihai tüketici- ticari işletme, endüstriyel tüketici-ticari işletme, endüstriyel tüketici-üretici işletme arasındaki ilişki olarak incelenmemiştir. Bu çalışmada alıcı-satıcı ilişkisi, tedarik zincirinin başında yer alan üretici işletme-tedarikçi işletme ilişkisi olarak incelenmiştir. Bu sebeple araştırma değişkenleri, üretici işletme-tedarikçi işletme açısından ele alınmıştır. Dolayısıyla, alıcı-satıcı ilişkisini üretici işletme-tedarikçi işletme bağlamında yapacak araştırmalar için çalışmanın katkı sağlayacağı düşünülmektedir. İkinci olarak literatürde araştırma değişkenlerini ele alan çalışmaların fazla olmadığı ve çalışmaların belirli sektörler üzerinde yoğunlaştığı görülmüştür. Bu çalışma ise ilgili araştırma değişkenleri üzerinden yapılmış ve üretici işletmelerde sektör ayrımı gözetilmemiştir. Bu sebeple çalışmanın, araştırma değişkenleri üzerinden yapılacak benzer çalışmalara katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Öte taraftan çalışmanın uygulama yönünde tedarikçi ve üretici işletmelere bir değerlendirme kriteri olacağı ifade edilebilir. İlk olarak, çalışmanın, tedarikçi işletmelere hizmet kalitelerini değerlendirme yönünde farkındalık katacağı düşünülmektedir. Örneğin, teslimat zamanında gecikme yaşatılmaması, siparişlerin eksiksiz teslim edilmesi, iskonto oranının beklentiyi karşılaması, hizmet telafisi yapılması, iş sözleşmelerine uyulması noktalarında hizmet kalitesi algısını güçlendiren politikalara önem verilmesi bu farkındalıklar içinde değerlendirilebilir. Buna ek olarak müşteri temaslarına zamanında dönüş yapılması, tedarikçi personelinin müşteri personeline ilgili ve istekli bir tutum sergilemesi, personellerin müşteri ilişkileriyle ilgili eğitimlere alınması ve bu eğitimlerin tekrarlanması yönünde politikalara önem verilmesi de bu farkındalıklar içinde düşünülebilir. Böylece tedarikçi işletmelerin müşterilerinde pozitif yönde hizmet kalite algısı oluşuracakları, bu yolla güven ve memnuniyetin sağlanacağı ya da güçleneceği belirtilebilir. Sonuç olarak uzun vadeli iş ortaklıklarının kurulması noktasında alıcının satıcıdan aldığı hizmeti kaliteli olarak algılaması, satıcıya olan güveni ve memnuniyeti etkilemektedir. Dolayısıyla müşterileriyle etkin ve uzun vadeye yayılmış bir iş ilişkisi kurmak isteyen tedarikçi işletmelerin, çalışmada elde edilen sonuçları bir değerlendirme kriteri olarak almaları ve stratejilerini buna göre belirlemeleri tavsiye edilmektedir. İkinci olarak çalışmanın, üretici işletmelere tedarikçilerini gözden geçirme ve iş ilişkinin devamlılığıyla ilgili politikalarını güncelleme yönünde bir fikir vereceği söylenebilir. Bu noktada hizmet kalitesi, güven ve memnuniyet açısından düşük algı taşıdıkları tedarikçilere karşı yeni tedarikçi arayışına girme, tedarikçi değiştirme ya da mevcut tedarikçiyle iş ilişkisini askıya almayla ilgili politika değişikliğine gidebilecekleri söylenebilir. Dolayısıyla çalışmanın, üretici işletmelere daha etkin iş ilişkisi kurabilecekleri tedarikçilerle çalışma yönünde adımlar atmasına imkân sunacağı belirtilebilir. Sonuç itibarıyla alıcı konumundaki üretici işletmelerin de çalışma sonuçlarını tedarikçi seçim sürecinde dikkate almaları ve bu süreci yönetmeleri tavsiye edilmektedir.

Bu çalışma Elazığ'daki üretici işletmeler üzerinde gerçekleştirilmiştir. Bu durum çalışmanın kısıtını oluşturmaktadır. Elde edilen sonuçlardan hareketle bütün üretici işletmeler üzerinden çıkarımda bulunmak mümkün değildir. Bu sebeple araştırma hipotezlerinin başka çalışmalarda da incelenmesi gerekmektedir. İleride yapılacak benzer çalışmalar için iki öneride bulunmaktadır. İlk olarak, araştırma hipotezleri farklı sektörlerdeki üretici işletmelerde farklı sonuçlar verebilir. Dolayısıyla algılanan hizmet kalitesi, güven ve memnuniyet değişkenlerinin sektörler üzerinden incelenmesi önerilmektedir. İkinci olarak, araştırma hipotezleri kalkınma bölgelerindeki üretici işletmelerde farklı sonuçlar verebilir. Bu sebeple algılanan hizmet kalitesi, güven ve memnuniyet değişkenlerinin Türkiye İstatistik Bölge Birimleri Sınıflandırması (TRB) üzerinden farklı kalkınma bölgelerinde incelenmesi önerilmektedir. Sonuç olarak ilerideki çalışmalarda farklı sonuçlara ulaşılabileceğinden daha kapsamlı çıkarımlarda bulunmak mümkün olabilecektir.

Kaynakça

- Akbaba, A., & Kılınc, İ. (2001). Hizmet kalitesi ve turizm işletmelerinde servqual uygulamaları. *Anatolia Turizm Araştırmaları Dergisi*, 162-168.
- AL-Mhasnah, A.M., Salleh, F., Afthanorhan, A. & Ghazali, P.L. (2018). The relationship between services quality and customer satisfaction among Jordanian healthcare sector. *Management Science Letters*, 8, 1413-1420.
- Ananth, A., Ramesh, R., & Prabakaran, B. (2011). Service quality gap analysis in private sector banks- a customers perspective. *Indian Journal of Commerce & Management Studies*, 2(1), 245-252.
- Anderson, J.C., & Narus, J.A. (1990). A model of distributor firm and manufacturer firm working relationships. *Journal of Marketing*, 54(1), 42-58.
- Angelova, B., & Zekiri, J. (2011). Measuring customer satisfaction with service quality using american customer satisfaction model (ACSI Model). *International Journal of Academic Research In Business and Social Sciences*, 1(3), 232-258.
- Arasli, H., Mehtap-Smadi, S., & Katircioglu, S.T. (2005). Customer service quality in the greek cypriot banking industry. *Managing Service Quality*, 15(1), 41-56.
- Arigata, I.M.D., Anggraini, N.P.N., & Ribek, P.K. (2022). The effect of service quality, price perception and trust on parents satisfaction at kartika mandala kindergarten in denpasar. *International Journal of Tourism and Hospitality in Asia Pasific (IJTHAP)*, 5(1), 112-121.
- Asiati, D.I., Umar, H., & Sitingjak, T. (2019). The effects of service quality, image and trust on satisfaction and its impact on syari'ah bank customer loyalty in Palembang. *Business and Economic Research*, 9(1), 295-316.
- Augustyn, M., & Ho, S.K. (1998). Service quality and tourism. *Journal of Travel Research*, 37 (1), 71-75.
- Babakus, E., & Boller, G.W. (1992). An empirical assessment of the SERVQUAL scale. *Journal of Business Research*, 24(3), 253-268.
- Bambauer-Sachse, S., & Helbling, T. (2022). Acquiring professional service customers: do agile project methods increase the intention to choose an out-supplier? *Journal Of Business-To-Business Marketing*, 29(1), 1-18.
- Bowers, M.R., Swan, J.E., & Koehler, W.F. (1994). What attributes determine quality and satisfaction with health care delivery? *Health Care Management Review*, 19(4), 49-55.
- Brahmbhatt, M., & Panelia, D. (2008). An assessment of service quality in banks. *Global Management Review*, 2(4), 37-41.
- Büyüköztürk, Ş. (2014). Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı. 19.Baskı, Pegem Akademi.
- Can, A. (2017). SPSS ile bilimsel araştırma sürecinde nicel veri analizi. 5.Baskı, Pegem Akademi.
- Chen, C. F. (2008). Investigating structural relationships between service quality, perceived value, satisfaction, and behavioral intentions for air passengers: evidence from Taiwan. *Transportation Research Part A: Policy and Practice*, 42(4), 709-717.
- Chiao, Y.C., Chiu, Y.K., & Guan, J.L. (2008). Does the length of a customer-provider relationship really matter? *The Service Industries Journal*, 28(5), 649-667.
- Chiou, J.S., & Droge, C. (2015). The effects of standardization and trust on franchisee's performance and satisfaction: a study on franchise systems in the growth stage. *Journal of Small Business Management*, 53(1), 129-144.
- Cho, J.E., & Hu, H. (2009). The effect of service quality on trust and commitment varying across generations. *International Journal of Consumer Studies*, 33, 468-476.

- Choi, U.K. (2020). The effects of perceived medical service quality on patient satisfaction, hospital's reputation and loyalty. *Journal of The Korea Society of Computer and Information*, 25(1), 177-185.
- Cronin, J.J., & Taylor, S.A. (1994). SERVPERF versus SERVQUAL: reconciling performance-based and perceptions-minus-expectations measurement of service quality. *Journal of Marketing*, 58(1), 125-131.
- Çöp, S., & Türkoğlu Önder, N. (2020). Konaklama işletmelerinde hizmet kalitesinin davranışsal niyetlere etkisinde algılanan otel imajının aracılık rolü. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 12(3), 3170-3186.
- Dehon, C., Weems, C.F., Stickle, T.R., Costa, N.M., & Berman, S.L. (2005). A cross-sectional evaluation of the factorial invariance of anxiety sensitivity in adolescents and young adults. *Behaviour Research and Therapy*, 43(6), 799-810.
- Evans, J.R., & Laskin, R.L. (1994). The relationship marketing process: a conceptualization and application. *Industrial Marketing Management*, 23(5), 439-452.
- Fornell, C. (1992). A national customer satisfaction barometer: the swedish experience. *Journal of Marketing*, 56(1), 6-21.
- Fornell, C., Johnson, M.D., Anderson, E.W., Cha, J., & Bryant, B.E. (1996). The american customer satisfaction index: nature, purpose, and findings. *Journal of Marketing*, 60(4), 7-18.
- Ganesan, S. (1994). Determinants of long-term orientation in buyer-seller relationships. *Journal of Marketing*, 58(2), 1-19.
- George, D. & Mallery, M. (2010). SPSS for windows step by step: a simple guide and reference. 17.0 update (10th Edition), Pearson, Boston.
- Ghijzen, P., Semeijn, J., & Wang, A. (2009). Modern 3pl services in China: the role of trust. *Journal of International Business and Economy*, 10(2), 103-135.
- Ghobadian, A., Speller, S., & Jones, M. (1994). Service quality concepts and models. *International Journal of Quality & Reliability Management*, 11(9), 43-66.
- Grönroos, C. (1984). A service quality model and its marketing implications. *European Journal of Marketing*, 18(4), 36-44.
- Grönroos, C. (2015). Service management and marketing-managing the service profit logic. Fourth Edition, John Wiley & Sons Ltd., United Kingdom.
- Gustafsson, A., Johnson, M.D., & Roos, I. (2005). The effects of customer satisfaction, relationship commitment dimensions, and triggers on customer retention. *Journal of Marketing*, 69(4), 210-218.
- Gürbüz, S. (2021). AMOS ile yapısal eşitlik modellemesi temel ilkeler ve uygulamalı analizler. 2.Baskı, Seçkin Yayıncılık.
- Gürbüz, S. ve Şahin, F. (2018). Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri felsefe-yöntem-analiz. 5.Baskı, Seçkin Yayıncılık.
- Hammoud J., Bizri, R.M., & El Baba, I. (2018). The impact of e-banking service quality on customer satisfaction: evidence from the Lebanese banking sector. *SAGE Open*, 8(3), 1-12.
- Hanif, M., Hafeez, S., Riaz, A. (2010). Factors affecting customer satisfaction. *International Research Journal of Finance and Economics*, (60), 44-52.
- Hansen, E., & Bush, R.J. (1999). Understanding customer quality requirements model and application. *Industrial Marketing Management*, 28(2), 119-130.

- Hewett, K., Money, R.B., & Sharma, S. (2002). An exploration of the moderating role of buyer corporate culture in industrial buyer-seller relationships. *Journal of The Academy of Marketing Science*, 30(3), 229-239.
- http://www.elazigtso.org.tr/public/docs_oda/Aktif%20Kapasite%20Raporu%20Olan%20Firmalar.pdf (Erişim Tarihi:29.11.2021)
- Indriastuti, D., & Hidayat, A. (2021). The importance of service experience, trust, and satisfaction on banking customer loyalty. *European Journal of Business and Management Research*. 6(3), 92-98.
- Ireland, R.D., & Webb, J.W. (2007). A Multi-theoretic perspective on trust and power in strategic supply chains. *Journal of Operations Management*, 25(2), 482-497.
- Johnson, M.D., Gustafsson, A., Andreassen, T.W., Lervik, L., & Cha, J. (2001). The evolution and future of national customer satisfaction index models. *Journal of Economic Psychology*, 22(2), 217-245.
- Karagöz, Y. (2017). SPSS ve AMOS uygulamalı nicel-nitel-karma bilimsel araştırma yöntemleri ve yayın etiği. Nobel Akademik Yayıncılık.
- Kelly, S., Marshall, D., Walker, H., & Israilidis, J. (2021). Supplier satisfaction with public sector competitive tendering processes. *Journal of Public Procurement*, 21(2), 183-205.
- Kırcova, İ., Köse, Ş.G., & Özer, E. (2020). Şehirde yolculuk: algılanan hizmet kalitesi, kurum imajı, müşteri memnuniyeti ve müşteri sadakati ilişkisinde şehir hatları örneği. *UIİİD-IJEAS*, 28, 79-100.
- Kotler, P. & Keller, K.L. (2008). *Marketing management*. 13th Edition, Prentice Hall.
- Ladhari, R. (2009a). A review of twenty years of SERVQUAL research. *International Journal of Quality and Service Sciences*, 1(2), 172-198.
- Ladhari, R. (2009b). Assessment of the psychometric properties of SERVQUAL in the canadian banking industry. *Journal of Financial Services Marketing*, 14(1), 70-82.
- Lages, L.F., Lancaster, A., & Lages, C. (2008). The B2B-RELPERF scale and scorecard: bringing relationship marketing theory into business-to-business practice. *Industrial Marketing Management*, 37, 686-697.
- Lahiri, S., & Kedia, B.L. (2011). Determining quality of business-to-business relationships: a study of Indian IT-enabled service providers. *European Management Journal*, 29(1), 11-24.
- Leonidou, C.N., Leonidou, L.C., Coudounaris, D.N., & Hultman, M. (2013). Value differences as determinants of importers' perceptions of exporters' unethical behavior: the impact on relationship quality and performance. *International Business Review*, 22, 156-173.
- Leonidou, L.C., Palihawadana, D., & Theodosiou, M. (2006). An integrated model of the behavioural dimensions of industrial buyer-seller relationships. *European Journal of Marketing*, 40(1/2), 145-173.
- Lestariningsih, T., Hadiyati, E., & Astuti, R. (2018). Study of service quality and patient satisfaction to trust and loyalty in public hospital, Indonesia. *International Journal of Business Marketing and Management (IJBMM)*, 3(2), 1-12.
- Lewis, B.R. (1989). Quality in the service sector-a review. *International Journal of Bank Marketing*, 7(5), 4-12.
- Lien, C.H., Wu, J.J., Chen, Y.H., & Wang, C.J. (2014). Trust transfer and the effect of service quality on trust in the healthcare industry. *Managing Service Quality*, 24(4), 399-416.
- McAlexander, J.H., Kaldenberg, D.O., & Koenig, H.F. (1994). Service quality measurement, *Journal of Health Care Marketing*, 14(3), 34-40.

- Moorman, C., Zaltman, G., & Deshpande, R. (1992). Relationships between providers and users of market research: the dynamics of trust within and between organizations. *Journal of Marketing Research*, 29(3), 314-328.
- Morash, E.A., & Ozment, J. (1994). Toward management of transportation service quality. *Logistics and Transportation Review*, 30(2), 115-140.
- Morgan, R.M., & Hunt, S.D. (1994). The commitment-trust theory of relationship marketing. *Journal of Marketing*, 58(3), 20-38.
- Mysen, T., & Svensson, G. (2010). RELQUAL's impact on satisfaction in norwegian business relationships. *Journal of Business & Industrial Marketing*, 25(2), 119-131.
- Ndubisi, N.O. (2007). Relationship quality antecedents: the malaysian retail banking perspective. *International Journal of Quality & Reliability Management*, 24(8), 829-845.
- Nguyen, N., Leclerc, A., & LeBlanc, G. (2013). The mediating role of customer trust on customer loyalty. *Journal of Service Science and Management*, 6(1), 96-109.
- Öcel, Y., & Şen, N. (2020). Bireysel banka müşterilerinin hizmet kalitesi algılarının müşteri sadakati üzerine etkisi, *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(1), 189-201.
- Palmatier, R.W. (2008). Interfirm relational drivers of customer value. *Journal of Marketing*, 72(4), 76-89.
- Parasuraman, A., Zeithaml, V.A., & Berry, L.L. (1988). SERVQUAL: a multiple-item scale for measuring consumer perceptions of service quality. *Journal of Retailing*, 64(1), 12-40.
- Ranaweera, C., & Prabhu, J. (2003). On the relative importance of customer satisfaction and trust as determinants of customer retention and positive word of mouth. *Journal of Targeting, Measurement and Analysis for Marketing*, 12(1), 82-90.
- Rauyruen, P., & Miller, K.E. (2007). Relationship quality as a predictor of b2b customer loyalty. *Journal of Business Research*, 60(1), 21-31.
- Rico, Tecoalu, M., Wahyoedi, S., & Purnama, E.D. (2018). *The effects of trust, service quality and perceived value on satisfaction and their impact on loyalty* Paper presented at the *International Conference on Entrepreneurship and Business Management (ICEBM) Untar*, <http://repository.ukrida.ac.id/bitstream/123456789/149/4/ICEBM-2018.pdf>
- Rousseau, D.M., Sitkin, S.B., Burt, R.S., & Camerer, C. (1998). Introduction to special topic forum not so different after all: a cross-discipline view of trust. *The Academy of Management Review*, 23(3), 393-404.
- Sanzo, M.J., Santos, M.L., Va'zquez, R., & A'lvarez, L.I. (2003). The effect of market orientation on buyer-seller relationship satisfaction. *Industrial Marketing Management*, 32(4), 327-345.
- Shevlin, M., Miles, J.N.V., & Lewis, C.A. (2000). Reassessing the fit of the confirmatory factor analysis of the multidimensional students life satisfaction scale: comments on 'confirmatory factor analysis of the multidimensional students' life satisfaction scale. *Personality and Individual Differences*, 28, 181-185.
- Simon, D., Kriston, L., Loh, A., Spies, C., Scheibler, F., Wills, C. & Ha'rter, M. (2010). Confirmatory factor analysis and recommendations for improvement of the autonomy-preference-index (API). *Health Expectations*, 13(3), 234-243.
- Singh, D. (2013). Service quality and customer satisfaction: a comparative study of an indian public vs private bank. *Malaysian Management Journal*, 17, 59-75.
- Sirimongkol, T. (2022). The effects of restaurant service quality on revisit intention in pandemic conditions: an empirical study from Khonkaen, Thailand. *Journal Of Foodservice Business Research*, 25(2), 233-25.

- Suh, T., & Houston, M.B. (2010). Distinguishing supplier reputation from trust in buyer-supplier relationships. *Industrial Marketing Management*, 39(5), 744-751.
- Tüfekci, Ö.K., Tüfekci, N., & Kocabaş, D. (2020). Termal turizmde sosyal medya pazarlama faaliyetlerinin algılanan hizmet kalitesi ve marka değerine etkisi: afyonkarahisar'da bir araştırma. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(özel sayı), 937-963.
- Wong, A., & Sohal, A.S. (2006). Understanding the quality of relationships in consumer services a study in a retail environment. *International Journal of Quality & Reliability Management*, 23(3), 244-264.

Etik Beyanı: Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu yazar beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde BİİBFAD Dergisinin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk çalışmanın yazarına aittir. Anket uygulamasının yapılmasına ilişkin İnönü Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma Etik Kurulu'ndan 26/05/2022 tarihli ve 2022/11-14 karar sayılı etik kurul onayı alınmıştır.

Teşekkür: Gösterdikleri yoğun ilgi ve emeklerinde dolayı BİİBFAD Dergisi Editör Kurulu'na ve sağladıkları katkılarında dolayı hakemlere teşekkür ederiz.

EXTENDED ABSTRACT

Aim: The first objective of the study is to determine whether the perception of manufacturing enterprises regarding the quality of the service they receive from their suppliers has an effect on their trust in their suppliers. The second objective of the study is to determine whether the perception of manufacturing enterprises regarding the quality of the service they receive from their suppliers has an effect on their satisfaction with their suppliers. The third objective of the study is to determine whether the trust of manufacturing enterprises in their suppliers has an effect on their satisfaction with them.

Method(s): Adopting quantitative research method, this study uses a questionnaire as data collection method and a questionnaire form as data collection tool. The survey applied to the manufacturing enterprises was carried out face-to-face. The main mass of the study consisted of 289 manufacturing enterprises in the List of Manufacturers That Received Capacity Report published by Elazığ Chamber of Commerce and Industry in August 2021. Of the 251 questionnaire forms collected, 246 were used in data analyses. Simple Linear Regression, Exploratory Factor Analysis, Confirmatory Factor Analysis, Normality Analysis and descriptive statistics were used in data analyses.

Findings: As a result of the study, it was determined that the perceptions of manufacturing enterprises regarding the quality of the service they receive from their suppliers have a positive and moderate effect on their trust in their suppliers. In addition, it has been determined that the perceptions of manufacturing enterprises regarding the quality of the service they receive from their suppliers have a positive and moderate effect on their satisfaction with their suppliers. Finally, it has been determined that the trust of manufacturing enterprises in their suppliers has a positive and strong effect on their satisfaction with them.

Conclusion and Discussion: In this study, the quality, trust and satisfaction perceptions of manufacturing enterprises regarding the service they receive from their suppliers were analysed. The findings show that perceived service quality is effective on trust and satisfaction. In addition, the results of the study revealed that the trust that manufacturing enterprises have in their suppliers effects their satisfaction with them. Besides of this, it has been observed that previous research coincides with the findings of this study. Long-term business relationships between buyer-seller enterprises are important. Accordingly, it is thought that the results of the study will benefit both the manufacturing enterprises and the supplier enterprises. In terms of establishing a long-term relationship, perceived service quality affects trust and satisfaction with the seller. Therefore, it is recommended that supplier enterprises that desire to establish an effective and long-term business relationship with their customers should take the results obtained from the study as an evaluation criterion and determine their strategies accordingly. Along with this, it is recommended that manufacturing enterprises as buyers should manage the supplier selection process by keeping the results of the study in mind. This study was conducted on manufacturing enterprises in Elazığ. This situation constitutes the limitation of the study. It is not possible to make inferences on all manufacturing enterprises based on the results obtained. For this reason, the research hypotheses should be examined in other studies. Two suggestions are made for future similar studies. First, the research hypotheses may yield different results in manufacturing enterprises in different sectors. Therefore, it is recommended to examine the variables of perceived service quality, trust and satisfaction across sectors. Secondly, the research hypotheses may yield different results in manufacturing enterprises in development regions. For this reason, it is recommended to examine the variables of perceived service quality, trust and satisfaction in different development regions through the Classification of Statistical Regional Units of Turkey (TRB). As a result, it will be possible to make more comprehensive inferences as different results can be reached in future studies.

Bingöl Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi
Bingol University

Journal of Economics and Administrative Sciences

Cilt/Volume: 7, Sayı/Issue: 2

Yıl/Year: 2023, s. 31-46

DOI: 10.33399/biibfad.1263034

ISSN: 2651-3234/E-ISSN: 2651-3307

Bingöl/Türkiye

Makale Bilgisi /Article Info

Geliş/Received: 10/03/2023 Kabul/ Accepted: 18/09/2023

Etik İklimin Örgütsel Sinizm Üzerindeki Etkisinde Lider Üye Etkileşiminin Aracı Etkisi

The Impact of the Ethical Climate on Organizational Cynicism the Mediating Effect of Leader Member Exchange

Ferhat UĞURLU*
Metin IŞIK**

Öz

Bu araştırmada etik iklimin örgütsel sinizm üzerindeki etkisinde lider üye etkileşiminin aracı rolü incelenmiştir. Araştırma nicel bir desende tasarlanmıştır. Araştırma için anket tekniği ile veri toplanmıştır. Araştırmanın ana kütesini Bitlis Eren Üniversitesi ile İskenderun Teknik Üniversitesi akademik ve idari personeli oluşturmaktadır. Ana kütle içerisinde basit tesadüfi örnekleme ile örneklem alınmıştır. Bu kapsamda toplanan geçerli 368 anket verisi analizlere dahil edilmiştir. Analizler SPSS 25 programı ve Amos 24 yazılımı ile gerçekleştirilmiştir. Değişkenlerin uyum bakımdan test edilebilmesi için öncelikle yapısal eşitlik modellenmesi ile yapısal model oluşturulmuştur. Değişkenlere yönelik oluşturulan yapısal modelin uyum ve geçerliliği tespit edildikten sonra aracı model kurulmuştur. Hipotez testi için yapılan aracı etki analizi sonucunda; etik iklimin bilişsel ve duyuşsal sinizme etkisinde lider üye etkileşiminin kısmi, davranışsal sinizme etkisinde ise tam aracı rolü olduğu görülmüştür. Araştırma bulgularına göre; lider ve üyeler arasındaki etkileşim kalitesinin artması ile sinik davranışlar azalabilmektedir. Bu kapsamda üniversitelerde yöneticilerin personele yönelik pozitif tutumlarının etik iklim ve lider üye etkileşim kalitesini artırabileceği söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Etik iklim, örgütsel sinizm, lider üye etkileşimi

JEL Kodları: L2; M10; M54

Abstract

In this study, we examined/explored the mediating role of leader-member exchange in the impact of ethical climate on organizational cynicism. The research employed a quantitative design, utilizing a questionnaire technique for data collection. The study's universe comprises the academic and administrative staff of Bitlis Eren University and Iskenderun Technical University. The sample selection utilized a simple random sampling method, and 368 valid survey responses were analyzed. Analyzes were performed with SPSS 25 program and Amos 24 software. Firstly/Initially, a structural model was created with structural equation modeling. After determining the compatibility and validity of the structural model, the mediator model was established. As a result of the mediating effect analysis; it has been seen that the leader member exchange has a partial mediator role in the effect of ethical climate on cognitive and affective cynicism, and a full mediator role in the effect of ethical climate on behavioral cynicism. According to the research findings; with the increase in the quality of exchange between the leader and the members, cynicism behaviors can decrease. In this context, it can be said that the positive attitudes of the administrators towards the staff in universities can increase the ethical climate and the quality of leader member exchange.

Keywords: Ethical climate, organizational cynicism, lead member exchange

JEL Codes: L2; M10; M54

* Dr. Öğr. Üyesi, İskenderun Teknik Üniversitesi, İşletme ve Yönetim Bilimleri Fakültesi, ugurluferhat@hotmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1852-8797>

** Doç. Dr., Bitlis Eren Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, beu.metin@gmail.com, ORCID:<https://orcid.org/0000-0003-4577-0095>

1. GİRİŞ

Sinizizm genel olarak çalışanların farklı sebeplerden dolayı kurumlarına yönelik olumsuz düşüncelere sahip olması ve bu olumsuz düşünceleri farklı alanlarda dile getirmesidir. İşgörenlerin sahip oldukları kişilik yapısı, olumsuz liderlik davranışları, çalışanlar arası örgüt içi samimiyet, adalet, dürüstlük gibi davranış ve olguların tükenmiş olduğuna yönelik inanışlar, örgüt üyeleri tarafından algılanan güvensizlik hissi, örgüt içinde alınan kararların samimi olmadığına dair düşünceler, çalışanların iş ortamında hayal kırıklığına uğramaları ve yorgun düşmeleri gibi sebepler örgütsel sinizmin meydana gelmesinde etkili rol oynamaktadır (Dean vd., 1998; Stanley vd., 2005; Cartwright ve Holmes, 2006; Naus vd., 2007; Çağ, 2011; Doğan ve Uğurlu, 2014). Ayrıca liderlerin adil davranmaması, tutarsız örgüt politikaları, örgütsel adaletsizlik, psikolojik sözleşme ihlalleri ve uzun çalışma saatleri de örgütsel sinizmi meydana getiren faktörler olarak sayılabilir (Abraham 2000: 274). Sinizm ile ortaya çıkan sinik tutumlar müşteri memnuniyetini olumsuz etkileyerek (Dean vd., 1998: 345-346), örgütlerin etkinlik ve verimliliğini azaltarak önemli maddi ve manevi kayıplara sebep olabilmektedir (Kalağan, 2009: 81-82). Ayrıca sinizmin yüksek olması halinde işgören devir oranı da yüksek olabilmektedir. Bu kapsamda örgütsel sinizm araştırmada etkilenen yani bağımlı değişken olarak ele alınmıştır.

Sinizmin ortaya çıkma nedenlerinden birisi de örgütün bütüncül olarak benimsemiş olduğu etik normların olumsuz olmasıdır. Bu kapsamda örgütsel düzlemde karşımıza etik iklim kavramı çıkmaktadır. Bir örgütte kabul görebilecek veya kabul görmeyecek davranışların neler olduğu noktasında klavuz işlevi görerek çalışanların sorunlara ilişkin çözüm bulmalarına yardımcı olan etik iklim (Barnett ve Schubert, 2002), aslında istenen doğru davranışların neler olduğunu ve etik olmayan davranışlar söz konusu olduğunda rehberlik görevi görmektedir (Cullen vd., 1989). Örgütlerde etik davranışların teşvik edilmesi halinde çalışanlar etik normlara göre davranışlarını şekillendirecekler ve böylelikle örgüte karşı bağlılık hissiyatları gelişecektir (Erdem, 2021: 59). Dolayısıyla bir örgütte bireylerin ahlaki ve etik bakımdan doğru davranış kalıplarına sahip olmaları için pozitif örgütsel etik iklim gereklidir. Aksi durumda çalışanların olumsuz hissiyatlar ile sinik tutumlar sergileyebilirler.

Liderin benimsemiş olduğu yönetme biçimi örgütsel sinizmin ortaya çıkmasında en önemli etkenlerden birisidir. Birçok liderlik yaklaşımı ve teorisi farklı açılardan lider ve takipçi arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Bunlardan birisi de Lider Üye Etkileşimi (Leader Member Exchange Theory, LMX) teorisidir. Lider üye etkileşimi teorisi lider ve ast (üye) arasındaki ilişkiyi iki yönlü olarak ele almaktadır. Bu teoriye göre lider her asta farklı davranmakta ve etkileşimler farklılaşmaktadır. Bunun neticesinde de bazı astlar (üyeler) lider ile yakın bir ilişki içindeyken bazıları da uzak bir ilişki içerisinde. Bu kapsamda lidere yakın olanlar iç grup, uzak olanlar ise dış grup olarak adlandırılmaktadır. İç grupta olanlar ödül ve kaynak dağıtımı gibi konularda dış grupta olanlara göre daha ayrıcalıklı konumdadırlar (Liden ve Maslyn, 1998). Liderler ve üyeler arasındaki etkileşimin kalitesi çalışanların örgüte ve işe karşı pozitif tutum davranış geliştirmeleri bakımından belirleyicidir. Bu bağlamda dış grupta olan yani lidere uzak üyelerin sinik tutumlarının iç grupta olan yani lidere yakın üyelerden daha yüksek olması beklenebilir. Nitekim Reichers vd., (1997) çalışanların liderin kendilerini yeterince anlamadığına yönelik algılamaları örgütsel sinizme zemin hazırlamakla birlikte, liderin örgütsel politika ve kararlara ilişkin uygulamalarını da yersiz ve yetersiz bulmaya başladığını belirtmektedir. Sinik tutumların ortaya çıkmasında etkili olan liderlik davranışlarının olumsuz olması halinde üye kaybı meydana gelebilmektedir (Rubin vd., 2009). Bu bağlamda lider üye etkileşiminin etik iklim ve örgütsel sinizm ilişkisinde üzerinde aracı değişken olarak etkili olabileceği düşünülmektedir.

Lider, örgütlerde etik iklimin oluşmasını sağlamakla birlikte, kendi liderlik yöntemi olarak etiği referans alabilir ve bunu bir iletişim biçimi olarak da kullanabilir (Brown ve Tervino, 2006: 597). Akker vd., (2009) göre ahlaki yöneticiler, gerekli standartları oluşturarak, beklentileri karşılayarak ve ahlaki liderlik için sağlam kurallar oluşturarak çalışanları bilinçli olarak güçlendirir. Bir kurumun örgütsel açıdan birçok yönünün, yöneticilerinin etik özellikleri tarafından şekillendirildiğine

inanılmaktadır. Dürüstlük, açıklık ve insana saygıyı temel alan değerlere sahip olan liderler, kurum üyeleri için bir ilham kaynağıdır. Yöneticiler, örgüt içinde etik bir atmosfer oluşturabilmek için etik davranış sergilemeli ve bu anlamda öncelikle çalışanlarının seviyesini belirlemede rol model olmalıdır. Bu durumun aksine yöneticileri etik olmayan davranışlar sergileyen kurum, çalışanları da etik ilkelere boyun eğmeye başlar (Doğan ve Karataş, 2011; Zengin ve Arpacı, 2021). Bu kapsamda çalışmada etik iklim, lider üye etkileşimi ve örgütsel sinizm ile ilgili literatür araştırması yapılmış, etik iklimin örgütsel sinizm üzerindeki etkisinde lider üye etkileşiminin (LMX) aracı etkisi incelenmiştir.

2. LİTERATÜR İNCELEMESİ

2.1. Etik İklim

İnsanoğlu medeniyetinin önemli bir düzenleyicisi olan etik kavramı, son yıllarda çalışma hayatı düzeyinde kurum, kuruluş ve örgüt bağlamında da üzerinde durulmaktadır. Bireylerin doğru davranışlarının nasıl olması gerektiğini açıklayan ilke ve kurallar bütünü olan etik (Altaş ve Kuzu, 2013), hem ulusal hem de uluslararası düzeyde bir hareket tarzının temel yapısını oluşturmada ve ortak beklentileri şekillendirmektedir (Gül ve Gökçe, 2008: 387-388). Etik, bireylere doğru davranışın ne olduğunu söyler ama onları buna zorlamaz. Bireyler özgür düşünce yoluyla doğru eylemleri bulur ve gerçekleştirir. Etik kuralların gerekli olmasının nedeni, bireyler arasındaki ilişkileri, onların değer ve normlarını, amaçlarını ve toplumsal yaşamın gerekliliklerini ortaya çıkarmaktır (Billington, 2011: 45).

Toplumun taleplerinin bireye empoze edilme durumu olarak etiği tanımlayan Russell'a göre; bazı taleplere evrensel bir değer anlamı kazandırılmalıdır. Buna göre etik, doğru ve yanlış kavramı iken, ahlak ise yapıma biçimidir. Diğer bir deyişle etik, doğru ve yanlış eylemler teorisi, ahlak ise gerçekleştirilme biçimiyle ifade edilir (Savran, 2007: 7-8). Etiğin amacı, rasyonel mutluluğun peşinden gitmek ve mutlu bir yaşam sanatı sunmaktır. Dünyayı yaşanır kılmaya gereken şartlara ve eylemlere odaklanan etik, mükemmel bir toplum oluşumunu hedefler. Ayrıca, belirli ahlak teorilerini iyi, kötü, erdem, mutluluk, karakter, onurlu yaşam gibi kavramlar bağlamında açıklama ve yorumlamayı amaçlar (Usta, 2010: 164-165; Kılıoğlu, 1990: 10).

Yönetim olgusu bağlamında etik, bir örgüt içerisindeki kaynak ve hak paylaşımıyla ilgilenir. Bu kapsamda işgörenler, yöneticilerinden adil, eşit, dürüst, objektif ve şeffaf davranmalarını beklemektedir. Genel olarak başkalarına karşı sorumlu olmayı gerektiren etik, yönetsel anlamda liderlik kavramından ayrı tutulamaz (Hitt, 1990; Sarıbay, 1998; Zengin ve Arpacı, 2021). Yakın tarihte Amerika'da yaşanan Enron, WorldCom ve Parmalat gibi skandallar liderin veya yöneticinin etik davranışını sorgulatmıştır (Arslantaş ve Dursun, 2008). Bu skandalların akabinde iş dünyası liderleri yeni kurallar, düzenlemeler ve uygulamalar ile etik değerleri ön plana çıkarmaya çalışmışlardır (Ncube ve Wasburn, 2006: 77).

Bu kapsamda çalışma hayatında liderlerin önemli görevlerinden birisi de iş ortamında bir etik iklim tesis etmektir. Nitekim Jose ve Thibodeaux'a (1999: 134-135) göre insanlar birbirilerinden etkilenen sosyal varlıklar olduklarından, liderin bir örgüt içinde pozitif bir etik iklim oluşturmada önemli rol model olduğunu ifade etmiştir. Bir örgüt içinde doğru ve yanlışın ne olduğunu tarif eden kurumsal uygulamalar ve süreçler olarak tanımlan etik iklim (Parboteeah vd., 2005: 461), çalışanların mevcut sorunları ve alternatifleri değerlendirmelerine ve kabul edilebilir ya da kabul edilemez davranışlar hakkında karar vermelerine yardımcı olur (Barnett ve Schubert, 2002: 281). Örgüt içinde etik bir atmosfer oluşturmak için liderlerin etik davranış sergilemeleri ve örgüt üyelerine etik bir örnek oluşturmaları gerekir (Aronson, 2001: 245).

2.2. Lider Üye Etkileşimi (LMX)

Blau'nun (1964) sosyal değişim teorisi üzerine inşa edilen Lider-Üye Etkileşim teorisi, Dansereau vd., tarafından 1973 yılında geliştirilen Dikey İkili Bağlantı Modeli "Vertical Dyad Linkage" ile LMX'i temellendirilmiştir (Işık ve Uçar, 2019: 1122). Lider-üye etkileşimi, liderin

üyelerine farklı davranması, anlayış gösterecek şekilde davranması ve çevresinden yüksek verim elde etme kabiliyetini ortaya koyar (Özutku, 2007: 80-81). Etkileşim halindeki tarafların birbirine bağlı davranış kalıplarını, aralarındaki ilişkilerin bileşenlerini ve sistemlerini inceleyen Lider-Üye Etkileşimi Teorisi, taraflar arasında ortak bir kültür oluşturma yaklaşımını tanımlar (Scandura vd., 1986). Lider-üye etkileşim teorisine göre; lider bir organizasyon içinde farklı seviyelerdeki çalışanlarla iletişim kurar. Bu durumda gruptaki bazı çalışanların kendilerini lidere yakın hissetmelerine ve gruptaki diğerlerinin de liderden uzak hissetmelerine neden olur. Samimi grupların üyeleri, örgüt liderlerinden daha fazla ilgi gördükleri için ayrıcalıklıymış gibi davranırlar (Dansereau vd., 1975: 48).

Lider ve üye arasındaki iletişimin kalitesinin ortaya konulabilmesi için tarafların birbirlerini tanıyabilecekleri kadar bir sürenin geçmiş olması gerekmektedir. Schyns vd., (2005) yapmış oldukları çalışmalarında, liderle geçirilen sürenin uzun olması durumunda yüksek kalitede lider-üye etkileşiminin ortaya çıkması daha kuvvetli ihtimal olduğunu belirtmişlerdir. Lider-üye etkileşiminin oluşması ve gelişmesi için belirli şartların sağlanması ve belirli aşamaların geçilmiş olması gerekmektedir (Dienesch ve Liden, 1986). Lider-Üye Etkileşimi (LMX) teorisinin gelişimi dört aşama olarak düşünülebilir. Bu aşamalar: 1. Aşama; farklılaştırılmış çiftlerin keşfedilmesi, 2. Aşama; lider üye etkileşimi ilişkilerinin özellikleri ve organizasyon sonuçlarının incelenmesi, 3. Aşama; ikili ortaklık kurmanın tanımlanması ve 4. Aşama; farklılaştırılmış ikili ilişkilerin grup ve ağ düzeyleriyle birleştirilmesi olarak ifade edilebilir. Son aşama, lider üye etkileşiminin bir liderlik modeli olarak sunduğu açıklamaların yanı sıra incelenen analiz düzeylerindeki değişikliği düşünmede bir evrimi kapsamaktadır (Dienesch ve Liden, 1986). Bu durumda, grup üyelerinin sayısı arttıkça liderin tüm üyelerle kaliteli bir değişim ilişkisine girmesi zorlaşacaktır (Schyns vd., 2005: 5). Değerler, normlar, örgüt kültürü ve çalışma ortamı değerlendirmeleri de liderler ve üyeler arasındaki etkileşimin yönünü belirlemede önemli bir etkiye sahiptir (Dienesch ve Liden 1986: 627; Hofmann vd., 2003: 171).

Bir organizasyondaki her bireyin sırasıyla farklı kişilik özellikleri, değerleri, tutumları, beklentileri ve davranışları vardır. Astların bu özellikleri, liderle etkileşimin kalitesini de etkiler (Allinson vd, 2001: 202). Güven, kişilerarası etkileşimler sırasında kendiliğinden ortaya çıkar ve liderler ile çalışanlar arasındaki iletişimin kalitesinin önemli bir belirleyicisidir (Wech, 2002: 255). Liderle yüksek kalitede etkileşim kuran üyeler, liderin desteğini alarak fikirlerini daha özgürce ifade etme ve daha yaratıcı hareket etme olanağına sahip olurlar (Scott ve Bruce 1998: 4).

2.3. Örgütsel Sinizm

Örgütsel sinizm, örgüte karşı olumsuz bir tutum sergileyen çalışanları ifade eder. Kişinin farklı nedenlerden dolayı kurumundan soğuması, işine karşı duyduğu kızgınlık, umutsuzluk ve hayal kırıklığı gibi olumsuz duyguları içermesi olarak tanımlanan sinizm, çalışanlar ve şirketler için pek çok soruna yol açmaktadır (Özler, 2010). Sinizm, bireysel bir şekilde sadece yöneticilere veya bir grup olarak örgütsel yapılara yönelik gerçekleşebilir (Stanley vd., 2005).

Çalışanların, örgütün ahlaki değerlerden uzak olduğu, adaletsizlik, kural ve ilkelerin bulunmamasından dolayı örgüte yönelik algıların oluştuğu durumlar örgütsel sinizmi işaret edebilir (Bernierth vd., 2007). Abraham'a (2000: 269) göre örgütsel sinizm, çalışanın kendi menfaatleri açısından diğer çalışanlara yardımcı olma ve işleri idare etmeye yönelik eğilimidir. Örgütsel sinizm düzeyleri yüksek olan kişiler çalıştıkları kuruma karşı utanç, öfke, tikslenme ve sıkıntı gibi duygular besleyebilirler. Sinizm, objektif kurumsal yargıları değil, güçlü duygusal tepkileri de içerir (Tutar, 2016: 330).

Örgütsel değişim çabalarının yanlış yönetimi, stres ve rol yükü, sindirme, uygun olmayan terfi uygulamaları, uzun çalışma saatleri, çelişen hedefler, psikolojik sözleşme ihlalleri, işten çıkarmalar, usul usulsüzlükleri, örgütsel karmaşıklık, küçülme, yeniden yapılanma gibi örgütsel sinizmi ortaya çıkaran birçok faktör vardır (Wanous vd., 1994; Reichers vd., 1997). Örgütsel sinizmin meydana gelmesinde işgörenlerin kişilik yapısı, tutarsız liderlik davranışları, örgüt içerisinde çalışanlar arası samimiyet, adalet, dürüstlük, namus gibi prensiplerin tükendiğine yönelik inanış; diğer çalışanlara

karşı güvensizlik hissi, alınan kararların samimiyetten uzak olduğuna inanılması ve sürekli değişiklik gösteren isteklerden dolayı bireylerin iş ortamında hayal kırıklığına uğramaları ve yorgun düşmeleri gibi sebepler etkili rol oynamaktadır (Dean, Brandes ve Dharwadkar, 1998; Stanley vd., 2005; Cartwright ve Holmes, 2006; Naus vd., 2007; Çağ, 2011; Doğan ve Uğurlu, 2014).

Örgütsel sinizm yönelik yapılan çalışmalarda duygusal, bilişsel ve davranışsal boyut olmak üzere üç boyuttan bahsedilmektedir (Dean vd., 1998: 345-346). Duygusal boyut; çalışanların iş yerinde gerçekleştirmiş oldukları işler ile ilgili utanç, sıkıntı, kaygı, saygısız davranışlar içerisinde bulunma ve işlere gereken önemi vermeme gibi duygusal durumları belirtmektedir (Abraham 2000: 269, Anderson ve Beteman, 1997). Bilişsel boyut; öfkelenme duygusu ile bağlantılı olarak, örgütün diğer üyelerini kınama ve hor görme gibi negatif duygular ile kendini gösteren, örgüt içerisinde dürüstlüğü olmadığını hissedilen güçlü inanç durumudur (Dean vd., 1998, s. 345-346). Davranışsal boyut; sinik davranış içerisinde bulunan bireylerin örgüt amaçları ile dalga geçmesi, örgütün görevlerini alaycı bir tavır sergileyerek tekrar düzenlemeye çalışma gibi davranış ve tutumlar olarak görülmektedir (Brandes, 1997: 34-35).

2.4. Kuramsal Çerçeve ve Hipotezler

İlgili literatür incelendiğinde; etik iklim ve örgütsel sinizmin birlikte incelendiği yeteri kadar çalışma olmadığı görülmüştür. Sarı ve Doğanekin (2016) konu ile ilgili yapmış oldukları çalışmada, etik iklim ile örgütsel sinizm arasında negatif yönlü ve istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişki tespit etmişlerdir. Ayrıca etik iklimin örgütsel sinizme neden olduğunu bulgulamışlardır. Bunun yanı sıra yapılan birçok araştırmada yöneticilerin etik liderlik davranışları ile örgüt üyelerinin sahip olduğu sinik tutumları ile arasında bir ilişki saptanmıştır (Dean vd., 1988; Özler vd., 2010; Akan vd., 2014). Nitekim Akatay vd., (2015) yöneticilerin etik liderlik davranışlarının örgütsel sinizmi negatif etkilediğini tespit etmişlerdir. Bu çalışmalar ışığında araştırmada ilk olarak aşağıdaki hipotezler oluşturulmuştur;

H₁: Etik iklim bilişsel sinizmi anlamlı etkilemektedir.

H₂: Etik iklim davranışsal sinizmi anlamlı etkilemektedir.

H₃: Etik iklim lider üye etkileşimini anlamlı etkilemektedir.

Etik ilkeler hem örgütlerin başarılı olmasında hem de hedefe ulaşabilmek örgütsel etiğin oluşturulması açısından önem taşımaktadır (Doğan ve Karataş, 2011: 32). Konu ile ilgili gerçekleştirilen literatür taramasında lider davranışlarının, lider özelliklerinin ve liderlik uygulamalarının örgütsel düzeyde etik iklimin benimsenmesinde etkili olduğunu ortaya koymaktadır (Victor ve Cullen, 1988; Sims, 2000; Dickson vd., 2001; Mendonca, 2001; Schwepker, 2001; Sims ve Brinkman, 2002). Özellikle etik iklim ve lider üye etkileşimini inceleyen Parboteeah vd., (2010) çalışmalarında yüksek kalitede lider üye etkileşimi için gerekli olan iletişim ve personel güçlendirme ile etik iklim arasında pozitif ve güçlü ilişkiler olduğunu ortaya koymuştur. Erdogan ve Bauer (2010) yaptıkları çalışmalarında etik iklimin lider üye etkileşiminin işgören ile ilişkiler, iş davranışı ve işten ayrılma davranışlarına etkisinde güçlü bir aracılık rolü olduğunu belirtmişlerdir. Dolayısıyla bu araştırmada etik iklim ile lider üye etkileşimi arasında bir bağlantı olabileceği düşünüldüğünden aşağıdaki hipotez geliştirilmiştir.

H₄: Etik iklim lider üye etkileşimini (LMX) anlamlı etkilemektedir.

Gkorezis (2015) tarafından Yunanistan'da görev yapan kamu çalışanlarına yönelik gerçekleştirdiği araştırma ile Gültekin'in (2014) Türkiye'deki devlet üniversitelerinde çalışan akademik ve idari personele yönelik yaptığı araştırma benzer şekilde lider-üye etkileşiminin kalitesinin artmasının örgütsel sinizm düzeyini azalttığını ortaya koymaktadır. Mumcu ve Özyer (2020) araştırmalarında, aracı etkisi olduğu düşünülen değişkenin modele dahil edilmesiyle örgüt ikliminin bütün boyutlarının lider-üye etkileşimini pozitif yönde, lider-üye etkileşiminin de bilişsel ve duygusal sinizmi negatif yönde etkilediği belirlenmiştir. Özler vd., (2010) yapmış oldukları çalışmalarında, kişilerin sinik olmasının en büyük sebeplerinden birinin, etik unsurları barındıran

güven duygusunun eksikliği olduğunu ortaya koymuşlardır. Konu ile ilgili incelenen bu çalışmalar ve sonuçları etik iklim ve lider üye etkileşim kalitesinin örgütsel sinizm üzerinde etkisi olabileceğini işaret etmektedir. Bu kapsamda aşağıda belirtilen hipotezler geliştirilmiştir.

H₅: LMX bilişsel sinizmi anlamlı etkilemektedir.

H₆: LMX duyusal sinizmi anlamlı etkilemektedir.

H₇: LMX davranışsal sinizmi anlamlı etkilemektedir.

H₈: Etik iklimin bilişsel sinizme etkisinde LMX aracı etkiye sahiptir.

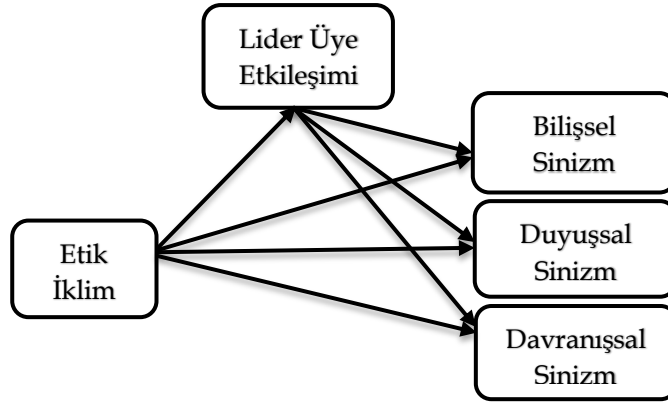
H₉: Etik iklim duyusal sinizme etkisinde LMX aracı etkiye sahiptir.

H₁₀: Etik iklim davranışsal sinizme etkisinde LMX aracı etkiye sahiptir.

3. YÖNTEM

Bu araştırmada nedensel tarama deseninde nicel veri analizine dayalı bir araştırma yöntemi ile yapısal eşitlik modellemesi (YEM) kullanılmıştır. Hem teorik hem de ampirik araştırmaların istatistikî açıdan daha gelişmiş bir şekilde yapılmasına olanak sağlayan YEM Iacobucci vd., (2007), aracı etkinin tespit edilmesinde çok daha tutarlı sonuçlar verdiği uygulayıcılar tarafından kanıtlanmıştır. Bundan dolayı araştırma hipotezlerinin test edilmesinde YEM tercih edilmiştir. Araştırma verilerinin analizi için SPSS 25 programı ve IBM Amos 24 yazılımı kullanılmıştır. Bu çalışmanın etik kurul onayı İskenderun Teknik Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'ndan 28.02.2022 toplantı tarihli ve 02 nolu toplantının 04/03/2022-50058 protokol kararı ile alınmıştır. Literatür araştırması sonucu geliştirilen hipotezleri test etmek amacıyla Şekil 1'deki model oluşturulmuştur.

Şekil 1: Araştırma Modeli

3.1. Anakütle ve Örneklem

Araştırmanın anakütlesini Bitlis Eren Üniversitesi ile İskenderun Teknik Üniversitesi merkez kampüslerinde görev yapan akademik ve idari personel oluşturmaktadır. İskenderun Teknik Üniversitesi 2022 yılı faaliyet raporuna göre; merkez kampüsünde 261 Akademik ve 188 idari olmak üzere toplam 449 personel görev yapmaktadır. Bitlis Eren Üniversitesi merkez kampüsünde 2022 yılı faaliyet raporuna göre; 391 Akademik ve 276 idari olmak üzere toplam 667 personel görev yapmaktadır. Örneklem seçiminde kolayda örnekleme yoluna gidilmiştir. Buna göre anakütleyi oluşturan 1116 kişiden %95 güven düzeyi ve %5 hata payı ile 286 örneğin katılması yeterlidir (Balcı, 2009). Hazırlanan anket formu akademik ve idari personele elden dağıtıldıktan yaklaşık üç hafta sonra toplanmıştır. Toplanan 379 adet anket formundan 11 tanesi çıkarıldıktan sonra 368 tanesinin değerlendirme açısından uygun olduğu görülmüştür. Değerlendirmeye alınan anketlerdeki

katılımcıların; 218'i erkek, 150'si bayan, 208'i evli, 160'ı bekar, 44'ü ön lisans, 64'ü lisans, 120'si yüksek lisans 140'ı doktora, 79'u 18-29, 136'sı 30-39, 110'u 40-49 ve 43'ü 50 ve üzeri yaşıdadır. Katılımcılardan 36'sı 1 yıldan az, 128'i 1-5 yıl, 86'sı 6-10, 68'i 11-15 ve 50'si 16 ve üzeri çalışma yılına sahiptir.

3.2. Veri Toplama Araçları

Lider Üye Etkileşimi Ölçeği: Katılımcıların lider üye etkileşimi düzeyini tespit etmek için Scandura ve Graen'in (1984) geliştirdiği, Öztürk ve Eryeşil (2016) tarafından kullanılan 7 ifadeli ölçekten yararlanılmıştır. İlgili çalışmada ölçeğin güvenirlik açısından Cronbach's Alpha değeri (α) 0,897 olarak bulunmuştur.

Etik İklim Ölçeği: Araştırmada katılımcıların etik iklim algısını ölçmek için, Qualls ve Puto (1989) tarafından geliştirilen ve Biçer (2005) tarafından Türkçe'ye uyarlanan, Mül ve Demirel (2018) kullandıkları ölçekten yararlanılmıştır. Tek 7 ifadeden oluşan ölçek tek boyutlu yapıya sahiptir. Mül ve Demirel'in (2018) araştırmasında ölçeğin Cronbach's Alpha (α) değeri, 0,881'dir.

Örgütsel Sinizm Ölçeği: Katılımcıların örgütsel sinizm algılarını ölçmek için Brandes vd., (1999) tarafından geliştirilen, Yavuz ve Bedük (2016) tarafından Türkçe geçerlemesi yapılan 14 ifadeden oluşan üç boyutlu ölçek kullanılmıştır. Araştırmada ölçeğin güvenirlik açısından Cronbach's Alpha (α) değeri, Bilişsel alt boyut 0,980; Duygusal alt boyut 0,770 ve Davranışsal alt boyut 0,876 olarak bulunmuştur. Hazırlanan anket formundaki ifadelerin yanıtlanmasında; 1= Kesinlikle Katılmıyorum" "5= Kesinlikle Katılıyorum aralığında 5'li Likert tipi esas alınmıştır.

4. ANALİZ SONUÇLARI

Tablo 1'de belirtilen ortalama değerleri incelendiğinde, en yüksek ortalamaya lider üye etkileşimi (3,65), en düşük ortalamaya ise duygusal sinizm sahiptir. Korelasyon değerlerine bakıldığında; tüm değişkenler arasında anlamlı ilişkiler olduğu görülmektedir. Etik iklim ve lider üye etkileşimin birbirini pozitif yönlü korele ettikleri görülmektedir. Etik iklim ve lider üye etkileşim değişkenlerinin örgütsel sinizmin tüm alt boyutları ile negatif yönlü anlamlı bir korelasyon içinde olduğu tespit edilmiştir. Örgütsel sinizmin tüm alt boyutlarının birbirlerini pozitif yönlü korele ettikleri görülmektedir.

Tablo 1: Korelasyon ve Tanımlayıcı İstatistikler

Değişkenler	Ort.	SS.	1	2	3	4	5
1 (Etik İklim)	3.58	0.924	(0.740)				
2 (Lider Üye Etkileşimi)	3.65	0.808	0.524**	(0.714)			
3 (Bilişsel Sinizm)	2.99	0.902	-0.497**	-0.461**	(0.831)		
4 (Duyuşsal Sinizm)	2.45	1.28	-0.560**	-0.583**	0.627**	(0.935)	
5 (Davranışsal Sinizm)	3.11	0.916	-0.286**	-0.318**	0.425**	0.513**	(0.722)

Ort = Ortalama; SS = Standart Sapma N= 259; **p<0.01; Parantez İçi Koyu Değerler = \sqrt{AVE}

4.1. Güvenirlik ve Faktör Analizleri

Araştırma kapsamında kullanılan ölçüm araçlarının güvenirliğini tespit etmek için Cronbach Alpha değerlerine bakılmıştır. Tablo 3'te değişkenlere ait verilen Cronbach Alpha değerlerinin güvenirlik yönünden yeterli olduğu görülmektedir. Ölçeklerin çoklu bağlantı (multicollinearity) sorunu olup olmadığına bakılmış, VIF değerlerinin bağımsız değişkenler arası çoklu bağlantı sorunu olmadığını doğrulayan (VIF<5) (Tabachnick ve Fidell, 2001) değerlere sahip olduğu görülmüştür. Verilerin normal dağılıma uygunluğunu tespit etmek için çarpıklık ve basıklık değerine bakılmıştır. Bu değerler +2,0 ile -2,0 aralığında olduğu takdirde veriler normal dağılıma uygun demektir (George ve Mallery, 2019). Yapılan analizler sonucunda verilerin belirtilen değerlere göre normal dağılıma uygun olduğu görülmüştür.

Araştırmada hipotezlerin test edilmeden önce Anderson ve Gerbing (1988) tarafından önerilen analiz süreçleri uygulanmıştır. Bu bağlamda ilk olarak AMOS yazılımından Maximum Likelihood Estimation modülünden yapısal eşitlik modellemesi yaklaşımı ile analiz gerçekleştirilmiştir.

Oluşturulan yapısal model üzerinde analiz yapılmadan önce, Fornell ve Larcker'ın (1981) belirtmiş olduğu gibi ölçüm modelinin geçerlilik ve güvenilirlik yönünden değerlerin uygunluğuna bakılmıştır. Oluşturulan ölçüm modeline uygulanan doğrulayıcı faktör analizi (DFA) neticesinde kabul edilebilir uyum indekslerinin elde edildiği görülmüştür: (CMIN/DF) $\chi^2/df = 1.875$, RMSEA = 0.069, CFI = 0.928, GFI = 0.858, NFI = 0.932, TLI = 0.918. Bu değerler araştırmada kullanılan ölçeklerin hem yapı geçerlemesi hem de güvenilirlik bakımından literatürde kabul gören sınırlar içerisinde (Schermelleh-Engel, Moosbrugger ve Müller, 2003).

Araştırmanın ölçüm modeline ilişkin yapılan DFA analizinin akabinde ölçekler uyum ve ayırt edici geçerlilik açısından değerlendirilmiştir. Ölçeklerin uyum geçerliliği için faktör yüklerinin 0,50'den yüksek olması ve faktör kompozit güvenilirliğinin de (CR) 0,60'a eşit ya da daha büyük olması gerekmektedir (Fornell ve Larcker, 1981). Diğer taraftan maddelerin kendi yapıları ile çıkarılan ortalama varyansın (AVE), açıklanamayan varyanstan (AVE>0.50) büyük olması gerekmektedir (Bagozzi ve Yi, 1988). Ayrıca, ayrışım geçerliliği hesaplanan AVE değerlerinin karekökü ilgili sütundaki değişkenlerin korelasyon değerinden yüksek olması gerekmektedir (Fornell ve Larcker, 1981). (Çalışmada bu değerler Tablo 2'de belirtilmiştir). Ölçeklere ilişkin güvenilirlik ve uyum geçerlilik değerlerinin verildiği Tablo 3'e bakıldığında; ölçüm modelinde kullanılan ölçeklerin oldukça güçlü bir uyum geçerliliği sağladığı görülmektedir. Ayrıca, ölçeklere ait α değerlerinin de ,70'den büyük olması geçerliliğin desteklendiğini ortaya koymaktadır.

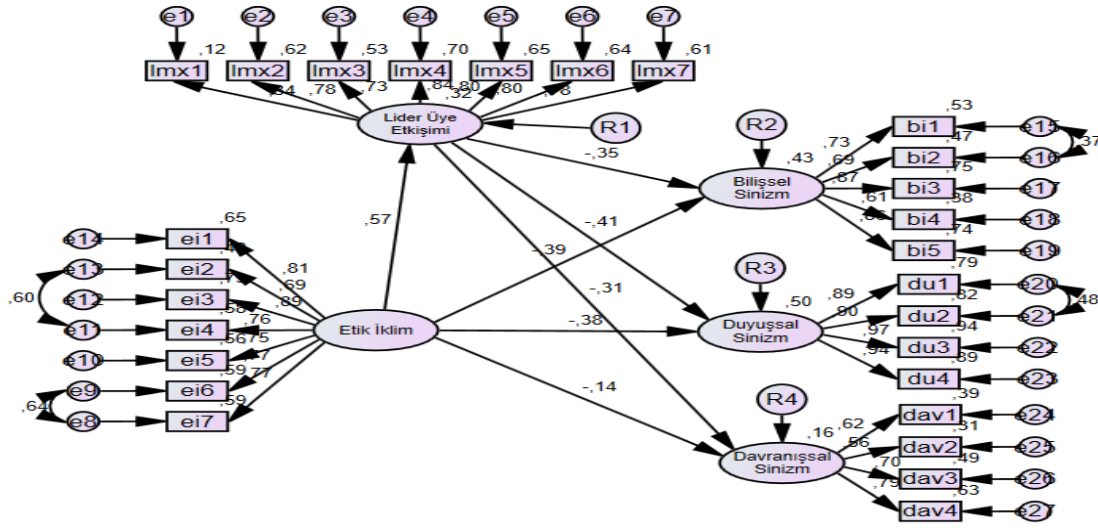
Tablo 2: Güvenilirlik ve Uyum Geçerliliği

	Maddeler	Faktör Yükleri	α	CR	AVE
Etik İklim	Eİ1	0.814	0.923	0.913	0.547
	Eİ2	0.816			
	Eİ3	0.898			
	Eİ4	0.831			
	Eİ5	0.683			
	Eİ6	0.731			
	Eİ7	0.726			
Lider Üye Etkileşimi	LMX1	0.647	0.888	0.897	0.510
	LMX2	0.783			
	LMX3	0.730			
	LMX4	0.839			
	LMX5	0.806			
	LMX6	0.807			
	LMX7	0.777			
Bilişsel Sinizm	Bİ1	0.772	0.876	0.917	0.690
	Bİ2	0.733			
	Bİ3	0.845			
	Bİ4	0.935			
	Bİ5	0.853			
Duyuşsal Sinizm	DU1	0.921	0.965	0.965	0.875
	DU2	0.928			
	DU3	0.957			
	DU4	0.935			
Davranışsal Sinizm	DAV1	0.849	0.761	0.810	0.522
	DAV2	0.764			
	DAV3	0.696			
	DAV4	0.546			

4.2. Yapısal Modelin Analizi

Aracı model analizi için Baron ve Kenny'nin (1986) yaklaşımı esas alınmıştır. Bu bağlamda aracılık etkisi Baron ve Kenny'nin yaklaşımı doğrultusunda bootstrap yöntemiyle yapılmıştır. 2000 Bootstrap örneklem olarak belirlenmiş ve Amos 24 yazılımının maximum likelihood modülü kullanılarak veri analizi gerçekleştirilmiştir.

Şekil 3: Araştırmanın Ana Modeli

Araştırmada aracılık modeli Şekil 3'te belirtildiği gibi oluşturulmuştur. Yol analizi neticesinde uyum iyiliği değerlerine ilişkin bazı parametrelerin istenilen aralıkta olmadığı görülmüş ve programın önermiş olduğu modifikasyonlar sırası ile yapılmıştır. Nihai modelin uyum indeksleri $\chi^2/df= 1.937$, $GFI=.923$, $CFI=.922$, $NFI=.852$, $TLI=.912$, $RMSEA=.072$ olarak tespit edilmiştir. Bu değerler oluşturulan aracılık modelinin kabul edilebilir iyi uyum indekslerine sahip olduğunu göstermektedir.

Tablo 3: Doğrudan İlişki Analizi Sonuçları

			Katsayı ¹	S.H.	K.O.	P
Bilişsel	←	Etik İklim	-0.594	0.093	-4.337	***
Duyuşsal	←	Etik İklim	-0.620	0.103	-4.882	***
Davranışsal	←	Etik İklim	-0.314	0.109	-1.321	0.005
LMX	←	Etik İklim	0.570	0.081	6.769	***
Bilişsel	←	Lmx	-0.349	0.093	-3.921	***
Duyuşsal	←	Lmx	-0.415	0.103	-5.256	***
Davranışsal	←	Lmx	-0.308	0.109	-2.812	0.013

¹Standadize edilmiş katsayılar verilmiştir; ***p<0.001; S.H.=Standart Hata; K.O.= Kritik Oran

Tablo 3'te araştırma ana modeline ilişkin analiz sonuçları verilmiştir. Tabloda değişkenler arasındaki ilişkilere bakıldığında; bağımsız değişken olan etik iklimin örgütsel sinizm bütün alt boyutlarını ve lider üye etkileşimini anlamlı olarak etkilediği görülmektedir. Aracı değişken olan lider üye etkileşiminin de örgütsel sinizmin tüm alt boyutlarını anlamlı olarak etkilediği görülmektedir. Bu sonuçlar doğrultusunda aşağıda belirtilen hipotezler kabul edilmiştir.

H₁: Etik iklim bilişsel sinizmi anlamlı etkilemektedir.

H₂: Etik iklim duyuşsal sinizmi anlamlı etkilemektedir.

H₃: Etik iklim davranışsal sinizmi anlamlı etkilemektedir.

H₄: Etik iklim lider üye etkileşimini (LMX) anlamlı etkilemektedir.

H₅: LMX bilişsel sinizmi anlamlı etkilemektedir.

H₆: LMX duyuşsal sinizmi anlamlı etkilemektedir.

H₇: LMX davranışsal sinizmi anlamlı etkilemektedir.

Tablo 3'te belirtilen değerler aracı model için ön koşulların sağlandığını göstermektedir. Etik iklim ile örgütsel sinizm ilişkisinde lider üye etkileşiminin aracılık rolünü ortaya koymaya yönelik

bootstrap metoduyla (2000 örneklem sayısı, .95 güven aralığı) yapılan analiz sonuçları Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4: Aracı Modele İlişkin Analizler

Hipotez	Doğrudan Etki ¹ β	Doğrudan Etki ² β	Dolaylı Etki ¹ β	Aracılık Durumu
H: Etik İlim \rightarrow İmx \rightarrow Bilişsel	-0.594***	-0.395**	-0.199***	Kısmi Aracı
H: Etik İlim \rightarrow İmx \rightarrow Duyuşsal	-0.620***	-0.384**	-0.236***	Kısmi Aracı
H: Etik İlim \rightarrow İmx \rightarrow Davranışsal	-0.314***	-0.139(ns)	-0.176**	Tam Aracı

Tablo 4'te belirtilen değerler incelendiğinde; aracı değişken (LMX) modele dahil edilmeden önce etik iklimin, örgütsel sinizmin bilişsel ($\beta=-,594$, $p<0.01$), duyuşsal ($\beta=-,620$, $p<0.01$) ve davranışsal ($\beta=-,314$, $p<0.01$) boyutları üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir. Aracı değişken olan LMX modele dahil edildikten sonra etik iklimin, örgütsel sinizmin bilişsel ($\beta=-,395$, $p<0.01$) ve duyuşsal ($\beta=-,384$, $p<0.01$) boyutları üzerinde anlamlı bir etkisi olmakla birlikte β katsayılarındaki düşüş kısmi aracı olduğunu göstermektedir. Bu sonuçlar; "H₈: Etik iklimin bilişsel sinizme etkisinde LMX aracı etkiye sahiptir" ve "H₉: Etik iklim duyuşsal sinizme etkisinde LMX aracı etkiye sahiptir" hipotezlerinin desteklendiğini göstermektedir. Diğer taraftan aracı değişkenin modele eklenmesiyle birlikte etik iklimin davranışsal sinizm üzerindeki etkisinin ($\beta=-,139$, $p<0.05$) anlamsızlaştığı görülmüştür. Bu sonuca göre; "H₁₀: Etik iklim davranışsal sinizme etkisinde LMX aracı etkiye sahiptir" hipotezi desteklenmiştir. Ayrıca tabloda belirtilen dolaylı etki değerlerinin de anlamlı olduğu görülmektedir.

4. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Farklı kültürel değerlere sahip bireylerden oluşan örgütlerde çalışanların beklentileri farklılık gösterebilmektedir. Çalışanların beklentilerin farklılaşmasının ekonomik, kültürel ve sosyal gibi temel nedenleri olabilmektedir. Örgütler açısından bu faktörlere bir de rekabet olgusunu da eklemek mümkündür. Tüm bu unsurların ortak bir noktada birleşmesini sağlayan ise etik kavramıdır (Gül ve Gökçe, 2008: 387-388). Etik, çalışanların bireysel davranışlarını etkilediği için bir örgütün performansını ve kalitesini de artırmaktadır. Dolayısıyla örgütte çalışanların farklılaşması, mesleki beklentilerin çeşitlenmesi ve toplumun değişen kültürel eğilimleri örgütlerin yeni arayışlara yönelmesine sebep olmaktadır. Bu nedenle etik kuralları ön plana çıkaran bir yönetim anlayışının benimsenmesi gerekir. Böylelikle örgüt içerisinde etik bir ortam oluşturularak yöneticiler ile çalışanlar arasındaki bağ güçlendirebilir (Gök, 2008; Abay, 2019: 58). Bu kapsamda araştırmada etik iklimin örgütsel sinizm ve lider üye etkileşimi üzerindeki etkisinde etkisi incelenmiştir. Araştırmada temel olarak ise lider üye etkileşiminin aracı rolünün olup olmadığını belirlemek amaçlanmıştır.

Araştırmada ilk olarak etik iklimin örgütsel sinizm üzerindeki etkisi incelenmiş ve etik iklimin örgütsel sinizmin tüm boyutları (bilişsel, duyuşsal ve davranışsal) üzerinde anlamlı bir etkisi olduğu görülmüştür. Etik iklimin örgütsel sinizm üzerindeki anlamlı ve negatif yönlü etkisi Sarı ve Doğanekin (2016) ile Elçi ve Kul (2017) araştırma bulguları ile aynı olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuca göre çalışanlar tarafından algılanan etik iklim düzeyinin artması ile algılanan örgütsel sinizmde azalma meydana gelmektedir. Etik iklimin lider üye etkileşimi üzerindeki etkisine yönelik yapılan analizde de etik iklimin lider üye etkileşimini pozitif yönlü anlamlı şekilde etkilediği tespit edilmiştir. Araştırmanın bu bulgusunun Fein vd., (2013) tarafından yapılan araştırma bulgusu ile benzerlik gösterdiği görülmüştür. Buna göre pozitif anlamda etik iklimin artması ile lider üye etkileşim kalitesinin de arttığı söylenebilir. Aracı değişkenin bağımlı değişken üzerindeki etkisine ilişkin yapılan analiz sonucunda da lider üye etkileşiminin örgütsel sinizmin bütün boyutları üzerinde negatif yönlü anlamı etkisi olduğu görülmüştür. Bu sonuç Kanbur ve Kanbur (2015), Özkara (2019) ve Mumcu (2021) tarafından yapılan araştırma bulguları ile örtüşmektedir. Son olarak yapılan aracı analizde; aracı değişken olan LMX modele dahil edildikten sonra etik iklimin, örgütsel

sinizmin bilişsel ve duyuşsal boyutları üzerinde anlamlı bir etkisi olmakla birlikte β katsayılarındaki düşüş kısmi aracı olduğunu göstermiştir. Diğer taraftan aracı değişkenin modele eklenmesiyle birlikte etik iklimin davranışsal sinizm üzerindeki etkisinin anlamsızlaştığı görülmüştür. Bu sonuca göre de etik iklim davranışsal sinizm etkisinde LMX'in tam aracı etkisi olduğu görülmüştür.

Araştırma bulguları lider ve üyeler arasındaki etkileşim kalitesinin artması ile sinik davranışların azalabileceğine göstermektedir. Liderin kendisine yakın gördüğü çalışanları iç gruba dahil etmesi ve bu çalışanlar ile kaliteli bir etkileşim kurması diğer taraftan geriye kalanları dış grup olarak görmesini açıklayan lider üye etkileşim teorisine göre; üyelerin iç gruba dahil olması lider-üye etkileşimi kalitesini artırmaktadır. Bu kapsamda üniversitelerde yöneticilerin akademisyenlere ilişkin katılımcı, şeffaf, adil ve eşit tutumlar sergilemeleri halinde etik iklim ve lider üye etkileşiminin pozitif yönde artabileceği söylenebilir. Bunla birlikte akademisyenlerin de kurumlarına ilişkin yıpratıcı söylem ve eylemlerinde azalma olabileceği söylenebilir.

Araştırma sonucunda öneri olarak, literatür ve araştırma bulgularından hareketle lider-üye etkileşimi ve örgütsel sinizm ile ilişkisi olduğu düşünülen duygusal emek, psikolojik sahiplenme, örgütsel adalet, örgütsel politika ve tükenmişlik gibi değişkenlerin ilişki ve etkisi test edilebilir. Diğer taraftan değişkenler arası ilişkileri derinlemesine ortaya koymak amacı ile nitel ya da karma desende çalışmalar yapılabilir. Vakıf ve devlet üniversitelerinde karşılaştırma yapılarak sonuçlara ilişkin benzerlik ve farklılık ortaya konulabilir. Araştırma, Bitlis Eren Üniversitesi ile İskenderun Teknik Üniversitesi akademik ve idari personel örnekleme bağlamında sınırlılık oluşturmaktadır. Araştırmada elde edilen sonuçların güvenilirliği, araştırmaya katılanların değerlendirmeleri ile sınırlıdır. Araştırmanın sınırlılıkları kapsamında diğer özel ve devlet üniversitelerinin araştırmada yer almaması gösterilebilir. Araştırma verilerin elde edildiği 2022 yılı itibarıyla zamanın kısıtlı olması da araştırma açısından sınırlılık göstermektedir.

Kaynakça

- Abay, P. (2019). *Etik liderlik ve örgütsel adalet algısının çalışanların örgütsel sinizm davranışlarına etkisi üzerine bir sağlık kuruluşunda uygulama*. Doktora Tezi, İstanbul Gelişim Üniversitesi
- Abraham, R. (2000). Organizational cynicism: bases and consequences. *Genetic, Social, and General Psychology Monographs* 126(3), 266-276.
- Akan, D., Bektaş, F., & Yıldırım, İ. (2014). Sınıf öğretmeni algılarına göre etik liderlik ve örgütsel sinizm arasındaki ilişki. *E-Journal of New World Sciences Academy*, 9(1), 48-56.
- Akatay, A., Yücekaya, P., & Kısacık, N. C. (2016). Yöneticilerin etik liderlik davranışlarının, örgütsel adalet ve sinizm üzerine etkileri: Çanakkale İl Emniyet Müdürlüğü'nde bir araştırma. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 14(28), 483-509.
- Akker, V. D. L., Heres, L., Lasthuizen, K., & Six, F. E. (2009). Ethical leadership and trust: It's all about meeting expectations. *International Journal of Leadership Studies* 5(2), 102-122.
- Allinson, C. W., Armstrong, S. J., & Hayes, J. (2001). The effects of cognitive style on leader-member exchange: A study of manager-subordinate dyads. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 74(2), 201-220.
- Altaş, S. S., & Kuzu, A. (2013). Örgütsel etik, örgütsel güven ve bireysel iş performansı arasındaki ilişki: Okul öncesi öğretmenleri üzerinde bir araştırma. *Elektronik Mesleki Gelişim ve Araştırmalar Dergisi*, 1 (2), 29-41.
- Anderson, J. C., & Gerbing, D. W. (1988). Structural equation modeling in practice: A review and recommended two-step approach. *Psychological Bulletin*, 103(3), 411.
- Aronson, E. (2001). Integrating leadership styles and ethical perspectives. *Canadian Journal of Administrative Sciences*, 18(4), 244-256.

- Arslantaş, C., & Dursun, M. (2008). Etik liderlik davranışının yöneticiye duyulan güven psikolojik güçlendirme üzerindeki etkisinde etkileşim adaletinin dolaylı rolü. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(1), 111-128.
- Bagozzi, R. P., & Yi, Y. (1988). On the evaluation of structural equation models. *Journal of The Academy of Marketing Science*, 16(1), 74-94.
- Balcı, A. (2009). İlköğretim 8. sınıf öğrencilerinin kitap okuma alışkanlığına yönelik tutumları. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(11), 264-299.
- Barnett, T., & Schubert, E. (2002). Perceptions of the ethical work climate and covenantal relationships. *Journal of Business Ethics*, 36(3), 279-290.
- Bernerth, J. B., Armenakis, A. A., Feild, H. S., Giles, W. F., & Jack Walker, H. (2007). Is personality associated with perceptions of Lmx? an empirical study. *Leadership and Organization Development Journal*, 28(7), 613-631.
- Billington, R. (2011). *Felsefeyi yaşamak: Ahlak düşüncesine giriş*. (Çev. Abdullah Yılmaz). Ayrıntı Yayınları.
- Brandes, P. (1997). *Organizational cynicism: Its nature, antecedents, and consequences*. Dissertation of Doctor of Philosophy. The University of Cincinnati.
- Brown, M. E., & Treviño, L. K. (2006). Ethical leadership: A review and future directions. *The Leadership Quarterly* 17(6), 595-616.
- Cullen, J. B., Victor, B., & Stephens, C. (1989). An ethical weather report: Assessing the organization's ethical climate. *Organizational Dynamics*, 18(2), 50-62.
- Cartwright, S., & Holmes, N. (2006). The meaning of work: The challenge of regaining employee engagement and reducing cynicism. *Human Resource Management Review*, 16, 199-208.
- Çağ, A. (2011). *Algılanan örgütsel adaletin, örgütsel sinizme ve işten ayrılma niyetine etkisinin belirlenmesine yönelik bir araştırma*. Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi.
- Dansereau, F., Graen, G., & Haga, W. J. (1975). A vertical dyad linkage approach to leadership within formal organizations: A longitudinal investigation of the role making process. *Organizational Behavior and Human Performance*, 13(1), 46-78.
- Dean, J. W., Brandes, P., & Dharwadkar, R. (1998). Organizational cynicism. *Academy of Management Review*, 23, 341-353.
- Dickson, M. W., Smith, D. B., Grojean, M. W., & Ehrhart, M. (2001). An organizational climate regarding ethics: the outcome of leader values and the practices that reflect them. *Leadership Quarterly*, 12, 197-208.
- Dienesch, R. M., & Liden, R. C. (1986). Leader-member exchange model of leadership: a critique and further development. *Academy of Management Review*, 11(3), 618-634.
- Doğan, S., & Uğurlu, C. T. (2014). Okul yöneticilerinin etik liderlik davranışları ile öğretmenlerin örgütsel sinizm algıları arasındaki ilişki. *GEFAD / GUJGEF* 34(3), 489-516, <https://doi.org/10.17152/gefad.00239>.
- Doğan, S., & Karataş, A. (2011). Örgütsel etiğin çalışan memnuniyetine etkisi üzerine bir araştırma. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (37), 1-40.
- Elçi, M., & Kul, B. (2017). Kamu çalışanlarının etik iklim algılarının örgütsel sinizm tutumları üzerindeki etkisi: Kamu sektöründe bir uygulama. *Çalışma İlişkileri Dergisi*, 8(1), 118-137.
- Erdem, A. T. (2021). Örgütsel etik iklim algısının çalışan sesliliği davranışına etkisinde psikolojik güvenliğin aracı etkisi: Vakıf üniversitelerine yönelik bir araştırma. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 24(1), 57-70.

- Erdogan, B., & Bauer, T.N. (2010). Differentiated leader-member exchanges: The buffering role of justice climate. *Journal of Applied Psychology, 95*(6), 1104.
- Fein, E. C., Tziner, A., Lusky, L., & Palachy, O. (2013). Relationships between ethical climate, justice perceptions, and LMX. *Leadership & Organization Development Journal, 34*(2), 147-163.
- Fornell, C., & Larcker, D. F. (1981). Evaluating structural equation models with unobservable variables and measurement error. *Journal of Marketing Research, 18*(1), 39-50.
- George, D., & Mallery, P. (2019). *IBM SPSS statistics 26 step by step: A simple guide and reference*. Routledge.
- Gkorezis, P. (2015). Supervisor support and pro-environmental behavior: the mediating role of Lmx. *Management Decision, 53*(5), 1045-1060.
- Gök, S. (2008). İş etiği ile iş ahlaki arasındaki ilişki ve çalışma yaşamında iş etiğini etkileyen faktörler. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi, 5*(1), 1-19.
- Gültekin, S. (2014). *Psikolojik sözleşme ihlali ile örgüte karşı sinik tutum arasındaki ilişkide lider-üye etkileşiminin aracılık etkisi*. Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi.
- Gül, H., & Gökçe, H. (2008). Örgütsel etik ve bileşenleri. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 13*(1), 387-388.
- Hitt, W. D. (1990). *Ethics and leadership: Putting theory into practice*. Columbus: Battelle.
- Işık, M., & Uçar, Z. (2019). İş tatmini psikolojik sahiplenme ilişkisinde lider üye etkileşiminin düzenleyicilik etkisi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 21*(4), 1119-1145.
- Jose, A., & Thibodeaux, M. S. (1999). Institutionalization of ethics: The perspective of managers. *Journal of Business Ethics, 22*, 133-143.
- Kalağan, G. (2009). *Araştırma görevlilerinin örgütsel destek algıları ile örgütsel sinizm tutumları arasındaki ilişki*. Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi.
- Kanbur, A., & Kanbur, E. (2015). Lider üye etkileşiminin örgütsel sinizme etkisi: algılanan içsellik statüsünün aracılık rolü. *Journal of World of Turks, 7*(2), 193-216.
- Killoğlu, İ. (1990). *Ahlak maddesi*. Sosyal Bilimler Ansiklopedisi, Cilt: 1, Risale Yayınları.
- Liden, R. C., & Maslyn, J. M. (1998). Multidimensionality of leader-member exchange: an empirical assessment through scale development. *Journal of Management, 24*(1), 43-72.
- Mendonca, M. (2001). Preparing for ethical leadership in organizations. *Canadian Journal of Administrative Sciences, 18*, 266-276.
- Mül, E., & Demirel, E. T. (2018). Etik iklim algısının hasta güvenliği kültürü üzerine etkisi: Elazığ örneği. *Turkish Studies, 13*(7), 83-122.
- Mumcu, A., & Özyer, K. (2021). Örgüt ikliminin örgütsel sinizm üzerindeki etkisinde lider - üye etkileşiminin aracılık rolü. *Yönetim Bilimleri Dergisi, 19*(39), 63-94. DOI: 10.35408/comuybd.683576
- Mumcu, A. (2021). İzlenim yönetimi taktiklerinin örgütsel sinizm üzerindeki etkisinde lider-üye etkileşiminin aracılık rolü. *Doğuş Üniversitesi Dergisi, 22*(1), 151-165.
- Naus, F., Iterso, A. V., & Roe, R. A. (2007). Organizational cynicism: extending the exit, voice, loyalty, and neglect model of employees' responses to adverse conditions in the workplace. *Human Relations, 60*(5), 683-718.
- Ncube L., & Wasburn, M. (2006). Strategic collaboration for ethical leadership, a mentoring framework for business and organizational decision making. *Journal of Leadership and Organizational Studies, 13*(1), 72-92.

- Özkara, Z. U., Aynur, T., & Aydınhan, B. (2019). Algılanan yönetici desteği ile örgütsel sinizm arasındaki ilişkide lider-üye etkileşiminin aracılık etkisi. *OPUS International Journal of Society Researches*, 12, 101-137.
- Özler, D. E., Atalay, C. G., & Şahin, M. D. (2010). Örgütlerde sinizm güvensizlikle mi bulaşır?. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 2(2), 47-57.
- Öztürk, M., & Eryeşil, K. (2016). Lider-üye etkileşimi ve örgütsel destek algılarının çalışanların işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksek Okulu Dergisi*, 19(2), 123-141.
- Özutku, H. (2007). Yönetici-ast etkileşimi ile iş tatmini arasındaki ilişki. *Amme İdaresi Dergisi*, 40(2), 79-98.
- Parboteeah, K.P., Chen, H. C., Lin, Y. T., Chen, I. H., Lee, A. Y., & Chung, A. (2010). Establishing organizational ethical climates: How do managerial practices work?. *Journal of Business Ethics*, 97(4), 599-611.
- Parboteeah, K.P., Cullen, J.B., Victor, B., & Sakano, T. (2005). National culture and ethical climates: A comparison of U.S. and Japanese accounting firms. *Management International Review*, 45(4), 459-481.
- Reichers, A. E., Wanous, J. P. & Austin, J. T. (1997). Understanding and managing cynicism about organizational change. *Academy Of Management Executive*, 11(1), 48-59
- Rubin, S. R., Dierdorff, E. C., Bommer, W. H., & Baldwin, T. T (2009). Do leaders reap what they sow? leader and employee outcomes of leader organizational cynicism about change. *The Leadership Quarterly*, 20, 680-688.
- Sarı, Y., & Doğanterkin, A. (2016). Konaklama işletmelerinde örgütsel etik iklim ve örgütsel sinizm ilişkisi üzerine bir araştırma. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 8(3), 222-250.
- Sarı, Y., & Doğanterkin, A. (2021). Konaklama işletmelerinde örgütsel etik iklim ve örgütsel sinizm ilişkisi üzerine bir araştırma. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 8(3), 222-250.
- Savran, G. (2007). *Etik iklim ve tükenmişlik sendromunun kalite yönetim sistemleri üzerine etkileri: bir laboratuvar uygulaması*. Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Scandura, T.A., Graen, G.B., & Novak, M.A. (1986). When managers decide not to decide autocratically: an investigation of leader-member exchange and decision influence, *Journal of Applied Psychology*, 71, 579-584.
- Schermelleh-Engel, K., Moosbrugger, H., & Müller, H. (2003). Evaluating the fit of structural equation models: Tests of significance and descriptive goodness-of-fit measures. *Methods of Psychological Research Online*, 8(2), 23-74.
- Schwepker, C. H. J. (2001). Ethical climate's relationship to job satisfaction, organizational commitment and turn over in the sales force. *Journal of Business Research*, 54(1): 39-52.
- Schyns, B., Paul, T., Mohr, G., & Blank, H. (2005). Comparing antecedents and consequences of leader-member exchange in a German working context to findings in the us. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 14(1), 1-22.
- Scott, S. G., & Reginald, B. (1998). Following the leader in R&D: The joint effect of subordinate problem-solving style and leader-member relations on innovative behavior. *IEEE Transactions on Engineering Management*, 45(1), 3-12.
- Sims, R. R. (2000). Changing an organization's culture under new leadership. *Journal of Business Ethics*, 25, 65-78.
- Sims, R. R., & Brinkman, J. (2002). Leaders as moral role models: The case of John Gutfreund at Salomon Brothers. *Journal of Business Ethics*, 35, 327-339.

- Stanley, D. J., Meyer, J. P., & Topolnytsky, L. (2005). Employee cynicism and resistance to organizational change. *Journal of Business and Psychology*, 19(4), 429-459.
- Tabachnick, B. G., & Fidell, L. S. (2013). *Using multivariate statistics*. Fourth edition. Allyn & Bacon.
- Tutar, H. (2016). *Örgütsel davranış (örgüt teorileri ve çağdaş yaklaşımlar açısından)*. Detay Yayıncılık.
- Usta A (2010) Kamu görevlisinin etik amaç ve ahlaki yükümlülüğüne yönelik bir değerlendirme. *Türk İdare Dergisi*, 468, 159-181.
- Victor, B. & Cullen, J.B. (1988). The organizational bases of ethical climates, *Administrative Science Quarterly*, 33, 101-125.
- Wanous, J. P., Reichers, A. E. & Austin, J. T. (1994). Organizational cynicism: an initial study. *Academy of Management Best Papers Proceedings*, 269- 273.
- Wech, B. A. (2002). Trust context: Effect on organizational citizenship behavior, supervisory fairness, and job satisfaction beyond the influence of leader-member exchange. *Business and Society*, 41(3), 353-360.
- Yavuz, A., & Bedük, A. (2016). Örgütsel sinizm ve örgütsel bağlılık arasındaki ilişki: bir kamu bankasının Konya şubelerinde örnek uygulama. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 35, 301-313.
- Zengin, T., & Arpacı, Ö. (2021). Öğretmen algılarına göre okul yöneticilerinin etik liderlik özelliklerinin örgütsel sinizme etkisinin incelenmesi. *Trakya Eğitim Dergisi*, 11(1), 347-365, Doi:10.24315/tred.729398.

Etik Beyanı: Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu yazarlar beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde BİİBFAD Dergisinin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk çalışmanın yazarlarına aittir. Bu çalışmanın etik kurul onayı İskenderun Teknik Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'ndan 28.02.2022 toplantı tarihli ve 02 nolu toplantının 04/03/2022-50058 protokol kararı ile alınmıştır.

Yazar Katkıları: Tüm yazarlar araştırma sürecinde konunun belirlenmesi, literatür taraması, veri analizi, raporlama ve sonuç bölümlerinde eşit katkı sağlamıştır.

Çıkar Beyanı: Yazarlar arasında çıkar çatışması yoktur.

Teşekkür: Gösterdikleri yoğun ilgi ve emeklerinde dolayı BİİBFAD Dergisi Editör Kurulu'na ve sağladıkları katkılarında dolayı hakemlere teşekkür ederiz.

EXTENDED ABSTRACT

Aim: In this study, it was aimed to reveal the effect of ethical climate within organizations on organizational cynicism and to determine the mediating role of leader member exchange (LMX) in this relationship.

Method(s): For this purpose, a research method based on quantitative data analysis and structural equation modeling (SEM) were used in the causal screening design. According to Iacobucci et al. (2007), SEM allows for more advanced statistical analysis of both theoretical and empirical research, and has been shown to produce more consistent results in detecting mediating effects. Therefore, SEM was preferred in testing the research hypotheses. SPSS 25 program and IBM Amos 24 software were used for the analysis of the research data. The population of the research consists of academic and administrative staff working at the central campuses of Bitlis Eren University and Iskenderun Technical University. In the selection of the sample, easy sampling method was used. The prepared questionnaire was collected approximately three weeks after it was hand-delivered to the academic and administrative staff. After removing 11 of the collected 379 questionnaires, 368 of them were found to be suitable for evaluation.

Findings: First of all, the effect of ethical climate on organizational cynicism was examined, and it was seen that ethical climate had a significant effect on all dimensions (cognitive, affective and behavioral) of organizational cynicism. The significant and negative effect of ethical climate on organizational cynicism was found to be the same as the research findings of Sarı and Doğantekin (2016) and Elçi and Kul (2017). According to this result, with the increase in the level of ethical climate perceived by the employees, there is a decrease in perceived organizational cynicism. In the analysis of the effect of the ethical climate on the leader-member exchange, it was determined that the ethical climate significantly affected the leader-member exchange in a positive way. It was observed that this finding of the study was similar to the research finding made by Fein et al., (2013). Accordingly, it can be said that with the increase in the ethical climate in a positive sense, the quality of leader member interaction also increases. As a result of the analysis of the effect of the mediator variable on the dependent variable, it was seen that the leader-member interaction had a negative effect on all dimensions of organizational cynicism. This result is in line with the research findings of Kanbur and Kanbur (2015), Özkara (2019) and Mumcu (2021). Finally, in the intermediary analysis; After including the mediating variable LMX in the model, ethical climate had a significant effect on the cognitive and affective dimensions of organizational cynicism, but the decrease in the β coefficients showed that it was a partial mediator. On the other hand, with the addition of the mediator variable to the model, the effect of ethical climate on behavioral cynicism became meaningless. According to this result, it was seen that LMX had a full mediator effect on the ethical climate behavioral cynicism effect.

Conclusion and Discussion: The findings indicate that cynical behaviors may decrease as the quality of exchange between the leader and the members increases. According to the leader-member exchange theory, which explains that the leader includes the employees whom he sees close to himself in the in-group and establishes a quality interaction with these employees, on the other hand, he sees the rest as an out-group; The inclusion of members in the ingroup increases the quality of leader-member interaction. In this context, it can be said that ethical climate and leader-member exchange can increase positively if university administrators exhibit participatory, transparent, fair and equal attitudes towards academics. However, it can be said that there may be a decrease in the abrasive discourses and actions of academicians regarding their institutions.

Bingöl Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi
Bingol University
Journal of Economics and Administrative Sciences

Cilt/Volume: 7, Sayı/Issue: 2
Yıl/Year: 2023, s. 47-62
DOI: 10.33399/biibfad.1324268
ISSN: 2651-3234/E-ISSN: 2651-3307
Bingöl/Türkiye

Makale Bilgisi / Article Info
Geliş/Received: 07/07/2023 Kabul/ Accepted: 04/10/2023

Examination of Corporate Reputation Scores, Market Value and Financial Performance with the Perspective of Corporate Brand Sustainability

Kurumsal Marka Sürdürülebilirliği Perspektifinden Kurumsal İtibar Skoru, Piyasa Değeri ve Finansal Performansın İncelenmesi

Yusuf Ozan YILDIRIM*
Aypar USLU**

Abstract

In theory and practice, sustainability research offer important doctrines for carrying corporate brands into the future. As for maintaining the sustainability of corporate brands, researchers imply the necessity of various changing parameters, including corporate reputation. In addition, researchers highlight for long-term corporate reputation firms should also focus their market performance and financial performance. With this perspective, the aim of this paper is to examine the relationship amongst long term sustained corporate reputation, market value and financial performance. In parallel to prior research, reputation is conceptualized by pulse scores from reputation institutes' reports. For the perspective of sustainability, data is put through some filters such as "most repeated corporate brands over 15 years". After sampling, market values and financial performance indicators taken from online credible sources. As a result, 6 corporate brands and 15 years long data a panel has constructed. Finally, the relationship amongst corporate reputation, market value and financial performance is assessed with panel data. According to panel data correlation results, corporate reputation is only significantly correlated with ROE and ROI. Relationship between market value and financial performance indicators is significantly correlated.

Keywords: Corporate brand sustainability, corporate reputation, market value, financial performance

JEL Codes: M30; G10; L10

Öz

Teori ve pratikte sürdürülebilirlik araştırmaları, kurumsal markaları geleceğe taşımak için önemli öğretiler sunmaktadır. Araştırmacılar, kurumsal markaların sürdürülebilirliğini sağlamak için kurumsal itibar da dahil olmak üzere çeşitli parametrelerin değiştirilmesi gerektiğini belirtmektedir. Ayrıca araştırmacılar, uzun vadeli kurumsal itibar için firmaların pazar performanslarına ve finansal performanslarına da odaklanmaları gerektiğini vurgulamaktadır. Bu bakış açısıyla gerçekleştirilen çalışmanın amacı, uzun vadeli sürdürülebilir kurumsal itibar, piyasa değeri ve finansal performans arasındaki ilişkiyi incelemektir. Önceki araştırmalara paralel olarak çalışmada itibar skoru, "reputation institute" raporlarındaki "pulse score" değerlerinden elde edilmiştir. Sürdürülebilirlik perspektifi için veriler "15 yılda en çok tekrarlanan kurumsal markalar" gibi çeşitli filtrelerden geçmiş olup elde edilen örneklem için çevrim içi güvenilir kaynaklardan çalışmanın diğer değişkenleri olan piyasa değerleri ve finansal performans değerleri elde edilmiştir. Sonuç olarak 6 kurumsal marka ve 15 yıllık panel veri ile analizler gerçekleştirilmiştir. Kurumsal itibar, piyasa değeri ve finansal performans arasındaki ilişkinin analiz bulgularına göre; kurumsal itibar sadece ROE ve ROI ile anlamlı bir şekilde ilişkili olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Ek olarak araştırma bulgularına göre piyasa değeri ile finansal performans göstergeleri arasındaki anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kurumsal marka sürdürülebilirliği, kurumsal itibar, piyasa değeri, finansal performans

JEL Kodları: M30; G10; L10

* Dr.Öğr.Üyesi, Dicle Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, yoyildirim@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0346-2660>

** Prof. Dr., Marmara Üniversitesi, İşletme Fakültesi, auslu@marmara.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6994-9367>

1. INTRODUCTION

Right before the developments that took place in the global sense, there seems happening of a big crisis. Against crisis, humanity is making various efforts to come out stronger from every one of them and taking a step towards to the future. After crises happened in the 1970s, 1980s and 1990s, the issue of sustainability has emerged. Sustainability has paved the way for the pursuit of immortality with works that will carry human nature to the future. In this respect, brands created by people are considered as works that can be carried to future. Brands begin to resemble people in many ways and seen as an element of communication between organizations and people. With this resemblance and communication, brands have started to adapt sustainability to maintain their existence strongly against factors such as disruptive developments, changing environmental conditions, changing consumer behaviors and digitalization.

According to the perspective of sustainability, development of brands can be fed from many elements. Fan (2005) mention sustainability is related to reputation and market value. Dierickx and Cool (1989) explain a stronger position in terms of sustainability can be achieved with an increase in accumulation of total assets. Schultz and Block (2015) states, in terms of sustainability, "Average Growth Rate" of brands is a critical determinant. Lee and Hu (2018) mention sustainability may get stronger if financial performance indicators of firms' such as ROA (Return on Assets) increases. Herbig and Milewicz (1993) interpreted sustainability as the ability of brands to move into the future through their reputation. Tristiarini, Utomo and Setiawanta (2019) noted while reputation increases the market value of firms, sustainability gain importance. Lee and Kwon (2019) explained the relationship between environmental sustainability and market value added in manufacturing firms. Kwon, Lee and Choi (2021) explain strong position of sustainability may send better signals to firms' stakeholders. Yilmaz, Aksoy and Tatoglu et al. (2020) mention when firms balance their efforts on sustainability, firms' financial and market performance get stronger.

When the given literature above is synthesized, sustainability can be affected by many tangible and intangible variables. This research with the perspective of corporate brand sustainability, will combine and further move the work of Lee and Hu (2018) and Tristiarini et al. (2019) by examining the relationship amongst corporate reputation, market value and financial performance indicators (ROA, ROE, ROI). Accordingly, in this research for comprehending the perspective of corporate brand sustainability; sustainability, brand sustainability and corporate brand sustainability will be explained. Following, sample of this study will be determined by examining the brands in the "The World's Most Reputable Companies" reports published by the "Reputation Institute".

2. LITERATURE REVIEW

2.1. Sustainability

Economic systems are highly dependent on social and ecological systems, therefore factors interacting with consumption have significant impact on economic development. (Mead, 1970). When consumption is considered from a marketing view, it is seen that responsibility of limiting individual consumption reveals a phenomenon called "responsible consumption". "Responsible consumption" refers to rational and efficient use of resources in terms of global human population (Fisk, 1973). Studies examining relationship between environmental factors and consumer behavior, implies two crises points at history: energy crisis in 1970s and solid waste crisis in 1980s. These crises also led the way for an opportunity as an outcome. The outcome of these crises aims to reduce the risk for posterity and is called green consumption, which emerged in late 1980s and early 1990s (Heiskanen and Pantzar, 1997). Afterwards some scholars limited their perspective of preserving future with only green consumption and environmental sustainability yet later defined as using and combining social, economic and environmental resources wisely for the future generations (Khan, 1995). In short, sustainability today emerges with the intersection of social, economic and environmental components (Purvis, Mao and Robinson, 2019).

2.2. Brand Sustainability

Brands are considered as one of the important assets of companies. Companies strategically plan brand growth by acting according to changes in customer demands and needs (Crittenden, Crittenden, Ferrell, Ferrell and Pinney, 2011). In this respect, brands allow firms to make progress in a sustainable way (Bartels and Nelissen, 2002). Brands also create awareness to maximize their chances of making a positive contribution to the development of sustainability goals by presenting images and messages (Woodland and Acott, 2007). For brands to be sustainable, a desired feature, a vision or a goal must be supported by elements of reliability and success (Anderberg and Clark, 2013). In addition, expanding the existing use of their products, a modified form of use for new or existing consumers and re-launching old-fashioned products are defined as various other elements (Jestratijevic, Maystorovich and Vrabic-Brodnjak, 2022). Numerous studies in terms of sustainability of brands are presented below in Table 1.

Table 1: Various Brand Sustainability Topics Grouped Under Pillars

Social	Economic	Environmental
Communication (Shultz and Holbrook, 1999)	Sustainability of Asset Position (Dierickx and Cool, 1989)	Green Marketing (Peattie, 2001)
Corporate Social Responsibility (Kitchin, 2003)	New Product Sustainability (Yada Ip and Katoh, 2007)	Design for Environmental Sustainability (Manzini and Vezzoli, 2003)
Ethical Branding (Fan, 2005)	Life Cycle Sustainability (Kloepffer, 2008)	Tourism Branding and Sustainability (Woodland and Acott, 2007)
Business in Society (Salzmann, Ionescu-Somers and Steger, 2005)	Market Oriented Sustainability (Crittenden et al., 2011)	Eco Labels and Sustainability (Horne, 2009)
Corporate Communitacion (Signitzer and Prexl, 2007)	Sustainable Consumption (Dauvergne and Lister, 2012)	Sustainable Development (Lieb and Lieb, 2010)
Ethical Products (Luchs, Naylor, Irwin and Raghunathan, 2010)	Integration of Sustainability and Branding (Kumar and Christodouloupoulou, 2014)	Eco Branding of Cities (Anderberg and Clark, 2013)
Sustainability Marketing Strategies (Bedek, 2011)	Brand Sustainability Measures (Schultz and Block, 2015)	Green Initiative as Corporate Culture (Gupta and Kumar, 2013)
Value Creation (Lampikoski, Westerlund, Rajala and Möller, 2014)	Sustainability Marketing and B2B Branding (Sheth and Sinha, 2015)	Environmental Sustainability Strategies (Walsh and Dodds, 2017)

The concept of sustainability regulates habits and focuses on responsible consumption. Responsible consumption is leaded and realized by brands in the market (Iannuzzi, 2017). Sustainability of a brand uncovers the ability to survive in variability. For this survival, economic sustainability is not sufficient. A single-minded focus on economic sustainability can be successful in the short run; however, in the long run all three dimensions of sustainability must be met simultaneously (Dyllick and Hockerts, 2002). Thus, for sustainability brands should be able to adapt to changing conditions, be sensitive to future decisions, be compatible with the ecosystem, be able to cooperate systematically and be active in the economic, social and environmental dimensions of sustainability (Kitchin, 2003). In addition, uniqueness in communication, commitment to core values, social responsibility, corporate reputation, trust creation over time etc. play a key role in being a sustainable brand (Greyser, 2009). In conclusion, to carry the value of the brand to the future, sustainability principles must be transformed into brand-learning and capacity. The main reason for this is seen as the fact that brands continue to carry a valuable meaning and create a continuous value to carry them into the future (Ind, 2007).

2.3. Corporate Brand Sustainability

For corporations, a strategic cooperation effort is required with indicators such as resource conservation, recycling and use of market opportunities for the environment (Fisk, 1998). Accordingly, using these specified indicators, an increasing number of corporations see the sustainability of their brands as an integral part of their business strategies. Factors underlying this trend for corporate brands are explained as increasing environmental and social legislation and

regulatory compliance, concerns about scarcity of natural resources and socially responsible financial investments (Jones, Clarke-Hill, Comfort and Hillier, 2008). As for the maintaining sustainability of corporate brands it is necessary to provide diversity among a series of changing parameters such as reducing operational risks, increasing eco-efficiency, increasing brand value and corporate reputation (Salzmann et al., 2005).

The higher the reputation of a corporate brand, the higher the probability of carrying the brand into the future. The basis of this idea is explained by the fact that corporate brands with a good reputation also have valuable assets (Herbig and Milewicz, 1993). In addition, corporate reputation also seen among the sustainability indicators as it reduces operational costs in the recruitment and development processes of employees (Schultz and Block, 2015). Yet, corporate brands should not only focus on reputation to maintain sustainability, but also gain unique advantages with some elements in the market such as corporate commitments, consumer awareness and brand-based advantages (Keller, Sternthal and Tybout, 2002). In short, sustainability of corporate brands can be composed of various elements and strategies suitable for sustainability should be adopted by corporations (Van Marrewijk and Werre, 2003).

In corporate brands, sustainability is becoming a principal factor for reputation. Corporate reputation, which is enriched by the sustainability of corporate brands, is affected by financial and social performance. Corporate reputation is also believed to have a long-term positive effect on market share and market value (Fan, 2005). In addition, sustainability of corporate positions is related to the asset positions of corporations. In this respect, the fact that “assets of the companies cannot be copied or imitated” is seen as a necessity to carry corporate brands into the future. For this to happen, companies must improve themselves in areas such as R&D, know-how, network and complementarity of goods and services (Dierickx and Cool, 1989). Finally, increasing and improving of corporations’ asset over time allows the market value of the brand to increase thus ending with stronger sustainability (Schultz and Block, 2015).

3. RESEARCH DESIGN

Enriching and maintaining corporate reputation for long period may count as sustainability (Herbig and Milewicz, 1993; Fan, 2005; Greyser, 2009; Schaltegger and Wagner, 2011). From this perspective, this research aims to find an answer to the question of whether there is a relationship between long term maintained corporate reputation, financial performance and market value. Even though there is a relationship between determined variables determined in previous research, this research’s aim reflects an importance for sustainability perspective with a long term preserved corporate reputation thus determined variables try to reveal the factors that companies should pay attention to in the long term. According to the variables to be used for answering the research question, we have examined similar previous works and results for better understanding and constructing the relationship. As a result, similar past studies and their findings are summarized in table 2.

Table 2: Similar Previous Works and Results

Work	Results
Black, Carnes and Richardson, 2000	(Data Set Dated 1982-1996/Fortune) Significant effect of reputation scores on ROA coefficient %5
Schultz, Mouritsen and Gabrielsen, 2001	(Data Set Dated 1988-2000/Fortune) Insignificant relationship between Reputation and ROA (max r=%10,1). Significant relationship between Reputation and Financial Performance (max r=%28).
Roberts and Dowling, 2002	(Data Set Dated 1984-1998/Fortune) Significant relationship between reputation and ROA was found in lagged data (r=%5).
Cravens, Oliver and Ramamoorti, 2003	Reviewed past research for reputation and stated that financial indicators can explain a maximum of 10% of reputation.
Rose and Thomsen, 2004	(Data Set Dated 1996-2001/Business magazines across the world) Insignificant effect of reputation scores on market value, equity ratio, price, image.
Eberl and Schwaiger, 2005	Effect of corporate reputation on book value (equity), total asset and total sales could not be determined for the companies in the DAX
Smith, Smith and Wang, 2010	Found that companies with high reputation score have strong and significant relationship between their financial indicators.
Caliskan, Icke and Ayturk, 2011	According to reputation scores in Capital magazine, insignificant relationship between reputation and Market Value, ROA, ROE. In lagged condition, significant relationship between roe and reputation (r=%10)
Fernandez-Gamez, Gil-Corral and Galán-Valdivieso, 2015	They used their own data for reputation. Effect of corporate reputation (for Spain) on market value (%18) has been determined
Weng and Chen, 2017	(Data Set From "Excellence in Corporate Social Responsibility") Annual significant correlation scores for 11 years between reputation scores and ROA, ROE, Dept Ratio
Vig, Dumičić and Klopota, 2017	(Dataset obtained with Fombrun's reputation quotient) Effect of corporate reputation on ROA (%10), ROE (%10), EVA (%5) has been determined.
Alshehhi, Nobanee and Khare, 2018	Examined with which indicators corporate reputation was studied together in past research. 53 times with ROA, 27 times with ROE, 15 times with ROI, 10 times with Market Value. Correlation was found significant in half of the studies
Ginesti, Caldarelli and Zampella, 2018	(Data Set From "Italian Competition Authority") Significant relationship amongst reputation and ROA (r=%18), ROE (r=%15), ROI (r=%16) is examined

According to table 3, results indicate there may be a relationship between reputation scores, market value and financial performance indicators. In addition, works indicate for the perspective of sustainability and significance of results it is better to use superior performing reputation scores. The definitions and formulas of the variables used in the study are explained in Table 3.

In the light of given information, to determine the sample with a perspective of corporate brand sustainability, reports from "Global RepTrak 100" published by the "Reputation Institute" (through oldest available report from 2009 to 2023) were examined. Accordingly, all the companies in the top 10 from the reports of last 15 years are summarized (See Appendix 1).

Table 3: Variables and Definition

Variables	Definition	Formula
Reputation Score	A quantitative indicator for better understanding and comparing a corporation's reputation	Reputation Institute measures corporation's reputation with their own scale composed of leadership, performance, products/services, innovation, workplace, governance and citizenship
Market Value	The total value of the current shares owned by shareholders.	Closing price (dated 31/12) *number of total shares
Financial Performance Indicators	ROA The ratio that shows how much profit the company has made in total assets it has.	$ROA = (\text{Net Income} / \text{Total asset}) * 100$
	ROE The ratio that shows how much the company has made in total shareholders' equity it has.	$ROE = (\text{Net Income} / \text{Stockholders' Equity}) * 100$
	ROI The ratio that shows profitability to evaluate investment	$ROI = (\text{Net Income} / \text{Cost of Investment}) * 100$

Note: All variables are taken from credible open sources. There was no need of ethical approve for collected secondary data.

Table 4 summarizes repeat frequency of the top 10 corporate brands for 15 years. In addition, in Table 4 it is seen that the most repetitive corporate brands are mostly composed of entertainment, technology and automotive industry.

Table 4: Repeated Brands at Reports for 15 Years (Average Repeat: 7.22)

Brands	Repeat	Brands	Repeat	Brands	Repeat
Lego	13	BMW Group	8	Adidas	5
Disney	12	Microsoft	8	Ferrari	3
Sony	12	Daimler	7	Netflix	3
Canon	11	Bosch	7	Volkswagen	3
Rolex	11	Apple	6	Harley-Davidson	3
Google	9	Intel	6	Rolls-Royce	3

Note: More than 2 repeats in appendix 1

At this point in the research, the sampling process was conducted using some considered necessary constraints. First, within the scope of corporate brand sustainability in order to determine superior performing corporate reputation scores, above average repeated corporate brands have chosen. Second, since published reputation scores are irreplaceable data in terms of credibility, corporate brands missing ¼ of the reputation scores were excluded. Finally, calculation of "market value" variable used in the study requires corporations traded in stock markets. As a result, 6 corporate brands were chosen in the sampling process: Disney, Sony, Canon, Google, BMW Group and Microsoft. in the sampling process. Reputation Scores (Also called RepTrak Pulse) of the corporate brands are shown in the table 5 below.

First, Reputation Institute's Report of "The Global RepTrack" is published at the beginning of each year and assess previous year for each company. In other words, reputation scores for 2023's report is the score of 2022. In addition, most repeated amongst most reputable companies in Table 5, are given according to their repetition order (Disney → Microsoft).

Based on reputation scores in table 5 several observations have been made. First, 2 company is from entertainment industry, 1 from automotive industry, 2 from information technology sector and 1 from hardware & software sector. Second, Microsoft moving in the narrowest band and Canon moving in the widest band. Third, although it is the company with the highest reputation score among the determined companies, it is seen that the only company in a decreasing trend in general is the BMW Group. Fourth, according to average of reputation scores, Disney has the highest and Canon has the lowest scores. Lastly, when the reputation score averages of corporate companies are examined, it is seen that Disney is in the 1st place both in the average and repetition.

Table 5: Reputation Scores for Determined Corporate Brands

	DISNEY	SONY	CANON	GOOGLE	BMW GROUP	MICROSOFT
2008	79.44	72.21	69.08	78.80	-	-
2009	77.97	78.47	-	78.62	77.77	74.47
2010	79.51	79.05	78.07	79.99	79.42	77.29
2011	78.92	79.31	76.98	78.05	80.08	77.98
2012	77.76	76.30	76.02	77.15	78.39	76.23
2013	77.30	75.90	75.70	77.30	77.20	75.00
2014	77.11	76.49	76.64	78.26	78.98	76.11
2015	78.20	76.70	76.90	78.10	77.90	77.00
2016	79.19	77.74	78.28	78.22	76.93	77.12
2017	77.40	77.30	77.40	77.70	76.10	75.80
2018	-	-	-	-	-	77.00
2019	78.10	76.10	75.70	75.90	74.50	77.00
2020	77.50	77.00	77.60	76.40	76.10	77.10
2021	75.00	76.10	76.50	74.30	76.50	75.90
2022	73.80	75.90	76.20	74.10	74.70	74.70
Average	77.66	76.76	76.24	77.35	77.27	76.34
Range	73.80-79.51	72.21-79.31	69.08-78.28	74.10-79.99	74.70-80.08	74.47-77.98
Max-Min	5.71	7.10	9.20	5.89	5.38	3.51

Source: Reputation Institute. (2023). The Global Reprtrak 100: The World's Most Reputable Companies (2009-2023), Date of access: 15.05.2023, <https://www.reprtrak.com/rankings/>

After defining the reputation scores of the corporate brands, the market values of the sample were calculated. While calculating the market values, the formula of “closing price (dated 31/12) *number of total shares” was used for each year. In the table 6 below, market values are given for each company on a yearly basis.

Table 6: Market Value (as of 12/31) for Determined Corporate Brands (In Billion Dollars)

	DISNEY	SONY	CANON	GOOGLE	BMW GROUP	MICROSOFT
2008	42.05	24.54	40.78	194.52	19.19	172.93
2009	60.21	29.03	51.86	392.10	26.16	269.93
2010	70.93	35.83	63.45	378.60	49.84	237.15
2011	67.43	18.10	52.73	416.96	42.88	218.12
2012	88.48	11.57	44.77	462.93	61.55	224.17
2013	134.62	17.77	36.08	746.05	75.50	311.48
2014	160.12	23.43	35.09	358.69	70.22	382.19
2015	173.80	31.18	33.31	532.65	68.90	441.84
2016	165.92	35.38	30.93	545.03	60.71	481.90
2017	162.56	56.72	40.16	729.90	67.33	659.51
2018	163.38	61.28	29.36	726.39	52.67	781.28
2019	259.50	83.46	29.17	927.66	52.83	1201.83
2020	328.30	124.87	20.05	1193.20	57.39	1680.38
2021	281.74	156.71	25.45	1934.21	65.11	2524.08
2022	158.56	94.23	22.02	1152.55	58.60	1786.90

Source: Yahoo Finance (2023). Market Value, Date of Access: 19.05.2023, <https://finance.yahoo.com/quote>

According to table 6, Microsoft has the highest market value and Canon has the lowest as of 2022. Market value of BMW group and Canon is in a fluctuating course, market values of others tend to increase in general. In addition, a general decrease in the market value of all brands was observed for 2022. This decline in 2022; is thought to be caused by various post-pandemic factors such as monetary contraction activities, general recession and supply chain crisis.

Table 7: Return on Asset (as of 12/31) for Determined Corporate Brands (In Percentage)

ROA (%)	DISNEY	SONY	CANON	GOOGLE	BMW	MICROSOFT
2008	7.09	-0.84	5.10	13.31	4.44	24.28
2009	5.12	-1.14	1.80	17.76	0.87	20.95
2010	6.38	0.63	2.10	16.83	17.57	23.18
2011	6.91	-4.52	2.40	14.62	15.65	21.93
2012	7.32	-2.26	4.00	12.39	3.96	12.62
2013	8.08	0.73	3.90	12.31	3.96	15.95
2014	9.30	1.11	5.60	11.47	3.82	12.29
2015	10.34	0.75	5.80	11.23	5.04	6.65
2016	9.86	-0.20	5.80	12.34	3.76	11.10
2017	11.56	2.87	6.20	6.86	4.57	5.64
2018	11.09	4.07	5.46	14.08	3.19	13.14
2019	5.07	3.02	2.94	13.19	2.01	15.95
2020	-2.42	4.45	2.08	13.76	1.57	17.22
2021	1.52	3.06	4.88	22.21	5.45	21.60
2022	1.63	2.88	5.05	16.71	7.01	18.82

Source: Macro Trends (2023). ROA, Date of Access: 19.05.2023, <https://www.macrotrends.net/stocks/charts/>

Return on Asset (ROA) values (dated 12/31) of the determined corporate brands are given in Table 7 above. When the ROA values are examined, it is observed that brands that can stay in the double digits for almost all years are Google and Microsoft. It is also seen that the least fluctuation of ROA values is belonged to Canon. Finally, ROA values of the Sony have been negatived at a rate of 1/3 in 15 years.

Table 8: Return on Equity (as of 12/31) for Determined Corporate Brands (In Percentage)

ROE	DISNEY	SONY	CANON	GOOGLE	BMW	MICROSOFT
2008	13.69	-0.26	4.30	14.97	5.71	48.72
2009	9.38	-4.38	1.70	19.88	4.48	40.14
2010	11.22	2.52	1.50	20.20	13.46	43.92
2011	12.41	-20.54	2.70	18.22	71.28	40.11
2012	13.39	-12.39	4.20	16.14	17.68	22.37
2013	14.22	3.89	4.00	15.69	16.09	28.32
2014	16.32	-6.05	6.10	14.49	15.29	23.02
2015	18.43	3.92	5.70	13.86	21.58	14.44
2016	18.86	-1.11	6.50	14.85	15.03	31.54
2017	23.57	1577	7.20	8.40	16.80	17.00
2018	21.29	20.37	8.84	18.34	11.37	39.45
2019	10.66	14.26	4.82	17.79	7.69	42.89
2020	-5.47	21.38	3.45	19.03	5.78	42.19
2021	3.35	12.78	7.45	31.56	17.39	48.39
2022	3.40	12.71	7.77	23.54	19.62	39.32

Source: Macro Trends (2023). ROE, Date of Access: 19.05.2023, <https://www.macrotrends.net/stocks/charts/>

Return on Equity (ROE) values of corporate brands are given in Table 8 above. When the ROE values are examined, it is observed that data act in a comparable way with their ROA values. According to table 8, best performance of ROE is belonged to Microsoft and worst performance is belonged to Sony. Least fluctuation of ROE values amongst brands is again belong to Canon. Finally, the highest earning compared to shareholders' equity is seen on BMW Group in 2011.

Table 9: Return on Investment (as of 12/31) for Determined Corporate Brands (In Percentage)

ROI	DISNEY	SONY	CANON	GOOGLE	BMW	MICROSOFT
2008	12.16	0.79	3.10	11.44	57.18	62.77
2009	11.23	-0.96	0.90	15.97	90.13	62.87
2010	14.18	10.25	1.10	22.11	96.38	49.01
2011	15.96	-0.99	1.30	27.01	106.21	38.44
2012	16.08	17.75	2.50	19.90	12.06	24.50
2013	16.58	14.99	2.60	18.44	11.47	29.44
2014	19.87	-11.29	3.80	16.37	9.35	24.77
2015	22.45	7.38	4.10	16.61	78.89	14.59
2016	22.18	3.07	4.40	17.68	9.43	23.72
2017	21.28	20.18	4.80	16.93	9.42	19.63
2018	20.88	18.34	6.57	16.04	7.81	24.88
2019	7.35	17.27	3.48	17.36	5.70	29.17
2020	-3.17	16.42	2.80	18.67	3.74	33.37
2021	3.57	14.42	5.90	30.83	9.92	39.97
2022	4.37	14.18	6.70	27.77	9.26	38.04

Source: Macro Trends (2023). ROI, Date of Access: 19.05.2023, <https://www.macrotrends.net/stocks/charts/>

Return on Investment (ROI) values are given in Table 9. When ROI values examined; Disney's values decreased after 2018, BMW Group's value peaked in 2011, Canon's values are in a narrow band, and Microsoft displayed the best ROI performance.

4. RESULTS

Within the scope of the research conducted, it is presented how the research was designed in the perspective of sustainability and how the secondary data to be used were obtained to test the relationship amongst variables. After obtaining the research data, the data were converted into a format that can be tested as panel data. Before the conversion of variables, it is necessary to read descriptive of variables.

Table 10: Descriptive of Variables

Variables	Unit	Mean	Min.	Max.	Std. Dev.	J-B	p.	n
Reputation Score	0p-100p	76.94	69.08	80.08	1.74	77.40	0.00	82
Market Value	Billion \$	295.23	11.57	2524.08	461.57	334.41	0.00	90
ROA	%	7.89	-4.52	24.28	6.60	6.67	0.03	90
ROE	%	15.24	-20.54	71.28	14.21	34.82	0.00	90
ROI	%	19.17	-11.29	106.21	20.96	188.06	0.00	90

Descriptive of variables used in the study are given at table 10. According to above table 10, Reputation Scores approximately range between 69-80 in which Reputation Institute defines this range as "Strong". Average Market Value of determined brands is 295 billion \$. ROA, ROE and ROI's negative values mostly come from year 2011 for Sony (The 2011 PlayStation Network Outage).

Panel data created on the brand (6) *year (15) axis, 90 observations were obtained in general. Due to missing values in reputation scores (total observation for reputation score is 82) we used an unbalanced panel for further analysis. According to Agung (2013), when using a regression model with an unbalanced data, a certain amount of inflating can occur between error terms. For this reason, if regression is used, the correlation between error terms should also be examined. Other than regression, in correlations models data must be standardized for comparability. Standardization process for various data in general can be done by applying logarithm. To determine the test to be applied for correlation analysis, first, the normal distribution of the data should be explained. Accordingly, the J-B (Jarque-Bera) value explains the normal distribution of the variables. If the J-B value is less than 5 and its significance (p) is greater than 0.05, variables are normally distributed. With given information above, based on nonparametric statistics at Table 10 for J-B values (6.67-334.41) correlation amongst variables is tested with Spearman's rho.

Table 11: Correlation Results for 2008-2022

	RS	MV	ROA	ROE	ROI
Reputation Score	1 -----				
Market Value	-0.043 0.688	1 -----			
Return on Asset	0.107 0.313	0.665 0.000*	1 -----		
Return on Equity	0.225 0.033*	0.574 0.000*	0.812 0.000*	1 -----	
Return on Investment	0.226 0.033*	0.456 0.000*	0.597 0.000*	0.755 0.000*	1 -----

Accordingly, first table for correlation dated between 2008-2022 is shown above. Table 11 shows some significant correlation amongst variables. Return on Investment (ROI) and Return on Equity (ROE) are significantly correlated with each other and all variables. Return on Asset (ROA) and Market Value (MV) have only insignificantly correlated with Reputation Scores. Finally, when p values for Reputation Score are examined, Reputation Score is significantly correlated with ROE and ROI.

Created panel data is dated between 2008-2023 but test with two set of correlation. Cause of epidemic in 2020 one set for correlation excludes years 2020-2021-2022. Notion lying behind this procedure is in general Covid-19 not only influenced people but also companies. Thus, we limited years between 2008-2019 and checked again for if there will be any change. Table 12 below shows correlation results for 2008-2019. Accordingly, when compared to table 11, p values for “r” ratios have slightly reduced but no new significant correlation is detected. In addition, even though correlation was insignificant between “reputation score” and “market value,” r ratio turned into positive way. Finally, in general r ratios for significant correlations have slightly increased.

Table 12: Correlation Results for 2008-2019

	RS	MV	ROA	ROE	ROI
Reputation Score	1 -----				
Market Value	0.089 0.457	1 -----			
Return on Asset	0.159 0.180	0.685 0.000*	1 -----		
Return on Equity	0.302 0.009*	0.561 0.000*	0.794 0.000*	1 -----	
Return on Investment	0.282 0.017*	0.422 0.000*	0.544 0.000*	0.725 0.000*	1 -----

5. CONCLUSION

In this research, relationship amongst corporate reputation, financial performance and market value has examined with the perspective of corporate brand sustainability. According to scholars, one way of long-term sustainability comes from maintaining corporation’s reputation. World-wide most reputable brands have chosen to reflect this frame for sustainability. On the other hand, before interpreting the results it’s necessary to mention limitations of it. To get a dataset coherent with the sustainability notion, the first limitation comes from eliminating brands with a filter of superior performing reputation scores. In addition, data of reputation score being limited/censored and accessible time length of data being not too long are other limitations of this work. Working with limited time and limited brands in frame for sustainability exposes only limited possibility to generalize the results to all corporate brands.

Cravens et al. (2003) especially imply corporate reputation consist of mostly intangible values and explain financial performance dimension of reputation can only reflect maximum 10 percent of

total reputation. To review the results of this work, it is better to understand reached values and ratios cannot reflect both total reputation and sustainability. However, long term-maintained reputation can regulate, accelerate and contribute to both financials and sustainability. At the results of this research relationship between reputation score and market value couldn't find but as Smith et al. (2010) said superior performing in reputation brings high correlation among financial indicators. According to results, all financial indicators and market value being highly correlated supports previous works. Thus, this result shows indirect route that increase at market share also results financial indicator to increase eventually financial indicators cause increase in long term-maintained reputation. In addition, low scores of detected low correlation ratios are also seen as parallel result with previous works (see table 3).

Alshehhi et al. (2018), extensively reviewed past literature and found ROA and Reputation worked together in several research and are mostly related. On the other hand, even though ROE and ROI have not studied with reputation as many as ROA, half of previous results indicates low correlation amongst ROE, ROI and reputation. Accordingly, in this research correlation amongst ROE, ROI and Reputation Scores being significant means efficiency of equities and investments can improve reputation. Combining both work Lee and Kwon (2019) and Kwon et al. (2021), increase in reputation with effective stakeholders' equity and investments lead and increase at sustainability, in accordance this increase can give signals to their stakeholders and may eventually increase financials such as market value added. In addition, in the world of finance anything can be related to everything that's why even though firms give strong signals to their stakeholders; decision to make investment is not solely dependent on reputation.

In this work with a curiosity of "whether conditions of epidemic happened in 2019 could change the results" have also tested. As a result, at the non-pandemic period significancy of results didn't change but "r" ratios have slightly increased. With a statistical perspective this slightly shifts can be an overlook but speaking of marketing perspective a slight difference in financials can mean loss of billions of dollars. That's why effect of Covid-19 shouldn't be ignored while interpreting results. On the other hand, even though recessive conditions after pandemic have effect on almost anything, according to results from both timelines indicates continued strong return on investments and equities is still correlated with reputation. This can be interpreted as even though a world-shaking crisis, increase in ROI&ROE lead to an increase in long-term maintained reputation. Finally with a sustainability perspective assembling both previous works and results from this work can be interpreted in accordance with determined positive relationships as maintaining corporate reputation for long period may count as sustainability (Herbig and Milewicz, 1993; Fan, 2005; Greyser, 2009; Schaltegger and Wagner, 2011) and increase at reputation may lead an increase over financials (Caliskan et al., 2011; Schultz and Block, 2015; Lee and Hu, 2018, Tristiarini et al., 2019; Yilmaz et al., 2020).

Contribution to Literature of Sustainability: In order to examine relationships amongst determined variables with a perspective of corporate brand sustainability, this research respectively focused on previous works for sustainability, brand sustainability and corporate brand sustainability. Consequently, this research contributes to the literature with a classification of the studies on brand sustainability in accordance with columns of sustainability (see Table 1) and academic interpretation of the findings.

Marketing Implications: Two decades past over the notion of Peattie (2001) "sustainability as a significant challenge for marketing" and sustainability still maintains its challenge mysteriously. Brands with brands that implement successful marketing strategies against the challenge continues to extend their existence to future generations. When looked at the results of this work with a marketing perspective, intangible assets for corporate brands such as reputation may not be directly correlated with market value and financial performance indicators but can act together with investments and equities. In addition, one of the components of corporate reputation is financial performance and reputation drive only a small portion of financial performance. Keller et al. (2002)

mentions gaining sustainability perspective for corporate brands is not only being fed with reputation but also fed with corporate commitments, consumer awareness and brand-based advantages. In conclusion, there can be a suggestion with an insight of “there is actually a need for differentiated marketing management for reputation in order to overcome challenge of sustainability.”

Further Research: In this research we used secondary data for reputation score from reputation institute’s reports. Even though reliability and precision of data source not much critical from many perspectives, to get statistically better results its recommended to use primary data for reputation. An aspect of using longitudinal dataset gives perspective over a wide period thus, it is also recommended to use primary and longitudinal data together. The idea lies behind this recommendation is, when past research for the subject is reviewed it’s seen that the possibility of meaningful statistics increases as the depth/length of the data increases. In addition, it’s recommended to expand the research with not only superior performing reputable brands but also other corporate brands. In addition, in this research sustainability is neither measured nor used as a secondary data thus, as a suggestion to reflect a part of sustainability and corporate reputation the work can be revised with corporate sustainability index called ESG. Finally, for better understanding reputation with a perspective of corporate brand sustainability, the research can be revised, and a regression model can be used with various financial indicators.

References

- Agung, I. G. N. (2013). Panel data analysis using evIEWS. New York: John Wiley & Sons.
- Alshehhi, A., Nobanee, H., & Khare, N. (2018). The impact of sustainability practices on corporate financial performance: Literature trends and future research potential. *Sustainability*, 10(2), 494.
- Anderberg, S., & Clark, E. (2013). Green and sustainable Øresund region: Eco-branding Copenhagen and Malmö. Igor Vojnovic (ed.) Part of: Urban Sustainability: A Global Perspective (591-610), East Lansing: Michigan: Michigan State University Press
- Bartels, G. C. and Nelissen, W. (2002). Marketing for sustainability: Towards transactional policy-making. New York: John Wiley & Sons.
- Bedek, A. (2011). Sustainability marketing strategies: examples of best practices in Croatia. *International Journal of Management Cases*, 13(2), 33-43.
- Black, E. L., Carnes, T. A., & Richardson, V. J. (2000). The market valuation of corporate reputation. *Corporate Reputation Review*, 3, 31-42.
- Caliskan, E., Icke, B., & Ayturk, Y. (2011). Corporate reputation and financial performance: evidence from Turkey. *Research Journal of International Studies*, 18(1), 61-72.
- Cravens, K., Oliver, E. G., & Ramamoorti, S. (2003). The reputation index: Measuring and managing corporate reputation. *European Management Journal*, 21(2), 201-212.
- Crittenden, V. L., Crittenden, W. F., Ferrell, L. K., Ferrell, O. C., & Pinney, C. C. (2011). Market-oriented sustainability: a conceptual framework and propositions. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 39(1), 71-85.
- Dauvergne, P. & Lister, J. (2012). Big brand sustainability: Governance prospects and environmental limits. *Global Environmental Change*, 22(1), 36-45.
- Dierickx, I. & Cool, K. (1989). Asset stock accumulation and sustainability of competitive advantage. *Management Science*, 35(12), 1504-1511.
- Dyllick, T. & Hockerts, K. (2002). Beyond the business case for corporate sustainability. *Business Strategy and the Environment*, 11(2), 130-141.

- Eberl, M., & Schwaiger, M. (2005). Corporate reputation: disentangling the effects on financial performance. *European Journal of Marketing*, 39(7/8), 838-854.
- Fan, Y. (2005). Ethical branding and corporate reputation. *Corporate Communications: An International Journal*, 10(4), 341-350.
- Fernandez-Gamez, M. A., Gil-Corral, A. M., & Galán-Valdivieso, F. (2016). Corporate reputation and market value: Evidence with generalized regression neural networks. *Expert Systems with Applications*, 46, 69-76.
- Fisk, G. (1973). Criteria for a theory of responsible consumption. *Journal of Marketing*, 37(2), 24-31.
- Fisk, G. (1998). Green marketing: multiplier for appropriate technology transfer?. *Journal of Marketing Management*, 14(6), 657-676.
- Ginesti, G., Caldarelli, A., & Zampella, A. (2018). Exploring the impact of intellectual capital on company reputation and performance. *Journal of Intellectual Capital*, 19(5), 915-934.
- Greyser, S. A. (2009). Corporate brand reputation and brand crisis management. *Management Decision*, 47(4), 590-602.
- Gupta, S. & Kumar, V. (2013). Sustainability as corporate culture of a brand for superior performance. *Journal of World Business*, 48(3), 311-320.
- Heiskanen, E. & Pantzar, M. (1997). Toward sustainable consumption: Two new perspectives. *Journal of Consumer Policy*, 20(4), 409-442.
- Herbig, P. & Milewicz, J. (1993). The relationship of reputation and credibility to brand success. *Journal of Consumer Marketing*, 12(4), 5-11.
- Horne, R. E. (2009). Limits to labels: The role of eco-labels in the assessment of product sustainability and routes to sustainable consumption. *International Journal of consumer studies*, 33(2), 175-182.
- Iannuzzi, A. (2017). Greener products: The making and marketing of sustainable brands. CRC press.
- Ind, N. (2007). Living the brand: How to transform every member of your organization into a brand champion. Kogan Page Publishers.
- Jestratijevic, I., Maystorovich, I., & Vrabich-Brodnjak, U. (2022). The 7 Rs sustainable packaging framework: systematic review of sustainable packaging solutions in the apparel and footwear industry. *Sustainable Production and Consumption*, 30, 331-340.
- Jones, P., Clarke-Hill, C., Comfort, D., & Hillier, D. (2008). Marketing and sustainability. *Marketing Intelligence & Planning*. 26(2), 123-130.
- Keller, K. L., Sternthal, B., & Tybout, A. (2002). Three questions you need to ask about your brand. *Harvard Business Review*, 80(9), 80-89.
- Khan, M. A. (1995). Sustainable development: The key concepts, issues and implications. Keynote paper given at the international sustainable development research conference, 27-29 march 1995, Manchester, UK. *Sustainable Development*, 3(2), 63-69.
- Kitchin, T. (2003). Corporate social responsibility: A brand explanation. *Journal of Brand Management*, 10, 312-326.
- Kloepffer, W. (2008). Life cycle sustainability assessment of products. *The International Journal of Life Cycle Assessment*, 13(2), 89-95.
- Kumar, V., & Christodoulopoulou, A. (2014). Sustainability and branding: An integrated perspective. *Industrial Marketing Management*, 43(1), 6-15.

- Kwon, H. B., Lee, J., & Choi, L. (2021). Dynamic interplay of environmental sustainability and corporate reputation: a combined parametric and nonparametric approach. *Annals of Operations Research*, 1-33.
- Lampikoski, T., Westerlund, M., Rajala, R., & Möller, K. (2014). Green innovation games: Value-creation strategies for corporate sustainability. *California Management Review*, 57(1), 88-116.
- Lee, J., & Kwon, H. B. (2019). The synergistic effect of environmental sustainability and corporate reputation on market value added (MVA) in manufacturing firms. *International Journal of Production Research*, 57(22), 7123-7141.
- Lee, Y. M. & Hu, J. L. (2018). Integrated approaches for business sustainability: The perspective of corporate social responsibility. *Sustainability*, 10(7), 2318.
- Lieb, K. J. & Lieb, R. C. (2010). Environmental sustainability in the third-party logistics (3PL) industry. *International Journal of Physical Distribution & Logistics Management*, 40(7), 524-533.
- Luchs, M. G., Naylor, R. W., Irwin, J. R., & Raghunathan, R. (2010). The sustainability liability: Potential negative effects of ethicality on product preference. *Journal of Marketing*, 74(5), 18-31.
- Manzini, E. & Vezzoli, C. (2003). A strategic design approach to develop sustainable product service systems: examples taken from the 'environmentally friendly innovation' Italian prize. *Journal of Cleaner Production*, 11(8), 851-857.
- Mead, M. (1970). Responsible Simplification of Consumption Patterns. *Ekistics*, 324-326.
- Peattie, K. (2001). Towards sustainability: the third age of green marketing. *The Marketing Review*, 2(2), 129-146.
- Purvis, B., Mao, Y., & Robinson, D. (2019). Three pillars of sustainability: in search of conceptual origins. *Sustainability Science*, 14(3), 681-695.
- Reputation Institute. (2023). The Global RepTrak 100: The World's Most Reputable Companies (2009-2023), Date of access: 15.05.2023, <https://www.reprtrak.com/rankings/>
- Roberts, P. W., & Dowling, G. R. (2002). Corporate reputation and sustained superior financial performance. *Strategic Management Journal*, 23(12), 1077-1093.
- Rose, C., & Thomsen, S. (2004). The Impact of Corporate Reputation on Performance: Some Danish Evidence. *European Management Journal*, 22(2), 201-210.
- Salzmann, O., Ionescu-Somers, A., & Steger, U. (2005). The business case for corporate sustainability: literature review and research options. *European management journal*, 23(1), 27-36.
- Schaltegger, S. & Wagner, M. (2011). Sustainable entrepreneurship and sustainability innovation: categories and interactions. *Business strategy and the environment*, 20(4), 222-237.
- Schultz, D. E. & Block, M. P. (2015). Beyond brand loyalty: Brand sustainability. *Journal of Marketing Communications*, 21(5), 340-355.
- Schultz, M., Mouritsen, J., & Gabrielsen, G. (2001). Sticky reputation: Analyzing a ranking system. *Corporate Reputation Review*, 4, 24-41.
- Sheth, J. N. & Sinha, M. (2015). B2B branding in emerging markets: A sustainability perspective. *Industrial Marketing Management*, 51, 79-88.
- Shultz, C. J. & Holbrook, M. B. (1999). Marketing and the tragedy of the commons: A synthesis, commentary, and analysis for action. *Journal of Public Policy & Marketing*, 18(2), 218-229.
- Signitzer, B. & Prexl, A. (2007). Corporate sustainability communications: Aspects of theory and professionalization. *Journal of Public Relations Research*, 20(1), 1-19.

- Smith, K. T., Smith, M., & Wang, K. (2010). Does brand management of corporate reputation translate into higher market value?. *Journal of Strategic Marketing*, 18(3), 201-221.
- Tristiari, N., Utomo, S. D., & Setiawanta, Y. (2019). The Capability of Risk as a Corporate Reputation Driver to increase Market Value. *Quality-Access to Success*, 20(168), 54-62
- Van Marrewijk, M., & Werre, M. (2003). Multiple levels of corporate sustainability. *Journal of Business Ethics*, 44, 107-119.
- Vig, S., Dumičić, K., & Klopotan, I. (2017). The impact of reputation on corporate financial performance: Median regression approach. *Business Systems Research: International journal of the Society for Advancing Innovation and Research in Economy*, 8(2), 40-58.
- Walsh, P. R., & Dodds, R. (2017). Measuring the choice of environmental sustainability strategies in creating a competitive advantage. *Business Strategy and the Environment*, 26(5), 672-687.
- Weng, P. S., & Chen, W. Y. (2017). Doing good or choosing well? Corporate reputation, CEO reputation, and corporate financial performance. *The North American Journal of Economics and Finance*, 39, 223-240.
- Woodland, M. & Acott, T. G. (2007). Sustainability and local tourism branding in England's South Downs. *Journal of Sustainable Tourism*, 15(6), 715-734.
- Yada, K., Ip, E., & Katoh, N. (2007). Is this brand ephemeral? A multivariate tree-based decision analysis of new product sustainability. *Decision Support Systems*, 44(1), 223-234.
- Yahoo Finance (2023). Market Value, Date of Access: 19.05.2023, <https://finance.yahoo.com/quote>
- Yilmaz, M. K., Aksoy, M., & Tatoglu, E. (2020). Does the stock market value inclusion in a sustainability index? Evidence from Borsa Istanbul. *Sustainability*, 12(2), 483.

Ethics Statement: The authors declare that ethical rules are followed in all preparation processes of this study. In case of detection of a contrary situation, BİİBFAD Journal does not have any responsibility and all responsibility belongs to the authors of the study

Author Contributions: 1st author contributed to the determination of the subject, literature, data analysis. 2nd author contributed to review of subject and general conclusion of research. 1st author's contribution rate is approximately 60%, 2nd author's contribution

Appendix 1. List of Top 10 Rankings According to Reputation Score

Year	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
2023	Lego	Bosch	Rolls-Royce	Harley-Davidson	Canon	Rolex	Miele	Sony	Nintendo	Mercedes-Benz
2022	Rolex	Ferrari	Lego	Rolls-Royce	Mercedes-Benz	Harley-Davidson	Bosch	Paypal	Netflix	intel
2021	Lego	Rolex	Ferrari	Bosch	Harley-Davidson	Canon	Adidas	Disney	Sony	Microsoft
2020	Lego	Disney	Rolex	Ferrari	Microsoft	Levi's	Netflix	Adidas	Bosch	intel
2019	Rolex	Lego	Disney	Adidas	Microsoft	Sony	Canon	Michlein	Netflix	Bosch
2018	Rolex	Lego	Google	Canon	Disney	Sony	Adidas	Bosch	BMW Group	Microsoft
2017	Rolex	Lego	Disney	Canon	Google	Bosch	Sony	Intel	Rolls-Royce	Adidas
2016	Rolex	Disney	Google	BMW Group	Daimler	Lego	Microsoft	Canon	Sony	Apple
2015	BMW Group	Google	Daimler	Rolex	Lego	Disney	Canon	Apple	Sony	Intel
2014	Disney	Google	BMW Group	Rolex	Sony	Canon	Apple	Daimler	Lego	Microsoft
2013	BMW Group	Disney	Rolex	Google	Daimler	Sony	Microsoft	Canon	Nestle	Lego
2012	BMW Group	Sony	Disney	Daimler	Apple	Google	Microsoft	Canon	Canon	Lego
2011	Google	Apple	Disney	BMW Group	Lego	Sony	Daimler	Canon	Intel	Wolkswagen
2010	Google	Sony	Disney	BMW Group	Daimler	Apple	Nokia	IKEA	Wolkswagen	Intel
2009	Ferrero	IKEA	Johnson & Johnson	Petrobas	Sadia	Nintendo	Christian Dior	Kraft Foods	Merradona	Singapore Airlines

Bingöl Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi
Bingol University
Journal of Economics and Administrative Sciences

Cilt/Volume: 7, Sayı/Issue: 2
Yıl/Year: 2023, s. 63-83
DOI: 10.33399/biibfad.1327746
ISSN: 2651-3234/E-ISSN: 2651-3307
Bingöl/Türkiye

Makale Bilgisi /Article Info

Geliş/Received: 14/07/2023 Kabul/ Accepted: 11/10/2023

Rusya-Ukrayna Savaşının Gıda Fiyatları ile Finansal Piyasalar Arasındaki Bağlantılılık Üzerine Etkisi

The Impact of the Russia-Ukraine War on the Connectedness Between Food Prices and Financial Markets

Ercüment DOĞRU*

Öz

Bu çalışmada, Rusya-Ukrayna savaşının gıda fiyatları ile çeşitli finansal varlıklar arasındaki dinamik volatilité bağlantılılığı üzerine etkisi araştırılmaktadır. 01.01.2015 ile 31.05.2023 tarihleri arası buğday, mısır ve pirinç fiyatları ile hisse senedi (MSCI ACWI), tahvil (MOVE), emtia (S&P GSCI) ve tarımsal emtia (S&P GSCI Agriculture) piyasa endekslerinin günlük kapanış değerlerinin kullanıldığı çalışmada dinamik bağlantılılık ilişkisi Zamanla Değişen Parametrelili Otoregresif (TVP-VAR) model ile incelenmiştir. Ortalama dinamik bağlantılılık sonuçlarına göre tarımsal emtia piyasaları, mısır ve hisse senedi piyasaları net volatilité yayıcısı iken, diğer piyasaların net volatilité alıcısı olduğu; savaş nedeniyle ortaya çıkan jeopolitik risklerin finansal varlıkların volatiliteleri arasındaki toplam dinamik bağlantılılığı artırdığı sonucuna varılmıştır. İncelenen dönemde değişkenlerin volatilité alıcısı ve yayıcısı olarak sürekli değişiklik gösterdiği belirlenmiştir. Savaşın ardından buğday ve hisse senedi piyasaları sert bir şekilde net volatilité yayıcısı, pirinç ve tahvil piyasaları net volatilité alıcısı haline gelmiştir. Ayrıca, tarımsal kökenli emtia piyasalarından hisse senedi piyasaları hariç diğer piyasalara; tahvil ve emtia piyasası dışındaki diğer piyasalardan da pirinç fiyatına doğru volatilité yayılımı olduğu gözlemlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Volatilité bağlantılılığı, Rusya-Ukrayna Savaşı, tarımsal emtialar, TVP-VAR

JEL Kodları: C11; C32; G15

Abstract

This study investigates the impact of the Russian-Ukrainian war on the dynamic volatility connectedness between food prices and various financial assets. Between 01.01.2015 and 31.05.2023, daily closing values of wheat, corn and rice prices and stock (MSCI ACWI), bond (MOVE), commodity (S&P GSCI) and agricultural commodity (S&P GSCI Agriculture) market indices are used to analyze the dynamic connectedness relationship with the Time-Varying Parameter Autoregressive (TVP-VAR) model. According to the average dynamic interconnectedness results, agricultural commodity markets, corn and stock markets are net volatility transmitters, while other markets are net volatility receivers; geopolitical risks due to war increase the overall dynamic interconnectedness between the volatilities of financial assets. During the analyzed period, the variables were found to change continuously as volatility receivers and transmitters. After the war, wheat and equity markets sharply became net volatility transmitter, while rice and bond markets became net volatility receivers. Furthermore, it has been observed that there is volatility spillover from agricultural commodity markets to all markets except the stock market, and from other markets outside the bond and commodity markets to rice prices.

Keywords: Volatility connectedness, Russia-Ukraine War, agricultural commodities, TVP-VAR

JEL Codes: C11; C32; G15

* Dr. Öğr. Üyesi, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Ağlasun MYO, ercumentdogru@mehmetakif.edu.tr, ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-2650-9326>

1. GİRİŞ

Finansal piyasaların bütünleşmiş ve kompleks yapısı nedeniyle, bir piyasada volatilité yaratan bir bilginin ortaya çıkması, finansal bulaşmadan dolayı diğer piyasaları da etkilemektedir. Küresel ekonomi açısından risk içeren bir olayın gerçekleşmesi halinde piyasaların birlikte hareketinin derecesi artmakta ve finansal bulaşma etkisi piyasanın istikrarlı olduğu dönemlere göre kriz dönemlerinde daha fazla hissedilmektedir. Gıda fiyatları ve finansal piyasalar arasındaki ilişki, ekonomik ve sosyal dinamiklerin karmaşıklığını anlama ve küresel ekonomiye yönelik riskleri değerlendirme açısından üzerinde durulması gereken bir konudur. Özellikle son yıllarda, uluslararası gelişmelerin etkisiyle bu ilişki daha da önem kazanmıştır. Bu bağlamda, Rusya ve Ukrayna arasında yaşanan gerilim ve sonrasında patlak veren savaş, gıda fiyatları ile finansal piyasalar arasındaki bağlantılılığı merak uyandıran bir konu haline getirmiştir.

Küresel ekonomi ve finansal sistemin bütünleşik yapısına bağlı olarak; global ekonomiye, ülkeye, endüstriye, finansal varlıklara ve aracıya özgü dengesizliklerin varlığı artan asimetrilere ve risk birikimlerine neden olmuş; dolayısıyla, majör finansal piyasalarda artan volatilité ve yüksek entegrasyon, hisse senedi ve emtia piyasalarını değişikliklere karşı daha duyarlı hale getirmiştir (Vardar vd., 2018: 232; Adeleke vd., 2022: 1).

Gıda fiyatları ve gıdaya erişim, enerji gibi dünyadaki en kritik ve stratejik konulardan biri haline gelmiştir. Son yirmi yılda gıda fiyatlarında yaşanan dalgalanmalar ve artışlar, enflasyonu tetikleyerek gıda güvenliğini ve ülke ekonomilerini tehdit etmeye başlamıştır (Çağlı vd., 2023).

2008 yılında küresel çapta yaşanan gıda krizi ve 2010-2011 yıllarında gıda fiyatlarında meydana gelen fiyat artışları, tarımsal ürünlere dayalı emtia piyasalarının dünya ekonomisinde ilgi odağı olmasına neden olmuş, buna bağlı olarak söz konusu piyasalar 2011 yılında ilk kez G20 ülkeleri için en önemli öncelik haline gelmiştir. Tarımsal ürün fiyatlarının artmasında kıtlık, mevsim ortalamalarının üzerinde veya altında gerçekleşen hava olayları, biyoyakıt tüketiminin artması, gelişmekte olan ülke ekonomilerindeki büyüme, parasal istikrarsızlık gibi faktörlerin etkisi bulunmaktadır (Capelle-Blancard ve Coulibaly, 2011: 52).

Rusya-Ukrayna savaşı ile birlikte bu iki ülkenin önemli ihracatçısı konumunda olduğu emtiaların piyasa fiyatları tüm zamanların en yüksek seviyelerine çıkarak rekor tazelemiş, bazı emtiaların fiyatlarındaki artış başka bir emtianın üretim girdisinde olması nedeniyle zincirleme olarak o emtianın da fiyatını etkilemiştir. Enerji, yakıt, gübre gibi emtialarda meydana gelen fiyat artışları tarımsal ürünlerin girdi maliyetlerinin de artmasına neden olmuştur. Savaştan kaynaklanan arz kesintileri ve yüksek girdi maliyetleri nedeniyle tarımsal emtia fiyatlarında 2023 yılında da artış beklenmektedir (Özer ve Yarbaşı, 2023: 502). Fiyatlardaki artışa bağlı olarak ortaya çıkan daha yüksek enflasyon beklentisi, nakit tutma isteğinin azalmasına neden olarak hem hisse senetlerine hem de emtialara olan talebin artmasına sebep olabilmektedir (Girardi, 2015: 489).

Emtia fiyatlarındaki yüksek oynaklığın, özellikle emtia ithal eden ülke ekonomilerinde cari dengeyi olumsuz etkilediği ve enflasyonist baskı yarattığı görülmektedir. Bu durum, emtia fiyatlarındaki dalgalanmalara karşı gelişmekte olan ülke ekonomilerini daha hassas hale getirmiş ve kırılganlığın artmasına neden olmuştur. Politika yapıcılar, enflasyonist etkisi nedeniyle emtia fiyatlarını dikkatle takip etmekte ve doğru politikalarla kırılganlığı azaltmaya çalışmaktadırlar (İşcan, 2022: 206-207).

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerdeki nüfusun ve hane halkı gelirlerinin artmasına bağlı olarak önümüzdeki yıllarda tarımsal emtiaya olan talebin daha da artması beklenmektedir. Tarımsal üretimin talepteki ani değişime uyum sağlayamaması, petrol ve gübre gibi girdi fiyatlarındaki artış, iklim değişikliğinin üretim miktarını etkilemesi ve tarımsal emtia ticaretinin genellikle ABD doları cinsinden gerçekleştirilmesi tarımsal emtia fiyatlarındaki oynaklığı dış faktörlere daha açık hale getirmektedir (İlter Küçükçolak, 2022: 326-327).

Uluslararası ilişkiler bağlamında önemli bir dönüm noktası olan Rusya-Ukrayna savaşı, gıda fiyatlarını ve finansal piyasaları da etkileyen bazı önemli olayların da ortaya çıkmasına neden

olmuştur. Bu bölgelerde, gıda ürünlerinin üretimini ve ticaretini etkileyen belirsizlikler küresel gıda tedarik zincirlerinde önemli aksamalara yol açmıştır. Bununla birlikte, enerji kaynaklarına olan erişimin kesilmesi ve jeopolitik belirsizlikler hem enerji fiyatlarını hem de gıda üretim maliyetlerini artırmıştır. Finansal piyasalar da küresel ekonomik aktivitede ortaya çıkan bu gelişmelerden etkilenmiştir. Jeopolitik riskler ve belirsizlikler, yatırımcının risk iştahını etkilemiş ve varlık fiyatlarındaki volatilitiyi artırmıştır.

Bu çalışmanın amacı, Rusya-Ukrayna savaşının gıda fiyatları ile finansal piyasalar arasındaki bağlantılılık üzerindeki etkisini incelemektir. Bu bağlamda, gıda fiyatlarının savaşın resmi olarak başladığı dönemdeki dalgalanmaları ve finansal piyasaların tepkileri analiz edilecektir. Jeopolitik risklerin finansal piyasalar üzerindeki potansiyel etkisi dikkate alınarak, gıda fiyatları ile finansal piyasalar arasındaki ilişkinin dinamiklerinin daha iyi anlaşılması sağlanacaktır. Ayrıca, jeopolitik krizlerin ekonomik ve finansal istikrar üzerindeki etkilerinin tespit edilmesi risk analizi açısından büyük önem taşımaktadır. Sonuç olarak, jeopolitik olaylar ile ekonomi ve finansal piyasalar arasındaki karmaşık bağlantıları anlamaya yönelik perspektif sunulmaya çalışılmıştır.

Çalışmada; öncelikle zaman içerisinde tarımsal emtialar arasındaki bağlantılılığın ve yayılımın yönünün ve büyüklüğünün araştırılması ve tarımsal emtia piyasalarında ortaya çıkan bir şokun hisse senedi, tahvil ve diğer emtia piyasaları üzerindeki etkisinin belirlenmesi amaçlanmaktadır. Ayrıca analizde kullanılan tarım ürünleri arasındaki risk yayıcıları ve alıcılarının tespit edilerek, küresel çapta etkisi olan stresli olayların değişkenler arasındaki simetrik veya asimetrik bağlantılılık üzerine etkisi incelenecektir.

02.01.2015 ile 31.05.2023 tarihleri arasında hububat fiyatları ile hisse senedi, tahvil ve emtia piyasaları arasındaki dinamik ilişkiyi ölçmek için ilk olarak Diebold ve Yılmaz (2009, 2012, 2014)'ın literatüre kazandırdığı yayılım endeksi ve bağlantılılık yönteminin, Antonakakis vd. (2020) tarafından geliştirilmiş hali olan zamanla değişen parametrelili vektör otoregresif model (TVP-VAR) kullanılmıştır.

Çalışmanın sonraki bölümleri şu şekilde ilerleyecektir. İkinci bölümde, gıda fiyatları ile finansal piyasalar arasındaki teorik bağlantılara ve literatüre değinilecektir. Üçüncü bölümde metodoloji ile ilgili bilgi verilecek, son bölümde veri seti ve analiz sonuçları sunulularak elde edilen bulgular tartışılacaktır.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Bir ekonomi için en önemli göstergelerden biri şüphesiz hisse senedi piyasalarıdır. Ancak, literatürde tarımsal kökenli emtia fiyatları ile hisse senetleri, petrol fiyatları, diğer emtialar gibi farklı finansal varlıklar ve piyasalar arasındaki ilişkiyi inceleyen çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Emtia piyasaları ile hisse senedi piyasaları arasındaki ilişkiyi farklı yöntemler kullanarak inceleyen çalışmalar aşağıda özetlenmiştir.

Mensi vd. (2013), S&P500 endeksi ile gıda, altın, petrol ve içecek emtia fiyat endeksleri arasındaki getiri bağlantılarını ve volatilitiyi aktarımını analiz etmişler; S&P500 endeksinin geçmiş şokları ile volatilitiyinin petrol ve altın piyasalarını etkilediği, S&P500 endeks volatilitiyinin içecek fiyat endeks volatilitiyi üzerinde etkisinin olduğu, ancak buğday fiyat volatilitiyi üzerinde etkisinin bulunmadığını belirlemişlerdir. Buna benzer bir başka çalışma Creti vd. (2013) tarafından yapılmıştır. S&P500 endeksi ile enerji, değerli metaller, tarım, demir dışı metaller, gıda ve hayvan ürünleri gibi sektörlerden 25 farklı emtia piyasası getirileri arasındaki bağlantının araştırıldığı çalışmada; küresel finans krizi öncesi istikrarlı olan volatilitiyinin kriz döneminde artarak zamanla değiştiğini ve hisse senedi piyasaları ile emtia piyasaları arasındaki korelasyonun arttığını ortaya çıkarmışlardır. Girardi (2015) DCC-GARCH ve ARDL sınır testini kullandığı çalışmasında; finansal çalkantı dönemlerinde tarımsal emtia fiyatları ile borsa getirileri arasındaki korelasyonun arttığı, tarımsal emtiaya dayalı türev piyasalarında yatırımcıların payının artmasının korelasyon üzerinde etkisi olduğu sonucuna ulaşmıştır. López Cabrera ve Schulz (2016) ise, enerji ve tarımsal emtia fiyatları arasındaki bağlantılardan kaynaklanan fiyat ve oynaklık riskini Almanya için incelemiş,

uzun vadede fiyatların birlikte hareket ettiğini, piyasa şokları ile korelasyonların çoğunlukla pozitif olduğunu ve istikrarsız dönemlerde volatilitenin arttığını tespit etmişlerdir.

Silvennoinen ve Thorp (2013), hisse senedi, tahvil, faiz oranları, döviz kuru, volatilité endeksi ve emtia (tarımsal ürün, gıda, içecek, metal ve enerji) vadeli endeks getirileri arasındaki korelasyonlarda ortaya çıkan ani ve kademeli değişiklikleri incelemişler, kısa dönem faizlerdeki ve VIX'teki artışların, çoğu emtianın vadeli endeks getirilerindeki oynaklığı artırdığını tespit etmişlerdir. Kang ve Lee (2019), on iki ülkenin endeks vadeli işlem sözleşmeleri ile altın ve petrol vadeli işlem sözleşmeleri arasındaki dinamik volatilité yayılımını ve ağ bağlantılılığını analiz ederek, değişkenler arasında pozitif yönlü eş korelasyonun olduğunu ve kriz dönemlerinde ağ bağlantılılığının arttığını bulmuşlardır.

Bahloul ve Khemakhem (2021), altı emtia piyasa endeksi (S&P GSCI) ile gelişmiş ve gelişmekte olan İslami hisse senedi piyasa endekslerinin (MSCI DM/EM Islamic) getiri ve volatiliteleri arasındaki dinamik bağlantılılığını incelemişler; dönem fark etmeksizin emtia piyasalarının şok kaynağı olduğunu, toplam bağlantılılığın zaman içerisinde değişim göstererek en yüksek değerine COVID-19 pandemisinde ulaştığını belirlemişlerdir. İlarıslan ve Yıldız (2022), tarımsal ve hayvansal emtia fiyatlarının Türkiye ve Polonya borsalarına etkisini analiz ettikleri çalışmalarında, tarımsal emtia fiyatlarının Türkiye borsası üzerindeki etkisinin daha fazla olmakla birlikte, her iki ülke borsası üzerinde de etkisinin olduğunu; Türkiye'nin ithalatçı ve Polonya'nın ihracatçı konumunda olması nedeniyle; buğday fiyatlarının Türkiye borsası üzerinde negatif, Polonya borsası üzerinde ise pozitif etkisinin olduğunu ortaya koymuşlardır. Umar vd. (2022), Rusya-Ukrayna savaşının neden olduğu jeopolitik risklerin Rusya, ABD ve Avrupa finansal piyasaları ile küresel emtia piyasaları arasındaki dinamik bağlantılılık üzerine etkisini araştırmışlardır. Savaşın kısa ve uzun vadeli frekanslar açısından piyasalar arasındaki getirileri ve oynaklık bağlantılılığını etkilediği, buğdayın net getiri şoku alıcısı pozisyonunda olduğu ve Avrupa hisse senedi piyasaları ile Rus tahvil piyasasının ise net volatilité vericisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Billah vd. (2023), on farklı tarımsal emtia fiyatı ile on dokuz ülkenin yiyecek ve içecek endeks getirileri arasındaki bağlantıyı QVAR modeli ile analiz ettikleri çalışmalarında; getiri bağlantılılığının şokun derecesine bağlı olduğunu, tahmin edilen şokun alt ve üst kuyruklar üzerindeki etkisinin koşullu ortalama üzerindeki etkisinden daha fazla olduğunu bulmuşlardır. Buna bağlı olarak, tarımsal emtialar ile yiyecek ve içecek endekslerindeki aşırı derecedeki pozitif ve negatif olaylara dayalı getirileri analiz etmek için koşullu ortalamaların kullanımının yetersiz kalacağını belirtmişlerdir. Cagli vd. (2023), ABD'de faaliyet gösteren on tarım işletmesinin hisse senedi fiyatları ile sekiz tarımsal emtianın vadeli fiyatları arasındaki volatilité bağlantılılığını analiz ettikleri çalışmalarında; tarım işletmeleri hisse senedi fiyatlarının net volatilité yayıcısı, tarımsal emtia piyasalarının ise net volatilité alıcısı olduğu bulgusuna ulaşmışlardır. Wang vd. (2023), emtia piyasaları ile gelişmiş hisse senedi piyasalarını temsilen ABD ve gelişmekte olan hisse senedi piyasalarını temsilen Çin hisse senedi piyasaları arasındaki getiri yayılımını incelemişler; ekonomik sistem dış şoklara maruz kaldığında emtia ve finansal piyasalar arasındaki etkileşimin artarak piyasanın aşırı spekülâtif hareketler ürettiği, gelişmiş piyasalara nazaran gelişmekte olan piyasalar ile emtia piyasaları arasındaki yayılımın daha fazla olduğu sonucuna varmışlardır. Wang (2023), Çin ve ABD hisse senedi piyasaları ile Çin emtia piyasaları arasındaki kuyruk bağımlılığı, dinamik bağlantıları ve getiri yayılımını incelemiştir. Elde edilen bulgular; kimyasal emtialar ile demir dışı metallerin hisse senedi piyasaları ile daha güçlü bağlantılar sergilediğini, dinamik bağlantıların ve getiri yayılımlarının zamanla değiştiğini göstermiştir. Ayrıca; kimyasal emtia ile demir dışı metallerin net getiri yayılımı yayıcısı, tahıl emtia ile soy metallerin ise net getiri yayılımı alıcısı olduğunu bulmuştur.

Bununla birlikte, literatürde sadece emtia piyasaları arasındaki ilişkileri inceleyen çalışmalar da bulunmaktadır. Tiwari vd. (2020), enerji fiyat endeksi ile enerji dışı emtia (tarımsal hammadde, gıda, endüstriyel girdiler, metal, içecek) fiyat endeksleri arasındaki zaman-frekans bağlantılılığını inceledikleri çalışmalarında; yakıt fiyat endeksi ile gıda, sanayi ve metal fiyat endeksleri arasında

anlamli ilişkilerin olduğunu, sanayi girdi fiyatlarının oynaklık yayılımının ana kaynağı olduğunu ve tarımsal hammadde fiyat endeksinin diğer tüm piyasalardan gelen şokların net alıcısı olduğunu ortaya koymuşlardır. Umar vd. (2021a), petrol fiyatları ile tarımsal emtia fiyatları arasındaki getiri ve oynaklık bağlantılılığını incelemiş, dinamik toplam getiri ve volatilité bağlantılılığının kriz dönemlerinde arttığını, bu dönemlerde getiri ve volatilité yayılımı açısından bazı tarımsal ürün fiyatlarının alıcı, bazılarının ise verici olduğunu belirlemişlerdir. Mensi vd. (2021) ise, değerli ve endüstriyel metal, enerji, tarım ve hayvancılıktan oluşan 28 emtia vadeli işlem piyasası arasındaki bağlantıyı inceledikleri çalışmalarında; emtialar arasındaki yayılımın zamana göre değiştiğini, krize duyarlı ve asimetrik olduğunu; şeker kamışı, şeker pancarı, buğday, mısır ve soya fasulyesinin kısa dönemde net alıcı konumundan uzun dönemde net yayıcı konumuna geçtiğini ortaya koymuşlardır.

Umar vd. (2021b), dokuz farklı emtia fiyat endeksi arasındaki bağlantılılığı DY (2014) yayılım endeksi ile incelemişler; analiz sonucunda, tahıl başta olmak üzere adi ve değerli metal fiyat endekslerinin ağ vericisi olduğuna, canlı hayvan fiyat endeksinin ise ağ alıcısı olduğuna dair bulgular elde etmişlerdir. Ayrıca; ekonomik kriz, siyasi belirsizlik ve emtia ile ilgili arz şoklarının yaşandığı dönemlerde bağlantılılığın arttığı görülmüştür. Owusu Junior vd. (2022); süt ürünleri, tahıllar, şeker, et ve bitkisel yağ gibi emtia piyasaları arasındaki zaman-frekans bağlantısını inceledikleri çalışmalarında, kısa ve uzun dönemde gıda ürünleri arasında yüksek oranda dinamik toplam bağlantılılık olduğunu ve bitkisel yağ piyasasının getiri volatilitesi yayıcısı olduğunu tespit etmişlerdir. Farid vd. (2022); enerji, metal ve tarımsal emtiaların getirileri arasındaki dinamik bağlantılılığı kantil yayılım endeksi ile inceledikleri çalışmalarında; getiri şoklarının tüm emtia grupları arasında güçlü bir şekilde yayıldığını ve emtialar arasındaki bağımlılık derecesinin zamanla değiştiğini tespit etmişlerdir.

Adeleke vd. (2022); petrol, değerli metal ve tarımsal ürün gruplarından on iki emtianın piyasa fiyatları arasındaki getiri ve volatilité bağlantılılığını inceledikleri çalışmalarında; tarımsal emtia piyasalarının petrol ve değerli metal piyasalarından kaynaklanan getiri şoklarından en az etkilenen piyasa olduğunu, ancak diğer piyasalardaki getiri ve oynaklık şoku yayılmasına etkisinin bulunduğunu belirlemişlerdir. Furuoka vd. (2023), enerji ve tarımsal emtialar arasındaki kısa ve uzun dönemli bağlantılılığı inceledikleri çalışmalarında, enerji emtialarının tarımsal emtia fiyatlarını zayıf bir şekilde etkileme eğiliminde olduğunu, ancak tarımsal emtianın kısa ve uzun vadede petrol ve doğalgaz için net risk yayıcısı olduğunu ortaya koymuşlardır. Khalfaoui vd. (2023); enerji, gıda, değerli metaller ve tarımsal emtia piyasaları arasındaki yayımları ve ilişkileri inceledikleri çalışmalarında; kısa ve uzun dönemde enerji ve tarımsal emtia piyasaları arasında daha sınırlı bir yayılımın varlığını belirlemiş, enerji fiyatları ile değerli metaller arasında güçlü ve pozitif yönlü bağlantının olduğunu tespit etmişlerdir.

Genel olarak değerlendirildiğinde, emtia ve finansal piyasalar arasındaki korelasyonun zamanla değiştiği, ekonomik kriz ve jeopolitik olayların yaşandığı dönemlerde değişkenler arasındaki korelasyonların arttığı görülmektedir. Bununla birlikte, tarımsal emtia fiyatlarının ülke ve sektöre bağılı olarak hisse senedi piyasaları üzerindeki etkisinin farklılık gösterdiğini söylemek mümkündür. Emtia piyasaları, enerji ve değerli metaller gibi diğer emtia piyasalarının getiri şoklarından etkilenmekte ve bu etkileşim zaman içinde değişebilmektedir. Ayrıca; ekonomik krizler, siyasi belirsizlikler ve arz şokları gibi olayların emtia piyasaları arasındaki bağlantılılığı artırdığı görülmektedir.

3. METODOLOJİ

Antonakakis vd. (2020), Diebold ve Yılmaz (2009, 2012, 2014) tarafından literatüre kazandırılan bağlantılılık yaklaşımını, zamanla değişen bir yapıda inceleyerek TVP-VAR modelini geliştirmişlerdir. Bu model, Koop ve Korobilis (2014) tarafından geliştirilen unutm faktörlerine (bozunum katsayısı) dayanan Kalman filtresi tahmini yoluyla varyansların değişmesine izin vermektedir. Böylece, pencere boyutunun ayarlanmasına gerek kalmamaktadır. Bu yöntem, keyfi olarak seçilen hareketli pencere boyutunun ortaya çıkarabileceği düzensiz veya düzleştirilmiş parametre sorununu ortadan kaldırmakta ve önemli olan gözlem değerlerinin kaybını

önlenebilir. Bu nedenle, düşük frekanslı verilere ve sınırlı zaman serileri için de dinamik bağlantılılık ilişkisini inceleme olanağı sağlamaktadır. TVP-VAR (p) modeli aşağıdaki denklemler ile gösterilmektedir (Antonakakis vd., 2020):

$$y_t = A_t z_{t-1} + \epsilon_t, \quad \epsilon_t | \Omega_{t-1} \sim N(0, \Sigma_t) \quad (1)$$

$$vec(A_t) = vec(A_{t-1}) + \xi_t, \quad \xi_t | \Omega_{t-1} \sim N(0, \Xi_t) \quad (2)$$

Ω_{t-1} , $t - 1$ 'e kadar mevcut tüm bilgileri temsil etmek üzere; y_t ve z_{t-1} sırasıyla $m \times 1$ ve $mp \times 1$ vektörlerini; A_t ve A_{it} sırasıyla $m \times mp$ ve $m \times m$ boyutlu matrisleri; ϵ_t , bir $m \times 1$ vektörünü; ξ_t , bir $m^2 p \times 1$ boyutlu vektörü sembolize etmektedir. Zamanla değişen varyans-kovaryans matrisleri olan Σ_t ve Ξ_t ise, sırasıyla $m \times m$ ve $m^2 p \times m^2 p$ boyutlu matrislerdir. Bununla birlikte, $vec(A_t)$ ise $m^2 p \times 1$ boyutlu vektör olan A_t 'nin vektörleştirilmiş halidir.

Çok değişkenli Kalman filtresi aşağıdaki gibi formüle edilmektedir:

$$vec(A_t) | z_{1:t-1} \sim N(vec(A_{t|t-1}), \Sigma_{t|t-1}^A) \quad (3)$$

$$A_{t|t-1} = A_{t-1|t-1} \quad (4)$$

$$\epsilon_t = y_t - A_{t|t-1} z_{t-1} \quad (5)$$

$$\Sigma_t = \kappa_2 \Sigma_{t-1|t-1} + (1 - \kappa_2) \epsilon_t' \epsilon_t \quad (6)$$

$$\Xi_t = (1 - \kappa_1^{-1}) \Sigma_{t-1|t-1}^A \quad (7)$$

$$\Sigma_{t|t-1}^A = \Sigma_{t-1|t-1}^A + \Xi_t \quad (8)$$

$$\Sigma_{t|t-1} = z_{t-1} \Sigma_{t|t-1}^A z_{t-1}' + \Sigma_t \quad (9)$$

Yukarıda sıralı denklemler ile verilen Kalman filtresinde A_t , Σ_t^A ve Σ_t sembolleri ile gösterilen parametreler, t anında verilen bilgilere göre aşağıdaki şekilde güncellenmiştir:

$$vec(A_t) | z_{1:t} \sim N(vec(A_{t|t}), \Sigma_{t|t}^A) \quad (10)$$

$$K_t = \Sigma_{t|t-1}^A z_{t-1}' \Sigma_{t|t-1}^{-1} \quad (11)$$

$$A_{t|t} = A_{t|t-1} + K_t (y_t - A_{t|t-1} z_{t-1}) \quad (12)$$

$$\Sigma_{t|t}^A = (I - K_t) \Sigma_{t|t-1}^A \quad (13)$$

$$\epsilon_{t|t} = y_t - A_{t|t} z_{t-1} \quad (14)$$

$$\Sigma_{t|t} = \kappa_2 \Sigma_{t-1|t-1} + (1 - \kappa_2) \epsilon_{t|t}' \epsilon_{t|t} \quad (15)$$

K_t , belirli bir durumda A_t parametrelerinin ne kadar değiştirilmesi gerektiğini açıklayan Kalman kazanımını ifade etmektedir. Diğer yandan, parametre belirsizliği $\Sigma_{t|t-1}^A$ küçük (büyük ise, A_t parametrelerinin önceki durumlarına benzer (ayarlanmış) olması gerektiği anlamına gelmektedir.

Diebold ve Yılmaz (2014)'in geliştirilmiş bağlantılılık sürecini tahmin etmek için Pesaran ve Shin (1998) tarafından geliştirilen geliştirilmiş etki tepki fonksiyonlarına (GIRF) ve Koop vd. (1996) tarafından geliştirilen geliştirilmiş tahmin hatası varyans ayrıştırmasına (GFEVD) dayalı zamanla değişen katsayılar ve zamanla değişen varyans-kovaryans matrisleri kullanılır. GIRF ve GFEVD'in hesaplanması için, TVP-VAR Wold ayrıştırma teoremine dayalı vektör hareketli ortalama (VMA) şekline dönüştürülmüştür.

$$\tilde{\phi}_{ij,t}(H) = \frac{\sum_{t=1}^{H-1} \Psi_{ij,t}^2}{\sum_{j=1}^m \sum_{t=1}^{H-1} \Psi_{ij,t}^2} \quad (16)$$

Burada $\Psi_{ij,t}(H)$, i değişkenindeki bir şokun ardından tüm j değişkenlerinin tepkilerini temsil eden genelleştirilmiş etki tepki fonksiyonlarını (GIRF) ifade etmektedir. $\tilde{\phi}_{ij,t}(H)$ ise, j değişkeninden i değişkenine iki yönlü bağlantılılığı temsil etmekte ve j değişkenindeki yapısal şokun i değişkeninin H adım sonraki tahmin hatasındaki varyans değişimine etkisini göstermektedir. GFEVD yaklaşımına göre, sistemin tamamındaki bağlantılılığı ölçmek için *toplam bağlantılılık endeksi* (TCI - Total Connectedness Index) oluşturulmakta ve aşağıdaki şekilde formüle edilmektedir:

$$C_t(H) = \frac{\sum_{i,j=1,i \neq j}^m \tilde{\phi}_{ij,t}(H)}{\sum_{i,j=1}^m \tilde{\phi}_{ij,t}(H)} \times 100 \quad (17)$$

Bununla birlikte, toplam bağlantılılığın üç bileşeni bulunmaktadır. Bunlardan ilki, i değişkeninde ortaya çıkan şokun diğer tüm j değişkenlerine aktarımı *diğerlerine toplam yönlü bağlantılılık* (Total directional connectedness TO all others) olarak ifade edilmekte ve aşağıdaki denklem ile gösterilmektedir.

$$C_{i \rightarrow j,t}(H) = \frac{\sum_{j=1,i \neq j}^m \tilde{\phi}_{ji,t}(H)}{\sum_{j=1}^m \tilde{\phi}_{ji,t}(H)} \times 100 \quad (18)$$

İkincisi, i değişkeninin diğer j değişkenlerinden aldığı ya da diğer tüm değişkenlerden i değişkenine doğru olan bağlantılılık ise *diğerlerinden toplam yönlü bağlantılılık* (total directional connectedness FROM all others) olarak adlandırılmakta ve aşağıdaki gibi gösterilmektedir.

$$C_{i \leftarrow j,t}(H) = \frac{\sum_{j=1,i \neq j}^m \tilde{\phi}_{ij,t}(H)}{\sum_{i=1}^m \tilde{\phi}_{ij,t}(H)} \times 100 \quad (19)$$

Üçüncü olarak, 5 numaralı denklemde görüldüğü üzere, diğerlerine toplam yönlü bağlantılılıktan diğerlerinden toplam yönlü bağlantılılık çıkarılmak suretiyle *net toplam yönlü bağlantılılık* (net total directional connectedness) elde edilmekte ve analizi yapılan ağ üzerinde i değişkenin sahip olduğu etki olarak yorumlanmaktadır.

$$C_{i,t} = C_{i \rightarrow j,t}(H) - C_{i \leftarrow j,t}(H) \quad (20)$$

$C_i > 0$ olması, i değişkenin net volatilitate vericisi, $C_i < 0$ olması ise değişkeninin net volatilitate alıcısı olduğu anlamına gelmektedir.

Son olarak, iki değişken arasındaki çift yönlü ilişkiyi incelemek için net çift yönlü bağlantılılık (NPDC - Net pairwise directional connectedness) aşağıdaki gibi hesaplanmaktadır:

$$NPDC_{ij}(H) = [\tilde{\phi}_{ji}(H) - \tilde{\phi}_{ij}(H)] \times 100 \quad (21)$$

$NPDC_{ij}(H) > 0$ olması halinde i değişkeninin j değişkenini etkilediği, $NPDC_{ij}(H) < 0$ olması halinde ise i değişkeninin j değişkeninin etkisi altında olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

4. VERİ SETİ VE ANALİZ BULGULARI

Bu çalışmada, Rusya-Ukrayna savaşının fiilen başladığı dönemde gıda fiyat volatilitesi ile hisse senedi, tahvil ve emtia piyasa volatiliteleri arasındaki dinamik bağlantılılık ilişkisi Zamanla Değişen Parametrelili Vektör Otoregresif (TVP-VAR) modeli ile araştırılmıştır. 01.01.2015 ile 31.05.2023 tarihleri arası verilerin kullanıldığı çalışmada; tarımsal kökenli emtialardan buğday, pirinç ve mısırın USD cinsinden vadeli fiyatları, hisse senedi piyasalarını temsilen MSCI ACWI¹ endeksi (MSCI All Country World Equity Index), tahvil piyasalarını temsilen MOVE² endeksi

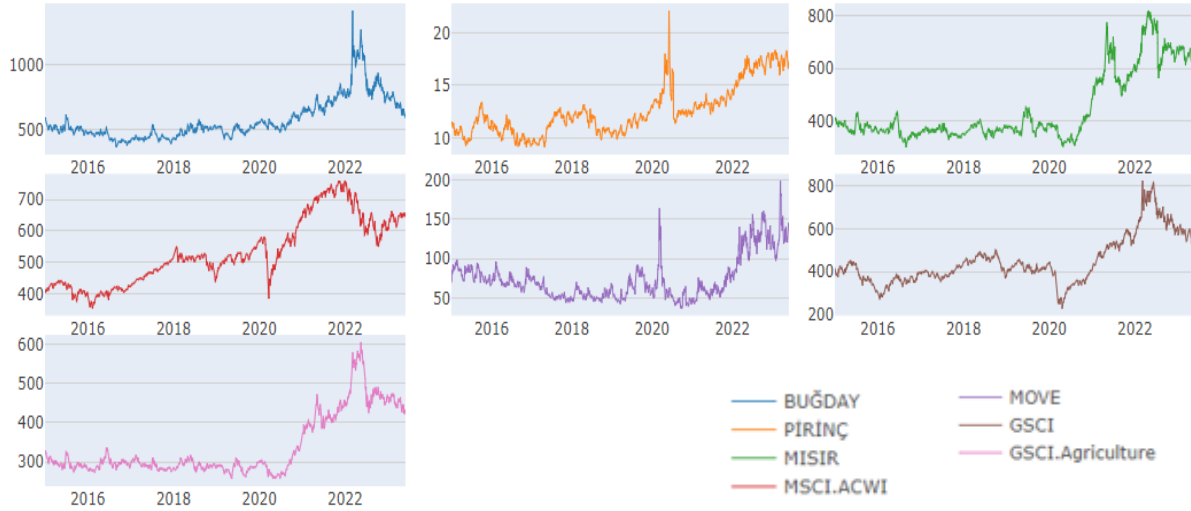
¹ MSCI ACWI endeksi, 23 gelişmiş ve 24 gelişmekte olan ülkenin büyük ve orta ölçekli 2.883 şirketin hisse senedini içeren bir endeks olup, küresel anlamda yatırım yapılabilir hisse senedi setinin %85'ini kapsamaktadır (<https://www.msci.com/documents/10199/a71b65b5-d0ea-4b5c-a709-24b1213bc3c5>).

² 1998 yılında Merrill Lynch tarafından hesaplanan bu endeks, ABD hazine tahvillerinin 30 gün içerisindeki volatilitesine dair tahminleri ölçmektedir. Endeks değerinin yükselmesi volatilitenin arttığı dolayısıyla yatırımcıların tahvillere olan güveninin azaldığı; endeks değerinin azalması ise volatilitenin ve piyasa riskinin azaldığı anlamına gelmektedir (Erdoğan ve Baykut, 2016: 59). ABD hazine piyasalarının zımnı oynaklığını ölçen endeks, dünya piyasalarını değerlendirmek için önemli bir gösterge olarak kabul edilir (Naifar ve Hammoudeh, 2016: 61; Piljak, 2013: 36).

(Merrill Lynch Treasury Option Volatility Expectations Index), emtia piyasası göstergesi olarak S&P GSCI³ (S&P Goldman Sachs Commodity Index) ve tarımsal emtia piyasa göstergesi olarak S&P GSCI Tarım Endeksi⁴ (S&P GSCI Agriculture Index) kullanılmıştır.

Araştırma dönemi Rusya-Ukrayna savaşı haricinde Brexit referandumu (2015-2016), Kaya petrolü krizi ve Çin borsa çöküşü (2015-2016), ABD-Çin ticaret savaşları (2018), ABD faiz oranı artışı ve COVID-19 Pandemisi (2020) gibi ekonomik, siyasi ve sosyal olayları da kapsadığından, farklı olayların dinamik bağlantılılık üzerindeki etkisini inceleme imkanı da sağlamaktadır. Çalışmada kullanılan değişkenlere ait zaman yolu grafikleri Şekil 1’de gösterilmiştir.

Şekil 1: Değişkenlere Ait Zaman Yolu Grafikleri

Değişkenlerin zaman yolu grafikleri incelendiğinde serilerin trend içerdiği ve durağan olmadığı görülmektedir. Bununla birlikte, incelenen dönem içerisinde özellikle COVID-19 pandemisi ile Rusya ve Ukrayna savaşının olumsuz etkileri grafikler üzerinden de anlaşılmaktadır. MOVE endeksinde incelenen dönem içerisinde açılış, yüksek, düşük ve kapanış fiyatlarının tamamına ulaşamaması nedeniyle kapanış fiyatlarının logaritmik farkının karesi alınarak volatilité serisi elde edilmiştir. Diğer değişkenlere ait volatilité serileri Garman ve Klass (1980) tarafından OHLC fiyatları kullanılarak geliştirilen ve aşağıda formüle edilen denklem ile hesaplanmıştır (Będowska-Sójka & Kliber, 2021).

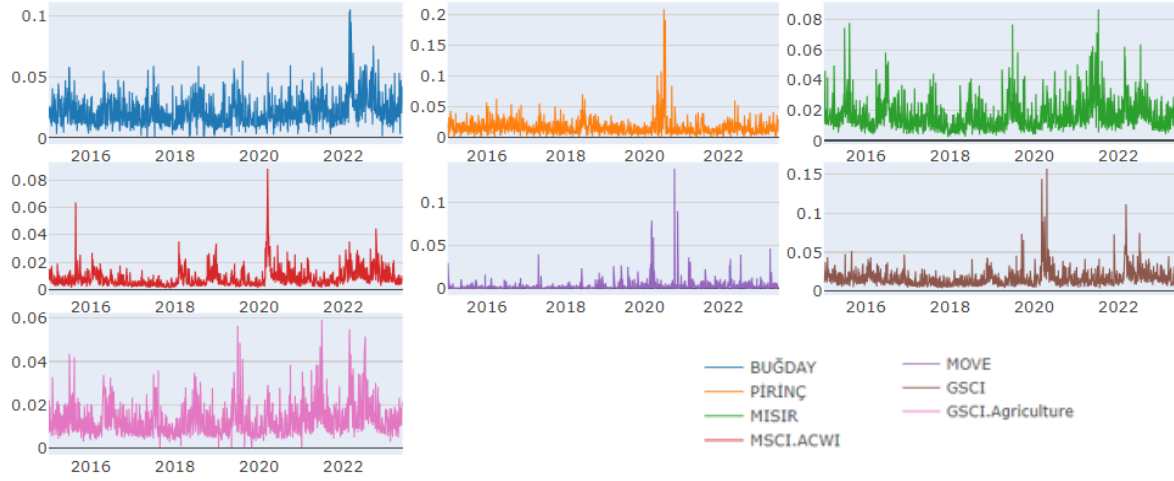
³ İlk büyük yatırım yapılabilir emtia endeksi olan S&P GSCI, küresel emtia piyasası betasını temsil etmek için geliştirilmiş geniş tabanlı, üretim ağırlıklı ve en yaygın kullanılan kıyaslama ölçütlerinden biridir. Endeks, en likit emtia vadeli işlemlerini kapsayarak yatırım yapılabilir şekilde tasarlanmış olup, diğer varlık sınıflarıyla düşük korelasyona sahip olduğu için çeşitlendirme olanağı da sağlamaktadır. Enerji, endüstriyel metal, değerli metaller tarım ve hayvancılık sektörlerinden borsada işlem gören 24 fiziki emtianın vadeli işlem sözleşmelerini içermektedir (<https://www.spglobal.com/spdji/en/indices/commodities/sp-gsci/#overview>, https://www.spglobal.com/spdji/en/documents/indexnews/announcements/202211101457679/1457679_spgsci2023cpwindexannouncement.pdf).

⁴ S&P GSCI'nin bir alt endeksi olan S&P GSCI Agriculture Endeksi, yatırımcıların tarımsal emtia piyasalarındaki yatırım performansı için güvenilir ve halka açık bir kıyaslama imkanı sunmaktadır (<https://www.spglobal.com/spdji/en/indices/commodities/sp-gsci-agriculture/#overview>).

$$v_{GK} = \sqrt{\frac{1}{2} \left[\log \left(\frac{H_t}{L_t} \right) \right]^2 - (2 \log(2) - 1) \left[\log \left(\frac{C_t}{O_t} \right) \right]^2} \quad (22)$$

Denklemden O_t , H_t , L_t ve C_t ifadeleri sırasıyla t günündeki açılış, yüksek, düşük ve kapanış fiyatlarını ifade etmektedir. Değişkenlerin volatilitelerine ait zaman yolu grafikleri ise Şekil 2’de gösterilmiştir.

Şekil 2: Değişken Volatilitelerine Ait Zaman Yolu Grafikleri

Şekil 2’de, özellikle COVID-19 pandemisi ile Rusya ve Ukrayna savaşının başladığı dönemlerde finansal piyasalarda belirsizliğin artması ile birlikte varlıkların volatilitelerinde de ciddi artışlar olduğu görülmektedir.

Değişkenlere ait tanımlayıcı istatistikler ise Tablo 1’de detaylı bir şekilde sunulmuştur.

Tablo 1: Değişkenlere Ait Tanımlayıcı İstatistikler

	Buğday	Pirinç	Mısır	MSCI ACWI	MOVE	S&P GSCI	S&P GSCI Agriculture
Ortalama	0.021	0.015	0.016	0.008	0.002	0.016	0.012
Varyans	0.000121	0.000211	0.000091	0.000041	0.000036	0.000111	0.000045
Çarpıklık	1.785*** (0.000)	6.582*** (0.000)	2.076*** (0.000)	3.286*** (0.000)	11.110*** (0.000)	4.055*** (0.000)	1.950*** (0.000)
Basıklık	6.501*** (0.000)	68.785*** (0.000)	6.937*** (0.000)	21.401*** (0.000)	182.471*** (0.000)	34.283*** (0.000)	6.437*** (0.000)
JB	4855.388** (0.000)	432836.872*** (0.000)	5768.158*** (0.000)	44229.653*** (0.000)	2981900.465*** (0.000)	109526.648*** (0.000)	4999.861*** (0.000)
ERS	-11.402*** (0.000)	-9.285*** (0.000)	-9.837*** (0.000)	-9.389*** (0.000)	-14.118*** (0.000)	-10.530*** (0.000)	-9.879*** (0.000)
Q(10)	1191.582** (0.000)	1543.851*** (0.000)	1342.667*** (0.000)	3240.723*** (0.000)	238.452*** (0.000)	1648.333*** (0.000)	1215.128*** (0.000)
Q ² (10)	1364.118** (0.000)	1703.290*** (0.000)	711.543*** (0.000)	2142.156*** (0.000)	33.046*** (0.000)	501.291*** (0.000)	772.549*** (0.000)

Analizde kullanılan değişkenler içerisinde en fazla oynaklığa sahip olan değişkenlerin sırasıyla pirinç, buğday ve S&P GSCI endeksi olduğu, volatilitelerinin hepsinin sağa çarpık ve normale göre sivri bir yapı sergiledikleri görülmektedir. JB test istatistiğine bakıldığında %1 anlamlılık düzeyinde serilerin normal dağılım göstermediği belirlenmiştir. ERS birim kök testi sonuçları serilerin durağan olduğunu ortaya koymaktadır. Son olarak hata terimi ve hata terimi karelerini gösteren Q(10) ve Q²(10) test istatistiklerinden serilerin otokorelasyon içerdiği tespit edilmiştir.

Geçmiş dönemde ortaya çıkan bir şokun kaç gecikmeye kadar bugünün fiyatını açıkladığının belirlenebilmesi için yapılan analizde, Schwarz Bilgi Kriteri'ne göre uygun gecikme uzunluğu 1 olarak belirlenmiş ve TVP-VAR(1) modeli kurularak analiz yapılmıştır.

Tablo 2'de, oluşturulan TVP-VAR(1) modelinden elde edilen ve her bir değişkenin volatilitesinde meydana gelen değişimin ne kadarlık kısmının kendi geçmiş şoklarından ne kadarlık kısmının da diğer değişkenlerde ortaya çıkan şoklardan kaynaklandığını yüzdesel olarak gösteren Ortalama Dinamik Bağlantılılık Tablosu gösterilmiştir.

Tablo 2: Değişkenler Arasındaki Ortalama Dinamik Bağlantılılık Tablosu

	Buğday	Pirinç	Mısır	MSCI ACWI	MOVE	S&P GSCI	S&P GSCI Agriculture	Diğerlerinden (FROM)
Buğday	56.93	1.46	13.82	2.41	0.75	2.44	22.18	43.07
Pirinç	2.36	87.09	2.73	2.53	1.57	1.99	1.73	12.91
Mısır	12.17	1.43	53.07	1.65	1.20	2.64	27.84	46.93
MSCI ACWI	2.31	1.49	1.78	77.92	5.35	9.28	1.87	22.08
MOVE	1.31	1.04	2.33	5.22	83.60	4.81	1.69	16.40
S&P GSCI	3.29	2.05	4.81	11.42	3.53	70.13	4.77	29.87
S&P GSCI Agriculture	18.85	0.90	26.92	1.92	0.80	2.87	47.75	52.25
Diğerlerine (TO)	40.29	8.37	52.37	25.16	13.19	24.03	60.09	223.50
NET	-2.77	-4.54	5.44	3.08	-3.21	-5.84	7.84	37.25/31.93

Tablo 2'de görüldüğü üzere buğday fiyatı volatilitesinde ortaya çıkan bir dalgalanmanın %56.93'ü kendi geçmiş volatilitte şoklarından kaynaklanırken, kalan %43.07'lik kısmı analizde kullanılan diğer değişkenlerin volatilitte şoklarından kaynaklanmaktadır. Buğday fiyatı varyansında meydana gelen değişimi en fazla açıklayan değişkenler sırasıyla %22.18 ile S&P GSCI Agriculture endeksi, %13.82 ile mısır ve %2.44 ile S&P GSCI endeksidir. Pirinç fiyatında ortaya çıkan volatilitenin ise %87.09'luk kısmı kendi geçmiş volatilitte şokları ile açıklanırken, diğer değişkenlerin pirinç fiyatı volatilitesi üzerindeki etkisi %12.91 olup, en büyük pay %2.73 ile mısır fiyatı volatilitesinden kaynaklanmaktadır. Bununla birlikte mısır fiyatı varyansında ortaya çıkan değişimin %27.84'ü S&P GSCI Agriculture endeksinden, %12.17'si de buğday fiyatındaki oynaklıktan kaynaklanmaktadır. Gıda fiyatları özelinde, buğday fiyatlarının pirinç fiyatları üzerinde, mısır fiyatlarının ise buğday fiyatları üzerinde volatilitte yayıcısı özelliği sergilediği ve buğday ve mısır fiyatları arasında güçlü bir ilişki olduğu görülmektedir.

Hisse senedi piyasaları ile diğer finansal varlıklar arasındaki ortalama dinamik bağlantılılığa bakıldığında ise; MSCI ACWI endeksi varyansında meydana gelen değişimi en fazla açıklayan varlıkların %9.28 ile S&P GSCI endeksi, %5.35 ile MOVE endeksi ve %2.31 ile buğday olduğu görülmüştür. Bu durum hisse senedi piyasaları ile emtia ve tahvil piyasaları arasındaki korelasyonun yüksek olduğunu ortaya koymaktadır.

Küresel tahvil piyasalarını temsilen modele dahil edilen MOVE endeksi incelendiğinde, endeks volatilitesindeki bir birimlik değişimin %5.22'sinin hisse senedi piyasaları, %4.81'inin emtia piyasaları ve %2.33'ünün mısır fiyatı kaynaklı volatilitte şoklarından dolayı ortaya çıktığı sonucuna ulaşılmıştır. 5 farklı emtia grubundaki 24 emtiadan oluşan S&P GSCI endeksinin varyansında meydana gelen değişimin ise %11.42'sini MSCI ACWI endeksi, %4.81'lik kısmını mısır fiyatı ve %4.77'sini S&P GSCI Agriculture endeksi volatilitte şokları ile açıklamak mümkündür. S&P GSCI Agriculture endeks volatilitesindeki değişimin en büyük açıklayıcılarının ise %26.92 ile mısır ve %18.85 ile buğday fiyatları olduğu belirlenmiştir.

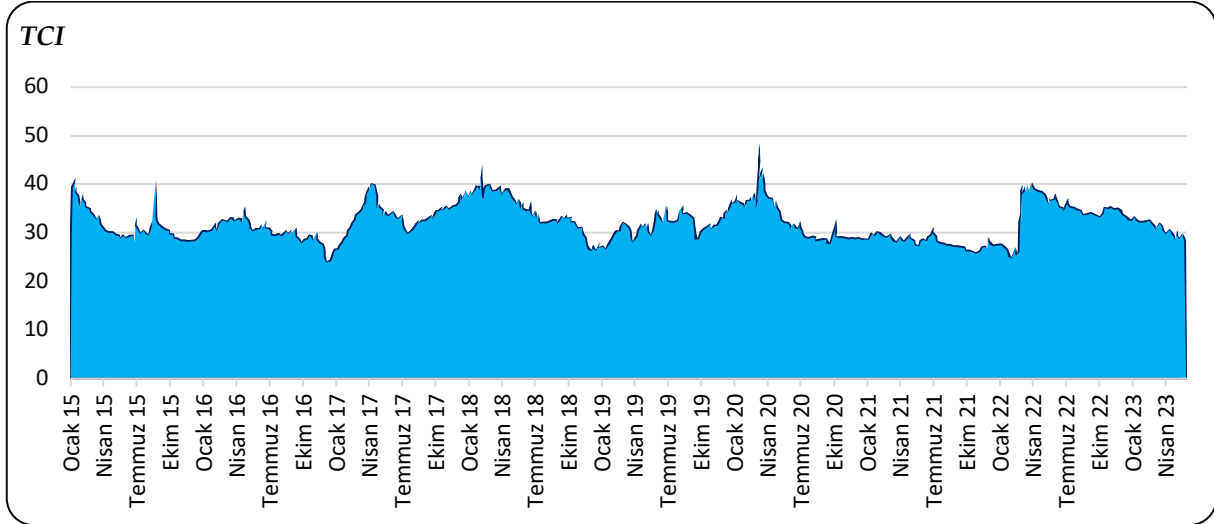
Diğerlerine (TO) satırında yer alan değerler, sütunda belirtilen değişkenden diğer değişkenlere doğru olan toplam yüzdesel volatilitte yayılımını ifade etmektedir. Buna göre diğer piyasalara en fazla volatilitte yayan değişkenler %60.09 ile S&P GSCI Agriculture endeksi, %52.37 ile mısır ve %40.29 ile buğday fiyatıdır. Diğerlerinden (FROM) sütununda yer alan değerler ise satırda

belirtilen değişkenin diğer değişkenlerden aldığı toplam yüzdesel volatilité yayılımını göstermektedir. Diğer değişkenlerden yüzdesel olarak en fazla toplam volatilité yayılımı alan değişkenler sırasıyla %52.25 ile S&P GSCI Agriculture endeksi, %46.93 ile mısır ve %43.07 ile buğday volatiliteleridir.

Tabloda, analizde kullanılan bir değişkene ait diğerlerine (TO) toplamından aynı değişkene ait diğerlerinden (FROM) toplamı çıkarıldığında değişkenin NET volatilité yayılımı hesaplanmaktadır. Bu değerin negatif olması değişkenin net volatilité alıcısı, pozitif olması ise net volatilité yayıcısı olduğunu ortaya koymaktadır. Oluşturulan sistem içerisinde diğer değişkenlere en fazla volatilité yayan değişkenler %7.84 ile S&P GSCI Agriculture endeksi, %5.44 ile mısır fiyatı ve %3.08 ile MSCI ACWI endeksidir. Net volatilité yayılımı alan değişkenlerin ise sırasıyla S&P GSCI endeksi (-%5.84), pirinç (-%4.54), MOVE endeksi (-%3.21) ve buğday(-%2.77) olduğuna dair bulgular elde edilmiştir.

Tablo 2 incelenen dönem içerisinde değişkenler arasındaki toplam bağlantılılığın ortalama değerlerini vermekte, dönem içerisindeki değişimler hakkında bilgi vermemektedir. Değişkenler arasındaki bağlantılılık ilişkisinin dönem içerisinde değişen dinamik yapısını daha net bir şekilde izleyebilmek için modelden elde edilen Toplam Bağlantılılık Endeksi (TCI) Şekil 3'te gösterilmiştir.

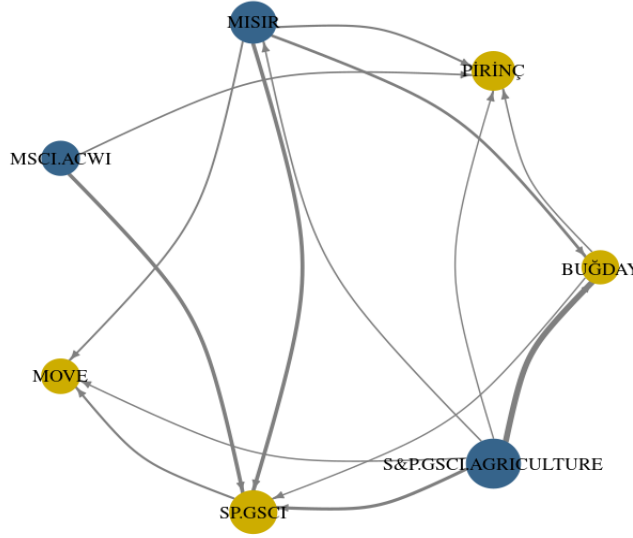
Şekil 3: Toplam Bağlantılılık Endeksi (TCI)

Endeks değerinin artması değişkenler arasındaki bağlantılılığın arttığı anlamına gelmektedir. Bağlantılılığın arttığı dönemlerde, analizde kullanılan değişkenlerden oluşan bir portföyün riski de artmaktadır. Toplam riskin azaltılması için düşük ya da negatif korelasyona sahip varlıkların portföye eklenmesi gerekmektedir. Şekil 3'te görüldüğü üzere değişkenlerin volatiliteleri arasındaki bağlantılılık dönem içerisinde değişmektedir. İncelenen dönem içerisinde ortaya çıkan en önemli sosyal olaylardan biri olan COVID-19'un pandemi olarak ilan edildiği tarihte Toplam Bağlantılılık Endeksi hızlı bir şekilde 48.47 seviyelerine kadar yükselmiş, ardından düşüş eğilimine girmiştir. Ancak en önemli sıçramasını Rusya-Ukrayna savaşının fiili olarak başlangıcı olarak kabul edilen 24 Şubat 2022 tarihinden sonra göstermiştir. Öncesinde 26.35 seviyesinde olan endeks değeri 32 seviyelerine kadar yükselmiş, takip eden günlerde ise 40.27 seviyesini görerek pik yapmıştır. Savaşın başladığı dönemde, hem uluslararası gıda tedarikinin sektöre uğrayabileceği ile ilgili olumsuz beklentilerin hem de Rusya'nın uluslararası petrol ve doğalgaz satışlarından elde ettiği gelirleri Rus rublesi cinsinden kabul edeceğini açıklamasının toplam risk üzerinde olumsuz bir etkisinin olduğu görülmektedir. Ayrıca Rusya'nın Avrupa'ya doğalgaz sevkiyatını azaltacağına dair haberlerde küresel ekonomi üzerinde endişeler yaratmıştır. Çalışmada oluşturulan sistemde tarımsal ürünlerin ve tarımsal ürünlere dayalı endekslerin sayıca fazla olması nedeniyle, endeks değerinin önemli ölçüde, gıda fiyatlarında volatilitéyi artıran olaylara bağlı olarak ciddi değişiklik gösterdiği görülmektedir.

Şekil 4'te gıda fiyatları ve diğer finansal varlıklar arasındaki net volatilité yayılımını gösteren ağ analizine yer verilmiştir.

Şekil 4: Değişkenlere Ait Volatilité Yayılımı Ağ Analizi

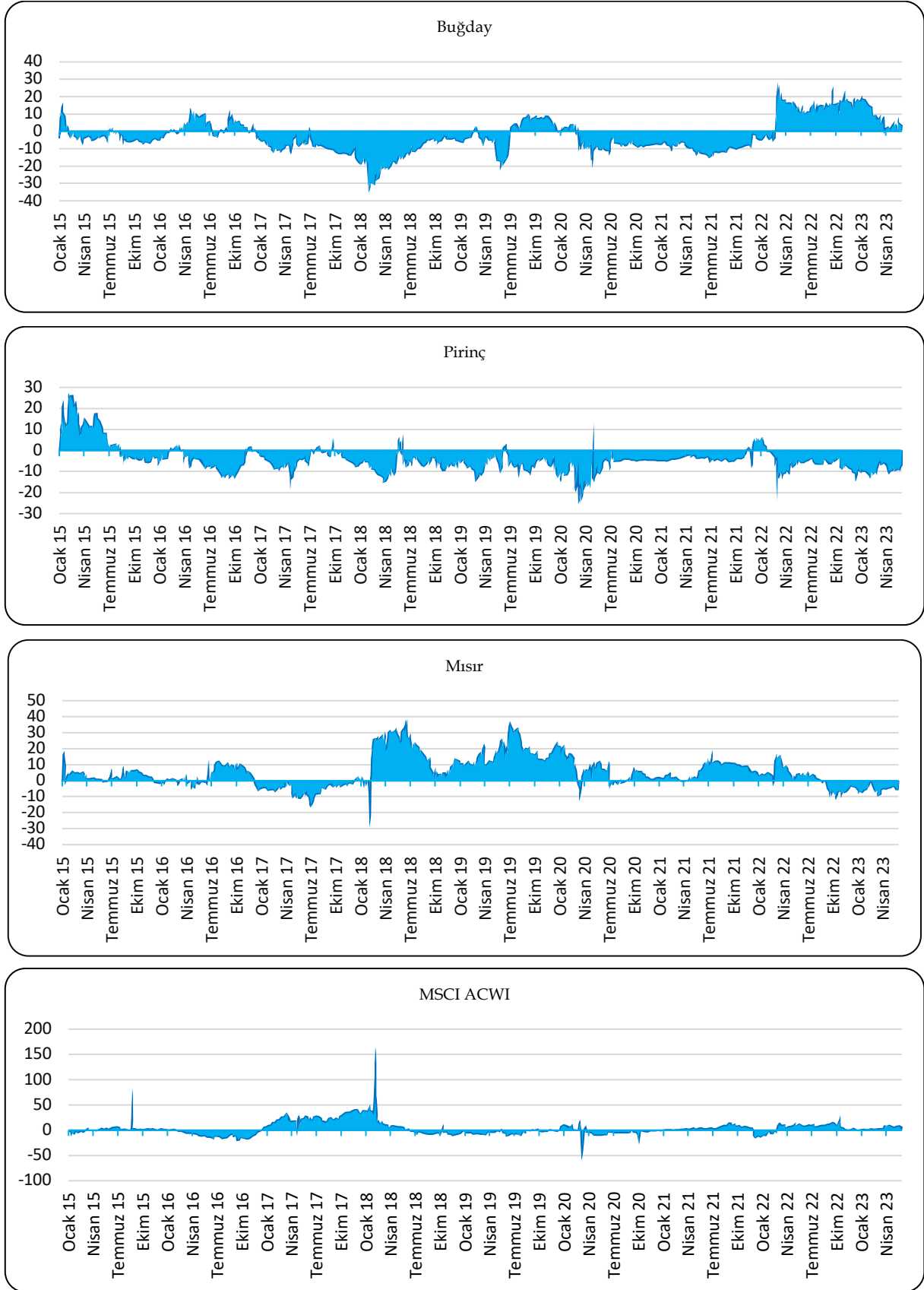

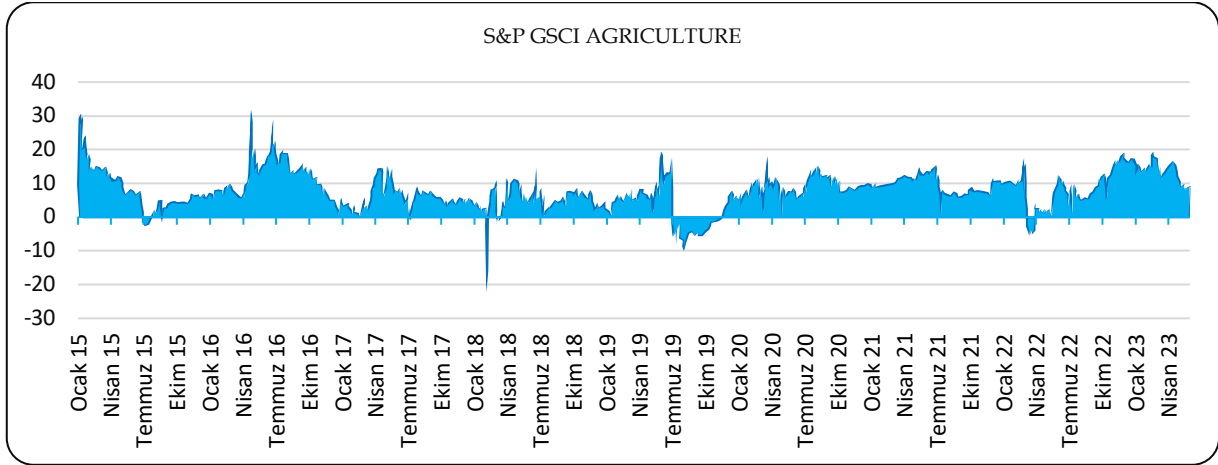
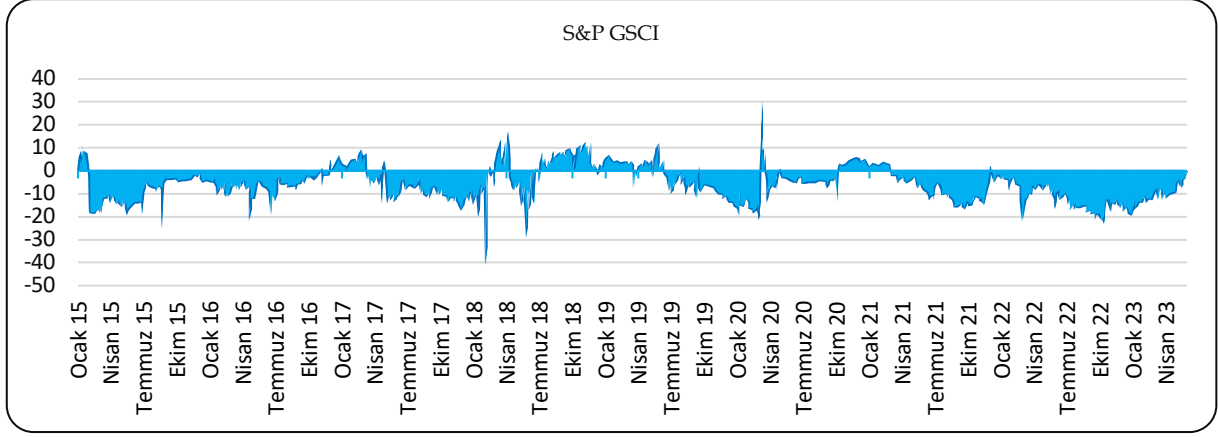
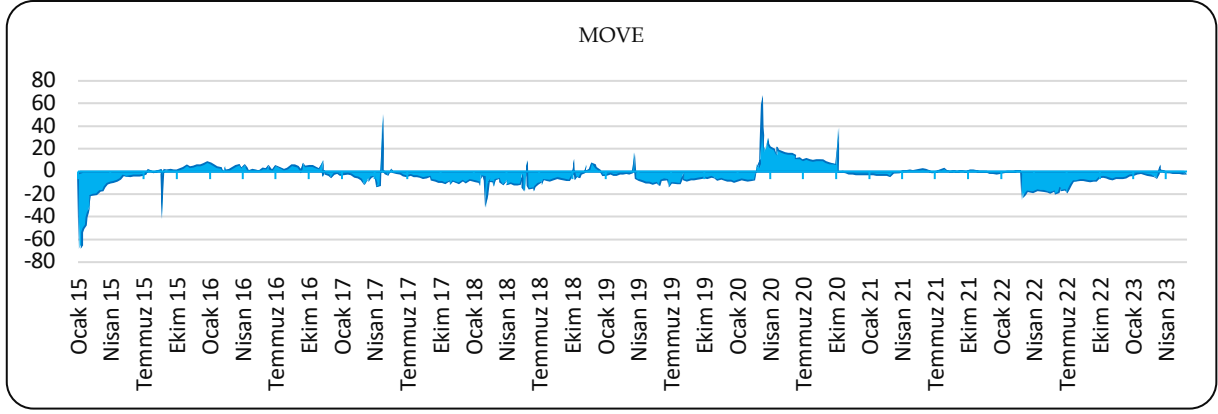
Ağ analizinde mavi daire ile gösterilen değişkenler net volatilité yayıcısı (transmitter), sarı daire ile gösterilen değişkenler ise net volatilité alıcısı (receiver) konumundadır. Her bir dairenin büyüklüğü, kendisinden yayılan ve kendisine gelen volatilité yayılımının net büyüklüğüne göre değişmektedir. Bununla birlikte iki değişken arasındaki volatilité yayılımını gösteren okların yönü yayılımın yönünü gösterirken, okların kalınlığı ise volatilité yayılımının gücünü göstermektedir. Şekil 4'te görüldüğü üzere net volatilité yayılımı açısından en büyük volatilité yayıcısı S&P GSCI Agriculture endeksi olup, sırasıyla mısır ve MSCI ACWI endeksi takip etmektedir. En büyük net volatilité alıcısı ise S&P GSCI endeksi olup, onu pirinç, MOVE endeksi ve buğday izlemektedir.

Buğday fiyatı volatilitésini etkileyen bir şok pirinç ve S&P GSCI endeks volatilitésini etkilerken; pirinç MOVE ve S&P GSCI endeksi dışında diğer piyasaların tamamından volatilité yayılımı almaktadır. Ayrıca; tahvil piyasasından diğer piyasalara doğru volatilité yayılımı tespit edilmezken; S&P GSCI ve S&P GSCI Agriculture endeksi ile mısırdan tahvil piyasasına doğru volatilité yayılımı olduğu görülmektedir. Hisse senedi piyasa volatilitésinde ortaya çıkan bir şok ise pirinç ve S&P GSCI endeks volatilitésini etkilemektedir. Elde edilen bir diğer bulgu ise, emtia piyasası göstergesi olarak analize dahil edilen S&P GSCI endeksinin MSCI ACWI ve S&P GSCI Agriculture endeksi ile buğday ve mısır fiyatlarından volatilité yayılımı aldığıdır. MSCI ACWI endeksinden ise; S&P GSCI endeksi ile pirinç fiyatına doğru volatilité yayılımı olduğu belirlenmiştir.

Değişkenler bazı dönemlerde net volatilité yayıcısı iken, bazı dönemlerde de net volatilité alıcısı olabilmektedir. Ortalama dinamik bağlantılılık ve ağ analizinden elde edilen sonuçlar, incelenen dönem içerisinde net volatilité yayılımı hakkında ortalama bir değer verdiği için değişkenlerin dönem içerisindeki net volatilité yayılımlarında meydana gelen değişimler ile ilgili bilgi vermemektedir. Değişkenlerin dönem içerisindeki net volatilité yayılımlarındaki değişimin izlenebilmesi için değişkenlere ait Net Toplam Yönel Bağlantılılık grafikleri Şekil 5'te sunulmuştur.

Şekil 5: Değişken Volatilitelerine Ait Net Toplam Yönel Bağlantılılık

Mavi alanın yatay eksenin üzerinde olması o an için finansal varlığın volatilité yayıcısı olduğu anlamına gelirken, yatay eksenin altında olması finansal varlığın o anda volatilité alıcı olduğunu göstermektedir. Grafikler incelendiğinde dönem içerisinde değişkenlerin net volatilité yayılımında değişiklikler olduğu görülmektedir. Rusya-Ukrayna savaşının başladığı tarihte buğday, pirinç, MSCI ACWI endeksi ile S&P GSCI Agriculture endeksinde net volatilité yayılımının yönü ve büyüklüğünde önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Bu dönemde MSCI ACWI endeksi ile buğday ve mısır net volatilité yayıcısı olarak ön plana çıkarken; pirinç ile MOVE, S&P GSCI ve S&P GSCI Agriculture endekslerinin ise net volatilité alıcısı olduğu göze çarpmaktadır. Tahvil piyasaları diğer piyasalardan oynaklık yayılımı olarak kısa süreli bir dalgalanma yaşamıştır. Daha önce değinildiği üzere savaşla birlikte gıda tedarikinin aksaması, finansal piyasalar üzerinde olumsuz bir etki yaratmıştır. Ancak, bu bölgede üretilen tahılın güvenli bir şekilde diğer ülkelere sevk edilmesi ile ilgili belirsizliğin kesin bir şekilde ortadan kalkmaması nedeniyle, buğday ve S&P GSCI Agriculture endeksinin volatilité yayıcısı konumu günümüzde de devam etmektedir.

5. SONUÇ

Son yıllarda uluslararası alanda yaşanan gerilimler ve çatışmalar, dünya genelinde farklı ekonomik etkilere yol açmıştır. Bu bağlamda, Rusya-Ukrayna savaşı gibi geniş bir coğrafyayı etkileyen siyasi ve askeri çatışmaların gıda fiyatları ve finansal piyasalar üzerinde artan bir etkisi bulunmaktadır. Gıda, bir ekonominin temel bir parçası olduğu için gıda fiyatlarının dalgalanması, hane halkını etkilediği gibi dünya genelinde finansal istikrarı da etkilemektedir. Tarım ürünlerinin üretim ve ticaretinin olumsuz etkilendiği bu dönemlerde, gıda fiyatlarının artması enflasyonu tetiklemektedir. Ayrıca, siyasi belirsizliklerin ortaya çıktığı durumlarda yatırımcıların ve işletmelerin riskten kaçınmak amacıyla belirli varlıklara yönelik tercihleri de değişmektedir. Bu çalışma, Rusya-Ukrayna savaşının gıda fiyatları ve finansal piyasalar arasındaki karmaşık ilişki üzerindeki etkisini incelemektedir. Savaşın başlamasından itibaren gıda fiyatları ve finansal piyasalarda meydana gelen değişikliklerin incelenmesi, savaşın ekonomik sonuçlarının belirlenmesi açısından önemli olup, gelecekte meydana gelebilecek benzer siyasi olayların etkisinin tahmin edilebilmesi açısından önemli bir perspektif sunmaktadır.

Çalışmada, tarımsal kökenli gıda fiyatları ile hisse senedi, tahvil ve emtia piyasaları arasındaki volatilitelere bağlantılılığı Antonakakis vd. (2020) tarafından geliştirilen Zamanla Değişen Parametrelili Vektör Otoregresif (TVP-VAR) modeli ile incelenmiştir. Gıda fiyatlarına referans olarak buğday, mısır ve pirincin vadeli işlem fiyatları, hisse senedi piyasaları göstergesi olarak MSCI ACWI endeksi, tahvil piyasalarını temsilen MOVE endeksi, emtia piyasalarını temsilen ise S&P GSCI ve S&P GSCI Agriculture endekslerinin 01.01.2015-31.05.2023 tarihleri arası günlük verileri kullanılmıştır.

TVP-VAR modelinden elde edilen bulgular, sistem içerisinde diğer finansal piyasalara net volatilitelere yayılımı yapan değişkenlerin S&P GSCI Agriculture endeksi, mısır ve MSCI ACWI endeksi olduğunu göstermiştir. S&P GSCI endeksi, pirinç, MOVE endeksi ile buğdayın ise net volatilitelere yayılımı alıcısı olduğu belirlenmiştir. Pirinç ile MOVE ve MSCI ACWI endekslerinin kendi geçmiş volatilitelerinin bugünkü volatilitelerini açıklama gücünün yüksek olduğu, buğday ve mısırın diğer değişkenlerin varyansındaki değişimlerden daha fazla etkilendiği görülmüştür. Buğday ve mısır volatiliteleri arasındaki yüksek etkileşime benzer, bir diğer ikili etkileşimin hisse senedi piyasaları ile tahvil piyasaları arasında olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, S&P GSCI emtia endeksinin hisse senedi piyasası volatilitesi üzerine önemli bir etkisinin olduğu belirlenmiştir.

Modelin bir diğer çıktısı olan Toplam Bağlantılılık Endeksinin ise incelenen dönem içerisinde dalgalanmalar gösterdiği, COVID 19 pandemisine bağlı olarak toplam riskte ortaya çıkan dalgalanmanın kısa sürede sistem tarafından tolere edildiği, en önemli ve hızlı artışın Rusya-Ukrayna savaşının başladığı zaman diliminde kaydedildiği gözlemlenmiştir. López Cabrera ve Schulz (2016), Creti vd. (2013) ile Girardi (2015)'nin de ifade ettiği gibi istikrarsız dönemlerde volatilitelere ve korelasyon artmaktadır. Ancak, Umar vd. (2022)'nin savaş döneminde buğday fiyatlarının net şok alıcısı olduğu yönündeki bulgunun aksine, buğdayın net volatilitelere yayıcısı olduğu bulunmuştur. Dünyanın en büyük petrol ve doğalgaz üreticisi ve ihracatçılarından olan Rusya'nın petrol ve gaz ihracatını azaltması ve Rusya'nın Ukrayna limanlarını ablukaya alması nedeniyle en önemli tahıl üreticilerinden olan Ukrayna'nın ürettiği tahılın diğer ülkelere sevk edilememesi, hem petrol ve doğalgazdan dolayı üretim maliyetlerinin hem de tedarik sıkıntısından dolayı gıda fiyatlarının artmasına neden olmuştur. Bu nedenle oluşturulan modelde değişkenler arasındaki zamana bağlı değişen dinamik bağlantılılık ilişkisi artmıştır.

Ağ analizinden elde edilen bulgular; S&P GSCI Agriculture endeksinin hisse senedi piyasaları hariç diğer piyasaların hepsine volatilitelere yaydığını, pirinç fiyatlarının ise buğday ve mısır ile MSCI ACWI ve S&P GSCI Agriculture endekslerinden volatilitelere yayılımı aldığını ortaya koymuştur. Bununla birlikte, emtia piyasası volatilitesi mısır, buğday, S&P GSCI Agriculture ve MSCI ACWI endekslerinden volatilitelere yayılımı alırken, tahvil piyasası volatilitelerini etkilemektedir. Hisse senedi piyasalarından ise sadece pirinç ve S&P GSCI endeksine doğru volatilitelere yayılımı bulunmaktadır. Net toplam yönsel bağlantılılık incelendiğinde, dönem içerisinde değişkenlerin net volatilitelere yayıcı ve alıcısı olarak pozisyonlarının sürekli değiştiği, Rusya-Ukrayna savaşının tüm değişkenlerin

volatilite yayılımları üzerinde önemli bir etkisinin olduğu görülmüştür. Savaşın başlamasıyla buğday baskın bir şekilde net volatilite yayıcısı, pirinç ise net volatilite alıcısı haline gelmiştir. Çalışmadan elde ettiğimiz bulgular, Wang vd. (2023)'in belirttiği gibi ekonomik sistem dış şoklara maruz kaldığında emtia ve finansal piyasalar arasındaki etkileşimin arttığı bulgusunu ve Mensi vd. (2013)'ün hisse senedi piyasalarının emtia piyasası volatilitesini etkilediği ve hisse senedi piyasa volatilitesinin buğday fiyat volatilitesi üzerinde etkisinin olmadığı sonucunu desteklemektedir. Ancak, Bahloul ve Khemakhem (2021)'un emtia piyasalarının şok kaynağı olduğu yönündeki bulgusunun aksine, emtia piyasalarının incelenen dönem boyunca ağırlıklı olarak volatilite alıcı olduğu sonucuna varılmıştır.

Çalışmada, değişkenler arasındaki ortalama toplam bağlantılılığın %32 seviyelerinde olduğu, gıda fiyatlarının artmasına neden olan şokların ortaya çıktığı dönemlerde aynı sektörel grupta yer alan birden fazla emtia, hisse senedi ve tahvilden oluşan bir portföyün toplam riskinin arttığı görülmüştür. Bununla birlikte, portföyün toplam riskinin azaltılması için tarımsal emtia sayısının azaltılması ya da portföye tarım dışı emtia, petrol, döviz, kripto para, sektör endeksleri gibi farklı finansal varlıkların eklenmesinin faydalı olacağı düşünülmektedir. Rusya-Ukrayna savaşının finansal piyasalar üzerindeki etkisinin küresel ekonomi üzerindeki potansiyel yansımaları ile birlikte ele alınması literatüre önemli bir katkı sağlayacaktır.

Savaş ve jeopolitik gerilimler, gıda tedarik zincirini olumsuz etkilemekte ve gıda üretim maliyetlerinde artışa sebep olmaktadır. Bu nedenle, gıda fiyatlarındaki artışın ekonomi ve finansal piyasalar üzerindeki etkisini azaltmak için yerel gıda üretimi teşvik edilmelidir. Bu gibi jeopolitik olaylardan enerji piyasaları da etkilenmekte, üretimde ve lojistikte önemli bir maliyet unsuru olması nedeniyle ekonomik aktiviteyi ve finansal piyasaları etkilemektedir. Enerji fiyatlarının piyasalar üzerindeki etkisini azaltmak için ise; enerji veriminin artırılması ve yenilenebilir enerji kaynaklarına yatırım yapılması gerekmektedir.

Çalışmadan elde edilen bir diğer önemli bulgu finansal piyasaların jeopolitik olaylara duyarlı olduğudur. Bu nedenle, yatırımcıların ve finansal kurumların kriz durumlarına karşı hazırlıklı olmalarına yardımcı olmak amacıyla, hükümetlerin ve finansal kurumların jeopolitik riskleri izlemek ve değerlendirmek için daha etkili analiz yöntemleri ve araçlar geliştirmesi gerekmektedir.

Kaynakça

- Adeleke, M. A., Awodumi, O. B., & Adewuyi, A. O. (2022). Return and volatility connectedness among commodity markets during major crises periods: Static and dynamic analyses with asymmetries. *Resources Policy*, 79, 102963. <https://doi.org/10.1016/J.RESOURPOL.2022.102963>
- Antonakakis, N., Chatziantoniou, I., & Gabauer, D. (2020). Refined measures of dynamic connectedness based on time-varying parameter vector autoregressions. *Journal of Risk and Financial Management*, 13(4). <https://doi.org/10.3390/jrfm13040084>
- Bahloul, S., & Khemakhem, I. (2021). Dynamic return and volatility connectedness between commodities and Islamic stock market indices. *Resources Policy*, 71, 101993. <https://doi.org/10.1016/J.RESOURPOL.2021.101993>
- Będowska-Sójka, B., & Kliber, A. (2021). Information content of liquidity and volatility measures. *Physica A: Statistical Mechanics and its Applications*, 563, 125436. <https://doi.org/10.1016/J.PHYSA.2020.125436>
- Billah, M., Balli, F., & Hoxha, I. (2023). Extreme connectedness of agri-commodities with stock markets and its determinants. *Global Finance Journal*, 56, 100824. <https://doi.org/10.1016/J.GFJ.2023.100824>
- Cagli, E. C., Mandaci, P. E., & Taskin, D. (2023). The volatility connectedness between agricultural commodity and agri businesses: Evidence from time-varying extended joint approach. *Finance Research Letters*, 52, 103555. <https://doi.org/10.1016/J.FRL.2022.103555>

- Capelle-Blancard, G., & Coulibaly, D. (2011). Index trading and agricultural commodity prices: A Panel Granger Causality Analysis. *International Economics*, 126-127, 51-71. [https://doi.org/10.1016/S2110-7017\(13\)60036-0](https://doi.org/10.1016/S2110-7017(13)60036-0)
- Creti, A., Joëts, M., & Mignon, V. (2013). On the links between stock and commodity markets' volatility. *Energy Economics*, 37, 16-28. <https://doi.org/10.1016/J.ENECO.2013.01.005>
- Diebold, F. X., & Yilmaz, K. (2009). Measuring financial asset return and volatility spillovers, with application to global equity markets. *Source: The Economic Journal*, 119(534), 158-171.
- Diebold, F. X., & Yilmaz, K. (2012). Better to give than to receive: Predictive directional measurement of volatility spillovers. *International Journal of Forecasting*, 28(1), 57-66. <https://doi.org/10.1016/J.IJFORECAST.2011.02.006>
- Diebold, F. X., & Yilmaz, K. (2014). On the network topology of variance decompositions: Measuring the connectedness of financial firms. *Journal of Econometrics*, 182(1), 119-134. <https://doi.org/10.1016/J.JECONOM.2014.04.012>
- Erdoğan, H., & Baykut, E. (2016). BIST Banka Endeksi'nin (XBANK) VIX ve MOVE endeksleri ile ilişkisi. *Bankacılar Dergisi*, 27(98), 57-72.
- Farid, S., Naeem, M. A., Paltrinieri, A., & Nepal, R. (2022). Impact of COVID-19 on the quantile connectedness between energy, metals and agriculture commodities. *Energy Economics*, 109, 105962. <https://doi.org/10.1016/J.ENECO.2022.105962>
- Furuoka, F., Yaya, O. O. S., Ling, P. K., Saleh Al-Faryan, M. A., & Islam, M. N. (2023). Transmission of risks between energy and agricultural commodities: Frequency time-varying VAR, asymmetry and portfolio management. *Resources Policy*, 81, 103339. <https://doi.org/10.1016/J.RESOURPOL.2023.103339>
- Garman, M. B., & Klass, M. J. (1980). On the Estimation of Security Price Volatilities from Historical Data. *The Journal of Business*, 53(1), 67-78. <http://www.jstor.org/stable/2352358>
- Girardi, D. (2015). Financialization of food. Modelling the time-varying relation between agricultural prices and stock market dynamics. *International Review of Applied Economics*, 29(4), 482-505. <https://doi.org/10.1080/02692171.2015.1016406>
- İlarslan, K., & Yıldız, M. (2022). Do international agricultural commodity prices have an effect on the stock market index? A comparative analysis between Poland and Turkey. *Sosyoekonomi*, 30(52), 87-107. <https://doi.org/10.17233/sosyoekonomi.2022.02.06>
- İlter Küçükçolak, N. (2022). Ürün ihtisas borsacılığının gıda fiyat istikrarına katkısı. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 49, 325-339. <https://doi.org/10.30794/pausbed.975798>
- İşcan, E. (2022). Metal fiyatlarının Borsa İstanbul sınai endeksi üzerine etkisi: Fourier eşbütünlük testinden bulgular. *Yakın Doğu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(2), 204-238. <https://dergi.neu.edu.tr/index.php/sosbilder/article/view/585/249>
- Kang, S. H., & Lee, J. W. (2019). The network connectedness of volatility spillovers across global futures markets. *Physica A: Statistical Mechanics and its Applications*, 526, 120756. <https://doi.org/10.1016/J.PHYSA.2019.03.121>
- Khalfaoui, R., Shahzad, U., Ghaemi Asl, M., & Ben Jabeur, S. (2023). Investigating the spillovers between energy, food, and agricultural commodity markets: New insights from the quantile coherency approach. *The Quarterly Review of Economics and Finance*, 88, 63-80. <https://doi.org/10.1016/J.QREF.2022.12.006>
- Koop, G., & Korobilis, D. (2014). A new index of financial conditions. *European Economic Review*, 71, 101-116. <https://doi.org/10.1016/J.EUROECOREV.2014.07.002>

- Koop, G., Pesaran, M. H., & Potter, S. M. (1996). Impulse response analysis in nonlinear multivariate models. *Journal of Econometrics*, 74(1), 119-147. [https://doi.org/10.1016/0304-4076\(95\)01753-4](https://doi.org/10.1016/0304-4076(95)01753-4)
- López Cabrera, B., & Schulz, F. (2016). Volatility linkages between energy and agricultural commodity prices. *Energy Economics*, 54, 190-203. <https://doi.org/10.1016/J.ENECO.2015.11.018>
- Mensi, W., Beljid, M., Boubaker, A., & Managi, S. (2013). Correlations and volatility spillovers across commodity and stock markets: Linking energies, food, and gold. *Economic Modelling*, 32(1), 15-22. <https://doi.org/10.1016/J.ECONMOD.2013.01.023>
- Mensi, W., Vo, X. V., & Kang, S. H. (2021). Multiscale spillovers, connectedness, and portfolio management among precious and industrial metals, energy, agriculture, and livestock futures. *Resources Policy*, 74, 102375. <https://doi.org/10.1016/J.RESOURPOL.2021.102375>
- Naifar, N., & Hammoudeh, S. (2016). Do global financial distress and uncertainties impact GCC and global sukuk return dynamics? *Pacific-Basin Finance Journal*, 39, 57-69. <https://doi.org/10.1016/J.PACFIN.2016.05.016>
- Owusu Junior, P., Agyei, S. K., Adam, A. M., & Bossman, A. (2022). Time-frequency connectedness between food commodities: New implications for portfolio diversification. *Environmental Challenges*, 9, 100623. <https://doi.org/10.1016/J.ENVC.2022.100623>
- Özer, H., & Yarbaşı, İ. Y. (2023). Tahıl emtia fiyat oynaklığının Markov değişim asimetric Garch modelleriyle incelenmesi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 15(1), 500-513. <https://doi.org/https://doi.org/10.20491/isarder.2023.1600>
- Pesaran, H. H., & Shin, Y. (1998). Generalized impulse response analysis in linear multivariate models. *Economics Letters*, 58(1), 17-29. [https://doi.org/10.1016/S0165-1765\(97\)00214-0](https://doi.org/10.1016/S0165-1765(97)00214-0)
- Piljak, V. (2013). Bond markets co-movement dynamics and macroeconomic factors: Evidence from emerging and frontier markets. *Emerging Markets Review*, 17, 29-43. <https://doi.org/10.1016/J.EMEMAR.2013.08.001>
- Silvennoinen, A., & Thorp, S. (2013). Financialization, crisis and commodity correlation dynamics. *Journal of International Financial Markets, Institutions and Money*, 24(1), 42-65. <https://doi.org/10.1016/J.INTFIN.2012.11.007>
- Tiwari, A. K., Nasreen, S., Shahbaz, M., & Hammoudeh, S. (2020). Time-frequency causality and connectedness between international prices of energy, food, industry, agriculture and metals. *Energy Economics*, 85, 104529. <https://doi.org/10.1016/J.ENECO.2019.104529>
- Umar, Z., Jareño, F., & Escribano, A. (2021a). Agricultural commodity markets and oil prices: An analysis of the dynamic return and volatility connectedness. *Resources Policy*, 73, 102147. <https://doi.org/10.1016/J.RESOURPOL.2021.102147>
- Umar, Z., Polat, O., Choi, S. Y., & Teplova, T. (2022). The impact of the Russia-Ukraine conflict on the connectedness of financial markets. *Finance Research Letters*, 48, 102976. <https://doi.org/10.1016/J.FRL.2022.102976>
- Umar, Z., Riaz, Y., & Zarembo, A. (2021b). Patterns of spillover in energy, agricultural and metal markets: A connectedness analysis for years 1780-2020. *Finance Research Letters*, 43, 101999. <https://doi.org/10.1016/J.FRL.2021.101999>
- Vardar, G., Coşkun, Y., & Yelkenci, T. (2018). Shock transmission and volatility spillover in stock and commodity markets: evidence from advanced and emerging markets. *Eurasian Economic Review*, 8, 231-288. <https://doi.org/10.1007/s40822-018-0095-3>

Wang, S. (2023). Tail dependence, dynamic linkages, and extreme spillover between the stock and China's commodity markets. *Journal of Commodity Markets*, 29, 100312. <https://doi.org/10.1016/J.JCOMM.2023.100312>

Wang, S., Zhou, B., & Gao, T. (2023). Speculation or actual demand? The return spillover effect between stock and commodity markets. *Journal of Commodity Markets*, 29, 100308. <https://doi.org/10.1016/J.JCOMM.2022.100308>

www.msci.com/documents/10199/a71b65b5-d0ea-4b5c-a709-24b1213bc3c5

www.spglobal.com/spdji/en/indices/commodities/sp-gsci/#overview

www.spglobal.com/spdji/en/documents/indexnews/announcements/202211101457679/1457679_spgsci2023cpwindexannouncement.pdf

www.spglobal.com/spdji/en/indices/commodities/sp-gsci-agriculture/#overview

Etik Beyanı: Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu yazar beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde BİİBFAD Dergisinin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk çalışmanın yazarına aittir. Ayrıca çalışma etik kurul onayı gerektirmemektedir.

EXTENDED ABSTRACT

Aim: The study investigates the direction and magnitude of connectedness and spillovers among agricultural commodities over time and to examine the impact of a shock in agricultural commodity markets on stock, bond and other commodity markets. In addition, by identifying volatility transmitters and receivers among the agricultural commodities used in the analysis, the impact of stressful events with global impact on the symmetric or asymmetric connectedness between variables will be examined. Futures prices of wheat, corn and rice are used as proxies for food prices, MSCI ACWI index is used as a proxy for stock markets, MOVE index is used as a proxy for bond markets and S&P GSCI and S&P GSCI Agriculture indices are used as proxies for commodity markets. Daily data of the variables between 01.01.2015-31.05.2023 are used in the analysis.

Method: The Time-Varying Parameter Autoregressive (TVP-VAR) model developed by Antonakakis et al. (2020) was used to measure the volatility connectedness among the variables. This methodology is based on Diebold and Yilmaz (2009, 2012, 2014), who initially proposed the framework for analyzing spillover index and dynamic connectedness.

Findings: The Total Connectedness Index, exhibits fluctuations during the examined period. It is observed that the system quickly absorbed the fluctuations in total risk that emerged during the onset of the COVID-19 pandemic. The most significant and rapid increase in connectedness occurred during the period when the Russia-Ukraine conflict began. Russia, one of the world's largest producers and exporters of oil and natural gas, reduced its exports and blockaded Ukrainian ports. As a result, Ukraine, one of the major grain producers, was unable to ship its produced grains to other countries. In this period, disruptions in food supply and the rise in food production costs due to rising oil and natural gas prices led to an increase in food prices. Consequently, the time-varying dynamic connectedness relationship among the variables increased during the period when the conflict started. The findings obtained from network analysis reveal that rice receives volatility spillover from other markets, while wheat spreads volatility to all markets except stock markets. Furthermore, it is observed that commodity market volatility is influenced by bond market volatility, while stock markets do not have a significant impact on commodity markets.

The variables within the system that transmit net volatility spillovers to other financial markets are identified as the S&P GSCI Agriculture Index, corn, and the MSCI ACWI Index. The S&P GSCI Index is found to be a net volatility receiver from rice and the MOVE Index, while wheat is also a net volatility receiver. It is observed that rice, MOVE, and MSCI ACWI indices have a high explanatory power for their own past volatilities in explaining today's volatilities. Additionally, wheat and corn are more influenced by changes in the variances of other variables. Similar to the high interaction between wheat and corn volatilities, another pairwise interaction is found between stock markets and bond markets. Furthermore, it is determined that the S&P GSCI commodity index has a significant impact on stock market volatility.

The findings from network analysis indicate that the S&P GSCI Agriculture Index spreads volatility to all markets except the stock markets, while rice prices receive volatility spillovers from wheat, corn, and the MSCI ACWI and S&P GSCI Agriculture indices. Moreover, commodity market volatility receives volatility spillovers from corn, wheat, S&P GSCI Agriculture, and MSCI ACWI indices, while it impacts bond market volatility. From the stock markets, only rice and the S&P GSCI index receive volatility spillovers. When examining the net total directional connectedness, it is observed that the positions of variables as net volatility transmitters and receivers continuously change during the period, and the Russia-Ukraine war has a significant impact on the volatility spillovers of all variables. With the onset of the war, wheat becomes a dominant net volatility transmitter, while rice becomes a net volatility receiver.

Conclusion and Discussion: During periods when shocks leading to food price increases occur, it has been observed that the total risk of a portfolio consisting of multiple commodities, stocks, and

bonds within the same sectoral group increases. To reduce the total risk of the portfolio, it is considered beneficial to either reduce the number of agricultural commodities in the portfolio or add different financial assets such as non-agricultural commodities, oil, currencies, cryptocurrencies, sector indices, etc.

Bingöl Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi
Bingöl University
Journal of Economics and Administrative Sciences

Cilt/Volume: 7, Sayı/Issue: 2
Yıl/Year: 2023, s. 85-101
DOI: 10.33399/biibfad.1307237
ISSN: 2651-3234/E-ISSN: 2651-3307
Bingöl/Türkiye

Makale Bilgisi/Article Info
Geliş/Received: 30/05/2023 Kabul/ Accepted: 11/10/2023

Üniversite Öğrencilerinin Öz Yeterlilik ve İşsizlik Kaygılarının Girişimcilik Niyeti Üzerindeki Etkisi*

The Effect of University Students' Self-Efficacy and Unemployment Anxiety on Entrepreneurial Intention

Fatih GÖNÜL**
Mehmet Emin YAŞAR***

Öz

Ülkemizde özel sektör ve kamuda iş alanlarının daralması beraberinde işsizliğin artmasına yol açmaktadır. Bu noktada, girişimcilik yeni iş alanlarının yaratılmasında ve istihdam sağlanmasında kilit bir rol oynamaktadır. Bu araştırmada temel amaç üniversite öğrencilerinin öz yeterlilik ve işsizlik kaygılarının girişimcilik niyetleri üzerindeki etkisini ortaya koymaktır. Araştırmanın verileri bir devlet üniversitesinde öğrenim gören 438 öğrenciden kolayda örneklem yöntemi ile bir anket kullanılarak toplanmıştır. Yüz yüze gerçekleştirilen ankette kişisel bilgi formunun yanı sıra, öz yeterlilik, işsizlik kaygısı ve girişimcilik niyeti ölçeklerine yer verilmiştir. Verilerin analizinde tanımlayıcı istatistiklerin yanı sıra, korelasyon ve regresyon analizi uygulanmıştır. Yapılan tanımlayıcı istatistiklerde öğrencilerin öz yeterlilik düzeylerinin yüksek olduğu, işsizlik kaygısı ve girişimcilik niyetlerinin orta düzeye yakın olduğu belirlenmiştir. Korelasyon analizi sonucunda öz yeterlilik ve girişimcilik niyeti arasında pozitif yönlü güçlü bir ilişki tespit edilirken, işsizlik kaygısı ve girişimcilik niyeti arasında pozitif yönlü orta düzeyde bir ilişki olduğu görülmüştür. Regresyon analizi sonucunda öğrencilerin öz yeterlilik ve işsizlik kaygılarının girişimcilik niyetlerini pozitif bir şekilde etkilediği tespit edilmiştir. Ayrıca öz yeterliliğin girişimcilik niyetini etkileyen en güçlü değişken olduğu belirlenmiştir. Araştırma sonucu, girişimcilik niyetinin artması ve buna bağlı olarak girişimcilik davranışının ortaya çıkmasında öz yeterlilik ve işsizlik kaygısının iki önemli değişken olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Öz yeterlilik, işsizlik kaygısı, girişimcilik niyeti, üniversite öğrencileri

JEL Kodları: M10; M13; M19

Abstract

In our nation, unemployment is rising as a result of the decline in both private and public sector employment. At this point, entrepreneurship is essential for generating employment and creating new jobs. The major goal of this study is to reveal the effect of university students' self-efficacy and unemployment anxiety on their entrepreneurial intentions. The data of the study were collected from 438 students studying at a state university by using a questionnaire with convenience sampling method. In the face-to-face questionnaire, in addition to the personal information form, self-efficacy, unemployment anxiety and entrepreneurial intention scales were included. In addition to descriptive statistics; correlation, and regression analysis were applied in the data analysis. Descriptive statistics indicate that students have high levels of self-efficacy, while their unemployment anxiety and entrepreneurial intentions are at a moderate level. The correlation analysis has revealed a high positive association between self-efficacy and entrepreneurial intention as well as a moderately favorable relationship between entrepreneurial intention and unemployment anxiety. The regression analysis has revealed that students' self-efficacy and unemployment anxiety favorably impact their entrepreneurial intentions. Self-

* Bu çalışma, 20-23 Mayıs 2023 tarihinde Ankara'da düzenlenen 9. Uluslararası Başkent Sosyal ve Beşeri Bilimler Kongresinde Bildiri olarak sunulmuştur.

** Dr. Öğr. Üyesi, Hakkari Üniversitesi Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu, fatihgonul@hakkari.edu.tr , ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1710-2997>

*** Öğr. Gör., Bingöl Üniversitesi-Solhan Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu, meyasar@bingol.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8137-2946>

efficacy has also been identified as the most powerful factor influencing entrepreneurial intention. The research result shows that self-efficacy and unemployment anxiety are two important variables in increasing entrepreneurial intention and, accordingly, the emergence of entrepreneurial behavior.

Keywords: Self-efficacy, unemployment anxiety, entrepreneurial intention, university students

JEL Codes: M10; M13, M19

1. GİRİŞ

Girişimcilik, sosyal ve ekonomik gelişmişliğin ana itici gücünü oluşturmaktadır (Coulibaly, Erbao, ve Mekongcho, 2018). Ekonomik verimliliği artırmasından ve pazara yenilik sunmasından dolayı girişimcilik yeni işler ve istihdam alanları yaratmaktadır (Shane ve Venkataraman, 2000). Girişimcilik yeni ürünler ve hizmetler üretilmesi yoluyla değer yaratan fırsatların tanımlanması, değerlendirilmesi ve keşfedilmesi süreci olarak ifade edilebilir (Shane, 2012). Girişimciliğin ve girişimci sayısının artması, yeni ürünler ve hizmetlerin yanı sıra işsizliğin azalması ve toplumsal refahın artması açısından oldukça önemlidir.

Girişimcilik davranışının ortaya çıkması için bireyin girişimcilik niyetine sahip olması gerekir. Girişimcilik niyeti, bireyin hâlihazırda ya da gelecekte yeni bir iş veya işletme kurmaya yönelik amacını temsil etmektedir (Engle vd., 2010). Girişimcilik niyetini etkileyen birçok faktör bulunmaktadır. Girişimcilik niyetini etkileyen faktörlerden biri öz yeterlilik duygusudur. Öz yeterlilik, bireyin yapacağı bir iş ve görev için kendisinin ne kadar yetkin olduğuna ilişkin algıdır (Bandura, 1977). İş fırsatlarını değerlendirme, iş kurma ve risk alma gibi girişimcilikte önemli olan özellikler öz yeterlilik duygusunun yüksek olması ile açıklanabilir. Ayrıca teknolojiye görülen önemli değişimler bilginin düzenli bir şekilde üretilmesini sağlamış ve bu durum girişimciliğin önemli kavram haline gelmesine neden olmuştur (Güven ve Aslan, 2020).

Ülkemizde ve dünyada işsizlik oranları hızlı bir artış göstermektedir. Özellikle gençlerin istihdama katılma oranlarında azalmalar yaşanmaktadır. Nitekim TÜİK açıklamalarına göre genel işsizlik oranı %10.4 iken, bu oran yükseköğretim mezunları arasında %11.3'tür. Ayrıca 15-24 yaş gurubunun dâhil olduğu genç nüfusun işsizlik oranı %21.98 olarak gerçekleşmiştir (TÜİK, 2022). Yüksek işsizlik oranları gençlerin işsizlik ve gelecek kaygılarının artmasında önemli bir rol oynamaktadır. Yapılan çalışmalarda üniversite öğrencilerinin en önemli korkularından birinin işsizlik kaygısı olduğu belirtilmektedir (Dursun ve Aytaç, 2009). İşsizlik kaygısı, bireyin çalışmak istediği halde ve piyasadaki ücretleri kabul etmesine rağmen iş bulamaması ve bunun sonucunda hayal kırıklığı, korku ve stres yaşaması durumu olarak açıklanabilir (Dağlar, 2021). İşsizlik kaygısı bireyi çeşitli arayışlara itebilir. Bu arayışlardan biri de kendi işini kurma seçeneğidir. Diğer bir ifade ile işsizlik kaygısı bireylerin girişimciliği bir kariyer alternatifi olarak değerlendirmelerini sağlayabilir (Van Gelderen vd., 2008). Dolayısıyla ekonomik olarak gelişim isteyen ülkelerin işsizliği azaltabilmeleri için girişimciliğe önem vermeleri gerekmektedir (Aslan ve Sığınç, 2022).

Bu çalışmada temel amaç üniversite öğrencilerinin öz yeterlilik ve işsizlik kaygılarının girişimcilik niyetleri üzerindeki etkisini ortaya koymaktır. Ülkemizde gençlerin bilhassa üniversite mezunlarının işsizlik oranlarındaki artış üniversite öğrencilerinin araştırma örnekleme seçilmesinde etkili olmuştur. Üniversite öğrencilerinin öz yeterlilik, işsizlik ve girişimcilik niyetlerini ayrı ayrı inceleyen birçok çalışma bulunmaktadır. Ancak, bu üç değişkeni birlikte inceleyen herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu nedenle çalışmanın girişimcilik literatürüne katkı sağlayacağı beklenmektedir.

Bu çalışmada öncelikle öz yeterlilik, işsizlik kaygısı ve girişimcilik niyeti kavramları açıklanmış, daha sonra literatür taraması yapılmış ve araştırma hipotezleri oluşturulmuştur. Çalışmanın yöntemi açıklandıktan sonra çalışmanın bulguları değerlendirilmiştir. Nihai olarak tartışma ve sonuç bölümü ile çalışma sonlandırılmıştır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Öz Yeterlilik

Bandura (1986) öz yeterliliği, bireyin belirlenen bir hedefe ulaşmak için bir dizi eylemin gerçekleştirilmesine ilişkin algısı olarak tanımlamıştır. Öz yeterlilik bireyin bir davranışı gerçekleştirmesinden ziyade, belirli bir konu hakkında hareke geçmeden önce kendisini ne denli yeterli hissettiği ile ilgilidir (Bandura, 1997). Davranışı etkileyen ana etmenlerden biri olan öz yeterlilik, bireyin istediği bir sonuca ulaşabilmesi için gerekli bir eylemi gerçekleştirmesine ilişkin yeteneklerine olan inancını ifade eder (Luszczynska, Scholz ve Schwarzer, 2005).

Öz yeterlilik yaşamın her alanında motivasyon, refah ve kişisel başarının temelini oluşturur (Pajares, 2006). Bireylerin harekete geçmeleri ve zorluklarla mücadele edebilmeleri için öz yeterlilik önemli bir belirleyicidir (Basim, Korkmaz, Tokat, 2008). Diğer bir anlatımla bireyler herhangi bir alanda yeterli olduğuna ilişkin bir inanca sahip ise zorlukları göğüslemesi ve hemen harekete geçmesi daha kolaydır. Wood ve Bandura (1989) öz yeterliliğin bireyin hayatındaki olaylar üzerinde kontrol sağlayabilmesi için temel bir psikolojik kaynak olduğunu belirtmektedir. Ayrıca bireyin bir işi tamamlamak için göstereceği çabanın yanı sıra sorunlarla karşılaştığında ısrarını, dayanıklılığını ve bağlılığını belirlemesinden dolayı, öz yeterlilik insan davranışlarını anlamak için kritik bir role sahiptir (Elnadi ve Gheith, 2021).

İnsanların günlük ya da iş hayatlarında amaçlarına ulaşabilmeleri için öz yeterlilik düzeylerinin yüksek olması gereklidir. Öz yeterlilik her ne kadar bireyin kendisine yönelik subjektif bir değerlendirmesini içerse de, öz yeterliliğin arka planında aile yapısı, geçmiş yaşantılar, kültürel kodlar ve bireyin yetkinlikleri gibi değişkenler bulunmaktadır. Bu bağlamda, öz yeterliliğin artırılabilmesi için bireyin gelişimini destekleyen toplumsal bir yapının varlığı son derece önemlidir.

2.2. İşsizlik Kaygısı

İşsizlik sosyal, ekonomik ve politik açıdan birçok olumsuz sonuçlara yol açan önemli bir sorundur. İşsizlik ya da işten çıkarılma bireyin yaşamında önemli bir kaybı temsil etmektedir (Bordea, Manea ve Pellegrini, 2017). İşsizlik, bireyin çalışma isteğine ve bu doğrultuda gayret sarf etmesine ve piyasadaki ücret düzeyini kabul etmesine karşın iş bulamaması durumunu ifade etmektedir (Aytaç ve Keser, 2002). İş, bireyin fiziksel ihtiyaçlarını karşılamasının ötesinde, yaratıcı isteklerini tatmin etmesi, benlik saygısını geliştirmesi ve kendini gerçekleştirmesi için bir yol sunmaktadır (Linn, Sandifer ve Stein, 1985). Diğer taraftan işsizliğin ruhsal çöküntü, kızgınlık, karamsarlık duygusu, psikosomatik semptomlar, intihar eğilimi, alkol ve madde kullanımı ile ilişkili olduğu belirtilmektedir (Kırcı, 2017). Bunun yanı sıra işsizliğin depresyon ve kaygıyı arttırdığı da bilinmektedir (Smári, Arason, Hafsteinsson ve Ingimarsson, 1997).

Kaygının, insanların hissettiği en temel duygulardan biri olduğu kabul edilmektedir (Lök, İnce ve Lök, 2008). Kaygı; bilişsel, fiziksel ve huzursuzluk belirtilerinin eşlik ettiği muhtemel talihsizlik ve tehlike durumlarına karşı bireyin huzursuzluk halini ifade etmektedir (Colman, 2015). Kaygı bireylerde korku, bunaltı ve tedirginlik duygularının oluşmasına yol açmaktadır (Özder, Birinci, Zaifoğlu ve Işıktaş, 2018). Kaygı her ne kadar olumsuz sonuçları olsa da bireyin öğrenmesini sevk etmekte ve toplumda önemli yerlere gelmesini teşvik etmektedir (Akgün, Gönen ve Aydın, 2007). Bu bakımdan orta düzeyde bir kaygı düzeyinin bireyi harekete geçirmesi açısından önemli olduğunu söylemek mümkündür (Beşer ve Öz, 2003). Kaygının birçok türü bulunmakla birlikte bunlardan biri de işsizlik kaygısıdır.

İşsizlik kaygısı çalışan ya da çalışmayan tüm insanlar için önemli psikolojik bir sorundur. İşsizlik kaygısı bireyin mezun olduğu alanla ilgili iş bulamaması buna bağlı olarak geleceğini belirsiz görmesi ve bu durumun bireyin çeşitli psikolojik sorunlar yaşamasına neden olmasıdır (Tayfun ve Korkmaz, 2016). Başka bir anlatımla, işsizlik kaygısı, hali hazırda çalışan, işinden ayrılmış ya da iş hayatına henüz atılmamış olan bireylerin istedikleri veya aradıkları kendi

niteliklerine uygun bir işi bulamayacaklarına ilişkin umutsuzluk, korku ve endişelerini ifade etmektedir.

İşsizlikten en çok etkilenen kişilerin gençler olduğu bilinmektedir (Kırcı, 2017). Özellikle üniversite öğrencileri arasında işsizlik oranları yüksektir (Erikli ve Bayat 2019). Bunun muhtemel nedenleri arasında kamu ve özel sektörde iş alanlarının daralması, alınan eğitim ile yapmak istenilen iş arasında bağlantı olmaması, mezun olunan alanda çok sayıda mezun olması gibi nedenler sayılabilir (Akyüz ve Durmuş, 2022). Toplumun geleceğinin inşasında önemli bir rolü olan üniversite öğrencilerinin henüz mezun olmadan yaşadıkları işsizlik kaygısı hem toplumsal hem de ruhsal açıdan önemli etkileri olan bir sorundur (Ersoy-Kart ve Erdost, 2008; Taşgın, Bozgeyikli ve Boğazlıyan, 2017). Bu nedenle gençlerin, özellikle üniversite öğrencilerinin işsiz kalma kaygılarının araştırılması ve buna ilişkin çözüm yollarının geliştirilmesi toplumun geleceği açısından önem arz etmektedir.

2.3. Girişimcilik Niyeti

İnsanların sonsuz istek ve ihtiyaçları göz önüne alındığında, girişimcilerin ekonomide önemli bir yeri vardır (Gümül, Çalık ve Kurt, 2017). Günümüzde girişimcilik, girişim yaratma süreci olarak görülmektedir (Saeed, Yousafzai, Yani-De-Soriano ve Muffatto, 2015). McClelland (1961) girişimciliği, belirli bir ihtiyacın karşılanmasına yönelik pazarda yeni bir değer yaratmak için ekonomik yenilikten yararlanılarak oluşturulan ve yönetilen dinamik bir süreç olarak tanımlamaktadır. Kuratko'ya (2005) göre girişimcilik, yeni fikirlerin ve yaratıcı çözümlerin yaratılmasına ve uygulanmasına yönelik enerji ve tutku gerektiren, bir vizyon yaratma ve değişim sürecidir. Girişimcilik sadece yaratıcılık, risk ve inisiyatif gerektirmez, aynı zamanda coşku, bağlılık ve azim gerektiren uzun ve zorlu bir süreçtir (Newman, Obschonka, Schwarz, Cohen ve Nielsen, 2019).

Girişimcilik ülkeler ve bölgeler için bir dizi avantaj sağlar. Bazı yazarlar girişimcileri ekonomik kalkınmanın motoru olarak nitelendirmektedir (Baron ve Shane, 2008). Ayrıca, üretkenliğin artması, yüksek kaliteli ürünlerin üretilmesi, istihdamın artırılarak işsizliğin azaltılması, refah ve gelişmişlik düzeyinin artırılması, inovasyonların ticarileştirilmesi girişimcilik ile yakından ilgilidir (Van Praag ve Versloot, 2007).

Girişimcilik davranışı, bireylerin girişimciliğe yönelik yeterli düzeyde bir niyet geliştirdiklerinde ortaya çıkmaktadır (Koe, 2016). Diğer bir ifade ile girişimcilik niyeti artıkça girişimcilik davranışının ortaya çıkması muhtemeldir (Shirokova, Osiyevskyy ve Bogatyreva, 2016). Girişimcilik niyeti, bireyin odağını ve deneyimini bir amacı veya bir şeyi başarmaya yönlendiren zihinsel bir durumdur (Bird 1988; Do ve Dadvari, 2017). Girişimcilik niyeti, genel olarak, bir bireyin yeni bir iş girişimi kurma niyetinde olduğuna ve bunu gelecekte yapmayı planladığına dair bilinçli bir farkındalığını, bağlılığını ve inancını ifade etmektedir (Krueger, 1993; Nguyen, 2017). Belirli motivasyonlar ve en önemlisi niyet olmaksızın insanlar girişimci olmayacaktır (Krueger ve Carsrud, 1993).

Araştırmacılar, girişimcilik niyetini ve davranışlarını açıklamak için birçok model geliştirmişlerdir. Bu modellerden en bilineni planlanmış davranış teorisidir (Ajzen, 1991). Bu teori davranışın kontrol altındaki kaynaklarla birlikte niyet tarafından açıklandığı sebepli davranış teorisi üzerine inşa edilmiştir (Ajzen ve Fishbein, 1980). Planlanmış davranış teorisi sebepli davranış teorisinin ötesinde, niyeti açıklamak için kavramsal bir çerçeve sunar. Bu çerçevede davranış niyetinin gerçekleşebilmesi için belirleyici üç unsur vardır. Bunlar: tutum, sosyal norm ve algılanan davranışsal kontroldür. Tutum, bireyin belirli bir davranışın unsurlarını olumlu ya da olumsuz görme derecesi ile ilgilidir. Sosyal norm, davranışı gerçekleştirmek ya da gerçekleştirmemek için bireyin algıladığı sosyal baskıyı ele alır. Algılanan davranışsal kontrol ise, davranışı gerçekleştirmek için gerekli olan fırsat ve kaynaklara ne kadar sahip olunduğu ile ilgilidir (Ajzen, 1991).

Planlanmış davranış teorisi kapsamında bir bireyin girişimci davranış gösterebilmesi için öncelikli olarak güçlü bir niyete sahip olması gerekir. Bu niyetin ortaya çıkabilmesi için girişimciliğe

ilişkin pozitif bir tutum göstermesi gerekmektedir. Bunun yanı sıra bireyin arkadaşları, ailesi ve çevresinin de bunu desteklemesi gerekir. Yeterli imkân ve fırsatlara sahip olan bireyin girişimcilik niyeti ortaya çıkabilecektir. Nitekim bu niyet bireyi girişimci olmaya sevk edecektir.

3. LİTERATÜR TARAMASI VE HİPOTEZLERİN OLUŞTURULMASI

3.1. Öz yeterlilik ve Girişimcilik Niyeti

Öz yeterlilik, girişimcilik niyetinin en önemli bilişsel unsuru ve en güçlü yordayıcısıdır (Kumar ve Shukla, 2022; Hassan, Saleem, Anwar ve Hussain, 2020). Öz yeterlilik hem girişimci niyetinin gücünü hem de bu niyetin girişimci eylemlerle sonuçlanma olasılığını değerlendirmede önemli bir açıklayıcı değişkendir (Boyd ve Vozikis, 1994). Girişimciler yeni bir girişimin yaratılması için gerekli görevleri yerine getirme konusunda öz yeterliliklerine güvendiklerinde, görevi yerine getirme ve görevde başarılı olmaya devam etme olasılıkları daha yüksektir (Cardon ve Kirk, 2015).

Daha yüksek öz yeterliliğe sahip bireyler, başarılı olma konusunda yeteneklerine güvenirlere ve daha düşük öz yeterliliğe sahip bireylere göre daha olumlu sonuçlar elde etmeleri beklenir (Santos ve Liguori, 2020). Öz yeterlilikleri yüksek olan bireylerin öz yeterliliği düşük olan bireylere kıyasla girişimci olma eğilimlerinin daha fazla olacağı öngörülebilir (Çolakoğlu ve Çolakoğlu, 2016). Ayrıca öz yeterlilik inancı ve girişimcilik kariyer beklentileri girişimcilik niyeti ile anlamlı şekilde ilişkilidir (Farashah, 2015). Yapılan bir çok çalışmada öz yeterliliğin girişimcilik niyeti üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Örücü ve Hasırcı, 2022; Bektaş ve Zehir, 2022; Ceyhan, Yılmaz ve Batga, 2020; Akhtar, Hongyuan, Iqbal ve Ankomah, 2020; Garaika, Margahana ve Negara, 2019; Udayanan, 2019; Qiao ve Huang, 2019, Liu vd., 2019, Saraih vd., 2018). Bu araştırmalara paralel olarak aşağıdaki hipotez geliştirilmiştir.

H1: Öz yeterlilik girişimcilik niyetini pozitif ve anlamlı yönde etkilemektedir.

3.2. İşsizlik Kaygısı ve Girişimcilik Niyeti

İnsanları girişimciliğe sevk eden birçok faktör bulunmaktadır. Bunlardan bazıları geleneksel işlerden elde edilen sınırlı mali ödüller, işsiz kalma korkusu, iş güvencesizliği, kariyer sınırlamaları, kişisel bir yenilik yapamama ve iş yerine uyum sağlamama olarak ifade edilebilir (Wickham, 2006). İnsanların işsiz kalmak yerine kendi işlerini kurmak istemeleri insanları girişimciliğe sevk eden diğer bir faktördür (Falco ve Haywood, 2016). Bazı araştırmacılar işsizliğin yeni bir iş kurma eğiliminin artmasıyla pozitif yönde ilişkili olduğunu bulmuşlardır (Highfield ve Smiley, 1987). Ayrıca araştırmalar işten çıkarmaların ve işsizlik süresinin daha yüksek girişimcilik niyeti için teşvik edici olduğunu göstermektedir (Wood, McKinley ve Engstrom, 2013).

İşsizlik kaygısı ve girişimcilik niyeti arasındaki ilişki farklı araştırmacılar tarafından incelenmiştir. Akgün (2019) yaptığı çalışmada girişimcilik niyeti ile işsizlik kaygısı ve alt faktörleri arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığını ortaya koymuştur. Tuncer ve Tanaş (2022) yaptıkları çalışmada iş bulma kaygısının girişimcilik niyetini negatif olarak etkilediğini bulmuşlardır. Kimzan ve Sönmez (2023) yaptıkları çalışmada işsizlik kaygısının alt faktörleri ile girişimcilik niyeti arasındaki ilişkilerin anlamlı olduğunu göstermektedirler. Karcıoğlu ve Balkaya (2018) çalışmasında işsizlik kaygısı ve girişimcilik niyeti arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu belirlenmiştir. Ayhün ve Monus (2020) çalışmasında ise işsizlik kaygısının girişimcilik niyetini pozitif olarak etkilediğini tespit etmişlerdir. Literatürde yapılan bu araştırmalar esas alınarak aşağıdaki hipotez geliştirilmiştir.

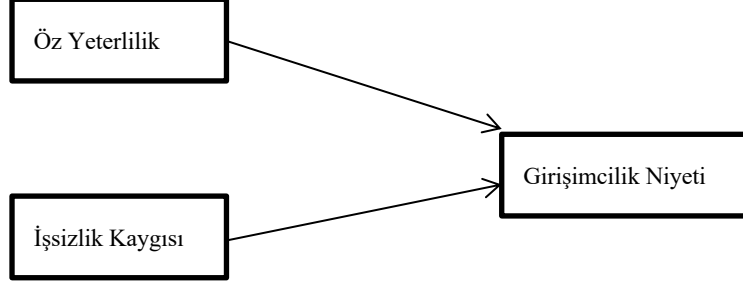
H2: İşsizlik kaygısı girişimcilik niyetini pozitif ve anlamlı yönde etkilemektedir.

4. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

4.1. Araştırmanın Amacı ve Modeli

Öz yeterlilik ve işsizlik kaygısının girişimcilik niyeti üzerindeki etkisini ortaya koyma amacı doğrultusunda şekil 1’de yer alan model oluşturulmuştur.

Şekil 1: Araştırmanın Modeli

Şekil 1’de öz yeterlilik ve işsizlik kaygısı bağımsız değişken, girişimcilik niyeti ise bağımlı değişken olarak belirlenmiştir.

4.2. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evreni 2022-2023 eğitim öğretim yılında Bingöl Üniversitesinde öğrenim gören 16.936 öğrencidir. Araştırmanın evreninde Bingöl Üniversitesi’nin seçilme nedenleri arasında bu üniversitenin kalkınma ve ihtisaslaşma konusunda Pilot Üniversite olarak seçilmesi ilk sırada yer almaktadır. Bu anlamda yapılan çalışmalar doğrultusunda Bingöl Üniversitesi’nin pilot üniversite seçilmesinin öğrenciler üstünde büyük ölçüde olumlu katkılar sağladığı görülmüştür (Arı, 2021; Yaşaroğlu ve Arı: 2021). Araştırmanın verileri yüz yüze gerçekleştirilen bir anket kullanılarak kolayda örneklem metodu ile toplanmıştır. Anketler uygulanmadan önce Bingöl Üniversitesi etik kurulundan 10.01.2023 ve 90512 sayı ile etik kurul izni alınmıştır. Anketler 11-20 Ocak 2023 tarihleri arasında uygulanmıştır. Verilen toplanması için 500 adet anket dağıtılmış, bu anketlerden 462 tanesinden geri dönüş sağlanmıştır. Geri dönüş sağlanan anketlerden 24 tanesi eksik, hatalı ve özensizce doldurulduğu için değerlendirmeye alınmamıştır. Böylelikle verilerin analizi geriye kalan 438 anket üzerinden yapılmıştır. Örneklem büyüklüğünün araştırma evrenini hesaplamak için yeterli olduğu tespit edilmiştir (Krejcie ve Morgan, 1970). Verilerin analiz edilmesi için SPSS23 paket programı kullanılmıştır.

4.3. Veri Toplama Araçları

Araştırmada kullanılan ankette öncelikle öğrencilerin sosyo-demografik özelliklerini ölçmek için 9 adet ifadeye yer verilmiştir. Bu ifadeler cinsiyet, yaş, aile gelir durumu, sınıf, aile ikametgâh yeri, iş deneyimi, aile reisinin çalışma statüsü, not ortalaması ve ailede ticaretle uğraşan kimsenin varlığı gibi değişkenlerdir.

Araştırmada öğrencilerin öz yeterliğini ölçmek için Jerusalem ve Schwarzer (1981) geliştirdiği, Türkçe’ye uyarlamasının Yeşilay (1996) yaptığı genel öz yeterlilik ölçeği kullanılmıştır. Tek boyuttan ve 10 ifadeden oluşan bu ölçeğin orijinal hali 4’lü likert olarak hazırlanmıştır. Ancak, Tayfur (2006) yaptığı çalışmasında ölçeği daha güvenilir olduğu gerekçesiyle 5’li likert olarak kullanmıştır. Tayfur (2006) çalışmasında ölçeğin güvenilirliğini 0.88 olarak hesaplamıştır. Ölçeğin güvenilirlik katsayısı bu çalışmada 0.918 olarak hesaplanmıştır.

Öğrencilerin işsizlik kaygısını ölçmek için Tayfun ve Korkmaz’ın (2016) hazırladıkları 4 boyuttan ve 25 ifadeden oluşan işsizlik kaygısı ölçeği kullanılmıştır. Bu ölçek Dursun ve Aytac (2009) öğrencilerin işsizlik kaygılarını belirlemek için hazırladıkları psikometrik sorulardan

oluşmaktadır. İlgili ölçek, daha önceden Ersoy-Kart ve Erdost (2008) öğrencilerin işsiz kalma durumu algılarını tespit etmek amacıyla yaptıkları araştırmada kullanılmıştır. Tayfun ve Korkmaz (2016) ölçeğin genel güvenilirliğini 0.90 olarak hesaplamıştır. Bu çalışmada ölçeğin güvenilirlik katsayısı 0.901'dir.

Öğrencilerin girişimcilik niyetlerini ölçmek için Liñán ve Chen (2009) geliştirdiği, Türkçe'ye uyarlamasının Şeşen ve Basım (2012) yaptığı girişimcilik niyeti ölçeği kullanılmıştır. Ölçek tek boyuttan ve 6 ifadeden oluşmaktadır. Şeşen ve Basım (2012) çalışmasında ölçeğin güvenilirliğini 0.86 olarak hesaplamıştır. Bu çalışmada ölçeğin güvenilirlik katsayısı 0.896 olarak hesaplamıştır.

Güvenirlik katsayılarının yüksek olması, ölçüm kolaylığı sağlaması ve ulusal literatürde sıkça kullanılmasından dolayı ölçeklerin Türkçe uyarlamaları tercih edilmiştir. Ankette yer alan ölçekler 5'li likert olarak ölçeklendirilmiştir.

5. ARAŞTIRMANIN BULGULARI

5.1. Sosyo-Demografik Özelliklere Ait İstatistikler

Araştırmaya katılan öğrencilere ait sosyo-demografik ait istatistikler Tablo 1'te verilmiştir.

Tablo 1: Sosyo-Demografik Özelliklere Ait İstatistikler

Değişkenler	Gruplar	N	Yüzde (%)
Cinsiyet	Kadın	285	65.1
	Erkek	153	34.9
Yaş	21 ve altı	199	45.4
	22-25 arası	224	51.1
	26 ve üzeri	15	3.4
Ailenin Gelir Durumu	9.000 ve altı	279	63.7
	9.001-12.000	96	21.9
	12.001-15.000	28	6.4
	15.001-18.000	16	3.7
	18.001 ve üstü	19	4.3
Sınıf	1. Sınıf	99	22.6
	2. Sınıf	131	29.9
	3. Sınıf	83	18.9
	4. Sınıf	114	26
	Diğer	11	2.5
Aile İkamet Yeri	Köy	88	20.1
	İlçe	146	33.3
	İl	204	46.6
İş Deneyimi	Evet	206	47
	Hayır	232	53
Aile Reisinin Çalışma Statüsü	Kamu Çalışanı	84	19.2
	Özel Sektör	194	44.3
	Esnaf	160	36.5
Not Ortalaması	0-1.99	27	6.2
	2.00-2.99	286	65.3
	3.00-4.00	125	28.5
Ailede Ticaretle Uğraşan Kimse	Var	128	29.2
	Yok	310	70.8
Toplam		438	100

Tablo 1'de yer alan veriler incelendiğinde, öğrencilerin %65.1'i kadın, %34.9'u erkektir. Yaş itibarıyla öğrencilerin %45.4'ü 21 ve altı yaş grubunda, %51.1'i 22-25 arası yaş grubunda ve %3.4'ü 26 ve üzeri yaş grubunda bulunmaktadır. Öğrenciler ailelerinin gelir durumuna göre incelendiğinde, %63.7'si 9.000 ve altı, %21.9'u 9.001-12.000 gelir aralığında, %6.4'ü 12.001-15.000 gelir aralığında, %3.7'si 15.001-18.000 gelir aralığında ve %4.3'ü ise 18.001 ve üstü gelir grubundadır. Öğrencilerin bulunduğu sınıfa göre, %22.6'sı 1. sınıf, %29.9'u 2. sınıf, %18.9'u 3.sınıf, %26'sı 4. sınıf ve %2.5'i ise diğer olarak belirlenmiştir. Ailenin ikametgah yerini öğrencilerin %20.1'i köy, %33.3'ü

ilçe ve %46.6'sı il olarak cevaplamışlardır. İş deneyimi itibariyle, öğrencilerin %47'si iş deneyimine sahip olduğu, %53'ünün ise iş deneyiminin olmadığı görülmüştür. Aile reisinin çalışma statüsünü öğrencilerin %19.2'si kamu çalışanı, %44.3'ü özel sektör ve %36.5'i ise esnaf olarak ifade etmişlerdir. Öğrencilerin not ortalamaları incelendiğinde, %6.2'sinin 0-1.99 aralığında not ortalamasına, %65.3'ünün 2.00-2.99 aralığında not ortalamasına ve %28.5'inin 3.00-4.00 aralığında not ortalamasına sahip oldukları görülmüştür. Ailede ticaretle uğraşan kimsenin varlığı değişkenine göre, öğrencilerin %29.2'si aile ticaretle uğraşanların olduğunu, %70.8'i ise olmadığını belirtmişlerdir.

5.2. Ölçeklere Ait Tanımlayıcı Bilgiler

Ölçeklere ait ortalama, standart sapma, basıklık ve çarpıklık ile cronbach's alfa katsayıları Tablo 2'de yer almaktadır.

Tablo 2: Ölçeklere Ait Tanımlayıcı Bilgiler

Ölçekler	n	\bar{x}	ss	Basıklık	Çarpıklık	Cronbach's Alfa
Öz Yeterlilik	438	3.57	0.87	-0.471	0.180	0.918
İşsizlik Kaygısı	438	3.28	0.76	-0.262	0.067	0.901
Girişimcilik Niyeti	438	3.37	1.01	-0.228	-0.554	0.896

Tablo 2'de yer alan veriler incelendiğinde, ortalamaları itibariyle öğrencilerin öz yeterliliklerinin 3.57, işsizlik kaygılarının 3.28 ve girişimcilik niyetlerinin 3.37 düzeyinde gerçekleştiği görülmektedir. Ölçeklerin basıklık ve çarpıklık katsayıları değerlendirildiğinde, ± 1 aralığında yer aldığı tespit edilmiştir. Bu nedenle ölçeklerin normal dağıldığını söylemek mümkündür (Huck, 2009; Morgan vd., 2004). Ölçeklerin güvenilirlikleri için Cronbach's Alfa katsayısı hesaplanmıştır. Araştırmada kullanılan tüm ölçekler 0.800 değerinden yüksek bir değer aldığı için ölçeklerin yüksek güvenilirliğe sahip olduğu ifade edilebilir (Field, 2009; Huck, 2009).

5.3. Korelasyon Analizi

Öz yeterlilik, işsizlik kaygısı ve girişimcilik niyeti arasındaki ilişkiler korelasyon analizi ile incelenmiştir. Korelasyon analiz sonuçları Tablo 3'te yer almaktadır.

Tablo 3: Korelasyon Analizi

Ölçekler	1	2	3
Öz Yeterlilik	1		
İşsizlik Kaygısı	0.298**	1	
Girişimcilik Niyeti	0.531**	0.289**	1

**<0.01

Tablo 3 incelendiğinde, öz yeterlilik ile işsizlik kaygısı arasında pozitif yönlü orta düzeyde bir ilişkinin olduğu görülmektedir ($r = 0.298, p < 0.01$). Öz yeterlilik ve girişimcilik niyeti arasında pozitif yönlü güçlü bir ilişkinin olduğu belirlenmiştir ($r = 0.531, p < 0.01$). İşsizlik kaygısı ve girişimcilik niyeti arasında ise pozitif yönlü orta düzeyde bir ilişki olduğu tespit edilmiştir ($r = 0.289, p < 0.01$).

5.4. Regresyon Analizi

Araştırmanın hipotezleri çoklu regresyon analizi yapılarak test edilmiştir. Öz yeterlilik ve işsizlik kaygısının girişimcilik niyeti üzerindeki etkisini gösteren regresyon analiz sonuçları Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4: Öz Yeterlilik ve İşsizlik Kaygısının Girişimcilik Niyeti Üzerindeki Etkisine İlişkin Regresyon Analiz Sonuçları

Bağımlı Değişken (Girişimcilik Niyeti)	B	Standart Hata	β	t	p	VIF
Sabit	0.709	0.216		3.281	0.001	
Öz Yeterlilik	0.569	0.049	0.488	11.624	0.000	1.097
İşsizlik Kaygısı	0.191	0.056	0.144	3.422	0.001	1.097
Düzeltilmiş $R^2 = .298$; $R^2 = .301$	F=93.536. $p < 0.05$		Durbin-Watson=1.814			

Tablo 4'te yer alan analiz sonuçları incelendiğinde, regresyon modelinin anlamlı olduğu görülmektedir ($p < 0.05$). Analiz sonucuna göre, öz yeterlilik girişimcilik niyetini pozitif ve anlamlı bir şekilde etkilemektedir ($\beta = 0.488$, $p < 0.05$). Bu nedenle araştırmanın "H1: Öz yeterlilik girişimcilik niyetini pozitif ve anlamlı yönde etkilemektedir" hipotezi doğrulanmıştır. Analizlerin devamında işsizlik kaygısının girişimcilik niyetini pozitif ve anlamlı bir şekilde etkilediği belirlenmiştir ($\beta = 0.144$, $p < 0.05$). Bu sonuca göre araştırmanın "H2: İşsizlik kaygısı girişimcilik niyetini pozitif ve anlamlı yönde etkilemektedir" hipotezi doğrulanmıştır. Girişimcilik niyeti üzerinde öz yeterliliğin etkisi (0.488) işsizlik kaygısına (0.144) göre daha fazladır. Öz yeterlilik ve işsizlik kaygısının girişimcilik niyetini açıklama oranı %29.8'dir. Tabloda bulunan VIF değerlerine ve Durbin-Watson katsayısına göre değişkenler arasında çoklu doğrusallık ve otokorelasyon probleminin olmadığı anlaşılmaktadır (Büyüköztürk, 2009; Kalaycı, 2009).

6. TARTIŞMA VE SONUÇ

Üniversite öğrencileri üzerinde yapılan bu çalışmada öz yeterlilik ve işsizlik kaygısının girişimcilik niyeti üzerindeki etkisinin incelenmesi amaçlanmıştır. Çalışmada öğrencilerin öz yeterlilik düzeylerinin yüksek, işsizlik kaygısı ve girişimcilik niyetlerinin orta düzeyde olduğunu söylemek mümkündür.

Araştırma hipotezlerinin test etmek için yapılan regresyon analizi sonucunda öğrencilerin öz yeterliliklerinin girişimcilik niyetlerini olumlu bir şekilde etkilediğini öne süren H1 hipotezi desteklenmiştir. Diğer bir anlatımla, öğrencilerin kendi yetkinliklerine güvenmeleri ve bu yolla amaçlarına ulaşabileceklerine inanmaları girişimcilik niyetlerini artırmaktadır. Bu sonuç literatürdeki benzer çalışmaların sonuçları ile uyum göstermektedir (Örücü ve Hasırcı, 2022; Bektaş ve Zehir, 2022; Ceyhan vd., 2020; Akhtar vd., 2020; Garaika vd., 2019; Udayanan, 2019; Qiao ve Huang, 2019, Liu vd., 2019, Saraih vd., 2018). Özler, Giderler ve Baran (2017) yaptıkları çalışmada üniversite öğrencilerinin öz yeterliliklerinin yüksek olduğunu ve girişimcilik niyeti içinde olduklarını tespit etmişlerdir. Bu çalışmada öz yeterliliğin girişimcilik niyetinin oluşmasında önemli bir öncül olduğu ortaya konulmuştur. Girişimcilik zor ve çaba gerektiren bir kariyer yoludur. Bu yönüyle kendi yeteneklerine ilişkin daha güçlü inançları olan bireyler, girişimciliğe ilişkin ilgilerini gösterme konusunda daha ısrarcı olacak ve hedeflerine ulaşmak için daha fazla çaba sarf edeceklerdir (Farashah, 2015).

Yapılan analizlerde öğrencilerin işsizlik kaygılarının girişimcilik niyetlerini etkileyebileceğini öne süren H2 hipotezi desteklenmiştir. Bu sonuca göre, işsiz kalma korkusunun öğrencilerin kendi işlerini kurmaya sevk edebileceği söylenebilir. Elde edilen bu sonuç bazı çalışmalarla benzerlik göstermektedir (Kimzan ve Sönmez, 2023; Ayhün ve Monus; 2020, Balkaya, 2018). Farklı araştırmacılar tarafından yapılan çalışmalarda üniversite öğrencilerinin işsizlik kaygılarının yüksek olduğu tespit edilmiştir (Korkmazer, 2020; Surat ve Ceran, 2020). Diğer taraftan Akyüz ve Durmuş (2022) üniversite öğrencileri ile yaptıkları çalışmada işsizlik kaygısının hayatı anlamlandırmada ve kariyer hedeflerinin seçiminde olumlu etkilerinin olduğunu belirlemişlerdir. Araştırmacılara göre işsizlik kaygısının öğrencilerin kariyer hedeflerine sağladığı katkı, onların daha tutarlı performans göstermelerine yol açmaktadır. İşsizliğin sosyal, duygusal, ruhsal ve toplumsal birçok olumsuz sonuç doğurduğu bir gerçek olmakla birlikte, girişimcilik potansiyeli üzerinde olumlu etkileri bulunmaktadır (Koellinger ve Roy Thurik, 2012; Harada, 2005).

Araştırma sonucunda öğrencilerin öz yeterlilik düzeyleri arttıkça girişimciliğe ilişkin niyetlerinin artabileceği görülmüştür. Genç yaş gurubunda bulunan üniversite öğrencileri, gerekli enerjiye ve dinamizme sahip oldukları için kendilerine olan güvenleri yüksektir. Yüksek güven düzeyi bireyin zorluklarla mücadele etme ve başarılı olma potansiyelini etkilemektedir. Bundan dolayı öz yeterliliğin girişimcilik niyetini etkilemiş olabileceği söylenebilir.

Araştırmanın diğer bir sonucu öğrencilerin gelecekte işsiz kalma endişesi, girişimciliğe dair daha fazla niyet göstermelerine yol açmıştır. İnsanoğlu içgüdüsel olarak tehditlerle karşılaştığında

belirli arayışlara girmektedir. İşsizlik kaygısı da bireyi psikolojik olarak etkileyen bir tehdit olduğu düşünüldüğünde, bu tehdide karşı bireyin harekete geçmesi kaçınılmazdır. İşsiz kalacağına ilişkin korku duyan birey, iş gücü piyasasında kendi şartlarına uygun işi bulamaması neticesinde girişimci olmayı bir alternatif olarak tercih edebilir. Bu nedenle işsizlik kaygısı girişimcilik niyetini etkilemiş olabilir. Ayrıca araştırma örneklemini henüz iş hayatına atılmamış üniversite öğrencilerinin olduğu göz önüne alındığında ulaşılan bu sonuç normal karşılanabilir. Mevcut işinde çalışan bir bireyin yaşadığı işsizlik kaygısı işinde deneyimli olması, piyasa koşullarını bilmesi, zaman içerisinde edindiği sosyal çevre vb. gibi nedenlerle daha az olabilir, ayrıca bu bireylerin sayılan nedenlerden dolayı iş bulmaları henüz öğrenci ya da daha yeni mezun olmuş öğrencilere göre daha kolaydır. Bu nedenle halen bir işte çalışan bir bireyin daha az girişimcilik niyeti göstermesi ya da hiç göstermemesi beklenebilir.

Girişimcilik niyeti bir anda gelişen bir olgu değildir. Girişimcilik niyeti zamanla şekillenmekte ve birçok faktörden etkilenmektedir. Bu faktörlerden biri de öz yeterlilik algısıdır. Nitekim araştırma sonucuna göre öz yeterlilik girişimcilik niyetinin en güçlü açıklayıcısıdır. Öz yeterliliğin artırılabilmesi ve buna bağlı girişimcilik niyetinin ortaya çıkabilmesi için tüm alanlarda bireylerin öz yeterliliklerini artıracak imkânların sağlanması gereklidir. Girişimcilik yalnızca bireysel çabalarla başarılabilecek bir süreç olmadığı için, başta politika yapıcılar, iş dünyası, eğitim kurumları ve tüm toplumun girişimcilik kültürü ve ekosisteminin oluşturulması için iş birliği içerisinde olması son derece önemlidir.

Günümüzde işsizlik rakamları göz önünde bulundurulduğunda üniversitelerin iş arayan mezunlar yerine iş kuran mezunlar yetiştirmeleri gerekmektedir. Üniversitelerde girişimcilik dersinin tüm bölümlerde okutulması, mevcut öğrenci kontenjanlarının piyasadaki talebe göre düzenlenmesi, üniversite eğitiminin niteliğinin artırılması, işverenlerin ehliyeti ve liyakati gözetmeleri üniversite öğrencilerinin işsiz kalma kaygılarını azaltabilir. İlaveten, öğrencilerin öğrencilik zamanları dışında bir işte çalışmaları ya da iş yeri stajları yoluyla iş deneyimi edinmeleri bu kaygının azalmasını sağlayan etkili yöntemler olabilir.

Bu çalışmanın en önemli kısıtlarından biri araştırmanın örneklemini girişimcilerden ziyade öğrencilerin oluşturmasıdır. Ayrıca örneklemin sadece bir üniversitede öğrenim gören öğrencilerden seçilmesi araştırmanın diğer bir kısıtı olarak değerlendirilebilir. Bu nedenle daha sonradan yapılacak araştırmalarda diğer üniversitelerde öğrenim gören öğrenciler de örnekleme dahil edilebilir. Ayrıca yapılacak çalışmalarda girişimciler, öğrenciler ve mezun olmuş öğrencilerin öz yeterlilik, işsizlik kaygıları ve girişimcilik niyetleri karşılaştırılabilir.

Kaynakça

- Ajzen, I. (1991). The theory of planned behavior. *Organizational behavior and human decision processes*, 50(2), 179-211.
- Ajzen, I., & Fishbein, M. (1980). *Understanding attitudes and predicting social behavior*. Englewood Cliffs: Prentice-Hall, Inc.
- Akgün, A., Gönen, S., & Aydın, M. (2007). İlköğretim fen ve matematik öğretmenliği öğrencilerin kaygı düzeylerinin bazı değişkenlere göre incelenmesi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi (elektronik)*, 6(20), 283-299.
- Akgün, S.S. (2019). *Üniversite öğrencilerinin girişimcilik niyeti ile işsizlik kaygısı arasındaki ilişki* (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Sakarya Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Akhtar, S., Hongyuan, T., Iqbal, S., & Ankomah, F. Y. N. (2020). Impact of need for achievement on entrepreneurial intentions; mediating role of self-efficacy. *Journal of Asian Business Strategy*, 10(1), 114-121.
- Akyüz, A. M., & Durmuş, İ. (2022). Üniversite öğrencilerinin hayatlarını anlamlandırmada işsizlik kaygısı, kariyer hedefi ve kişisel gelişim değişkenlerinin rolü. *Journal of Management and Economics Research*, 20(2), 23-53.

- Arı, F. (2021). Üniversite Öğrencilerinin Pilot Üniversiteye İlişkin Farkındalıklarının İncelenmesi: Bingöl Üniversitesi. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(12), 93-105.
- Aslan, M., & Sığıncı, H. (2022). Pazarlama Harcamalarının Firma Karlılık ve Büyüme Performansına Etkisi. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 30, 311-327.
- Ayhün, S.E., & Monus, Y. (2020). Deneyime açıklık ve işsizlik kaygısının girişimcilik eğilimine etkisi: Z kuşağına yönelik bir araştırma. *International Journal of Disciplines Economics & Administrative Sciences Studies*, 4(24), 923-938.
- Aytaç, S., & Keser, A. (2002). İşsizliğin çalışan birey üzerindeki etkisi: İşsizlik kaygısı. *ISGUC The Journal of Industrial Relations and Human Resources*, 4(2).
- Bandura, A. (1977). Self-efficacy: Toward a unifying theory of behavioral change. *Psychological review*, 84(2), 191-215.
- Bandura, A. (1986). The explanatory and predictive scope of self-efficacy theory. *Journal of social and clinical psychology*, 4(3), 359-373.
- Baron, R.A. & Shane, S.A. (2008), *Entrepreneurship: A Process Perspective*, 2 Ed., Mason, OH: Thomson South-Western.
- Basim, H. N., Korkmazıyürek, H., & Tokat, A. O. (2008). Çalışanların öz yeterlilik algılamasının yenilikçilik ve risk alma üzerine etkisi: Kamu sektöründe bir araştırma. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (19), 121-130.
- Bektaş, G., & Zehir, C. (2022). Duygusal Zekâ ve Girişimcilik Niyeti Arasında Öz Yeterliliğin Aracılık İlişkisi. *Yıldız Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(1), 11-21.
- Beşer, N. & Öz, F. (2003). Kemoterapi alan lenfomalı hastaların hastane anksiyete depresyon düzeyi ve yaşam kalitesi. *Cumhuriyet Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi*, 7(1), 47-56.
- Bird, B. (1988). Implementing entrepreneurial ideas: The case for intention. *Academy of management Review*, 13(3), 442-453.
- Bordea, E. N., Manea M. & Pellegrini A. (2017). Unemployment and coping with stress, anxiety, and depression. *Czech Journal of Social Sciences, Business And Economics*, 6(2), 6-14.
- Boyd, N. G., & Vozikis, G. S. (1994). The influence of self-efficacy on the development of entrepreneurial intentions and actions. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 18(4), 63-77.
- Büyüköztürk Ş. (2009). Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Cardon, M. S., & Kirk, C. P. (2015). Entrepreneurial passion as mediator of the self-efficacy to persistence relationship. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 39(5), 1027-1050.
- Ceyhan, S., Yıltay, S., & Batga, B. (2020). Duygusal zekâ ile girişimcilik eğilimi arasında öz yeterliliğin aracılık rolü: Çukurova üniversitesinde bir alan araştırması. *International Journal of Entrepreneurship and Management Inquiries*, 4(6), 1-19.
- Colman, A. M. (2015). A dictionary of psychology. Oxford quick reference.
- Coulibaly, S. K., Erbao, C., & Mekongcho, T. M. (2018). Economic globalization, entrepreneurship, and development. *Technological Forecasting and Social Change*, 127, 271-280.
- Çolakoğlu, H., & Çolakoğlu, T. (2016). Üniversitelerdeki girişimcilik eğitimi ile öz yeterlilik algısı ve girişimcilik potansiyeli ilişkisi üzerine bir saha araştırması. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 17(37 Girişimcilik Özel Sayısı), 70-84.
- Dağlar, H. (2021). Kişilik özelliklerinin işsizlik kaygısı üzerine etkisi: üniversite mezunları üzerine bir araştırma. *OPUS International Journal of Society Researches*, 18(44), 7638-7667.

- Do, B. R., & Dadvari, A. (2017). The influence of the dark triad on the relationship between entrepreneurial attitude orientation and entrepreneurial intention: A study among students in Taiwan University. *Asia Pacific Management Review*, 22(4), 185-191.
- Dursun, S., & Aytaç, S. (2009). Üniversite öğrencileri arasında işsizlik kaygısı. *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 28(1), 71-81.
- Elnadi, M., & Gheith, M. H. (2021). Entrepreneurial ecosystem, entrepreneurial self-efficacy, and entrepreneurial intention in higher education: Evidence from Saudi Arabia. *The International Journal of Management Education*, 19(1), 100458.
- Engle, L Robert, Dimitriadi, N, Gavidia, J V, Schlaegel, C, Delanoe, S, Alvarado, I, . . . Wolff, B. (2010). Entrepreneurial intent: A twelve-country evaluation of ajzen's model of planned behavior. *International Journal of Entrepreneurial Behavior & Research*, 16(1), 35-57.
- Erikli, S., & Bayat, B. (2019). Üniversite mezunu uzun süreli genç işsizlerin eğitim ve çalışma yaşamı beklentisi: Ankara örneği. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 19(43), 297-331.
- Ersoy Kart, M. & Erdost, H. E. (2008). Unemployment worries among Turkish university students. *Social Behavior and Personality: An International Journal*, 36(2), 275- 288
- Falco, P., & Haywood, L. (2016). Entrepreneurship versus joblessness: Explaining the rise in self-employment. *Journal of Development Economics*, 118, 245-265.
- Farashah, A. D. (2015). The effects of demographic, cognitive and institutional factors on development of entrepreneurial intention: Toward a socio-cognitive model of entrepreneurial career. *Journal of International Entrepreneurship*, 13(4), 452.
- Field, A. (2009). *Discovering statistics using SPSS*. London: SAGE Publications.
- Garaika, G., Margahana, H. M., & Negara, S. T. (2019). Self efficacy, self personality and self confidence on entrepreneurial intention: Study on young enterprises. *Journal of Entrepreneurship Education*, 22(1), 1-12.
- Gümül, F., Çalık, A., & Kurt, H. (2017). Meslek yüksekokulu öğrencilerinin girişimcilik eğilimlerini incelemeye yönelik bir araştırma. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(2), 91-107.
- Güven, M. & Aslan, M. (2020). Bilgi teknolojilerinin çalışanların performansına ve motivasyonuna etkisi: TRB1 bölgesindeki KOBİ'lerde bir uygulama, *Bingöl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 4 (1), 35-54.
- Harada, N. (2005). Potential entrepreneurship in Japan. *Small Business Economics*, 25, 293-304.
- Hassan, A., Saleem, I., Anwar, I., & Hussain, S. A. (2020). Entrepreneurial intention of Indian university students: the role of opportunity recognition and entrepreneurship education. *Education+ Training*, 62(7/8), 843-861.
- Highfield, R., & Smiley, R. (1987). New business starts and economic activity: an empirical investigation. *International journal of industrial organization*, 5(1), 51-66.
- Huck, S.,W. (2009). *Statistical misconceptions*. New York: Routledge.
- Jerusalem, M. & R. Schwarzer (1992) "Self-Efficacy As Resource Theory in Stress Appraisal Process" in R. Schwarzer (Ed.) *Self-Efficacy: Thought Control of Action*, Hemisphere: Washington DC, 195-213.
- Kalaycı, S. (2009). *SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri*. Ankara: Asil Yayın Dağıtım.
- Karcıoğlu, F., & Balkaya, E. (2018). Üniversite son sınıf öğrencilerinde işsizlik kaygısı ve girişimcilik niyeti ilişkisi: TRA1 bölgesi örneği. *İş, Güç: The Journal of Industrial Relations & Human Resources*, 20(3), 95-120.

- Kıcı, B. (2017). Eğitimli genç işsizliği üzerinden işsizlik kaygısına bir bakış. *Çalışma ve Toplum*, 3(54), 1369-1396.
- Kimzan, F. Ö., & Sönmez, H. (2023). Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Sistemi öğrencilerinin işsizlik kaygısı ve girişimcilik eğilimi ilişkisinin incelenmesi. *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi*, 9(1), 62-91.
- Koe, W. L. (2016). The relationship between Individual Entrepreneurial Orientation (IEO) and entrepreneurial intention. *Journal of Global Entrepreneurship Research*, 6, 1-11.
- Koellinger, P. D., & Roy Thurik, A. (2012). Entrepreneurship and the business cycle. *Review of Economics and Statistics*, 94(4), 1143-1156.
- Korkmazer, F. (2020). Üniversite öğrencilerinin işsizlik kaygısı algılarının incelenmesi. *Business Economics and Management Research Journal*, 3(2), 141-152.
- Krejcie, R. V., & Morgan, D. W. (1970). Determining sample size for research activities. *Educational and psychological measurement*, 30(3), 607-610.
- Krueger, N. (1993). The impact of prior entrepreneurial exposure on perceptions of new venture feasibility and desirability. *Entrepreneurship theory and practice*, 18(1), 5-21.
- Krueger, N. F., & Carsrud, A. L. (1993). Entrepreneurial intentions: Applying the theory of planned behaviour. *Entrepreneurship & regional development*, 5(4), 315-330.
- Kumar, R., & Shukla, S. (2022). Creativity, proactive personality and entrepreneurial intentions: examining the mediating role of entrepreneurial self-efficacy. *Global Business Review*, 23(1), 101-118.
- Kuratko, D. F. (2005). The emergence of entrepreneurship education: Development, trends, and challenges. *Entrepreneurship theory and practice*, 29(5), 577-597.
- Liñán, F., & Chen, Y. W. (2009). Development and cross-cultural application of a specific instrument to measure entrepreneurial intentions. *Entrepreneurship theory and practice*, 33(3), 593-617.
- Linn, M. W., Sandifer, R., & Stein, S. (1985). Effects of unemployment on mental and physical health. *American journal of public health*, 75(5), 502-506.
- Liu, X., Lin, C., Zhao, G., & Zhao, D. (2019). Research on the effects of entrepreneurial education and entrepreneurial self-efficacy on college students' entrepreneurial intention. *Frontiers in psychology*, 10, 869.
- Lök S, İnce A., & Lök N. (2008). Beden Eğitimi Spor Yüksekokulu özel yetenek sınavına girecek adayların kaygı durumlarının bazı değişkenler açısından incelenmesi. *Niğde Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 2(2), 121-131.
- Luszczynska, A., Scholz, U., & Schwarzer, R. (2005). The general self-efficacy scale: multicultural validation studies. *The Journal of psychology*, 139(5), 439-457.
- McClelland, D. C., & Mac Clelland, D. C. (1961). *Achieving society* (Vol. 92051). Simon and Schuster.
- Morgan, G. A., Leech, N. L., Gloeckner, G. W. ve Barret, K. C. (2004). SPSS for introductory statistics: Use and interpretation. Second Edition. London: Lawrance Erlbaum Associates Publishers.
- Newman, A., Obschonka, M., Schwarz, S., Cohen, M., & Nielsen, I. (2019). Entrepreneurial self-efficacy: A systematic review of the literature on its theoretical foundations, measurement, antecedents, and outcomes, and an agenda for future research. *Journal of vocational behavior*, 110, 403-419.
- Nguyen, C. (2017). Entrepreneurial intention of international business students in Viet Nam: A survey of the country joining the Trans-Pacific Partnership. *Journal of Innovation and Entrepreneurship*, 6(1), 1-13.

- Örücü, E., & Hasırcı, I. (2022). Çalışanların yaşam tatmini ve öz yeterlilik algısının girişimcilik eğilimlerine etkisi. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(1), 246-258.
- Özder, H., Birinci, M., Zaifoğlu, P., & Işıktaş, S. (2018). Okulöncesi ve sınıf öğretmeni adaylarının işsizlik kaygılarına ilişkin bir ölçek geliştirme çalışması. *Is, Güc: Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 20(2), 43-56.
- Özler, N. D. E., Giderler, C., & Baran, H. (2017). Öz yeterlilik ve kontrol odağının bireylerin girişimcilik niyeti üzerindeki etkisini belirlemeye yönelik bir araştırma. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 13(13), 736-747.
- Pajares, F. (2006). Self-efficacy during childhood and adolescence. *Self-efficacy beliefs of adolescents*, 5, 339-367.
- Qiao, X., & Huang, J. H. (2019). Effect of college students' entrepreneurial self-efficacy on entrepreneurial intention: career adaptability as a mediating variable. *International Journal of Educational Methodology*, 5(3), 305-313.
- Saeed, S., Yousafzai, S. Y., Yani-De-Soriano, M., & Muffatto, M. (2015). The role of perceived university support in the formation of students' entrepreneurial intention. *Journal of small business management*, 53(4), 1127-1145.
- Santos, S. C., & Liguori, E. W. (2020). Entrepreneurial self-efficacy and intentions: Outcome expectations as mediator and subjective norms as moderator. *International Journal of Entrepreneurial Behavior & Research*, 26(3), 400-415.
- Saraih, U. N., Aris, A. Z. Z., Mutalib, S. A., Ahmad, T. S. T., Abdullah, S., & Amlus, M. H. (2018). The influence of self-efficacy on entrepreneurial intention among engineering students. In *MATEC Web of Conferences* (Vol. 150, p. 05051). EDP Sciences.
- Shane S. (2012). Reflections on the 2010 AMR decade award: Delivering on the promise of entrepreneurship as a field of research. *Academy of Management Review*, 37, 10-20.
- Shane, S., & Venkataraman, S. (2000). The promise of entrepreneurship as a field of research. *Academy of Management Review*, 25, 217-226.
- Shirokova, G., Osiyevskyy, O., & Bogatyreva, K. (2016). Exploring the intention-behavior link in student entrepreneurship: Moderating effects of individual and environmental characteristics. *European Management Journal*, 34(4), 386-399.
- Smári, J., Arason, E., Hafsteinsson, H., & Ingimarsson, S. (1997). Unemployment, coping and psychological distress. *Scandinavian Journal of Psychology*, 38(2), 151-156.
- Surat, A., & Ceran, D. (2020). Üniversite öğrencilerinin işsizlik kaygısı. *ISPEC Journal of Social Sciences & Humanities*, 4(3), 145-166.
- Şeşen, H., & Basım, H. N. (2012). Demografik faktörler ve kişiliğin girişimcilik niyetine etkisi: Spor bilimleri alanında öğrenim gören üniversite öğrencileri üzerine bir araştırma. *Ege Akademik Bakış*, 12, 21-28.
- Taşgın, Ö., Bozgeyikli, H., & Boğazlıyan, E. E. (2017). Üniversiteli gençlerin işsizlik kaygıları ile psikolojik dayanıklılıkları arasındaki ilişki. *Hak İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 6(16), 551-567.
- Tayfun, A. N. T., & Korkmaz, A. (2016). Üniversite öğrencilerinde işsizlik kaygısı: Süleyman Demirel Üniversitesi öğrencileri üzerinde bir araştırma. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(17), 534-558.
- Tayfur, Ö. (2006). *Antecedents of Feedback Seeking Behavior* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). ODTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Tuncer, M., & Tanaş, R. (2022). Meslek yüksekokulu öğrencilerinin iş bulma kaygıları, girişimcilik özellikleri ve genel not ortalamaları arasındaki ilişkiler. *Turkish Journal of Educational Studies*, 9(3), 501-519.
- Udayanan, P. (2019). The role of self-efficacy and entrepreneurial self-efficacy on the entrepreneurial intentions of graduate students: A study among omani graduates. *Entrepreneurial Business and Economics Review*, 7(4), 7-20.
- Van Gelderen, M., Brand, M., Van Praag, M., Bodewes, W., Poutsma, E., & Van Gils, A. (2008). Explaining entrepreneurial intentions by means of the theory of planned behaviour. *Career development international*, 13(6), 538-559.
- Van Praag, C. M., & Versloot, P. H. (2007). What is the value of entrepreneurship? A review of recent research. *Small Business Economics*, 29(4), 351-382.
- Wickham, P. A. (2006). Strategic entrepreneurship. London: Pearson education.
- Wood, M., McKinley, W., & Engstrom, C. L. (2013). Endings and visions of new beginnings: the effects of source of unemployment and duration of unemployment on entrepreneurial intent. *Entrepreneurship Research Journal*, 3(2), 171-206.
- Wood, R., & Bandura, A. (1989). Social cognitive theory of organizational management. *Academy of management Review*, 14(3), 361-384.
- Yaşaroğlu, C. & Arı, F. (2021). "Üniversite Öğrencilerinin Kalkınma ve İhtisaslaşma Programı Hakkındaki Farkındalıklarının İncelenmesi" içinde C. Yaşaroğlu (Ed.). Pilot Üniversiteye İlişkin Paydaş Görüşleri II: Bingöl Üniversitesi Örneği, Eğitim Yayınevi: Konya, 87-99.
- Yeşilay, A. (1996). Genelleştirilmiş öz yetki beklentisi. <http://userpage.fu-berlin.de/~health/turk.htm> (erişim tarihi: 22.12.2022).

Etik Beyanı: Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu yazarlar beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde BİİBFAD Dergisinin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk çalışmanın yazarlarına aittir. Bu çalışmanın etik kurul izni Bingöl Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etik Kurulundan 10.01.2023 tarih 90512 sayısı ile alınmıştır.

Yazar Katkıları: 1. yazar, çalışmada konunun belirlenmesi, literatür, veri analizi ve raporlama bölümlerinde katkı sağlamıştır. 2. yazar, literatür ve verilerin toplanması aşamalarında katkı sağlamıştır. 1. yazarın katkı oranı yaklaşık olarak %60, 2. yazarın katkı oranı ise %40'tır

Çıkar Beyanı: Yazarlar arasında çıkar çatışması vardır/yoktur.

Teşekkür: Gösterdikleri yoğun ilgi ve emeklerinde dolayı BİİBFAD Dergisi Editör Kurulu'na ve sağladıkları katkılarında dolayı hakemlere teşekkür ederiz.

EXTENDED ABSTRACT

Aim: The major goal of this study is to determine the effect of self-efficacy and unemployment anxiety of university students on their entrepreneurial intentions. In our country, the rising unemployment of young people, especially university graduates, has been effective in the selection of university students as the research sample. There are numerous studies that examine university students' self-efficacy, unemployment and entrepreneurial intentions separately. However, there is no study that examines these three variables together.

Method(s): The research population comprises 16,936 students at Bingöl University in the 2022-2023 academic year. Among the reasons for the selection of Bingöl University in the universe of the research, the selection of this university as a Pilot University for development and specialization is in the first place. The data of the research were collected by convenience sampling method using questionnaires. The questionnaires were applied between January 11-20, 2023. To collect the data, 500 questionnaires were distributed and 462 of them were returned. Of the returned questionnaires, 24 were excluded due to incomplete, incorrect, and careless filling. Therefore, data analysis was conducted on the remaining 438 questionnaires. The SPSS23 package program was used to analyze the data.

Findings: According to the study, it is possible to say that students' self-efficacy levels are high, unemployment anxiety and entrepreneurial intentions are at medium level. The relationships between self-efficacy, unemployment anxiety, and entrepreneurial intention were analyzed by correlation analysis. According to the results of the correlation analysis, it was seen that there was a positive relationship between self-efficacy and unemployment anxiety at a moderate level. There is a strong positive relationship between self-efficacy and entrepreneurial intention. There is a moderate positive relationship between unemployment anxiety and entrepreneurial intention. The hypotheses of the study were tested through multiple regression analysis. According to the results of the analysis, self-efficacy has a positive and significant effect on entrepreneurial intention. In the continuation of the analysis, it was determined that unemployment anxiety has a positive and significant effect on entrepreneurial intention. The impact of self-efficacy on entrepreneurial intention (0.488) is higher than unemployment anxiety (0.144). The rate of self-efficacy and unemployment anxiety explaining entrepreneurial intention is 29.8%.

Conclusion and Discussion: As a result of the regression analysis conducted to test the research hypotheses, hypothesis H1, which suggests that students' self-efficacy positively affects their entrepreneurial intentions, was supported. In other words, students' confidence in their own competencies and their belief that they can achieve their goals in this way increase their entrepreneurial intentions. In the continuation of the analyses, hypothesis H2, which suggests that students' unemployment anxiety positively affects their entrepreneurial intentions, was supported. According to this result, it can be said that the fear of being unemployed may lead students to start their own businesses. Entrepreneurial intention is not a phenomenon that develops in an instant. Entrepreneurial intention is shaped over time and is influenced by many factors. One of these factors is self-efficacy perception. As a matter of fact, according to the results of the research, self-efficacy is the strongest predictor of entrepreneurial intention. In order to increase self-efficacy and entrepreneurial intention, it is necessary to provide opportunities to increase the self-efficacy of individuals in all areas. Since entrepreneurship is not a process that can only be achieved through individual efforts, it is extremely important that policymakers, the business world, educational institutions, and the whole society cooperate to create an entrepreneurial culture and ecosystem. Considering today's unemployment figures, universities need to train graduates who start businesses instead of job-seeking graduates. Teaching entrepreneurship courses in all departments at universities, adjusting the current student quotas according to the demand in the market, increasing the quality of university education, and employers considering competence and merit rather than relatives and friends can reduce university students' anxiety about becoming

unemployed. In addition, students working in a job outside their student years or gaining work experience through workplace internships can be effective methods to reduce this anxiety.

Exploring the Relationship Between Oil Prices and Economic Growth in Türkiye

Türkiye'de Petrol Fiyatları ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Araştırılması

Abdulmecit YILDIRIM*
Gökhan KONAT**

Abstract

This study investigates the existence of a long-run relationship between economic growth and oil prices in Türkiye, using annual data for the period 1987-2019. First, the stationarity of the variables is evaluated using the Residual Augmented Least Squares (RALS) based ADF unit root test. Second, the RALS-based cointegration test is used to investigate the long-run relationship between the variables. The findings indicate that there is no long-run relationship between economic growth and oil prices in Türkiye. As a result, it is concluded that the series does not return to equilibrium in the long run and oil price shocks during the financial turmoil may affect economic growth.

Keywords: Economic growth, oil prices, unit root, cointegration, RALS, asymmetric causality.

JEL Codes: O10; O13; Q4

Öz

Bu çalışmada, 1987-2019 dönemi yıllık verileri kullanılarak Türkiye'de iktisadi büyüme ile petrol fiyatları arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığı araştırılmıştır. İlk olarak, değişkenlerin durağanlığı artıklarla genişletilmiş en küçük kareler (RALS) tabanlı ADF birim kök testi ile değerlendirilmiştir. İkinci olarak, fark durağan olan değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkiyi araştırmak için RALS tabanlı eşbütünleşme testi kullanılmıştır. Bulgular, Türkiye'de ekonomik büyüme ile petrol fiyatları arasında uzun dönemli bir ilişkinin olmadığını göstermektedir. Sonuç olarak, serinin uzun vadede dengeye dönmediği ve finansal çalkantı sırasında yaşanan petrol fiyat şoklarının ekonomik büyümeyi etkileyebileceği sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ekonomik büyüme, petrol fiyatları, birim kök, eşbütünleşme, RALS, asimetrik nedensellik.

JEL Kodları: O10; O13; Q4

1. INTRODUCTION

The 1956 research “A contribution to the theory of economic growth” by Robert Solow allowed us to grasp the process of economic growth. Subsequent studies have examined the economic growth process by using different inputs such as human capital (Mankiw, Romer and Weil, 1992) and energy (Stern, 2010) in addition to physical capital and labor. These studies emphasize that the inclusion of inputs such as knowledge, the skill level of the labor, and energy resources in the production function as well as physical capital and labor better explains the economic growth process. The main opinion is that an increase in the level of the human capital of a country will increase its labor productivity. Similarly, the availability, diversity, and ease of access to energy resources, which are significant input of the production process, are closely related to the economic growth process of a country. In addition, the extent to which energy, as an input of the production

* Dr. Öğr. Üyesi, Muş Alparslan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, a.yildirim@alparslan.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6228-6601>

** Dr. Öğr. Üyesi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi İİBF, Ekonometri Bölümü, gokhan.kanat@ibu.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0964-7893>

process, will affect the country's economic growth may vary depending on its substitutability or complementarity feature of it with other inputs such as physical capital and labor (Han, 2022, p. 798). All of this shows that there is a complex dynamic at play in the relationship between energy and economic growth. In theory, economic growth is conceptualized as the increase in the monetary value of goods and services generated in an economy. But the idea of economic growth is also defined as the measurement of a society's capacity for production or the rise in the level of welfare (Yılmaz, 2022, p. 21). Macroeconomic indicators such as economic growth and average income level are in correlation with concepts such as absolute poverty and social welfare levels (Çoban, 2020, p. 468).

Although countries have taken important steps towards the discovery of alternative energy forms to diversify their energy sources, the weight of non-renewable energy resources such as oil continues in economic activities. Since the price elasticity of oil is small and the widely available substitutes are inadequate, an increase in oil prices in oil-importing countries raises the cost of energy and reduces the budget available for other products and services. This situation deteriorates the balance of payments of the countries and causes a slowdown in economic activities. The severe economic consequences of the 1973 oil crisis, also known as the first oil crisis, spurred scholars to study the relationship between oil prices and macroeconomic factors. To this date, many studies have been conducted to investigate the link between the price of energy and economic growth. We contribute to the existing literature by adopting RALS based cointegration and Hatemi-J asymmetric causality using Turkish data. The 1973 oil crisis, also known as the first oil crisis, had severe economic consequences that prompted scholars to investigate the connection between oil prices and macroeconomic factors. As a result, numerous studies have been conducted to explore the relationship between energy prices and economic growth. In line with this existing literature, our study contributes by utilizing RALS-based cointegration and Hatemi-J asymmetric causality techniques with Turkish data.

Even though the amount of energy acquired from renewable sources is rising, nonrenewable energy sources such as oil, coal, and natural gas continue to account for a major share of overall energy consumption. Much of the economic activity of the countries becomes dependent on oil because of this predicament. Oil, which is among the primary energy sources and used by many sectors in the production process, can affect the economy in many ways. Based on the country's level of development, its oil reserves, and whether it is an oil exporter or importer, it can be positively or negatively affected by possible oil price shocks. Furthermore, the economic harm produced by unfavorable conditions might differ depending on the political state of the country. In other words, even though fluctuations in oil prices are one of the causes of poor performance in macro variables such as economic contraction, inflation, and unemployment; political instability, poor governance, and level of corruption in a country may exacerbate it. In this context, institutional structure plays a constructive role in alleviating the effect of unfavorable situations on economic activities. According to Jarrett, Mohaddes, and Mohtadi (2019), the strength and quality of financial institutions mitigate the detrimental impacts of oil price fluctuation on economic growth.

Over the last half-century, turmoil in the Middle East substantially reduced crude oil production. The Suez Canal closed in 1956, disrupting worldwide trade and transportation. Subsequently, Arab OPEC members enforced an oil embargo in 1973, which had far-reaching economic consequences. The Middle East has experienced several other significant events in the past 50 years that have impacted the global oil market. These include the Iranian Revolution (1978), Iran-Iraq War (1980), Persian Gulf wars (1990 and 2002), Libyan revolution (2011), and Syrian civil war (2011). From the supply side, such events lead to unexpected fluctuations in crude oil prices. On the demand side, on the other hand, the primary cause of the fluctuations is oil demand of emerging economies (Hamilton, 2013, p. 18). These occurrences have renewed concerns among academics and authorities about how oil prices affect macroeconomics.

Many countries do not have sufficient oil reserves. At the same time, oil is the main export product for many countries. Hence, crude oil has been a prominent topic among policymakers and researchers due to its importance in ensuring economic stability and growth. Since the price of crude oil is highly volatile, the precise forecast of the price, supply, and demand of oil are difficult. Furthermore, as technology advances, accurate prediction of supply levels becomes more challenging (Kurihara, 2015, p. 40). The world has changed significantly due to various factors, such as the oil shocks after the collapse of the Bretton Woods system, globalization initiated with the Washington Consensus, and advancements in communication, transportation, and informatics. These global transformations have made the world more interconnected and integrated. With the globalization process, in which competition between countries is defined, underdeveloped, and developing countries are concerned about economic growth and development (Ozturk, 2020, p. 46). Therefore, growth rates in oil-dependent countries are affected by oil prices. It is obvious that large increases in oil prices will damage the economies of oil-dependent countries (Yıllancı, 2017, p. 52).

The contributions of our study to the related literature are significant in two ways. Firstly, we utilized RALS-based unit root and cointegration techniques, which offer several advantages over traditional methods using the data on the Turkish economy. By utilizing RALS-ADF and RALS-EG techniques, we may produce consistent and more powerful findings even when residuals are nonnormally distributed. This increases the reliability and accuracy of the findings. Secondly, we incorporated the asymmetric causality technique developed by Hatemi-J (2012) to account for possible asymmetric causal linkages between oil prices and economic growth in Türkiye. This method offers information on the direction of causality, enabling a more precise interpretation of the relationships between variables. In sum, the contributions of our study are significant in enhancing the reliability and accuracy of the findings. By utilizing advanced techniques such as RALS-based unit root and cointegration methods and asymmetric causality analysis, we might provide a more solid understanding of the relationships between variables in the study.

The study is organized as follows: First, Section 2 examines the literature on the relationship between economic growth and oil prices. Then, in Section 3, the data and empirical methodology used in the study are introduced. Moving on to the empirical analysis, Section 4 presents the findings of the study, while Section 5 evaluates the robustness of these results. Finally, the study concludes with the last section, summarizing the key findings and implications of the study.

2. LITERATURE REVIEW

Rasche and Tatom (1977), which consider energy as a third input of production in addition to labor and capital, and Hamilton (1983), which examines the causal link between oil prices and macroeconomic factors, are regarded as pioneering studies on the energy-economic growth nexus. Following them, the relation between macroeconomic variables and the price of oil has been the focus of interest, and the related literature has developed in several ways with the contributions made by researchers. While the initial research centered on the symmetric link between oil price fluctuations and macroeconomic indicators, the subsequent studies concentrated on the asymmetric effect between these variables. One of the common points emphasized in contemporary studies focusing on asymmetric effects is that the adverse effects of increasing oil prices outweigh the positive impact of falling oil prices.

As emphasized above, the research discussing the nexus between economic growth and oil prices proceed in several axes based on the method, sample size, and data used. Some studies investigate symmetric effects using data for single or multiple countries, while others examine asymmetric effects using a similar framework. In addition, another group explores the relationship between oil price and macroeconomic factors by classifying countries as developed, developing, oil-importing, and oil-exporting countries. Awunyo-Vitor, Samanhyia and Addo Bonney (2018); Benli, Altıntaş and Kaplan (2019); Ftiti, Guesmi, Teulon and Chouachi (2016); Hanabusa (2009); Kırca, Canbay and Pirali (2020); Zulfigarov and Neuenkirch (2020) are among the studies that investigate

the effect of oil prices on economic growth in the context of a single country. Ahmed and Azam (2016); Akinsola and Odhiambo (2020); Chatziantoniou, Filis, Eeckels and Apostolakis (2013); Jarrett et al. (2019); Nusair (2016); Sarwar, Chen and Waheed (2017); Timilsina (2015) examine the link between oil prices and macroeconomic factors such as economic growth in the context of multiple country/group or various country classifications. Due to different methods, data set, classifications, and specific characteristics of countries, the results of these studies vary.

Hamilton (1983) examined the recession in the United States of America's (US) economy from the Second World War to the First Oil Crisis. His findings confirmed that the fluctuation in oil prices has a causal effect on the output. Mork Olsen and Mysen (1994) extended Hamilton's (1983) approach by incorporating the asymmetric effect of oil prices and contemporaneous changes in oil prices. Their results confirm the presence of an asymmetric effect of oil prices on macroeconomic variables. Al-mulali (2010) used Norwegian data over the period 1975-2008 and showed that a rise in oil price increased gross domestic product (GDP). Thus, the results confirmed that oil price granger causes the gross domestic product in the long run for the Norwegian economy. Iwayemi and Fowowe (2011) used the quarterly data of Nigeria from 1950 to 1990. The findings reveal that negative oil price shocks have a considerable impact on output and the real exchange rate, which indicates the existence of an asymmetric effect of oil price on the selected macroeconomic indicators in Nigeria. Using monthly data from 2000 to 2008, Hanabusa (2009) investigates the causal link between economic growth and oil prices in Japan. The results of the Exponential General Autoregressive Conditional Heteroskedastic (EGARCH) model show bidirectional causality between oil price and economic growth in mean and variance. Awunyo-Vitor et al. (2018) conducted a study that aimed to investigate the correlation between oil prices and economic growth in Ghana, covering a period of 51 years from 1970 to 2021. They employed the Johansen cointegration and Granger causality tests for the analysis. The study found that economic growth and oil prices have a unidirectional relationship. The direction of causality is from oil prices to economic growth. Zulfigarov and Neuenkirch (2020) investigate the effect of oil price changes on the selected macroeconomic indicators for the Azerbaijan economy using quarterly data over the period 2002-2018. The result of Vector Autoregression (VAR) analysis shows that GDP growth decreases after oil price shocks. Azerbaijan's economy depends on oil revenues; thus reduction in oil revenues affects the whole economy. Since oil-exporting countries' economies depend on oil revenues, they are more affected by price fluctuations. Van Eyden, Difeto, Gupta and Wohar (2019) underline that the predicted sensitivity measure for Norway is roughly twice that of the United States, which is also a major oil producer.

Ftiti et al. (2016) evaluated the monthly data of selected OPEC countries from 2000 to 2010. Engle-Granger cointegration relationship between crude oil price and economic growth is confirmed for all examined countries (United Arab Emirates, Kuwait, Saudi Arabiya, and Venezuela). Moreover, the evolutionary co-spectral analysis results show that during fluctuations in the global economy, oil price shocks have a substantial influence on the link between oil and real economic activity in OPEC countries. Nusair (2016) investigated 6 Gulf Co-operation countries (GCC) using different periods for each country. The researcher confirmed a non-linear relationship between oil price shocks and real GDP in all countries. That is, rises in oil prices lead to increases in real GDP in all 6 GCC countries. Whereas, oil price decreases are only significant in the case of Qatar and Kuwait with the expected positive signs, suggesting that falling oil prices lower real GDP.

Sarwar et al. (2017) used the data of 210 countries, which are classified into income, Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD), regional level, renewable energy consumption level, and oil import/export countries, from 1960 to 2014. The researchers confirmed that different relationships, such as bidirectional, unidirectional, inverse, and no-causal relationships exist in different country classifications. For example, the bidirectional and unidirectional relationship running from oil price to GDP growth is found in the whole panel and low-income countries, respectively. Ahmed and Azam (2016) employed the Granger causality test in frequency domain context using available data for 119 countries for the time span 1960-2012. The

countries are classified into high-, middle-, and low-income groups. The empirical results warranted the causal, reverse causal, bidirectional causal, and no causal relationship between economic growth and energy consumption across different frequencies. Yardımcıoğlu and Gülmez (2013) studied the 10 OPEC countries from 1970–2011 and confirmed a bidirectional causality between oil prices and economic growth.

Timilsina (2015) investigated the effect of oil prices on 28 sectors and commodities from 25 countries/regions using a computable general equilibrium model. Since the agricultural sector of high-income countries is relatively energy-intensive than that of low-income countries, a rise in oil prices has a larger effect on the agricultural sector of high-income countries. However, the results are reversed when the manufacturing sector is considered. The effect on oil importer countries with relatively energy-intensive manufacturing sectors is more severe. Chatziantoniou et al. (2013) examined the relationship between oil prices, tourism income, and economic growth for European Mediterranean countries using monthly data over the period 2001–2010. The supply-side and demand-side effects of an oil price shock are analyzed separately and confirmed that only demand-side oil price shocks have a significant effect on tourism and economic growth.

A study conducted by Akinsola and Odhiambo (2020) explored the potential asymmetric effects of oil prices on economic growth in Sub-Saharan Africa (SSA). The researchers analyzed data from seven low-income oil-importing SSA countries over the period of 1990–2018. The results of the panel ARDL and NARDL model show that a decrease (increase) in oil price has a positive and statistically significant (a negative and statistically significant) impact on economic growth. Cuñado and Pérez de Gracia (2003) used quarterly data from 1960 to 1999 to analyze the influence of oil prices on inflation and industrial production indexes in 15 European nations. The results confirmed the asymmetric effect of oil price shocks. Oil price increases have a negative and statistically significant effect on industrial production index growth rates, the opposite result does not hold for oil price decreases. Moreover, the results reported that oil prices are Granger cause economic activity. Lardic and Mignon (2006) applied asymmetric cointegration analysis to examine the effect of oil prices on GDP in 12 European countries using the quarterly data over the period 1970–2003. For most of the European countries under consideration, the results revealed an asymmetric cointegration between oil prices and GDP. Lardic and Mignon (2008) obtained similar results via the same methodology and data for the US, G7, Europe, and Euro area economies.

Although the results of studies examining the relationship between oil prices and economic growth in Türkiye are mixed, oil price increases in recent years have adversely affected the Turkish economy (Benli et al., 2019; Kamaci and Gökteş, 2020; Öksüzler and İpek, 2011). The government tries to protect the purchasing power of the consumers by reducing the increases in fuel prices from the special consumption tax (SCT) after 2018. However, hikes in oil prices and exchange rates put pressure on the ability of authorities to mitigate increases in oil prices from SCT. If the increases in oil prices continue, it will be reflected in the pump prices. While this program positively affects the economy by supporting the consumers and producers, it is likely to expand the budget deficit.

Öksüzler and İpek (2011) attempted to investigate the effect of oil price shocks on economic growth and inflation in Türkiye using monthly data over the period 1987–2010 and confirmed a unidirectional causality from oil prices to economic growth. The results of impulse response functions showed that positive oil price shocks lead to an increase in GDP growth. A similar result was obtained by Özsağır et al. (2011). Kırca et al. (2020) investigate the causal linkage between the oil-gas price index and economic growth for Türkiye using quarterly data over the period 1998–2019 utilizing Granger and Toda-Yamamoto causality tests with structural breaks. Further, the authors investigate the permanence of this relationship using the frequency domain causality test based on the previous two tests. According to the Toda-Yamamoto causality test results, there is a causal relationship between oil-gas prices and economic growth. The casual relationship between oil-gas prices and economic growth is one-way relation running from oil-gas prices to economic growth. That is changes in oil-gas prices can have a significant impact on economic growth. In addition, the

results of the Frequency Domain Causality test indicate that the causal relationship is permanent with a duration of approximately five years. Kamacı and Göktaş (2020), on the other hand, found a unidirectional causality from economic growth to oil prices in the case of Türkiye for the quarterly data over the period 2003–2019. Benli et al. (2019) attempted to investigate the relation between oil prices and economic growth in Türkiye using quarterly data over the period 1987–2010 and confirmed a significant negative relationship between economic growth and oil price rise in the long run. On the other hand, oil price declines are found to be statistically insignificant. Thus, the authors confirmed that the output growth does not respond to oil price reductions but, it decreases in oil price increases. Yılcı (2017) conducted a study on Turkish data over the period from 1990 to 2016 to examine the relationship between oil prices and economic growth in Türkiye. Using the Fourier cointegration technique, Yılcı found that there is no significant long-run relationship between economic growth and oil prices in Türkiye. Therefore, based on Yılcı's findings, it can be concluded that oil prices do not have a significant impact on the economic growth of Türkiye.

In this study, we investigate the relationship between economic growth and oil prices in Türkiye. Specifically, we utilize a RALS-based unit root and cointegration technique. In addition, we consider the potential possibility of asymmetric effects of oil prices. By doing so, we aim to provide a more comprehensive understanding of how changes in oil prices may impact economic growth in Türkiye.

3. METHOD

This section provides information related to the data set and its sources, and the methodology that forms the empirical basis of the research.

3.1. Data and Its Sources

In this study, the relationship between oil prices and economic growth is examined by studying Turkish data over the period 1987-2019. Data on economic growth (GDP growth) and oil prices (OP) are obtained from the official database of the Central Bank of the Republic of Türkiye. Before the cointegration analysis, the stationarity of the series is examined. In addition to the standard ADF unit root test, the RALS-ADF unit root test based on the Residual Augmented Least Squares (RALS) method proposed by Im and Schmidt (2008) is applied to analyze the stationarity of the series. The long-run relationship between the series is investigated by using Engle-Granger (EG) and RALS-EG cointegration methods.

3.2. ADF Unit Root Test

Dickey-Fuller (1979) and Augmented Dickey-Fuller (1981) unit root tests were developed to test stationarity in time series. Later on, many unit root tests were developed based on DF and ADF. The ADF unit root test is based on the following equations:

$$\Delta Y_t = \beta_1 + \delta Y_{t-1} + \sum_{i=1}^m \alpha_i \Delta Y_{t-i} + e_t \quad (1)$$

$$\Delta Y_t = \beta_1 + \beta_2 t + \delta Y_{t-1} + \sum_{i=1}^m \alpha_i \Delta Y_{t-i} + e_t \quad (2)$$

Equations (1) and (2) exhibit the ADF unit root test regression equations with constant, and constant and trend respectively. Lagged values of the dependent variable were introduced to the model to prevent the autocorrelation problem. The null and alternative hypotheses of the ADF unit root test are defined as follows. The derived test statistics are compared to the MacKinnon (2010) critical values, and the series' unit root structure is determined.

$H_0: \delta = 0$, the series has a unit root

$H_1: \delta \neq 0$, the series is stationary

3.3. RALS-ADF Unit Root Test

RALS-ADF unit root test, which produces consistent findings when residuals are not normally distributed, is developed by Im et al. (2014). They empirically showed that the RALS-ADF test outperforms standard unit root tests in the case of non-normal residuals. When the residuals are not normally distributed, the higher moments of the residuals contain information about the nature of the residuals, and the RALS-ADF method is used to incorporate this information into the model. Let \hat{e}_t being the residuals obtained from ADF models, the ADF model is extended to the RALS-based structure with the term \hat{w}_t and defined as:

$$\hat{w}_t = h(\hat{e}_t) - \bar{K} - \hat{e}_t \hat{D}_2, \quad t = 1, 2, \dots, T \quad (3)$$

where $\bar{K} = \frac{1}{T} \sum_{t=1}^T h(\hat{e}_t)$ and $\hat{D}_2 = \frac{1}{T} \sum_{t=1}^T h'(\hat{e}_t)$. To capture the information embedded in non-normally distributed errors $h(\hat{e}_t)$ is defined as $h(\hat{e}_t) = [\hat{e}_t^2, \hat{e}_t^3]'$ where \hat{e}_t^2 and \hat{e}_t^3 are specified as the second and third moments. For $m_j = T^{-1} \sum_{t=1}^T \hat{e}_t^j$, $j = 2, 3$, $\hat{w}_t = [\hat{e}_t^2 - m_2, \hat{e}_t^3 - m_3 - 3m_2\hat{e}_t]'$ (Im et al., 2014: 321). Hence, two new series are obtained by using second and third moments of residuals. The ADF testing process based on Residual Augmented Least Squares (RALS) regression can be illustrated as follows:

$$\Delta y_t = \alpha_1 + \beta y_{t-1} + \sum_{j=1}^p \delta_j \Delta y_{t-j} + \hat{w}_t' \gamma + v_t, \quad t = 1, 2, \dots, T \quad (4)$$

$$\Delta y_t = \alpha_1 + \alpha_1 t + \beta y_{t-1} + \sum_{j=1}^p \delta_j \Delta y_{t-j} + \hat{w}_t' \gamma + v_t, \quad t = 1, 2, \dots, T \quad (5)$$

The null hypothesis of the test expresses the existence of a unit root in the series as in the standard ADF test. The long-run correlation coefficient is calculated for the appropriate critical values. The calculated test statistics are compared with the critical values obtained by Hansen (1995) to determine if the series have unit-roots.

3.4 Engle-Granger Cointegration Analysis

The essential idea behind Engle and Granger's (1987) cointegration technique is that the error components of a linear combination of two non-stationary time series have the feature of stationarity. Engle and Granger defined the single equation cointegration model as follows:

$$y_t = \beta x_t + u_t \quad (6)$$

For the series to be cointegrated, two requirements must be met. First and foremost, both series must be difference stationary. Second, the residuals from the cointegration regression should be stationary at the level. The following linear equation is established to determine the long-run relationship between the series using the EG cointegration approach.

$$\Delta \hat{u}_t = \alpha_0 + \phi \hat{u}_{t-1} + \sum_{j=1}^p \alpha_j \Delta \hat{u}_{t-j} + e_t \quad (7)$$

The parameters in equation (7) are estimated by OLS, and the residuals generated from the model are tested using the ADF unit root test. The null hypothesis of the EG approach is as follows:

$$H_0: x_t \text{ and } y_t \text{ are not cointegrated (i. e. } \phi = 0)$$

As in the ADF test, the t-statistic of the ϕ coefficient is calculated, and the decision is made by comparing the ϕ coefficient with the critical values calculated by Engle-Granger.

3.5. RALS-EG Cointegration Analysis

Lee et al. (2015) propose the RALS-EG cointegration test, in which the RALS technique is utilized instead of OLS to increase the power of the EG test. As in the RALS-ADF unit root test, the EG test is extended to the RALS-based structure with the term \hat{w}_t and expressed as follow.

$$\Delta \hat{u}_t = \alpha_0 + \phi \hat{u}_{t-1} + \sum_{j=1}^p \alpha_j \Delta \hat{u}_{t-j} + \hat{w}_t' \gamma + v_t \quad (8)$$

The null hypothesis is identical to the null hypothesis of the standard EG test and is evaluated using the usual t-statistic. The correlation coefficient between RALS-EG and EG test statistics is calculated with the following equation:

$$t^* \rightarrow pt + \sqrt{1 - p^2}Z \quad (9)$$

In this equation, t^* and t denote the RALS-EG and EG test statistics, respectively, and Z defines a standard normally distributed random variable. p shows the long-run correlation between the residues obtained from equations (7) and (8), respectively. The calculated test statistics are compared to the critical values to determine the presence of a long-run relationship between the series.

3.6. Asymmetric Effect

Granger and Yoon (2002) stated that the cointegration relationship may vary when the positive and negative shocks of the series are considered. According to Hatemi-J (2012), besides the symmetric effect between variables, the asymmetric effect should be considered in the causality analysis. He extended the work of Granger and Yoon (2002) to examine asymmetric effects in causality analysis. Let $j \in (1,2)$ the random walk process of series y_j is defined as follows:

$$y_{jt} = y_{jt-1} + \varepsilon_{jt} = y_{j0} + \sum_{i=1}^t \varepsilon_{ji} \quad (10)$$

where y_{j0} and ε_{jt} represent the initial value of the series and disturbance term respectively, and $t = 1, 2, \dots, T$. $\varepsilon_{ji}^+ = \text{Max}(\varepsilon_{ji}, 0)$ and $\varepsilon_{ji}^- = \text{Min}(\varepsilon_{ji}, 0)$ shows positive and negative shocks of the variables, respectively. The sum of the positive and negative shocks of the disturbance term ε_{ji} is defined as:

$$\varepsilon_{ji} = \varepsilon_{ji}^+ + \varepsilon_{ji}^- \quad (11)$$

hence, equation (10) can be rewritten as:

$$y_{jt} = y_{jt-1} + \varepsilon_{jt} = y_{j,0} + \sum_{i=1}^t \varepsilon_{ji}^+ + \sum_{i=1}^t \varepsilon_{ji}^- \quad (12)$$

The positive and negative cumulative shocks of the y_{jt} variable is defined as $y_{jt}^+ = \sum_{i=1}^t \varepsilon_{ji}^+$ and $y_{jt}^- = \sum_{i=1}^t \varepsilon_{ji}^-$, respectively. The existence of an asymmetric causal relationship between oil price and economic growth will be examined by using the positive and negative shocks of the series.

4. EMPIRICAL FINDINGS

The link between oil prices and economic development continues to pique the curiosity of researchers. In this study, the cointegration and asymmetric causality relationship between economic growth and oil prices for Türkiye have been investigated. First, the stationarity of the series is examined using the ADF and RALS-ADF unit root tests. Then, the long-run relationship between the series is examined by EG and RALS-EG Cointegration methods. The results are presented in Table1 and Table 2.

Tablo 1: ADF Unit Root Test Results

Variables	Test Statistics
GDP	-1.628 (0.759) [0]
Δ GDP	-3.847 (0.029) [5] **
OP	-3.217 (0.105) [8]
Δ OP	-6.819 (0.000) [0] ***

Notes: *** and ** indicate significance at 1% and 5% level, respectively. Probability values are in parentheses optimal lag lengths are in square brackets. The appropriate lag length was determined by the general-to-specific t-significance method.

ADF unit root test results show that the GDP growth and oil price series are stationary at the first difference. The results of the RALS-ADF unit root test are similar to the ADF test results, and hence it can be concluded that both series are I (1). The positive and negative components of the

series are also stationary at the first difference. The results of the ADF unit root test for the positive and negative components of the series are reported in Table A1 in the appendix.

Table 2: RALS-ADF Unit Root Test Results

Variables	Test Statistics	Rho	Critical Values		
			%1	%5	%10
<i>GDP</i>	2.824	0.59	-3.24	-2.64	-2.32
ΔGDP	-4.972***	0.96	-3.39	-2.81	-2.50
<i>OP</i>	-1.996	0.98	-3.39	-2.81	-2.50
ΔOP	-2.687**	0.38	-3.14	-2.51	-2.17

Note: *** and ** indicate significance at 1% and 5% level, respectively. For critical values, see Hansen (1995). The appropriate lag length was determined by the general-to-specific t-significance method.

Table 3 shows the results of cointegration analysis of the series that are stationary at the first difference. The analysis using EG and RALS-EG methods shows that there is no long-term correlation between oil prices and economic growth. The cointegration results are in line with Yılancı (2017).

Table 3: EG and RALS-EG Cointegration Results

Variables	Test Statistics	Rho	k	Critical Values		
				%1	%5	%10
<i>EG</i>	-1.404 (0.798)	-	7	4.32	3.67	3.28
<i>RALS – EG</i>	-0.878	0.57	7	-3.67	-3.04	-2.73

Note: Probability values in parentheses and k is optimal lag lengths. The appropriate lag length was determined by the general-to-specific t-significance method.

The causal relationship between the series is explored both symmetrically and asymmetrically, and the findings are reported in Table 4. According to the results of the symmetric causality analysis reported in Table 4, while a causal relationship is obtained from oil prices to economic growth, there is no symmetrical causal effect from economic growth to oil prices. When standard symmetric causality is utilized, a unidirectional causality effect running from oil prices to GDP growth is observed for Türkiye.

Table 4: Symmetric and Asymmetric Causality Test Results (Dependent Variable: GDP growth)

H_0 Hypothesis	W Stat.	W Critical Values		
		%1	%5	%10
$OP \rightarrow GDP$	7.674***	7.530	4.065	2.827
$GDP \rightarrow OP$	0.673	7.481	4.190	2.959
$OP^+ \rightarrow GDP^+$	1.254	26.205	11.768	7.709
$OP^- \rightarrow GDP^-$	0.508	15.319	6.734	4.166
$OP^- \rightarrow GDP^+$	2.841	10.961	5.438	3.601
$OP^+ \rightarrow GDP^-$	6.941**	12.352	6.162	4.079
$GDP^+ \rightarrow OP^+$	0.484	30.027	13.567	8.867
$GDP^- \rightarrow OP^-$	0.508	10.812	5.252	3.462
$GDP^- \rightarrow OP^+$	2.522	11.968	5.113	3.446
$GDP^+ \rightarrow OP^-$	0.031	15.750	5.846	3.548

Notes: *** and ** indicate statistical significance at the 1% and 5% levels, respectively. H_0 represents the null hypothesis, which asserts that there is no causal relationship. OP^+ and OP^- represent the positive and negative components of oil price, and GDP^+ and GDP^- represent the positive and negative components of GDP growth series.

When asymmetric causation is considered, the results showed that increasing oil prices leads to a decrease in GDP growth in Türkiye. The asymmetric causality findings are consistent with Korhonen and Ledyeva (2010) and Jiménez-Rodríguez and Sánchez (2005). Thus, changes in oil prices affect the oil-dependent Turkish economy. However, only increases in oil prices impact the GDP growth of Türkiye. Oil price declines have no direct influence on Türkiye's GDP growth rate. As a result, it appears that the Turkish economy does not significantly respond to oil price decreases.

5. ROBUSTNESS CHECKS

The Granger and Yoon (2002) approach is used to examine the cointegration relationship between positive and negative shocks of GDP growth and oil price series. The findings are consistent with the EG and RALS-EG findings, and no cointegration relationship exists between the positive and negative components of GDP growth and the oil prices series. In addition, the EG cointegration relationship is examined by using the industrial production index (IPI) as a dependent variable. The findings provide evidence that there is no long-run relationship between the industrial production index and oil prices as in the GDP growth and oil price series.

We implement a hidden cointegration analysis developed by Granger and Yoon (2002) to examine the cointegration and causality relationship between the positive and negative components of the industrial production index and the oil price series. Additionally, we performed Hatemi-J's (2012) asymmetric causality analysis to investigate the same relationship. By using these two different analytical methods, we aimed to handle a comprehensive understanding of the relationship between oil prices and the industrial production index. Granger and Yoon (2002) hidden cointegration¹ results show that the cointegration relationship between positive shocks of the series are obtained only for the model with a constant term. When the trend is included in the model, no long-run cointegration relationship between positive and negative shocks of the series is obtained.

Table 5: Symmetric and Asymmetric Causality Test Results (Dependent Variable: IPI)

H_0 Hypothesis	W Stat.	W Critical Values		
		%1	%5	%10
$OP \rightarrow IPI$	8.727***	8.033	4.330	2.951
$IPI \rightarrow OP$	0.619	8.176	4.413	2.997
$OP^+ \rightarrow IPI^+$	0.982	12.797	5.491	3.412
$OP^- \rightarrow IPI^-$	0.328	15.452	6.898	4.273
$OP^- \rightarrow IPI^+$	3.554*	10.824	5.189	3.389
$OP^+ \rightarrow IPI^-$	5.400*	13.561	6.357	4.115
$IPI^+ \rightarrow OP^+$	1.793	11.423	5.375	3.492
$IPI^- \rightarrow OP^-$	0.397	11.202	5.382	3.446
$IPI^- \rightarrow OP^+$	2.810	12.673	5.211	3.426
$IPI^+ \rightarrow OP^-$	0.003	20.232	6.473	3.625

Notes: ***, ** and * denote significance level at 1% and 5% and 10%, respectively. H_0 is the null hypothesis, which states that there is no causality.

When the industrial production index is used as the dependent variable besides GDP Growth, similar causality results are obtained. For example, a causal relationship is obtained between the industrial production index and oil prices, and the direction of causality is from the positive shocks of oil prices to the negative shocks of the industrial production index series. This result supports the previous findings. Moreover, a causal relationship is obtained from the negative shocks of oil prices to the positive shocks of the industrial production index. The results of the symmetric causality analysis are also similar. While there is a causality relationship from oil prices to the industrial production index, no symmetric causality relationship from the industrial production index to oil prices is found.

6. CONCLUSION AND POLICY IMPLICATIONS

The long-term link between Türkiye's economic development and oil prices is examined in this study for the years 1987 to 2019. Additionally, an asymmetric causality test is employed to examine the causal relationship between oil prices and Türkiye's economic development. First, ADF and RALS-ADF are used to test the stationarity of the series. Since the series are integrated in the

¹ Table A2 in the appendix summarizes the findings.

first order, the long-run relationship is investigated by Engle-Granger and RALS-EG cointegration analysis proposed by Lee et al. (2015). The results of the two cointegration studies show that for the period of 1987 to 2019, there was no significant correlation between Türkiye's economic development and oil prices.

The economic theory states that, while productivity is constant, an increase in energy prices affects growth negatively. The results of the study provide evidence that there may have been an increase in productivity and technological progress in production factors in Türkiye. Despite the ongoing fluctuations in energy prices, there might be a variety of reasons why economic growth is not severely affected by these changes. Improvements in production techniques, increased efficiency in production factors, and the quality of financial institutions are important factors that may be alleviating the adverse effects of energy price increases. During the period covered in this study, the average schooling rate and the number of university graduates increased steadily in Türkiye. These advances lead to a rise in the country's human capital stock, which is required for economic growth. Furthermore, even with a low level of education, developments in information and communication technology have boosted labor productivity. Apart from these factors, the efficiency of the capital stock has increased in many sectors, and it has evolved to consume less energy per unit of production. Furthermore, the relatively low levels of oil prices after 2014 favored oil-dependent countries. It seems that the government's strategy of decreasing the tax burden on oil prices in order to avert price hikes and the downward trends in oil prices suppress a parallel or inverse relationship between oil prices and economic growth for the majority of the period. The series do not, therefore, attain long-term equilibrium, and oil price shocks associated with financial instability have an impact on the correlation between economic growth and oil prices.

According to the RBC theory, economic fluctuations result from crises. The results of the study support this theory. The results suggest that positive oil price shocks are essential factors in maintaining the economic growth of the oil-dependent Turkish economy. External positive oil shocks have crucial effects on GDP growth rates possibly through investment and consumption channels. Countries that are heavily dependent on oil, such as Türkiye, might mitigate these detrimental consequences by diversifying their energy sources.

References

- Ahmed, M., and Azam, M. (2016). Causal nexus between energy consumption and economic growth for high, middle and low income countries using frequency domain analysis. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 60, 653-678. <https://doi.org/10.1016/j.rser.2015.12.174>.
- Akinsola, M. O., and Odhiambo, N. M. (2020). Asymmetric effect of oil price on economic growth: Panel analysis of low-income oil-importing countries. *Energy Reports*, 6, 1057-1066. <https://doi.org/10.1016/j.egyr.2020.04.023>.
- Al-mulali, U. (2010). *The Impact of Oil Prices on the Exchange Rate and Economic Growth in Norway* [MPRA Paper]. University Library of Munich, Germany. <https://econpapers.repec.org/paper/pramprapa/24447.htm>.
- Awunyo-Vitor, D., Samanhyia, S., and Addo Bonney, E. (2018). Do oil prices influence economic growth in Ghana? An empirical analysis. *Cogent Economics and Finance*, 6(1), 1496551. <https://doi.org/10.1080/23322039.2018.1496551>.
- Benli, M., Altıntaş, H., and Kaplan, M. (2019). Petrol fiyatlarının iktisadi büyüme üzerindeki asimetric etkisi: Türkiye örneği. *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 266-279. <https://doi.org/10.33905/bseusbed.480869>.
- Chatziantoniou, I., Filis, G., Eeckels, B., and Apostolakis, A. (2013). Oil prices, tourism income and economic growth: A structural VAR approach for European Mediterranean countries. *Tourism Management*, 36, 331-341. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2012.10.012>

- Cuñado, J., and Pérez de Gracia, F. (2003). Do oil price shocks matter? Evidence for some European countries. *Energy Economics*, 25(2), 137-154.
- Çoban, M. N. (2020). Ekonomik kompleksite ve insani gelişmişlik ilişkisi: e7 ülkeleri için bir analiz. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(2), 467-479.
- Dickey, D. A., and Fuller, W. A. (1979). Distribution of the estimators for autoregressive time series with a unit root. *Journal of the American Statistical Association*, 74(366), 427-431. <https://doi.org/10.2307/2286348>.
- Dickey, D. A., and Fuller, W. A. (1981). Likelihood ratio statistics for autoregressive time series with a unit root. *Econometrica*, 49(4), 1057-1072. <https://doi.org/10.2307/1912517>.
- Engle, R. F., and Granger, C. W. J. (1987). Co-Integration and error correction: representation, estimation, and testing. *Econometrica*, 55(2), 251-276. <https://doi.org/10.2307/1913236>.
- Ftiti, Z., Guesmi, K., Teulon, F., and Chouachi, S. (2016). Relationship between crude oil prices and economic growth in selected OPEC countries. *Journal of Applied Business Research (JABR)*, 32(1), 11-22. <https://doi.org/10.19030/jabr.v32i1.9483>.
- Granger, C. W. J., and Yoon, G. (2002). *Hidden Cointegration* (SSRN Scholarly Paper ID 313831). Social Science Research Network. <https://doi.org/10.2139/ssrn.313831>.
- Hamilton, J. D. (1983). Oil and the macroeconomy since World War II. *Journal of Political Economy*, 91(2), 228-248.
- Hamilton, J. D. (2013). Oil prices, exhaustible resources and economic growth. in *Chapters* (p. 29-63). Edward Elgar Publishing. https://ideas.repec.org/h/elg/eechap/14429_1.html.
- Hanabusa, K. (2009). Causality relationship between the price of oil and economic growth in Japan. *Energy Policy*, 37(5), 1953-1957. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2009.02.007>.
- Han, A. (2022). E7 ülkelerinde yenilenebilir enerji tüketimi ve ekonomik büyüme ilişkisinin incelenmesi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 18 (3), 797-814. DOI: 10.17130/ijmeh.1015102.
- Hansen, B. E. (1995). Rethinking the univariate approach to unit root testing: using covariates to increase power. *Econometric Theory*, 11(5), 1148-1171. <https://doi.org/10.1017/S0266466600009993>.
- Hatemi-J, A. (2012). Asymmetric causality tests with an application. *Empirical Economics*, 43(1), 447-456. <https://doi.org/10.1007/s00181-011-0484-x>.
- Im, K. S., Lee, J., and Tieslau, M. A. (2014). More powerful unit root tests with non-normal errors. İçinde R. C. Sickles and W. C. Horrace (Ed.), *Festschrift in Honor of Peter Schmidt: Econometric Methods and Applications* (ss. 315-342). Springer. https://doi.org/10.1007/978-1-4899-8008-3_10.
- Im, K. S., and Schmidt, P. (2008). More efficient estimation under non-normality when higher moments do not depend on the regressors, using residual augmented least squares. *Journal of Econometrics*, 144(1), 219-233.
- Iwayemi, A., and Fowowe, B. (2011). Impact of oil price shocks on selected macroeconomic variables in Nigeria. *Energy Policy*, 39(2), 603-612. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2010.10.033>.
- Jarrett, U., Mohaddes, K., and Mohtadi, H. (2019). Oil price volatility, financial institutions and economic growth. *Energy Policy*, 126, 131-144. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2018.10.068>.
- Jiménez-Rodríguez, R., and Sánchez, M. (2005). Oil price shocks and real GDP growth: Empirical evidence for some OECD countries. *Applied Economics*, 37(2), 201-228. <https://doi.org/10.1080/0003684042000281561>.

- Kamaci, A., and Göktaş, S. (2020). Petrol fiyatları ile ekonomik büyüme ilişkisi: Türkiye örneği. *Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(22), 547-556. <https://doi.org/10.47129/bartiniibf.797897>.
- Kırca, M., Canbay, Ş., and Pirali, K. (2020). Is the relationship between oil-gas prices index and economic growth in Turkey permanent? *Resources Policy*, 69, 101838. <https://doi.org/10.1016/j.resourpol.2020.101838>.
- Korhonen, I., and Ledyaeva, S. (2010). Trade linkages and macroeconomic effects of the price of oil. *Energy Economics*, 32(4), 848-856. <https://doi.org/10.1016/j.eneco.2009.11.005>.
- Kurihara, Y. (2015). Oil prices and economic growth in developed countries. *International Journal of Business and Social Science*, 6(11), 40-46.
- Lardic, S., and Mignon, V. (2006). The impact of oil prices on GDP in European countries: An empirical investigation based on asymmetric cointegration. *Energy Policy*, 34(18), 3910-3915. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2005.09.019>.
- Lardic, S., and Mignon, V. (2008). Oil prices and economic activity: An asymmetric cointegration approach. *Energy Economics*, 30(3), 847-855. <https://doi.org/10.1016/j.eneco.2006.10.010>.
- Lee, H., Lee, J., and Im, K. (2015). More powerful cointegration tests with non-normal errors. *Studies in Nonlinear Dynamics and Econometrics*, 19(4), 397-413. <https://doi.org/10.1515/snde-2013-0060>.
- MacKinnon, J. (2010). *Critical Values For Cointegration Tests* (Working Paper Sy 1227). Economics Department, Queen's University. <https://econpapers.repec.org/paper/qedwpaper/1227.htm>.
- Mankiw, N. G., Romer, D., and Weil, D. N. (1992). A contribution to the empirics of economic Growth. *The Quarterly Journal of Economics*, 107(2), 407-437. <https://doi.org/10.2307/2118477>.
- Mork, K. A., Olsen, O., and Mysen, H. T. (1994). Macroeconomic responses to oil price increases and decreases in seven OECD countries. *The Energy Journal*, Volume15(Number 4), 19-36.
- Nusair, S. A. (2016). The effects of oil price shocks on the economies of the Gulf Co-operation Council countries: Nonlinear analysis. *Energy Policy*, 91, 256-267. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2016.01.013>.
- Ozturk, M. (2020). Küreselleşme sürecinde ekonomik büyümenin işsizlik türleri üzerindeki etkisi. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(1), 45-68.
- Öksüzler, O., and İpek, E. (2011). Dünya petrol fiyatlarındaki değişimin büyüme ve enflasyon üzerindeki etkisi: Türkiye örneği. <http://dspace.balikesir.edu.tr/xmlui/handle/20.500.12462/4699>.
- Özsağır, A., Erkan, B., Mehmet, Ş., and Kara, O. (2011). Ham petrol fiyatlarındaki volatilitenin gayri safi yurtiçi hasıla büyümesi üzerindeki etkileri: Türkiye örneği. *Celal Bayar Üniversitesi İ.İ.B.F Yönetim ve Ekonomi Dergisi*.
- Rasche, R. H., and Tatom, J. A. (1977). Energy resources and potential GNP. *Review*, 59(Jun), 10-24.
- Sarwar, S., Chen, W., and Waheed, R. (2017). Electricity consumption, oil price and economic growth: Global perspective. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 76, 9-18. <https://doi.org/10.1016/j.rser.2017.03.063>.
- Stern, D. I. (2010). *The Role of Energy in Economic Growth* (Sy 0310; CCEP Working Papers). Centre for Climate Economics and Policy, Crawford School of Public Policy, The Australian National University. <https://ideas.repec.org/p/een/ccepwp/0310.html>.

- Timilsina, G. R. (2015). Oil prices and the global economy: A general equilibrium analysis. *Energy Economics*, 49, 669-675. <https://doi.org/10.1016/j.eneco.2015.03.005>.
- Van Eyden, R., Difeto, M., Gupta, R., and Wohar, M. E. (2019). Oil price volatility and economic growth: Evidence from advanced economies using more than a century's data. *Applied Energy*, 233-234, 612-621. <https://doi.org/10.1016/j.apenergy.2018.10.049>.
- Yardimcioğlu, F., and Gülmez, A. (2013). OPEC Ülkelerinde Hollanda Hastalığı: Petrol Fiyatları ve Ekonomik Büyüme İlişkisinin Ekonometrik Bir Analizi. *Sosyoekonomi*, 19(19). <https://doi.org/10.17233/se.64269>.
- Yılcı, V. (2017). Petrol fiyatları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin incelenmesi: Fourier yaklaşımı. *Ekonometri ve İstatistik Dergisi*, 27, 51-57.
- Yılmaz, F. (2022). Ekonomik büyüme ve dış ticaret bağıntısı: Türkiye örneği. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(1), 21-32.
- Zulfigarov, F., and Neuenkirch, M. (2020). The impact of oil price changes on selected macroeconomic indicators in Azerbaijan. *Economic Systems*, 44(4), 100814. <https://doi.org/10.1016/j.ecosys.2020.100814>.

APPENDIX

Table A1 shows the ADF unit root test results for the positive and negative components of the industrial production index (IPI), GDP growth, and oil prices (OP) series. According to the results, all components of the variables are found stationary at first difference, except positive oil price shocks. Due to the multiple breaks in OP^+ series ADF unit root test did not produce the results. However, when using unit root test that allow multiple breaks, OP^+ series also found stationary at first difference.

Table A1: ADF Unit Root Test Results

Variables	Test Statistics
IPI	-1.312 (0.867) [0]
ΔIPI	-4.729 (0.003) [0]***
GDP^-	-1.975 (0.592) [0]
ΔGDP^-	-6.317 (0.000) [0]***
GDP^+	-2.041 (0.557) [0]
ΔGDP^+	-4.749 (0.003) [0]***
OP^-	-1.573 (0.781)[0]
ΔOP^-	-4.970 (0.002) [4]***
OP^+	-1.673 (0.739) [0]
ΔOP^+	n/a
IPI^-	-2.729 (0.232) [0]
ΔIPI^-	-5.739 (0.000) [0]***
IPI^+	-1.482 (0.814) [0]
ΔIPI^+	-4.258 (0.011) [0]**

Note: *** and ** indicate significance at 1% and 5% level, respectively. Values in parentheses are probability values, appropriate delay lengths.

Table A2: Granger and Yoon (2002) Hidden Cointegration Test Results

Dependent Variables	Independent Variables	Without Trend		With Trend	
		Test Statistics	Decision	Test Statistics	Decision
GDP^-	OP^-	-1.646 (0.704)	No cointegration	-3.736 (0.101)	No cointegration
GDP^+	OP^+	-3.085 (0.120)	No cointegration	-2.480 (0.561)	No cointegration
IPI^-	OP^-	-2.016 (0.527)	No cointegration	-2.795 (0.405)	No cointegration
IPI^+	OP^+	-3.664 (0.040)**	Cointegration	-2.057 (0.764)	No cointegration

Note: Probability values in parentheses.

Ethics Statement: The authors declare that ethical rules are followed in all preparation processes of this study. In case of detection of a contrary situation, BİİBFAD Journal does not have any responsibility and all responsibility belongs to the authors of the study.

Author Contributions: Abdulmecit YILDIIRM and Gökhan KONAT contributed to the determination of the subject, literature, data analysis and reporting sections. Abdulmecit YILDIIRM and Gökhan KONAT contributed to the literature and collection of data. 1st author's contribution rate is approximately 50%, 2nd author's contribution rate is 50%.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest between the authors.

Acknowledgement: We would like to thank the Editorial Board of BİİBFAD Journal for their intense interest and efforts and the anonymous referees for their contribution that improve the quality of the paper.

Bingöl Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi
Bingol University
Journal of Economics and Administrative Sciences
Cilt/Volume: 7, Sayı/Issue: 2
Yıl/Year: 2023, s. 119-137
DOI: 10.33399/biibfad.1356271
ISSN: 2651-3234/E-ISSN: 2651-3307
Bingöl/Türkiye

Makale Bilgisi /Article Info
Geliş/Received: 06/09/2023 Kabul/ Accepted: 06/11/2023

1945'ten Günümüze Almanya'nın Göç ve İşgücü Piyasasına Entegrasyon Politikalarının Tarihsel Dönüşümü*

Historical Transformation of Germany's Immigration and Labor Market Integration Policies from 1945 to the Present

Nurdan BOZKURT ÇAKIR**
Çiğdem NAS***

Öz

Almanya, gelişmiş ekonomisi ve son yıllarda özellikle vasıflı işgücünü teşvik etmek amacıyla gerçekleştirdiği mevzuat düzenlemeleriyle, düzenli ve düzensiz göçmenler için cazip bir hedef ülke haline gelmiştir. Göçmenlerin önemli bir kısmının işgücüne katılacağı gerçeğinden hareketle, Almanya'nın göç politikalarının göçmenlerin işgücü piyasası entegrasyonuna nasıl etki edeceği önem taşımaktadır. Son yıllarda en çarpıcı göç akışının gerçekleştiği 2015 yılında, Suriye'deki savaştan kaçan ve diğer bölgelerden gelen yüzbinlerce göçmenin Almanya'ya girişleriyle birlikte, Almanya Avrupa'da en fazla mülteciye ev sahipliği yapan ülke haline gelmiştir. Makalede Almanya'nın 1945'ten günümüze sürdürdüğü göç politikaları ve işgücü piyasasına entegrasyon politikaları incelenmektedir. Çalışmada literatürdeki birincil ve ikincil kaynaklardan yararlanılmış, gerçekleşen politika süreçleri tarihsel sırayla ele alınmıştır. Almanya, göç ülkesi olduğuna kabul etmeye başladığı 2000'lerden itibaren çeşitli düzenlemeler ile ülkeye özellikle vasıflı işgücü göçünü teşvik etmektedir. Öte yandan son yıllarda 2015'teki sığınma politikalarına geri dönüş olmayacağı, sığınmacı göçünün azaltılmaya çalışıldığı görülmektedir. Böylece Almanya, 2015 sonrasında, nitelikli işgücü göçüne ve var olan göçmen işgücünün piyasaya entegrasyonuna öncelik verdiği, diğer gruplara ise kısıtlayıcı politikalar uyguladığı bir göç politikasına geçiş yapmıştır.

Anahtar Kelimeler: Almanya göç politikaları, Almanya'da göçmenlerin işgücü piyasası entegrasyonu, uluslararası göç

JEL Kodları: O15; F22; J61; R23

Abstract

Germany has become an attractive destination country for regular and irregular immigrants, with its developed economy and legislative changes in recent years to encourage skilled labor. Based on the fact that a significant proportion of immigrants will participate in the labor force, it is important how Germany's immigration policies will affect the integration of immigrants into the labor market. The most dramatic recent influx into the country was in 2015, when

* Bu çalışma, "Suriyeli Göçmenlerin Emek Piyasasına Entegrasyonuna Yönelik Politikalar: Türkiye-Almanya Karşılaştırması" isimli doktora tezinden türetilmiştir.

** Doktora Öğrencisi, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, nurdann.bozkurt@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1854-4597>

*** Doç. Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, cnas@ikv.org.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6846-2728>

hundreds of thousands of immigrants from other regions who had fled the war in Syria entered the country. Thereby, Germany has become the country hosting the most refugees in Europe. In the article, Germany's immigration and labor market integration policies from 1945 to the present are discussed. In this study, primary and secondary sources in the literature are utilized and the policy processes that took place are discussed in historical order. Since the 2000s, as Germany embraced its status as a country of immigration, it has been encouraging the immigration of especially skilled labor to the country with various regulations. On the other hand, in recent years, it has been observed that there will be no return to the asylum policies of 2015, efforts are being made to reduce refugee migration. Thus, after 2015, Germany transitioned to an immigration policy that prioritizes skilled labor migration and the integration of the existing migrant labor force into the market, while applying restrictive policies to other groups.

Keywords: German immigration policies, labor market integration of immigrants in Germany, international migration

JEL Codes: O15; F22; J61; R23

1. GİRİŞ

OECD'nin 2023 Uluslararası Göç Görünümü Raporu (International Migration Outlook 2023)'na göre, Almanya, OECD ülkeleri içinde ABD'den sonra kalıcı tipte en çok göç edilen ikinci ülkedir. Rapora göre Almanya'ya kalıcı göç 2022'de 2021'e kıyasla yüzde 20,6 oranında artış göstermiştir (OECD, 2023). Almanya'nın bu kadar popüler bir hedef ülke olmasında göç tarihinin payı büyüktür. Kavramsal olarak göç, Uluslararası Göç Örgütü'ne (IOM) göre, "Uluslararası bir sınırı geçerek veya bir devlet içerisinde yer değiştirmek"tir (IOM, 2019: 22). Yaşadığımız çağ, savaşlar, çatışmalar, iklimsel, ekonomik, siyasi nedenler gibi birçok sebep nedeniyle sürekli ülke içinde ve ülke dışına göç hareketlerine sahne olmaktadır. Uluslararası göçün nedenlerine bakıldığında ise göçün birincil amacı, genel olarak daha iyi koşullarda yaşamaktır.

Uluslararası Göç Örgütü'nün (IOM) 2022'de yayımladığı rapora göre dünyada hesaplanan toplam göçmen sayısı yaklaşık 281 milyondur. Bu sayı, dünya nüfusunun yaklaşık olarak yüzde 3,6'sına tekabül etmektedir (IOM, 2022: 4). Ancak, kişinin kendisi ve/veya birlikte olduğu kişiler yaşamlarını sürdürebilmek için aynı zamanda emek gücü olarak piyasada yer almak zorundadırlar. Yazında göçmenler, göç sebeplerine odaklanılarak, sığınmacı, mülteci ya da ekonomik göçmen vb. isimlerle tasnif edilmektedirler. Başlangıçta göçün sebebi ekonomik nedenler olmasa dahi nihai durumda göçmenlerin çoğu emek piyasasında yer almakta ve kısacası göçmen, bir şekilde ekonomik göçmene dönüşmektedir (Akalin, 2012: 89-90). Bu çalışmada, göç politikaları ve işgücü piyasasına entegrasyon politikaları birlikte analiz edilmiştir. Bunun sebebi yukarıda açıklandığı gibi göçmenlerin göç ettikleri yerde yaşamlarını sürdürebilmeleri için işgücü piyasasında yer almak zorunda olmalarıdır. İşgücü piyasasına entegrasyon politikaları, göçmenlerin gittikleri ülkedeki ekonomik ve sosyal durumlarını önemli ölçüde etkilemektedir.

Almanya'nın göç politikaları incelendiğinde, 1950'lerin ortasından başlayarak 1970'lere kadarki dönem, misafir işçi alımları dönemidir. Bu dönemde Almanya politikalarını göçmenlerin geçiciliği üzerine kurmuş, entegrasyon politikaları dışlanmıştır. 1970'lerde çıkan Petrol Krizi ve ardından gelen ekonomik bunalım sonucunda misafir işçi alımları durdurulmuş, hatta göçmenlerin geri dönüşünü özendirmeye yönelik politikalar ve buna ilişkin hukuki düzenlemeler gerçekleştirilmiştir. 1980'ler ve 1990'lar ise Sosyalist sistemin çöküşü ve bu devletlerden ülkeye göç ve artan milliyetçilik ile ortaya çıkan sivil savaşlarda mağdur olan nüfusun Almanya'ya göçü ile geçmiştir. Bu göç dalgalarıyla diğer yandan Almanya içinde artan göçmen nefreti ve buna ilişkin suçlar artış göstermiştir. Aldığı göçlere rağmen, Almanya bu yıllarda hükümet tarafından bir göç ülkesi olarak görülmemiştir.

2000'ler Almanya göç politikalarında yeni bir dönemdir, "destek ve beklenti" adlı bir politikaya geçilmiş, ilk kez bir göç ülkesi olduğu kabul edilmiş ve göçmen haklarına yönelik önemli hukuki düzenlemeler yapılmıştır (Topçu, 2017: 80). Suriye Savaşı sonrasında Avrupa'ya doğru olan sığınmacı göçüne karşılık 2015 yılında başlayan açık kapı politikası ise, ülkeye toplu göçmen girişine yol açmış, Almanya bürokrasisi süreci yönetmekte zorlansa da 2016 yılında çıkarılan yasayla göçmenlerin entegrasyonu birincil amaç olmuş ve özellikle işgücü piyasasına entegrasyon hızlandırılmaya çalışılmıştır. 2000 öncesinde ya da Suriye iç savaşı sonrasında Almanya'ya göç eden göçmenlerin önemli bir kısmı işgücü piyasasına katılmıştır (Brücker,

Kosyakova, ve Schuß, 2020: 8). Ülke 1990'lardan sonra göçmenlerin işgücü piyasası entegrasyonuna yönelik daha sıkı önlemler almış, yalnızca gönüllü göçmenlerin değil, sığınmacıların da çalışma yasalarının sürelerinin kısaltılması gibi uygulamalar ile işgücüne piyasasına geçişini kolaylaştırmayı amaçlamıştır.

Bu çalışmada, Almanya'nın 1945 sonrası göç ve işgücü piyasasına entegrasyon politikaları hakkında geçirdiği tarihsel dönüşüme bakarak bir değerlendirme yapılması amaçlanmıştır. Bu politikaların günümüze kadarki değişiminin irdelenerek bu alandaki ihtiyacı karşılamak üzere literatüre katkı sağlaması hedeflenmiştir. Bu nedenle Almanya'nın geçmişten günümüze uluslararası göç politikası bulgularına ulaşabilmek amacıyla literatürdeki birincil ve ikincil kaynaklardan yararlanılmış, metin analizleri ile politikaların geçirdiği dönüşüm incelenmiştir.

2. 1945 SONRASI ALMANYA'NIN GÖÇ VE İŞGÜCÜ PİYASASINA ENTEGRASYON POLİTİKALARI

Castles, Haas ve Miller, (2014: 100) küreselleşmenin ve özellikle 2. Dünya Savaşı'ndan sonra gerçekleşen hızlı ekonomik büyümenin başlamasıyla birlikte dünyayı şaşırtan, yeni bir 'göç çağı' yaşandığını belirtmektedir. 21. Yüzyılın göç çağı olarak anılmasında en büyük rolü oynayan aktörler şüphesiz Avrupa ülkeleridir. Bu ülkelerin, ikamet ettikleri ülkenin dışında doğmuş olan sakinlerinin sayısında son 40 yıl içerisinde keskin artışlar yaşanmıştır (Penninx, 2010: 21). Almanya da, hem kıtadaki hem de son yıllarda dünyadaki en önde gelen göç ülkelerinden biri haline gelmiştir. Federal İstatistik bürosunun (Destatis) paylaştığı verilere göre, 2022'de Alman nüfusunun yaklaşık olarak 20,2 milyonu yani nüfusun yüzde 24,3'ü göç geçmişine sahip olmuştur. Yani mevcut durumda Almanya'da yaklaşık her dört kişiden biri göçmen kökenlidir (Destatis, 2023). Almanya'da, göçmen entegrasyonunun önemi de yıllar geçtikçe daha iyi anlaşılan bir konu olmuştur.

Almanya, İkinci Dünya Savaşı sonrasında dış politikasını askeri unsurlardan arındırarak sivilleşmesi ve istikrarlı ekonomik gelişmesi ile birlikte, Avrupa ekonomisi içerisinde ekonomik ve politik anlamda öncü bir ülke haline gelmiştir. Göç politikaları bağlamında ise son yıllarda kendi uluslararası göç mevzuatını, AB göç politikalarına uygun bir hukuki zemine oturtmuştur. Aydın'a göre (2017: 544) "Almanya, bu tutumu ile AB'yi etkileyen bir konuma erişmiştir".

2.1. İkinci Dünya Savaşı Sonrası Dönemde Yabancı İşçi Alımları

1945'te savaşın sona ermesiyle birlikte, Almanya ve Orta Avrupa bölgesinin belki de daha önce hiç şahit olmadığı bir hareketliliğe sahne olmuştur. ABD, Birleşik Krallık ve Fransa'nın Batı Almanya'nın 1955'te tam bağımsızlığını tanınmasıyla birlikte bu hareketlilik daha da artmıştır (Fulbrook, 2019: 205). Almanya'nın, İkinci Dünya Savaşı sonrası döneme kadar göç politikası olduğundan bahsetmek pek mümkün değildir. Almanya savaşta neden olduğu maddi ve manevi büyük yıkımın da etkisiyle, savaş sonrasında uluslararası özür mahiyeti taşıyabilecek bir eylemde bulunmuş; 1951 Cenevre Sözleşmesi'nden bile önce savaş mağduru olan kişilere Almanya'ya sığınma hakkı tanımıştır (Topçu, 2017: 75). 1949 Anayasası'nda ve hala günümüzün Federal Almanya Cumhuriyeti Anayasası'nda (Grundgesetz - Basic Law) bulunan 16. Maddenin a bendinin 1. fıkrasına göre: "Siyasi nedenlerle kovuşturulanlar, sığınma hakkında sahiptir" (Federal Almanya Cumhuriyeti Anayasası, 2012: 21).

1955-1964 arasında, Batı Almanya gücünü yeniden kazanmasıyla, Batı Avrupa göç rejimine önderlik edecek konuma gelmiş ve kendi önceliklerine uyan bir rejim ortaya koymuştur. Almanya'nın kaynakları muazzam biçimde artmış, işgücü kıtlığı oluşmuştur. Almanya bu rejim ile sömürge nüfuslarını hariç tutarak, ev sahibi ülkelerdeki artan işgücü talebini göç ile karşılamıştır. Batı Avrupa işgücü ihtiyacını sömürge ülkelerinden gelen nüfus ile karşılarken, Batı Almanya anlaşma yaptığı ülkelerden gelen misafir işçi göçü ile karşılamıştır. 1950'de Batı Almanya'nın işsizlik oranı aktif nüfusun yüzde 11'i iken, 1954'te yüzde 7'ye ve 1955'te yüzde 5'e düşmüştür. Almanya'nın Batı sınırlarında bu rakamlar daha da düşerek neredeyse tam istihdama yaklaşmıştır. Savaş nedeniyle doğum oranlarındaki düşüş ve askerlik hizmetinin tekrar başlatılması gibi sebepler nedeniyle yakın zamanda işgücü arzında bir artış beklentisi de düşüktür. Savaş sonrası oluşan bu

süreç sonucunda, Batı Almanya Ekonomi Bakanı Ludwig Erhard, işgücü kıtlığının, Batı Almanya ekonomik genişlemesini yavaşlatacağı gerekçesiyle dışarıdan göçü savunmuş, 20 Aralık 1955'te İtalya ile bir 'ikili işe alım anlaşması' (Anwerbeabkommen) imzalanmıştır. Göçmenlere giriş vizesi, oturma izni ve çalışma izni vermiştir ancak bu izinler yalnızca bir yıl için ve tek bir işveren için geçerli olmuştur (Comte, 2018: 42-44).

İtalya'dan sonra 1960'ta İspanya ve Yunanistan, 1968'de Yugoslavya ile ikili sözleşmeler yapılmıştır (Elrick, 2007: 2). 1961 yılında Türkiye, 1963'te Fas, 1964'te Portekiz ile ikili işgücü alım anlaşması gerçekleştirilmiştir (Aydın, 2016: 3). 1968'e gelindiğinde Batı Almanya'da yaşayan 1,9 milyon göçmenden 1 milyonu istihdam edilerek işgücü piyasasında yer almıştır. İşçi sözleşmelerinin iptal edildiği (Anwerbestopp) 1973 yılına kadar geçen beş yıllık sürede göçmen işçilerin sayısı en yüksek seviyesi olan 2,6 milyona ulaşmıştır. En yüksek grup olan Türkiye'den gelenlerin sayısı 605 bin olarak gerçekleşmiştir. Yine aynı beş yıllık sürede yabancıların sayısı katlanarak iki kattan fazla artmış ve 4 milyona ulaşmıştır. Aşağıda 1973 yılına gelindiğinde Almanya'daki göçmen işçilerin geldikleri ülkelere göre dağılımı tablo halinde verilmiştir (Elrick, 2007: 2)

Tablo 1: Misafir İşçi Alım Anlaşmalarının İptal Edildiği 1973 Yılında Almanya'daki Göçmen İşçilerin Sayıları ve Geldikleri Ülkelere Göre Dağılımı

Göçmenlerin Geldiği Ülkeler	Göçmen Sayısı
Türkiye	605,000
Yugoslavya	535,000
İtalya	450,000
Yunanistan	250,000
İspanya	190,000
Diğer	570,000
Toplam	2,600,000

Not: (Elrick, 2007: 2) (Tablo yazarlar tarafından oluşturulmuştur)

1950'lerin başlarından ilk sistemli Yabancılar Yasası'nın (Ausländergesetz, 1965) çıktığı 1965'e kadarki süredeki geçen yasal düzenlemeler, bireysel hakların genişletilmesi yönünde olmamıştır. Yasayla kısıtlı olan çalışma ve oturma izinleri uzatılmış ancak idari ve siyasi düzeyde devletin devamlılığının sağlanması ve ekonomik aktörlerinin çıkarları öncelenerek, yabancıların çıkarlarının ikinci düzeyde kalması nedeniyle, entegrasyon gibi göçün daha sosyal yönleri tartışılmamıştır. 1965'teki yasaya kadar geçerliliğini sürdürmüş olan 1938 tarihli Yabancı Polisi Kararnamesi'ndeki, yabancıların "kendilerine gösterilen misafirperverliği kanıtlamak zorunda olması" ibaresi yeni yasada kaldırılmış ve "Federal Almanya Cumhuriyeti'nin çıkarlarına" dönüştürülmüştür. Aile birleşimi hakkı ise gayet bürokratik bir şekilde Federal Almanya Cumhuriyeti Anayasası (Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland) korumasında yer alan; rotasyon politikasında ısrar edilerek entegrasyonu güçleştiren bir unsur olarak kalmıştır. 1960'ların ekonomik olarak işlevselleşmiş göç politikası için anahtar kelime rotasyon ilkesi olmuştur. Bu ilkeye göre, işçiler işgücü piyasasının ihtiyacına göre çalıştırılmakta ve geri gönderilmektedir (Okyayuz, 2012: 232-234).

İşçilerin adeta bir robotmuşçasına işlerini yapması ve işleri bitince de ülkelerine dönmesi beklentisi gerçekçilikten uzak bir varsayım olarak kalmıştır. Bu duruma ilişkin en bilinen ifade, Max Frisch'in "İşgücü çağırıldı fakat insanlar geldi" sözüdür (Çalışır ve Akşen, 2021: 19). Politika yapımcıları ve halk, yabancı işçilerin kalıcı olması durumunu öngörememiş, işçilerin kısıtlı kalışlarından bir süre sonra evlerine dönmelerini beklemişlerdir. Sözde 'rotasyon modeli' de, sisteme sürekli yeni işçilere eğitim vermek zorunda kaldıkları gerekçesiyle işverenlerin tepkisine yol açmıştır. Buna karşılık, oturma izinlerinin yenilenmesi 1971 yılında kolaylaştırılmış, misafir işçilerin ikamet statüsü güçlendirilmiş ve çoğu işçi ailelerini yanlarına getirebilme imkânına kavuşmuştur. Mayıs 1972'ye kadar, tüm misafir işçilerin yüzde 40'ı yani yaklaşık 900 bin kişi - buna Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) üyesi 400 bin İtalyan da dahildir-, bu genişletilmiş yasal statüden faydalanmıştır (Elrick, 2007: 2). 1972'ye gelindiğinde Batı Almanya'daki yabancı işçi sayısı 2,35

milyon olarak hesaplanmıştır, bu da çalışabilen nüfusun yüzde 10,8'ine tekabül etmiştir (Comte, 2018: 76).

2.2. Petrol Krizi ve İşçi Alımlarının Durdurulması

1973 Petrol Krizi, Almanya'nın göç politikalarında bir paradigma değişikliğine neden olmuştur. İlk misafir işçi alımının yapıldığı 1955 yılından sonra göçmen işgücüne yıllar içerisinde düzenli bir talep gerçekleşmiştir. Ancak Petrol Krizi ile birlikte Batı Avrupa ülkeleri, yaşanan ani ekonomik şok karşısında önlemler almaya başlamıştır. 1973 yılında Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) üyesi olmayan ülkelere işçi alımının durdurulması (Anwerbestopp) uygulamasına geçen Batı Almanya da, "misafir işçi dönemini" sonlandırmıştır (OECD, 2013: 62).

Batı Almanya'da devlet, bu kez misafir işçilerin sayılarını azaltmaya niyetlenmiştir. Almanya'nın göç politikasının yeni paradigmasının temel unsuru olarak, geri dönmeyi özendirici resmi politikaya geçiş yapılmıştır (Borkert & Bosswick, 2007: 5). Ancak, misafir işçiler var olan statülerini korumak, hatta ailelerini de ülkeye getirterek Almanya'da kalıcı olmak istemişlerdir. Batı Almanya devleti ülkenin terk edilmesi yönünde teşvik politikaları uygulamış, misafir işçileri geri dönmelerine teşvik etmeye çalışmıştır. İşçilerin yalnızca küçük bir kısmı ülkeden ayrılmaya karar vermiştir (Boyer and Pardini, 2013: 4).

Yeni işçilerin gelişinin yasaklandığı dönemde, Batı Almanya'da yaklaşık 4 milyon yabancı kökenli kişi yaşamaktaydı. İlerleyen yıllarda bu sayı aile birleşimleri nedeniyle artmaya devam etmiştir. 1970'lerin sonuna kadar, Batı Almanya'ya göç az miktarda gerçekleşmiş ve genellikle sığınmacılardan oluşmuştur (Schneider, 2012: 26). 1973'ten sonra göç için kısıtlı sayıda yasal yol kalmıştır; AET üyesi ülkelere, diğer yüksek gelirli ülkelere gelen veya önemli bir işgücü göçü beklenmeyen seçilmiş diğer ülkelere az sayıda göçmen Batı Almanya'da çalışma fırsatı bulabilmiştir (OECD, 2013: 62).

1978 yılında, artık göçmenlerin kalıcılığının yavaş yavaş kabul edililmeye başlanması ile birlikte, Federal Anayasa Mahkemesi, ikametgâh ve sürekli çalışmanın kanıtlanması, temiz bir adli sicil ve temel Almanca bilgisi şartlarını sağlayanlar için temelde oturma hakkı güvence altına alınmıştır. Buna göre göçmenler, beş yıl süreli ikametden sonra süresiz ikamet talep etme hakkı ve sekiz yıldan sonra da sınır dışı edilmeye karşı neredeyse tam koruma sağlayan tam oturma hakkını talep edebilmişlerdir (Hoffman, 1999: 363).

2.3. 1980'ler ve Farklılaşan Göç Akışları

1980'li yılları hem Avrupa hem de Almanya yeni sığınmacı hareketleri ile geçirmiştir. Dünyadaki çatışma ortamının artması sonucu ortaya çıkan yeni yerinden edilmiş, savaş mağduru nüfus, yaşayacak yerler arayışıyla başta Avrupa ülkeleri olmak üzere çeşitli ülkelere göç etmişlerdir. Afganistan, İran, Somali ve Irak'tan kaçanlar, Türkiye ve farklı ülkeler üzerinden Avrupa'ya geçmişlerdir. Almanya'da ise yabancıların entegrasyonunun daha sesli bir şekilde tartışıldığı o dönemde, gelen göç dalgaları ile birlikte yine kısıtlayıcı tedbirler devreye girmiştir. 1974-1982 arasında Helmut Schmidt başkanlığındaki Sosyal Demokrat Parti (SPD) ve Hür Demokrat Parti (FDP) koalisyonu yönetiminden, 1982'den 1998'e kadar sürecek olan Helmut Kohl başbakanlığındaki Hristiyan Demokrat Parti/ Hristiyan Sosyal Birliği (CDU/CSU) ile FDP koalisyonu dönemine geçilmiştir. 1980'ler, göç ülkesi Almanya'nın bir yandan göç aldığı ancak göç ülkesi olma durumunu reddettiği çelişkili bir durumda geçmiştir (Topçu, 2017: 77-78). 1983'te ise geri dönüş isteğinde olan göçmenlere yönelik olduğu belirtilen ve maddi yardım desteği içeren bir 'Geri Dönüş Yardım Yasası' çıkarılmıştır. Burada amaç, CDU genel başkan yardımcısı Alfred Dregger'in meclis kürsüsünde bahsettiği üzere, başta Türkiye kökenli göçmenlerin sayısını azaltmaktır (Çalışır ve Akşen, 2021: 25).

1982'de iktidara gelen muhafazakâr liberal koalisyon, 1965 Yabancılar Kanunu'nda değişiklik yapmış, böylece 1990'a kadar yabancı işçilerin yarısını evlerine göndermeyi hedeflemiştir. Komisyon raporunda, ülkeyi terk eden yabancılar için işsizlik ödeneği verilmesi gibi genişletilmiş teşvikler yer almış ve aile birleşimine yönelik ciddi kısıtlamalar getirilmiştir. İlk gelenlerin

çocuklarının aileleriyle kalmalarına 6-16 yaş arasında izin verilmiştir; bu çocukların oturum izni alması zorunludur. Oturma izni olmaksızın kalındığı tespit edilirse ülkelerine geri gönderilecektir. Ayrıca ikinci jenerasyon ve sonrası için Almanya'ya gelebilmek oldukça zorlaşmıştır. 29 Kasım 1983'te Federal hükümetin hazırladığı bir diğer yasa ise yine göçmen işçileri evlerine göndermeyi hedeflemiştir: Yabancı İşçilerin Evlerine Dönmesini Destekleyen Yasa. Yugoslavya, Portekiz, İspanya, Türkiye, Tunus, Fas ve Kore'den gelmiş olan işçiler, eğer isterlerse bir 'dönüş desteği' alabileceklerdir. Buna göre, işçilere 10,500 DM (Alman Markı) karşılığında ve ortalama yedi aylık da işsizlik periyodu geçirileceği öngörüsü ile bu süre boyunca aylık 1500 DM verilecektir (Kühne, 2000: 46-47).

1983'te ilan edilen bu seçici yerinden etme politikasının açıklanan resmi argümanı ise, ana vatanlarına dönen işçilerin Almanya'da kaldıkları süre boyunca edindikleri vasıf ve tecrübelerden kaynak ülkelerin faydalanacağı olmuştur ancak kaynak ülkelerdeki yetersiz çalışma ve yaşama koşulları ile Alman hükümetinin açıkladığı aile birleşimi politikası sonucunda, beklenildiği kadar büyük ölçekli dönüşler gerçekleşmemiştir. Bunun aksine göçmenlerin kalma eğilimleri söz konusu zamanda daha çok artmıştır (Blotevogel, Müller-ter Jung and Wood, 1993: 88).

2.4. 1990'lar ve Göçü Kısıtlayıcı Politikalar

Doğu Bloğu ülkelerinde 1988'de başlayan eylemler ve gerçekleşen bir dizi devrimin en çarpıcı gelişmesi şüphesiz 1989'un Kasım ayında Berlin Duvarı'nın yıkılışı ve ardından 1990 yılında Almanya'nın yeniden birleşmesi olmuştur (Fulbrook, 2019: 248). Doğu Bloğu'nun yıkılmasının ardından yaşanan göçler başta Almanya'yı ve dolayısıyla Avrupa ülkelerini yeni göç politikaları oluşturmaya itmiştir. 1992 yılı en fazla göç akışına tanık edilen yıldır; Portekiz, İspanya, İtalya'ya göç artmış, en çok sayıda sığınma başvurusu ise Almanya'ya gerçekleşmiştir (Koçak ve Gündüz, 2016: 68). Almanya'ya 1991'de 256,112 kişi sığınma başvurusunda bulunmuş, bu sayı 1992'de yüzde 71 artarak 438,191'e yükselmiş, 1993'te ise 300,00'e gerilemiştir (Leise, 2007). Yine Yugoslavya'daki iç savaş da yüzbinlerce sığınmacı yaratmıştır. Bu dönemin en büyük özelliği, göç eden sayısının milyonları bulması ile birlikte göçmen kaçakçılığının resmen uluslararası gelir kaynağı haline gelmesidir (Koçak ve Gündüz, 2016: 68).

Almanya da nüfusu giderek artan yabancılara yönelik, politika arayışları içerisinde olmuştur. Hristiyan Demokratların İçişleri Bakanı Wolfgang Schäuble'nin döneminde, 1990 yılında yapılan "Yabancılar Yasası Reformu" ile 1965 yılında yapılan Yabancılar Kanunu'nda değişikliğe gidilmiş, Cenevre Sözleşmesi'ne göre mülteci tanıma yetkisi, Yabancılar Dairesi'nden alınarak Federal Ofise devredilmiştir (Schneider, 2012: 29). Yabancılar Kanunu'nun bu yeni düzenlemesi Almanya Federal Meclisi'nden (Bundestag) tüm itirazlara rağmen geçmiş, bu yasayla yabancıların kesin ikamet statüsü alması, ancak düzenli olarak sürekli bir işi varsa mümkün olabilecek hale gelmiştir. Bunun yanında yabancılara daha fazla güvenlik sağlayan oturum izninin özel bir versiyonuna (Aufenthaltberechtigung) sahip olabilmek için ise yabancının sosyal yardımlı konutlardan daha az olamayacak kadar yeterli bir yaşam alanına sahip olması gerekmiştir. Kanun, 'yaşam alanının yeterliliği' gibi yerine getirilmesi çok zor koşullar belirleyerek, diğer aile üyelerinin Almanya'ya gelmesini de oldukça güçleştirmiştir. Yine 16 yaşından küçük çocuklar için vize veya oturum izni zorunlu tutulmuştur böylece küçük çocuklar Almanya'ya ancak iki ebeveyni de orada yaşıyorsa gidebilmiştir. En az 60 ay sigorta primi ödenmiş olan kişiler oturum izni alabilecektir. Bunun yanında bazı olumlu sayılabilecek gelişmeler de kısıtlayıcı koşullarla uygulanmıştır: işçinin eşi ve çocukları, kendi ikamet haklarına, gençler ve emekliler ise gidip gelme opsiyonuna sahip olmuş ve gençlerin entegrasyonu kolaylaştırılmıştır (Kühne, 2000: 48-49).

Politik arenada da artan yabancı karşıtı söylemlerin de sayesinde, 1990'ların başları, yabancı karşıtı gösterilerin ve düşmanlığın fazlasıyla arttığı bir dönem olmuştur. 1992'nin Kasım ayında Almanya'nın Mölln kentinde Neonaziler tarafından bir Türk göçmen ailenin evinin kundaklanması sonucu üç kişi hayatını kaybetmiştir. Bu saldırı Neonazilerin yaptığı ilk kundaklama olayı olmuştur (TRT, 2021). Bu olayları takip eden yıllarda, yüzlerce nefret suçu işlenmiştir. İrkçı söylemlerle artan yabancı düşmanlığı neticesinde, sığınma hakkını kısıtlayan kanun 1993'te Mecliste kabul edilmiştir.

Buna göre göçmenler, AB ülkelerinden, ya da Almanya'nın komşusu olan ülkeler üzerinden Almanya'ya giriş yapması halinde, sığınma hakkı başvurusunda bulunamamıştır (Federal Almanya Cumhuriyeti Anayasası, 2012, Madde 16, Fıkra 2).

2.5.2000'ler: Göç Politikalarında Yeni Dönem

2000 yılı Almanya'nın göç politikalarında yeni bir dönemin başladığı yıldır. 2000'lerin başlarında 1998 ile 2005 arasında görev yapmış olan SPD'den Schröder'in hükümeti, Almanya'nın bir göç ülkesi olduğunu kabul ederek, yeni bir göçmenlik yasasını hayata geçirmek için öncü bir duruş sergilemiştir ve Yeni Vatandaşlık Yasası (Staatsangehörigkeitsgesetz) çıkartmışlardır (Constant & Tien, 2011: 7)

Federal Almanya vatandaşlığı, 1913 yılından itibaren soy bağı ilkesi ile tanımlanmıştır, 2000 yılında yürürlüğe giren yeni düzenlemeyle birlikte yabancıların sonradan Alman vatandaşlığını alabilmesi hakkında soy ilkesi geçerli olmakla beraber, doğum yeri ilkesi daha fazla görünür hale gelmiştir. Böylece, öncesinde göçmen çocuklarının doğum yeri Almanya olmasına karşın vatandaşlık alması oldukça zor iken, artık ebeveynlerden birinin ülkede yasal olarak sekiz yıldır ikamet ediyor olması ve son iki yıldır da süresiz oturma izni alması halinde vatandaşlığa başvurabilmişlerdir. Bununla beraber çifte vatandaşlık hakkı yerine vatandaşlık seçimi dönemi başlamış, iki seçenektan birinin seçilmesi ilkesi getirilmiştir (Tauscher, 2016: 7). Vatandaşlığa geçişte yabancıların en az 8 yıldır Almanya'da ikamet ediyor olması koşulu, bir Alman ile evli olan kişilerde 5 yıla, mülteci başvurusu onaylanan ve Almanya devletinin korumasında olan kişiler için ise 6 yıla düşürülmüştür. 60 yaşından büyük yabancıların ise vatandaşlığa başvuru yapabilmeleri için en az 12 yıldır Almanya'da ikamet ediyor olması gerekmektedir (Yaprak, 2021: 53).

Vatandaşlık Yasası'nın ardından Almanya'da göç politikalarına ilişkin reform hareketleri neticesinde önemli değişiklikler olmuştur. Bütün Alman politik partilerinde bir pragmatik konum değişikliği meydana gelmiş, Hristiyan Demokratlar (CDU/CSU), SPD, Yeşiller, Liberal Parti birdenbire "Almanya'nın göçmenlere ihtiyacı olduğunu ve Almanya'ya göçün yapılandırılması gerektiğini" ilan etmişlerdir (Schmidt, 2004: 225). Politikadaki bu temel değişiklik, Ağustos 2000'de bilgi ve iletişim teknolojileri alanında çalışan uzmanlara geçici çalışma izni verilmesini öngören "Green Card" (Yeşil Kart) uygulamasının tanıtılması ile kurumsallaşmıştır. 1973 yılından beri ilk kez, üçüncü ülkelerden gelen işçilere yönelik uygulanan çalışma yasağı sorgulanmaya başlanılmıştır. Programa göre AB üyesi olmayan ülkelere gelecek yabancıların yılda en az 45,000 dolar maaş ile beş yıla kadar yaşamlarına ve çalışmalarına izin verilmiştir. Mevcut olan 20,000 kişilik kontenjanın 12,000'i Nisan 2002'ye kadar çoğu Doğu Avrupa ve Hindistan'dan gelen bilgisayar uzmanlarına verilmiştir (Martin, 2002: 22-23).

2005 yılında yapılan seçimlerde, CDU/CSU'nun çoğunlukta ancak SPD'nin de koalisyonda olduğu yeni hükümet kurulmuş ve Angela Merkel Şansölye olmuştur. Bu hükümet göçe karşı yeni bir bakış açısıyla hareket etmiş, göç ve mültecilik alanında çalışan devlet personeli değiştirilmiş, kurumsal olarak değişiklikler yapılmış ve 'Göç Bakanlığı'nın kurulmuştur. Heinz Kühn'ün ilk başkanı olduğu 'Göç Sorumluluğu' makamının ardından yeni bir makam olan 'Göç Bakanlığı', kurumsal ve yapısal birçok değişikliğe imza atmıştır. CDU/CSU ve SPD koalisyonu, "Destek ve Beklenti" (Fördern und Fordern) adı verilen, Almanya'da var olan göçmenlerin desteklenmesine yönelik politikalar geliştirirken, bunun karşılığında devletin de göçmenlerden beklentileri olacağını vurgulandığı bir politika oluşturmuşlardır (Topçu, 2017: 80).

1 Ocak 2005'te ise geniş kapsamlı bir Göç Yasası (Zuwanderungsgesetz) yürürlüğe girmiştir (DW, 2005). Göç Yasası kapsamında entegrasyon, devletin görevi olarak tanımlanmış, Federal Göç ve Mülteciler Dairesi (BAMF), entegrasyonu desteklemek için alınan önlemlerin uygulanmasından sorumlu kurum olmuştur. Yasa'da göçmenlerin toplamda 600 saat dil kursu, 100 saatlik de Almanya ile ilgili hukuksal sistem, tarihi ve kültürü gibi bilgiler içeren entegrasyon kurslarına katılması zorunlu tutulmuştur (Hanewinkel and Oltmer, 2017: 1-2).

Yeni Göç Yasası'nda, yüksek vasıflı göçmenlerin işgücü kıtlığına yanıt olarak, Almanya'ya iş aramak amacıyla gelen göçmen işçilere oturum izni, üç yıla kadar çalışma talebine tabii olmak koşuluyla verilebilir hale getirilmiştir. İşçinin istihdamı için verilen oturum izni onayı, ancak göçmen çalıştırmanın işgücü piyasası üzerinde olumsuz bir etkisinin olmaması ve var olan pozisyonları dolduracak hiçbir Alman'ın olmaması halinde gerçekleşebilmiştir. Aynı işveren ile en az bir yıl çalıştıktan yeni bir işgücü piyasası testi yapılmadan izinler uzatılabilmektedir (Constant and Tien, 2011: 9). Ayrıca en az 1 milyon Euro yatırım yapan ve en az 10 kişiyi istihdam eden işyeri sahiplerine de daimi ikamet seçeneği sunulmaktadır (Borkert and Bosswick, 2007: 9).

2009 yılında ise Avrupa Birliği de "Blue Card" (Mavi Kart) direktifini devreye sokmuştur. Yüksek vasıflı üçüncü ülke vatandaşlarının AB'ye gelerek çalışabilmesinin önünü açmak ve AB'yi onlara daha çekici hale getirmek amacıyla direktif ortaya çıkmıştır (Giesing and Laurentsyeva, 2017:38). Almanya, Mavi Kart uygulamasına geçebilmek için gerekli yasal düzenlemeleri 2012 yılında tamamlayabilmiş ve 1 Ağustos 2012 'den itibaren yürürlüğe koymuştur (Akdemir ve Tekeli, 2017: 82). Almanya, Mavi Kart verme oranında AB ülkeleri içerisinde birinci sıradadır. BAMF'ın 2019 yılı verilerine göre Mavi Kart programıyla Almanya'ya gelen yüksek nitelikli işgücünün sayısı artarak devam etmiştir. AB Mavi Kart'ın kullanma sunulmasının ardından geçen sürede Almanya Mavi Kart vermede yüzde 82 oranıyla diğer bütün AB ülkelerinden çok ileride bir konum elde etmiştir (BAMFa, 2020). 2021'de ilk kez düzenlenen Mavi Kart sayısı da 25 bin olarak gerçekleşmiştir (BAMF, 2022).

Almanya, 2013 ve 2014 'te yapılan iki kanuni düzenleme ile sığınmacılar için de çalışma yasalarının süresini azaltmıştır. 1982'de iki yıl olan çalışma yasağı 2013'te 9 aya 2014'te de 3 aya indirilmiş ve sığınmacıların işgücü piyasasına entegrasyonunu kolaylaştırmak amaçlanmıştır. Sığınmacıların bağlı buldukları eyaletten ayrılabilmesine ilişkin de bazı esneklikler getirilmiştir. Tüm bu uygulamalar Almanya'ya sığınmacı göçünü artırmıştır (Schwenken, 2021: 146).

2.6.2015 Sonrası Göç Politikaları

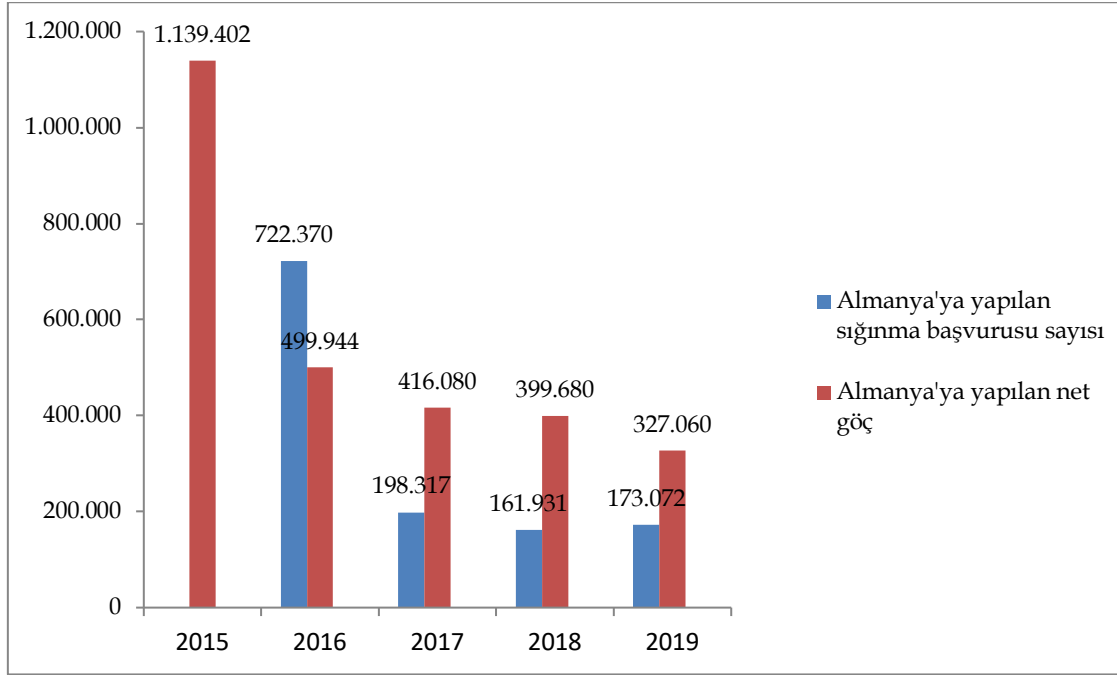
2011 yılında Suriye'de çıkan iç savaş son yılların en büyük göçmen akışına yol açmış, BMMYK verilerine göre, şu ana kadar, 6,7 milyon yerinden edilmiş nüfus (UNHRC, 2023) ve 5,2 milyon mülteci nüfusu yaratmıştır (UNHRC, 2023a). 2014'ten sonra Avrupa'ya göç eden mültecilerin en çok sığınma başvurusunda buldukları ülke Almanya olmuştur. İnsani krizin giderek büyümesi ve sınırlardaki mültecilerin giderek artması üzerine 2015'in Ağustos ayında, Şansölye Angela Merkel Dublin Sözleşmesi'ni¹ askıya aldığı belirterek sığınmacılara yönelik açık kapı politikası uygulamaya başlamıştır. Merkel'in politikası ve "Başarabiliriz" (Wir schaffen das) sözü, hem partisi CDU'nun (Hristiyan Demokrat Birliği) içinden hem de parlamentodan oldukça sert eleştiriler almasına sebep olmuştur. Eylül 2015'te Almanya ve Avusturya, Macaristan sınırında sıkışmış olan sığınmacıları ülkelere almaya başlamış, Alman gönüllüleri ellerinde "Willkommen" (Hoşgeldiniz) yazan pankartlarla sığınmacıları karşılamaya başlamışlardır. Almanya'nın "hoş geldin kültürü", tüm dünya basınında yer almış ve ülke daha da cazip bir hedef ülke hale gelmiştir (Dockery, 2017).

Almanya'nın Macaristan kapısını açmasıyla, 2015 yılında 890,000 göçmen, sığınmacı olarak Almanya'ya gelmiştir (BAMF, 2019: 8). Sığınmacıların 326,900'ünü Suriye'den gelenler oluşturmuştur (BAMF, 2016: 3). Ancak, başta BAMF olmak üzere Alman makamlarının idari

¹ Dublin III Yönetmeliği: İltica başvurusunun işleme alınacağı Avrupa ülkesini belirlemektedir. İlke olarak iltica başvurusundan sorumlu olan devlet, Avrupa Birliği'ne ilk gelinen veya sığınmacıya ilk giriş vizesi verilen ülkedir. İlk olarak 1990 yılında Dublin Tüzüğü olarak on ülke ile hayata geçirilmiş, sonrasında 2003 yılında Dublin II Tüzüğü bu yönetmeliğin yerine geçmiştir. 2013'de onaylanan Dublin III Yönetmeliği ile Danimarka hariç tüm üye devletler için geçerli hale gelmiştir.

kapasite eksiklikleri nedeniyle 476,649 tanesi resmi olarak sığınma başvurusunda bulunabilmiştir (Mayer, 2016: 10). 2016'da da başta Suriye, Afganistan ve Irak'tan gelen sığınmacıların çoğunluğunu yine Suriyeliler oluşturmuştur, 2016'da kayıt altına alınan başvuruların yüzde 36,9'u Suriyelilerin iken bu oran 2017'de yüzde 24,7 olarak gerçekleşmiştir (BAMF, 2019: 8). Aşağıdaki grafikte Almanya'ya yapılan sığınma başvurusu ve gerçekleşen net göç sayıları yıllara göre verilmiştir. 2015'te gerçekleşen yoğun sığınma başvurularının sonuçlanması 2016 yılında tamamlandığı için 2016 yılından itibaren gösterilmektedir.

Grafik 1: Almanya'ya 2015-2019 Yılları Arasında Yapılan Sığınma Başvuruları ve Net Göç Sayıları

Not: (Grafik BAMF verileri kullanılarak yazarlar tarafından oluşturulmuştur)

Yukarıdaki grafikte görüldüğü gibi net göçmen sayısı (ülkeye gelen ve ülkeden giden göçmen sayıları arasındaki fark), 2015'ten 2019'a kadar düzenli olarak azalmıştır. (BAMFb, 2020: 12). Bunda AB ile Türkiye arasında imzalanan Mutabakatın payı büyüktür. AB, Almanya'nın aksine savaşın ilk yıllarından itibaren süren ve kapasitesinin üzerine çıkan düzensiz göçü yönetmek istemiş, bunun için daha pragmatik bir tutumla mültecilere ilişkin normatif duruşundan ödün vermiştir (Nas, 2019: 46). Bu amaçla öncelikle Türkiye ile 16 Aralık 2013'te Türkiye AB Geri Kabul Anlaşması'nı, sonrasında da 18 Mart 2016'da Türkiye-AB Zirvesi Bildirisi (TR-AB Mutabakatı) imzalanmış; bunun neticesinde, kıtaya göçün önüne geçilerek, Avrupa'ya ve doğal olarak Almanya'ya yapılan sığınma başvurularında 2017'den itibaren önemli bir düşüş kaydedilmiştir. Covid-19 pandemisi ve sınır kontrollerinin güçlendirilmesiyle, ilk kez sığınma başvurusunda bulunanların sayısı 2020'de dramatik bir şekilde düşmeye devam etmiştir. BAMF'tan gelen açıklamaya göre, bir önceki yıla göre yüzde 31,5 azalan başvuru sayısı 76,061 olarak gerçekleşmiştir. 2021 yılında da 190,816 sığınma başvurusu gelmiştir (BAMF, 2021).

Almanya'ya 2015 ile 2018 yılları arasındaki süreçte 2 milyondan fazla göçmenin kabul edilmesine yönelik politikaya eleştiriler de olmuştur. Merkel'in sığınmacı politikasının acele bir karar olduğu, iç politik ortamda, hükümetin kontrolünden çıktığı şeklinde yorumlanmıştır (Hekimler, 2018: 19). Halkın tepkisi ise sandıkta aşırı sağ partilerin oyunun artması şeklinde olmuştur.

Başta Suriyeliler olmak üzere yüzbinlerce sığınmacının kabul edildiği 2015 yılının ardından 2016 yılında sığınmacı ve mültecilerin entegrasyonuna yönelik Entegrasyon Yasası (Integrationsgesetz) (Bundesamt für Justiz, 2008) çıkartılmıştır. Almanya, tarihinde ilk defa kanun

düzeyinde bir entegrasyon adımı atmış ve 2005'teki Göç Yasası'yla birlikte kabul ettiği Almanya'nın bir göç ülkesi olduğu ve göçmenlerin kalıcılığı hususundan sonra yeni bir ilerleme kaydetmiştir.

Yeni yasaya göre sığınmacıların ve mültecilerin Almanya'ya gelir gelmez bir entegrasyon sürecine girmeleri oldukça önemsenmekte, sığınmacıların başvuruları değerlendirilmeye henüz alınmamış olsa dahi ilk üç ay içerisinde entegrasyon kurslarına başlamış olmaları gerekmektedir. Sığınmacı ve mültecilerin Almanca dilini öğrenmesi, istiyorsa meslek eğitimine başlaması veya kendi işinin sahibi olmak isteyenlerin yasal düzenlemeye uygun olarak girişimlerine izin verilmesi yasada yer almıştır. Sığınmacılar dilerse Almanya'da 15 ay ikamet ettikten sonra -devletin de sağlayacağı bir mali yardımla- meslek eğitim kurslarına başvuru yapabilecek ve kabul alması halinde kurs boyunca oturma iznine sahip olacaklardır. Meslek eğitimini başarıyla tamamlayanların bir işe yerleşmesiyle, oturma izni iki yıla çıkartılmaktadır. Yeni yasada kalıcı oturma iznine başvurmak için sığınmacı veya mültecilerin beş yıl boyunca Almanya'da yaşamış olması gerekmektedir; bunun yanında yeterli düzeyde Almanca bilmesi, geçimini tamamen ya da büyük ölçüde sağlayabilecek bir kazançla sahip olması da aranmaktadır (Yıldız, 2017: 56-57). Bunun yanında sığınma başvurusu reddedilmiş ve geçici oturma (duldung) ile ülkede kalanlar için entegrasyon kurslarına katılımda bekleme süresi 3 aydan 6 haftaya indirilmiştir (Konle-Seidl, 2018: 33).

Almanya'nın nüfusunun giderek yaşlanması ve oluşan işgücü açığı problemlerine yönelik, Federal Hükümeti'nin sıklıkla dile getirdiği öneri, göçmen sayısının ve doğum oranlarının artırılmasını teşvik etmek şeklinde olmuştur. 2013 ve 2017 yılında iki ayrı Demografi Zirvesi gerçekleştirilmiş, bu kapsamda birçok çalıştay, çeşitli seminerler ve konferanslar yapılmıştır (Tanrıku, 2018: 105). İkinci Demografi Zirvesi'nde konuşan Merkel, 2025 yılına kadar Almanya'da 6 milyon kişinin, işgücü piyasasının dışında kalacağını belirtmiş, Almanya'nın hoşgörü kültürüyle dünyaya açılarak kapalı ve zor bir ülke olduğu algısının değişmesi gerektiğini vurgulamıştır (DW, 2017).

Öte yandan, 2020 yılında yapılan yeni düzenlemeyle birlikte, Almanya'ya gelerek 17 Mart 2016'dan sonra ikincil koruma alan kişilerin, -mevcut aile üyelerinin düzenli göçünü engellemek amacıyla- iki yıl süreyle aile birleşimi askıya alınmıştır. Sığınmacı sayısını bu yolla azaltmayı amaçlayan politika yapımcıları, gerekçe olarak da mevcut barınma ve entegrasyonun sürdürülmesini göstermişlerdir. Bu madde, Suriye gibi hala çatışmaların devam ettiği bölgelerden gelen kişilerin özellikle partnerlerini ve çocuklarını getirememesi anlamına geldiğinden partiler arasında oldukça çekişmeli tartışmalara sahne olmuştur. Esasında bu uygulama, entegrasyona da darbe vurmaktadır (Hohenlohe-Oehringen, 2017: 11)

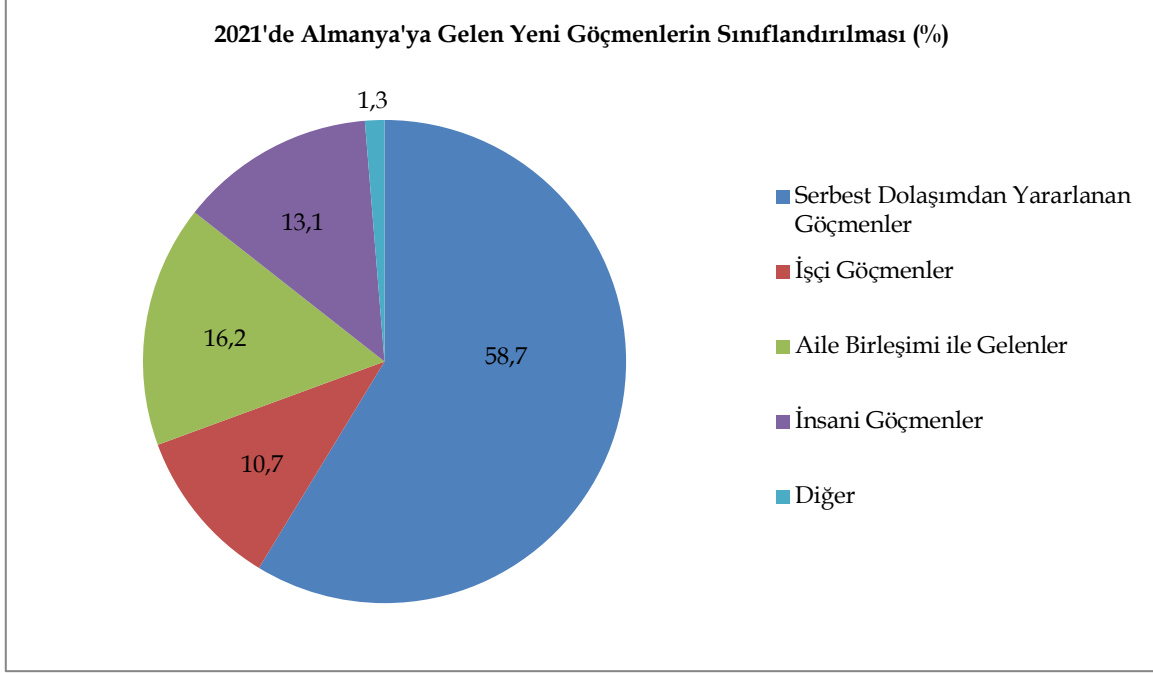
1 Mart 2020'de ise, Almanya'nın nitelikli işgücü ihtiyacına cevap verebilmek amacıyla, "Nitelikli İşgücü Göçü Yasası" (Fachkräfteinwanderungsgesetz - FEG) yürürlüğe girmiştir. Avrupa Birliği ülkeleri dışından olan kalifiye işgücünün ülkeye gelişini kolaylaştırmak amacıyla hazırlanmış olan yasa, yenilikçi özellikler de taşımaktadır. Örneğin, yasayla yalnızca üniversite mezunları değil, meslek eğitimi ve/veya tecrübesi olan kişiler de Almanya'ya çalışma amacıyla gelebilecektir. Yasada, Alman makamları tarafından diplomaları, mesleki yeterlilikleri tanınmış olan göçmenlere, Almanya'da iş arayabilmeleri için, haftada 10 saate kadar istihdam edilmelerine de izin veren, altı aylık bir vize imkânı da sunulmuştur. Ayrıca yasayla birlikte 2005 Göç Yasası'nda bulunan Alman ve AB vatandaşlarının öncelikli istihdamı şartı da kaldırılmıştır. Nitelikli İşgücü Göçü yasası kapsamında Almanya'ya göç etmek isteyenler için çevrimiçi rehberlik hizmeti sunan 'Make it in Germany' isimli bir platform da bulunmaktadır (DW Türkçe, 2020).

Almanya'da son on yıl içerisinde ülkeye gelen sığınmacı ve mülteciler üzerinden yapılan bir araştırmaya göre, 2013'ten sonra gelen 18-64 yaş arası mültecilerin işgücü piyasasına entegrasyonunun, Almanya'ya 1990'larda gelen mültecilere göre daha hızlı gerçekleştiği belirtilmektedir. IAB-BAMF-SOEP'in 2013 sonrasında gelen mülteciler üzerinde yürüttükleri araştırmada, mültecilerin, geldiklerinden sonra ilk 46 ay içerisinde, yaklaşık yarısı düzenli bir istihdama başlamışlardır. 1990'larda gelen grup için bu 50 ay olarak gerçekleşmiştir (Brücker,

Kosyakova, Schuß, 2020:8). Bunun yanında Federal İstatistik Bürosu'nun verilerine göre 2023 yılının çalışma amaçlı geçici ikamet izni alanların bir önceki yıla göre yüzde 19 artmış, AB Mavi Kart geçici işgücü göçünde önemli bir araç olmuştur. Mesleki eğitim almış yabancı vasıflı işçi sayısı ise yüzde 44 artmıştır (Destatis, 2023a).

Almanya'nın son yıllarda gerçekleştirdiği hukuki düzenlemelerin de etkisiyle, 2021 yılında kalıcı veya uzun vadeli kalış amacıyla gelen göçmen sayısı (serbest hareketlilik ve statü değişiklikleri dâhil olmak üzere) 532.000 olarak gerçekleşmiş, 2020 yılına göre yüzde 6,4 lük bir artış olmuştur. Aşağıdaki grafikte 2021 yılında gelen yeni göçmenlerin sınıflandırılmasına yer verilmiştir (OECD, 2023).

Grafik 2: 2021'de Almanya'ya Gelen Yeni Göçmenlerin Sınıflandırılması (%)

Not: (Grafik OECD verileri kullanılarak yazarlar tarafından oluşturulmuştur)

Grafikten görülebileceği gibi yapılan düzenlemelerin kalıcı göçmenlerin gelişini teşvik ettiği söylenebilmektedir. Bunun yanında AB içi işe alım sayısı, 2020'de kaydedilen sayıya göre 2021'de yüzde 5 artarak 430.000 olarak gerçekleşmiştir. Öte yandan ilk kez sığınma başvurusunda bulunanların sayısı 2022'de yüzde 47 oranında artmış, yaklaşık olarak 218.000 olmuştur. Sığınmacıların en büyük bölümünü 71.000 kişi ile Suriye'den gelenler oluştururken, Afganistan'dan gelenler 31.000 ile ikinci, Türkiye'den gelenler 17.000 ile üçüncü grubu oluşturmuştur (OECD, 2023).

Almanya'nın göç politikası olarak gerçekleştirdiği son düzenleme ise Haziran 2023 tarihinde onaylanan ve 1 Mart 2024 tarihinde yürürlüğe girecek olan Yeni Nitelikli Göç Yasası'dır. (Fachkräfteeinwanderungsgesetz) Bu yasayla 'fırsat kartı' (Chancenkarte) adı altında bir uygulamaya geçilerek, üçüncü ülke vatandaşlarının da Almanya'da iş araması kolaylaştırılacaktır. Chancenkarte ile Almanya yıllardır tartışılan göçmen kabulünde puan sistemine geçişi de gerçekleştirmiştir. Buna göre göçmenlerin ülkeye girebilmeleri, 10 üzerinden en az 6 puan almaları ile mümkün olabilecektir. Ayrıca Haziran 2024'ten itibaren geçerli olacak değişiklik ile de üniversite mezuniyeti ve 2 yıl mesleki yeterlik ile birlikte A1 seviye Almanca ya da B2 seviye İngilizce yeterliği ile başvuru yapabileceklerdir (The Federal Government, 2023). Bu düzenlemeler ile Almanya, ihtiyacı olan nitelikli işgücünü sağlayabileceği üçüncü ülkelere kolaylık tanıyarak, yeni göçmenler içinde bu ülkelerden gelenlerin oranını artırmayı hedeflemektedir.

Almanya'nın AB ülkeleri içerisinde de en fazla talep gören ülke olmasında gelişmiş ekonomisinin payı büyüktür. Covid-19 virüsünün yarattığı global ekonomik durgunluktan sonra 2021 itibariyle toparlanmaya başlayan Alman ekonomisi, 2021'de yüzde 2,6 büyümüştür. 2020'de

AB ülkelerinin toplam Gayri Safi Yurt İçi Hasılası'nın yüzde 25,1'ini tek başına Almanya oluşturmuştur (European Commission, 2021). Ancak Rusya'nın Ukrayna'yı işgali ve ardından gelen enerji krizi nedeniyle, 2022 büyümesi yüzde 0,2 olarak gerçekleşmiştir. 2024 yılında ise yüzde 1,4 büyümesi beklenmektedir (European Commission, 2023). Almanya Federal İş Ajansının Ağustos 2023 verilerine göre mevcut durumda Almanya'da işsizlik oranı yüzde 5,8, işsiz sayısı ise 3 milyon 485 bin olarak gerçekleşmiştir (Bundesagentur für Arbeit, 2023).

3. SONUÇ

Almanya, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, dönemsel ihtiyaçlarına göre göçmenlere bazen kapılarını açmış bazen de kısıtlayıcı politikalar uygulayarak göçü engellemeye çalışmıştır. Var olan göçmenlerin entegrasyonuna ise uzun bir dönem öncelik verilmemiş, politika ajandasında yer almamıştır. Hatta göçmenlerin kalıcı olmaması adına geri dönüşü özendirici politikalar uygulanmıştır. 1950'lerden 2000'lere kadarki süreçte göç politikaları, ekonomik ihtiyaçlar ile global konjonktür etkileri arasında istikrarsız bir seyir izlemiştir. Göçmenlerin geri döndürülmesi ilkesine dayanan rotasyon modelinden, entegrasyon politikalarına geçiş kolay olmamıştır.

Göçmenlerin kalıcılığının ve göç ülkesi olduğunun kabulü ancak 2000'lere gelindiğinde gerçekleşebilmiştir. Yeni Vatandaşlık Yasası ve Göç Yasası gibi kanun düzenlemeleri, bununla birlikte göç için devletin entegrasyon sorumluluğunu üstlenerek BAMF gibi kurumlar oluşturması göç yönetiminin işlerliği hem de göçmen ülkesi kabulünün meşruluğu açısından önemli bir aşama olmuştur. İşgücü piyasasına entegrasyonu kolaylaştırmak için de ek adımlar atılmış, gelen göçmenlerin oryantasyon ve ardından piyasaya geçişi hızlandırılmıştır.

Merkel'in açık kapı politikası yeniden göçmen düşmanlığını ve toplumsal tepkiyi artırmış, siyasi açıdan da aşırı sağ görüşlerin yükselmesine yol açmıştır. Öte yandan bürokratik sistem, yeni gelen göçmenlerin kayıt altına alınmasından entegrasyonuna zorlu bir süreç geçirmiştir. Toplumsal ve politik tepkiyle birlikte, Almanya'nın iltica politikası yeniden düzenlenmiş; 2020'de, 2016'dan sonra sığınma alan sığınmacıların aile birleşimi iki yıl süreyle askıya alınmış, bu konu sivil toplum örgütleri ve bazı partiler tarafından oldukça eleştirilmiştir.

Son yıllarda ise yasal düzenlemeler üzerinden, Almanya'nın yaşlanan nüfusu ile oluşan işgücü açığını kapatmaya yönelik, ülkeyi özellikle nitelikli göçmenler için cazip hale getirmeyi hedefleyen adımlar atılmış, Entegrasyon Yasası, Nitelikli İşgücü Göçü Yasası gibi hukuki düzenlemeler yapılmıştır. Nitelikli İşgücü Göçü Yasası'nda önceki yasalarda yer alan, iş başvuruları değerlendirilirken Alman ve AB vatandaşlarının öncelikli olması durumu kaldırılmış, bu da üçüncü ülkelerden gelen göçmenlerin işgücü piyasasına katılımını kolaylaştırmıştır. 1 Mart 2024 tarihinde yürürlüğe girecek olan Yeni Nitelikli Göç Yasası fırsat kartı uygulamasını başlatarak yine üçüncü ülke vatandaşlarının da Almanya'da iş sahibi olmasını teşvik etmeyi amaçlamaktadır.

Almanya'nın gelişmiş ekonomisi, özellikle Suriye Savaşı'ndan sonra mültecilere yönelik gösterdiği hoş geldin kültürü, düzenli olarak nitelikli göçmen alma yolunda attığı adımlar, hem göçmenlerin en çok tercih ettiği hedef ülkelerden biri olmasını, hem de diğer kıtalardan da düzenli veya düzensiz sürekli göç almasını sağlamaktadır. Mevcut durumda, 'Almanya'nın hoşgörü kültürü' dünyaya tanıtılmak istenirken, diğer yandan sığınmacı göçü azaltılmaya, vasıflı işgücü göçü ise artırılmaya çalışılmaktadır. Mülteci göçüne yönelik ise 2015 dönemi sığınma politikalarına asla dönüş olmayacağı belirtilmektedir. Dolayısıyla Almanya, öncelik verdiği göçmen gruplarını teşvik ettiği, geliş ve entegrasyonu kolaylaştırdığı, diğer gruplara ise daha kısıtlayıcı önlemler aldığı bir göç politikasına geçiş yapmıştır. Bu yaklaşımda ana amaç, işgücü açığı nedeniyle hem yeni göçmenlerin gelişini kolaylaştırmak hem de var olan göçmenlerin işgücü piyasasına entegrasyonunun daha hızlı ve kolay hale getirmektir.

Kaynakça

- Akalın, A. (2018). Açık, döner, mühürlü kapılar: 20. Yüzyılda batı/doğu ekseninde emek göçünün seyri, Şirin Öner, N. A. & Ihlamur-Öner, S. G. (Ed.), *Küreselleşme Çağında Göç Kavramları, Tartışmalar* içinde (89-106), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Akdemir, E. & Tekeli, S. (2017). AB mavi kart uygulamasının Türkiye işgücü piyasasına olası etkileri, *Marmara Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 25(1), 75-101.
- Ausländergesetz, Vom. 28, (April 1965), Erişim Adresi [https://www.bgbl.de/xaver/bgbl/start.xav?start=//\[*\[@attr_id=%27bgbl165i0353.pdf%27\]#_bgbl_%2F%2F*%5B%40attr_id%3D%27bgbl165i0353.pdf%27%5D__1636095400089](https://www.bgbl.de/xaver/bgbl/start.xav?start=//[*[@attr_id=%27bgbl165i0353.pdf%27]#_bgbl_%2F%2F*%5B%40attr_id%3D%27bgbl165i0353.pdf%27%5D__1636095400089) (Erişim tarihi: 20.03.2021).
- Aydın, A. (2017). Avrupa Birliği'nin uluslararası göç politikaları bağlamında Almanya ve Almanya'daki mülteciler, *Belgi Dergisi*, 2(14), 538-551.
- Aydın, Y. (2016). The Germany-Turkey migration corridor refitting policies for a transnational age, Washington DC: Migration Policy Institute.
- Blotvogel, H. H. & Müller-ter Jung, U. & Wood, G. (1993). From itinerant worker to immigrant? The geography of guestworkers in Germany, King, R (Ed.), *Mass Migration in Europe, The legacy and the Future* içinde (83-100), New York: Belhaven Press.
- Borkert, M. & Bosswick, W. (2007). Migration policy-making in Germany - between national reluctance and local pragmatism?, *IMISCOE Working Paper No.20*.
- Boyer, S. P. & Pardini, V. (2013). Current immigration and integration debates in Germany and United States: what we can learn from each other?, Washington: Heinrich Böll Stiftung North America.
- Brücker, H. & Kosyakova, Y. & Schuß, E. (2020). IAB -Kurzbericht integration in arbeitsmarkt und bildungssystem macht weitere fortschritte, Institut für Arbeitsmarkt-und Berufsforschung, 8 , Erişim adresi, <https://doku.iab.de/kurzber/2020/kb0420.pdf> (Erişim tarihi: 18.07.2022).
- Bundesamt für Justiz, Act on residence, economic activity and integration of foreigners in the federal territory, Madde 104, Paragraf 13, Erişim adresi, https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_aufenthg/englisch_aufenthg.html (Erişim tarihi: 23.05.2022)
- Castles, S., Haas H. & Miller, J. M., (2014). The age of migration international population Movements in the Modern World , 5. Baskı, New York: Palgrave Macmillan.
- Comte, E. (2018). The history of the european migration regime Germany's strategic hegemony, Oxon: Routledge.
- Constant, A. F. ve Tien, B. N. (2011), Germany's immigration policy and labor shortages, *IZA Research Report*, no.41, October 2011.
- Çalışır, O & Akşen, B. (2021). Hayat yolları (Lebenswege), Bremen: Carl Schünemann-Verlag, Focke Müzesi, Bremen Devlet Sanat ve Kültür Tarihi Müzesi.
- Destatis Statistisches Bundesamt, (2023a), (April 27, 2023), Sharp rise in labour migration in 2022, , Erişim adresi, https://www.destatis.de/EN/Press/2023/04/PE23_165_125.html (Erişim tarihi: 30.08.2023).
- Destatis Statistisches Bundesamt, (April 23, 2023). 24.3% of the population had a history of immigration in 2022, Erişim adresi https://www.destatis.de/EN/Press/2023/04/PE23_158_125.html (Erişim tarihi: 30.08.2023).

- Dockery, W. (2017, 4 Eylül). Two years since Germany opens its borders to refugees: a chronology, Erişim adresi <https://www.dw.com/en/two-years-since-germany-opened-its-borders-to-refugees-a-chronology/a-40327634> (Erişim tarihi: 20.09.2022)
- DW, (2005, 1 Ocak), First German immigration law takes effect, Erişim adresi, <https://www.dw.com/en/first-german-immigration-law-takes-effect/a-1442681> (Erişim Tarihi: 25 Nisan 2023)
- DW, (2013, 14 Mayıs). Demografik dönüşümle gelen açılım, Erişim adresi, <https://www.dw.com/tr/almanya-demografik-d%C3%B6n%C5%9F%C3%BCmle-d%C3%BCnyaya-a%C3%A7%C4%B1%C4%B1yor/a-16812514> (Erişim tarihi: 26.04.2022)
- DW Türkçe (2020, 5 Mayıs), Almanya nitelikli işgücüne kapılarını açıyor, Erişim adresi, <https://www.dw.com/tr/almanya-nitelikli-i%C5%9F-g%C3%BCc%C3%BCne-1-martta-kap%C4%B1lar%C4%B1n%C4%B1-a%C3%A7%C4%B1yor/a-52255915>, (Erişim tarihi: 04.03.2022)
- Elrick, J. (2007). Focus migration country profiles: Germany, Hamburg: Hamburg Institute of International Economics, HWWI, No.1, 2007.
- European Commission (2023, 15 Mayıs). Economic forecast for Germany, Erişim adresi, https://ec.europa.eu/info/business-economy-euro/economic-performance-and-forecasts/economic-performance-country/germany/economic-forecast-germany_en (01.09.2023)
- Eurostat (2021, 20 Aralık), Which EU countries had the highest GDP in 2020?, Erişim adresi, <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/-/ddn-20211220-1>, (27.05.2022).
- Fachkräfteeinwanderungsgesetz - FEG, Erişim adresi, https://www.bmi.bund.de/SharedDocs/downloads/DE/veroeffentlichungen/themen/migration/anwendungshinweise-fachkraefteeinwanderungsgesetz.pdf?__blob=publicationFile&v=3 (Erişim tarihi: 25.03.2022)
- Federal Almanya Cumhuriyeti Anayasası, 2012, Madde 16, Fıkra 2.
- Federal Office for Migration and Refugees (BAMF), 2016/2017 Migration report: key results, Erişim adresi, https://www.bamf.de/SharedDocs/Anlagen/EN/Forschung/Migrationsberichte/migrationsbericht-2016-2017-zentrale-ergebnisse.pdf?__blob=publicationFile&v=13 (Erişim tarihi: 12.05.2022).
- Federal Office for Migration and Refugees (BAMF), 2015 Migration report: central conclusions, Erişim adresi, https://www.bamf.de/SharedDocs/Anlagen/EN/Forschung/Migrationsberichte/migrationsbericht-2015-zentrale-ergebnisse.pdf?__blob=publicationFile&v=13 (Erişim tarihi: 12.05.2022).
- Federal Office for Migration and Refugees (BAMF), Migrationsberichte 2019, Erişim adresi, https://www.bamf.de/SharedDocs/Anlagen/DE/Forschung/Migrationsberichte/migrationsbericht-2019.pdf?__blob=publicationFile&v=18 (Erişim tarihi: 09.08.2022).
- Federal Office for Migration and Refugees (BAMF), Asylgeschäftsstatistik nach HKL 12/2021 kumuliert, 2021, Erişim adresi, https://www.bamf.de/SharedDocs/Anlagen/DE/Statistik/Asylgeschaeftsstatistik/hkl-antrags-entscheidungs-bestandsstatistikl-kumuliert-2021.pdf;jsessionid=BA7CA7E57C667C69408F3F19DFB37482.intranet672?__blob=publicationFile&v=26 (Erişim tarihi: 18.08.2022).

- Federal Office for Migration and Refugees (BAMF), (10 January 2021). Number of first-time asylum applications dropped significantly in 2020, Erişim adresi, <https://www.bmi.bund.de/SharedDocs/pressemitteilungen/EN/2021/01/asylzahlen-jahr-2020-en.html> (Erişim tarihi: 11.09.2022).
- Federal Office for Migration and Refugees (BAMF), (2022). Figures on the EU blue card, Erişim adresi, <https://www.bamf.de/EN/Themen/Statistik/BlaueKarteEU/blaukarteeu-node.html> (Erişim tarihi: 12.12.2022)
- Federal Office for Migration and Refugees (BAMF), (2020, 24 Temmuz), Pressemitteilung nummer 12/2020, Erişim adresi, http://docs.dpaq.de/16624-pm12_bamf_zuwanderunghochqualifizierter.pdf (Erişim tarihi: 03 Mart 2023)
- Fulbrook, M. (2019). A concise history of Germany, Cambridge: Cambridge University Press.
- Giesing, Y. & Laurentyeva, N. (2017). The EU blue card time to reform?, *ifo DICE Report 2/17 (Summer): The Gender Pay Gap*, ifo Institute, Volume 15, 38-43.
- Hanewinkel, V. ve Oltmer, J. (2017). Focus migration country profile Germany, Institute for Migration Research and Intercultural Studies (IMIS) of the University of Osnabrück.
- Hekimler, O. (2018). Üstesinden gelebilir (mi)yiz: federal Almanya'nın yeni sığınmacı politikası ve yansımaları, *Ulusa: Uluslararası Çalışmalar Dergisi*, 2(1), 17-40.
- Hoffman, C. (1999). Immigration and nationhood in the federal republic in Germany, Brady, J. S. & Crawford, B. & Wiliarty, S. E. (Eds.), *The Postwar Transformation of Germany, Democracy, Prosperity, and Nationhood içinde* (357-377), Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Hohenlohe-Oehringen, D. (2017), Dealing with the refugee crisis: the recent asylum law reforms in Germany- from asylum procedure acceleration to fostering integration, *MPIL Research Paper Series*, No. 2017-06, Max Plank Institute.
- Integrationsgesetz, Vom 31, (Juli 2016), Erişim adresi, https://www.bgbl.de/xaver/bgbl/start.xav?startbk=Bundesanzeiger_BGBl&start=/*%255B@attr_id=%2527bgbl116s1939.pdf%2527%255D#_bgbl_%2F%2F%5B%40attr_id%3D%27bgbl116s1939.pdf%27%5D_1651274240803 (Erişim tarihi: 22.05.2022)
- IOM UN Migration (2021, Aralık 1). The world migration report 2022, Erişim adresi <https://publications.iom.int/books/world-migration-report-2022> (Erişim tarihi: 20.08.2022).
- IOM, Göç terimleri sözlüğü, Erişim adresi [https://www.goc.gov.tr/kurumlar/goc.gov.tr/files/goc_terimleri_sozlugu\(1\).pdf](https://www.goc.gov.tr/kurumlar/goc.gov.tr/files/goc_terimleri_sozlugu(1).pdf) (Erişim Tarihi: 20.08.2023).
- Koçak, O. & Gündüz, D. (2016). Avrupa birliği göç politikası ve göçmenlerin sosyal olarak içerilmesine etkisi, *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(12), 66-91.
- Konle-Seidl, R. (2018). Integration of refugees in Austria, Germany and Sweden: comparative analysis, European parliament, Erişim adresi, [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2018/614200/IPOL_STU\(2018\)614200_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2018/614200/IPOL_STU(2018)614200_EN.pdf) (Erişim tarihi: 06.01.2023)
- Kühne, P. (2000). The federal republic of Germany: ambivalent promotion of immigrant's interests, Penninx, R & Roosblad, J. (Eds), *Trade Unions, Immigration and Immigrant in Europe, A Comparative Study of The Attitudes and Actions of Trade Unions in Seven West European Countries içinde*, New York: Berghahn Books.
- Leise, E. (April 5, 2007). Germany to regularize "tolerated" asylum Seekers, migration policy Institute, Erişim Adresi <https://www.migrationpolicy.org/article/germany-regularize-tolerated-asylum-seekers> (Erişim Tarihi: 22.10.2023).

- Martin, P. H. (2002). Germany: managing migration in the 21st Century, *Working Paper Comparative Immigration and Integration Program-1*, May 2002.
- Mayer, M. M. (2016). Germany's response to the refugee situation: remarkable leadership or fait accompli?, *Newpolitik*, Washington: Bertelsmann Foundation, Erişim adresi https://www.bertelsmann-stiftung.de/fileadmin/files/BSt/Publikationen/GrauePublikationen/Publication_Newpolitik_BFNA_2016.pdf (Erişim tarihi: 30.06.2022).
- Mediendienst Integration (2022). Number of asylum applications in Germany, mediendienst integration, Erişim adresi, <https://mediendienst-integration.de/english/facts-figures.html> (Erişim tarihi: 06.06.2022).
- Nas, Ç. (2019). The EU's approach to the Syrian crisis: Turkey as a partner?, *Uluslararası İlişkiler*, Vol. 16, No. 62, 2019, pp. 45-64, DOI: 10.33458/uidergisi.588912
- OECD, (2013). Evolution of labour migration policy, recruiting immigrant workers : Germany, Paris: OECD Publishing.
- OECD, (2023). International migration outlook 2019, Erişim adresi, https://www.oecd-ilibrary.org/social-issues-migration-health/international-migration-outlook-2023_b0f40584-en (Erişim Tarihi: 20 Ekim 2023).
- Okyayuz, M. (2012). Continuity and change immigration policies in Germany from the sixties to present, Paçacı Elitok, S. & Straubhaar, T. (Eds.) *Turkey, Migration and the EU: Potentials, Challenges and Opportunities içinde* (229-258), Hamburg: Hamburg University Press.
- Penninx, R. (2010). European research on international migration and settlement of immigrants: a state of the art and suggestions for improvement, Audebert, C. & Dorai, M. K. (Eds.) *Migration in a Globalised World New Research Issues and Prospects içinde*, Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Schneider, J. (2012). The organisation of asylum and migration policies in Germany, Federal Office for Migration and Refugees (BAMF).
- Schmidt, D. (2003). The New German immigration law, ERA Forum 4, pp. 20-28, <https://doi.org/10.1007/s12027-003-0004-3>
- Schwenken, H. (2021). Differential inclusion: the labour market integration of asylum-seekers and refugees in Germany, B. Galgoczi (Ed.), *Betwixt and Between: Integrating Refugees into the Labour Market içinde* (135-163), Brussels: ETUI.
- Staatsangehörigkeitsgesetz (Nationality Act), (22 July 1913), (Reich Law Gazette I p. 583 Federal Law Gazette III 102-1), https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_stag/englisch_stag.html (Erişim Tarihi: 29 Eylül 2022)
- Şirin Öner, N. A. (2018). Göç çalışmalarında temel kavramlar, Şirin Öner, N. A. & İhlamur-Öner, S. G. (Ed.), *Küreselleşme Çağında Göç Kavramlar, Tartışmalar içinde*, (13-27), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tanrıkulu, F. (2018). Yaşlanan Alman nüfusu ve artan Göçmen ihtiyacı arasındaki ilişkinin değerlendirilmesi: yükselen ırkçılık, yabancı düşmanlığı ve ayrımcılık, *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 93-122. <http://dx.doi.org/10.26650/jspc.2018.75.0010> (Erişim tarihi: 09.04.2022)
- Tauscher, S. (2016). Almanya'da vatandaşlık rejimi ve Almanya'da yabancı hakları, İstanbul: SETA Analiz, Sayı 165.
- The Federal Government (2023), The new skilled immigration act at a glance, <https://www.make-it-in-germany.com/en/visa-residence/skilled-immigration-act>

- Topçu, E. (2017). Göç ülkesi Türkiye: göç politikaları çerçevesinde Türkiye-Almanya Karşılaştırması, Aydoğan, M. (Ed.) *Qua Vadis Türkiye? Ekonomik, Siyasal, Sosyal ve Güvenlik Boyutlarıyla Türkiye'nin Gelecekteki Konumu içinde* (63-94), Bursa: TESAM Yayınları.
- TRT Haber, (2021, Kasım 23). Almanya'daki Mölln faciasının 29. yılı, Erişim adresi, <https://www.trthaber.com/haber/dunya/almanyadaki-molln-faciasinin-29uncu-yili-628934.html> (Erişim Tarihi: 16.06.2022).
- UNHCR, (2023, 30 Nisan), Erişim adresi, <https://data.unhcr.org/en/country/syr> (Erişim tarihi: 02.09.2023).
- UNHCR, (2023a, 31 Ağustos), Syria regional refugee response, Erişim adresi, https://data.unhcr.org/en/situations/syria?_gl=1*cq1y85*_ga*MjU0MzIxMzU2LjE2MjQwOTcxMDg*_ga_X2YZPJ1XWR*MTY5MzY5MTM4NC44LjEuMTY5MzY5MTQ2MS4wLjAuMA*_rup_ga*OTA3MDI3NzM0LjE2ODYzMzM4Nzg*_rup_ga_EVDQTJ4LjE2ODYzMzM4Nzg*_ga=2.228138207.339502813.1693691385-254391356.1624097108 (Erişim tarihi: 02.09.2023).
- Yaprak, A. (2021). Göç ve entegrasyon Almanya'nın göç politikaları, Konya: Palet Yayınları.
- Yıldız, A. (2017). Göç ve entegrasyon politikalarında vatandaşlık, *Göç Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 35-67.

Etik Beyanı: Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu yazarlar beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde BİİBFAD Dergisinin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk çalışmanın yazarlarına aittir. Ayrıca çalışma etik kurul onayı gerektirmemektedir.

Yazar Katkıları: 1. yazarın katkı oranı yaklaşık olarak %60, 2. yazarın katkı oranı ise %40'tır

Teşekkür: Gösterdikleri yoğun ilgi ve emeklerinde dolayı BİİBFAD Dergisi Editör Kurulu'na ve sağladıkları katkılarında dolayı hakemlere teşekkür ederiz.

EXTENDED ABSTRACT

In this study, it is aimed to examine the transformation of Germany's immigration and labor market integration policies in the historical process and the results of these policies and their effects on the integration of immigrants into the labor market. In the study, primary and secondary sources in the literature are used, and the actual policy processes are discussed in historical order.

In the age we live in, we witness continuous immigration movements caused by conflicts, wars, economic, political, climatic and many other reasons. According to the data announced by the IOM (2022), the total number of immigrants in the world is approximately 281 million. People immigrate every day from one country to another for different reasons. OECD data show that Germany ranks second after the USA in the ranking of the countries most immigrated in the world (OECD, 2023).

The labor shortage experienced by Germany after the Second World War was the beginning of a regular and systematic labor immigration policy that the country has resorted to in recent years. The period from the mid-1950s to the 1970s was marked by guestworker recruitment and the exclusion of integration through inadequate legal regulations, in which Germany based its policies on the temporariness of immigrants. There was a period where the worker recruitment was stopped in the 1970s and there were policies to encourage immigrants to return and in 1980s and 1990s there was an immigration of the war victim population to Germany as a result of the increasing conflict environments, the formation of new waves of immigration, on the other hand, increased immigrant hatred and the rejection of being a country of immigration.

The 2000s are a new era in Germany's immigration policies, a policy called 'support and expectation' has been adopted. It has been accepted as a country of immigration for the first time and important legal regulations have been made for immigrant rights (Topçu, 2017, p. 80). On the other hand, in these years when steps towards integration are expected from immigrants, policies encouraging regular labor immigration such as Blue Card initiative and Skilled Labor Law have been started and steps have been taken to meet the need for skilled labor. The open-door policy, which started in 2015 in response to refugee immigration to Europe after the Syrian War, led to mass immigrant entry into the country, and although the German bureaucracy had difficulty in managing the process, the integration of immigrants was the primary goal with the law enacted in 2016 and especially the integration into the labor market was tried to be accelerated. Germany's advanced economy, especially its welcoming culture towards refugees after the Syrian War, and the steps it has taken towards regularly receiving qualified immigrants, make it one of the most preferred destination countries for immigrants and ensure that it receives regular or irregular continuous immigration from other continents. However, Merkel's open-door policy has again increased anti-immigrant and social reaction, and has led to an increase in right-wing views politically. Along with the social and political reaction, Germany's asylum policy has been reorganized; in 2020, the family reunification of asylum seekers who received asylum after 2016 was suspended for two years, and this issue has been criticized by non-governmental organizations and some parties.

During recent years, steps have been taken to make the country especially attractive for qualified immigrants and legal regulations such as the Integration Law and the Qualified Labor Migration Law have been made to close the labor force deficit caused by Germany's aging population. In the Skilled Labor Immigration Act, the priority of German and EU citizens in the evaluation of job applications in previous laws was removed, which facilitated the participation of immigrants from third countries in the labor market.

However, in the current situation, while 'Germany's culture of tolerance' is wanted to be introduced to the world, on the other hand, refugee immigration is tried to be reduced and skilled labor immigration is tried to be increased. As for refugee immigration, it is stated that there will never be a return to asylum policies of 2015. Therefore, Germany has switched to an immigration policy in which it encourages the immigrant groups it prioritizes, facilitates arrival and integration, and takes more restrictive measures against other groups. The main purpose of this approach is to

make the integration of existing and new immigrants into the labor market faster and easier due to the labor shortage.

Bingöl Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi
Bingol University
Journal of Economics and Administrative Sciences

Cilt/Volume: 7, Sayı/Issue: 2
Yıl/Year: 2023, s. 139-151
DOI: 10.33399/biibfad.1359060
ISSN: 2651-3234/E-ISSN: 2651-3307
Bingöl/Türkiye

Makale Bilgisi /Article Info
Geliş/Received: 12/09/2023 Kabul/ Accepted: 21/11/2023

Relationship Between Central and Local Government: Experiences from Turkey and Bangladesh

Merkezi ve Yerel Yönetim İlişkisi: Türkiye ve Bangladeş Deneyimleri

Ahmet GÜVEN*
Hafijur RAHMAN**
Nafisa Islam ZIHAN***

Abstract

Local government is an essential element of the states. The principles of administrative integrity and autonomy constitute the essence of the relationship between the central and local governments. Based on these two principles, the central government tries to determine the policy of the country's administration by obtaining power based on tutelage over local governments, while local governments demand autonomy within their areas of duty, with their resources, responsibilities, and powers. This situation follows a similar course in many countries of the world. This study aims to analyze the relations between Turkey and Bangladesh's central government and local governments, their administrative structures, duties, and functions. Turkey and Bangladesh, both Muslim-majority countries, share similar socio-cultural characteristics. Bilateral relations between these two countries have developed in recent years, especially in trade, defense, migration, and other sectors. Following the development of these bilateral relations, this paper is significant here to understand two countries' local and central government relations.

Keywords: Central government, local government, central-local relation, Bangladesh, Turkey

JEL Codes: H11; H70; H83

Öz

Yerel yönetimler tüm devletlerin vazgeçilmez unsurları arasında yer almaktadır. İdarenin bütünlüğü ilkesi ve özerklik olgusu devlet yönetimi içinde merkezi idare ile yerel idareler arasındaki ilişkinin özünü oluşturmaktadır. Bu iki ilke ekseninde merkezi hükümet, yerel yönetimler üzerinde vesayete dayalı güç elde ederek ülke yönetiminin genel siyasetini belirlemeye çalışırken, yerel yönetimlerde kendi görev alanları içinde, kendi kaynakları, kendi görev ve yetkileri ile özerklik talep etmektedir. Bu durum dünyanın pek çok ülkesinde benzer bir seyir izlemektedir. Hazırlanan bu çalışmada, Türkiye ve Bangladeş'in merkezi hükümeti ile yerel yönetimleri arasındaki ilişkileri, idari yapıları, görev ve işleyişleri analiz edilmek istenmektedir. Türkiye ve Bangladeş, birçok açıdan benzer sosyo-kültürel özelliklere sahip, çoğunluğu Müslüman olan iki ülkedir. Bu iki ülke arasındaki ikili ilişkiler son yıllarda özellikle ticaret, savunma, göç ve diğer

* Assoc. Prof. Dr., Tokat Gaziosmanpaşa University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Public Administration, ahmetguvenn@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5073-6345>

** Asst. Prof. Dr., Tokat Gaziosmanpaşa University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Public Administration, hafijdu@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7945-6307>

*** Graduate Student, Tokat Gaziosmanpaşa University, Graduate Education Institute, Public Administration Program, nafisanira089@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2007-9305>

sektörlerde gelişme göstermiştir. Bu ikili ilişkilerin gelişmesini takiben, bu makale bu iki ülkenin yerel ve merkezi hükümet ilişkilerini anlamak için büyük önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Merkezi yönetim, yerel yönetim, merkez-yerel ilişkileri, Bangladeş, Türkiye

JEL Kodları: H11; H70; H83

1. INTRODUCTION

The governmental system in different countries may differ in form and function due to various political frameworks, but the primary goal of all governments is to provide better and more effective governance to all segments of society. The government operates its functions at two levels, central and local; however, the relations between them are crucial. Kuhlmann and Wollmann, 2019; Rhodes, 2018; Chen, 2017; McConnell, 2006; Wilson, 2003; and many other researchers have significantly discussed different aspects of these relations in the last two decades. Rhodes (1980, 2018) is a crucial scholar who has been working on this topic since the 80s and has notably traced the transformation of local-central government relations, arguing from the perspective of power-dependence theory. This perspective frequently arises due to the exertion of control over the financial affairs of local government, achieved through the implementation of budget cuts and stringent fiscal controls. Wilson (2003) significantly put the top-down and down-up approaches of the relationship between central and local government. This is crucial for the study where two countries, i.e., Turkey and Bangladesh, have the same issues in a top-down approach.

In this article, we have analyzed the central-local government relations in Turkey and Bangladesh. Both countries have a longstanding bilateral relationship. Both are members of the Organization of Islamic Cooperation (OIC) and D-8, respectively. In contemporary times, both countries intend to extend their bilateral relationship in different sectors, such as defense, migration, education, and others. Following this aspect, this study is significant for policymakers and academia to figure the relationship between counties' central and local governments.

In Bangladesh, the relationship between the central and local governments has always been authoritative. The fundamental reason is colonial inheritance and the loss of democratic administration at the center. For instance, Bangladesh has a long-standing and significant local government custom (Khan, 2009). Local government framework and operations have developed with the country's socio-economic and political changes. Although governments took several initiatives to strengthen the local government from legal and administrative perspectives over time, it exists only with pen and paper (Akter and Mamun, 2018: 62-63).

On the other hand, the administration system of Turkey is centralized and dominated (Çevik, 2004: 108). However, the situation was not similar to around 150 years before. The local government exercised its total freedom as a separate political regime with absolute monarchy (Ersoy, 1992: 17). However, nowadays, the relation between central and local government is structural, where the administration nature is extremely centralistic, and paternalistic. In short, the local government has no authority to develop its policy. They perform under the strict control of the central government.

This research intended to explore the relationships between central and local government of Turkey and Bangladesh. After this brief introduction, the methodology of the research has been discussed. The further sections addressed the relationship between Turkey and Bangladesh's central and local governments.

2. METHODOLOGY

This study involves qualitative research method using secondary data from various secondary sources, including books, journals, newspaper articles, web documents, gazettes, and other related materials. Analyzing this large amount of material has aided the authors in gaining a thorough grasp of the relationship between the central and local governments of Turkey and Bangladesh. For data analysis, it extensively used the content analysis method. For instance, content analysis examines written, spoken, and visual communication to ascertain the author's and the sender's true message.

It aims to create a model to conceptually describe the phenomenon (Elo and Kyngäs, 2008: 107; Rahman, 2021). It is a research method aimed at deriving reliable and credible conclusions about the usage contexts from texts or other meaningful content (Krippendorff, 2004; 18). Content analysis of the secondary data of this research extensively analyzed the relation between central and local governments in Turkey and Bangladesh.

3. CENTRAL AND LOCAL GOVERNMENT IN TURKEY

The 600-year-old Ottoman Empire fell apart during World War I, and the Turkish nation-state was born. The Republic of Turkey is a democratic, unitary, secular, and social state governed by the rule of law according to its constitution. Turkey is a centralized country where the central government wields full power. However, according to the 1982 amendment to the constitution, there should be unity between the central and local governments (Ersoy, 2015: 1). The administrative organization of Turkey is divided into two parts: central administration (capital and the provincial unit) and decentralization. The central government refers to state legal entities for public service, and decentralization refers to organized bodies different from state entities (Turan, 2016: 13).

3.1. Central government

As mentioned earlier, Turkey's central administration is separated into two sections: the capital city and the provinces. The key actors in capital city management are the President, Council of Ministers, ministries, and allied entities. The capital city administration has various independent authorities, including the Council of State, Court of Appeals, Council of National Security, and so on. Because Turkey's administration is highly centralized, central administration units have the power and control to set policies for both the national and local governments (Kartal et al., 2015: 6-7).

As per the Turkish constitution, the Republic of Turkey's governance framework upholds the separation of powers, delineated into three branches: the legislature, executive, and judiciary. The parliament wields legislative authority, the president executes executive power, and the independent and impartial courts rule over the judicial power (Articles 7, 8, and 9).

The Grand National Assembly of Turkey is exercising the legislative power, a single-chamber parliament with 600 parliament members. The deputies are directly elected by voters for a five-year term and should be above the age of eighteen. The Grand National Assembly of Turkey shoulders a multifaceted role. It enacts, modifies, and nullifies laws, scrutinizes budget bills, and approves final accounts bills. Additionally, it holds the authority to declare war, sanction the ratification of international treaties and agreements, and proclaim amnesty and apologies, requiring a three-fifths majority. Furthermore, the Assembly exercises and upholds powers and responsibilities delineated in other provisions of the constitution (Articles 87-92).

The President is in charge of the executive branch of Turkey, where the cabinet members and other officials often exercise executive power. According to the constitution, *the public shall directly choose the President of the Republic from Turkish citizens eligible to become deputies, at least forty years old, and have attained higher education for a five-year term* (Article 101). The President is both head of the state and head of the government, as well as the military commander-in-chief.

The President has the authority to approve or veto legislation enacted by the Parliament, prohibiting it from becoming law until a simple majority of lawmakers choose to discard the veto. By issuing presidential decrees, the President can also initiate parts of legislation. However, presidential regulations cannot limit essential and personal rights or responsibilities, as well as political rights and responsibilities.

The various executive ministries in Turkey are responsible for the day-to-day implementation and management of federal laws that address specific aspects of national and international matters. Turkey's Cabinet is composed of the President and cabinet members, and it's noteworthy that

cabinet members are not permitted to simultaneously hold seats in the parliament during their tenure as a measure to maintain the separation between the legislative and executive branches.

Turkish civil law was related to religion and handled by Shari'ah courts prior to the creation of the Republic of Turkey. After the 1926 amendments, additional legal codes were formed following the Swiss Civil and Italian criminal codes. With these reforms, the constitution has guaranteed the independence of the judiciary, including the constitutional court and the courts liable for criminal, civil, and administrative cases. Accordingly, there are various higher courts and several subordinate courts in different level.

The Central Administration's Provincial Organization similarly functions as an extension of the capital organization; however, unlike the central administration, the provincial organization does not have its own legal entity; instead, it was created to administer critical works for inhabitants all over the country and a hierarchical relationship exists between the central and provincial organizations. The Turkish Constitution's Article 126 outlines how provincial administration is constituted. Following the article, Provincial organizations are separated into provinces, counties, districts, and villages (Ersoy, 2015: 1).

The administration of the provinces is administered on the principle of devolution of powers. Turkey is split into 81 administrative provinces. A province is a governmental unit that includes a town center, districts, and several villages. For this reason, both urban and rural administration are included in provincial administration. Consequently, provincial decision-making and implementation organs assist rural and urban areas (Kartal et al., 2015: 8).

Provinces are split into counties, and counties are divided into districts. Provinces aren't incorporated and don't have elected bodies. They are each led by a Governor (Vali), who is appointed by the President of the Republic. In the County Administrative Board, the administrator (Kaymakam) is the chairperson, and they are entirely liable to the Governor. Districts are the smallest division of the province. At the district level, the head administrative officer is the director (Bucak Müdürü). On the governor's proposal, the interior minister appoints him (Ersoy, 2015: 2).

In Turkish law, local government and provincial government are distinct. The province government is primarily administrative in character and is seen as a support system for the national/central government.

3.2. Local government

In Turkey, there are two sorts of decentralization units. The first unit is dedicated to a single subject (universities and state-owned corporations) across the country, and these units are structurally arranged. The other type of decentralization unit handles multiple issues in a small geographic area. These units are recognized as local government (Kartal et al., 2015: 9).

During the late Ottoman era, the Turkish local government system was established as an impact of the Western system (Kavruk, 2004). Local government in modern Turkey is largely shaped by the legal framework of Article 127 of the Constitution. One of the distinguishing features of the Turkish public administration system is that the aforementioned local governments coexist with central government field units (Polatoğlu, 2000: 104).

The local government is founded on a tripartite system from this constitutional framework: special provincial administrations, municipalities, and villages.

3.2.1. Special Provincial Administrations

In the provincial unit, three actors such as governor, directors of provincial organizations, and the provincial administrative council, authorize the provincial administration. In the provincial administration, the Governor (vali) is the head as well as he is both an administrative and political actor. Apart from individuals in the court and military, governors are the administrative chiefs of

all public officials (Güler, 2011: 256- 257; Kartal et al., 2015: 8). The province governor is proposed by the Ministry of Interior and appointed by the President of the Republic (Ersoy, 2015: 2).

Nationwide, there are 51 provincial local governments that carry out the task of local government in places outside of municipal boundaries within their provinces (Ersoy, 2015: 5). For instance, the provincial administrations do not operate in metropolitan cities, resulting in the presence of only 51 provincial special administrations out of a total of 81 provinces. The Provincial Administrative Council is a legislative-type assembly elected for five years by the province's electorate. The Council is in charge of the province government's administrative decisions and has the authority to prosecute officials accused of wrongdoing. The Council is responsible for approving the province's budget, strategic plan, and provincial environmental and development goals extending beyond municipal boundaries. The Governor, on the other hand, has the legal authority to overturn any Council decision.

The Provincial Administrative Council determines policies due to the public service such as communication, transportation, education, sports, culture, tourism, agricultural production, health, and social well-being. The provincial self-government has a wide range of duties and obligations, but its financial resources are scarce. As a result, most of these activities are carried out by various ministries' regional agencies.

3.2.2. Municipalities

The first municipality was established in Istanbul during the Ottoman era in 1854. According to the law, municipalities are local governmental entities with administrative and financial autonomy in metropolitan, provincial, district, and town areas. Communities with a population of at least 5,000 people can establish municipalities. In Turkey, there are 1400 municipalities at various levels. Municipalities make decisions through mayors, municipal councils, and municipal executive councils. The mayor and council members are elected directly by the public for five years (Ersoy, 2015: 6; Özer and Rahman, 2020: 71).

The council is the main deciding body in a municipality. The number of council members depends on the municipality's population. The council has the authority to decide on strategic plans, work plans, development projects, and revisions to these plans. It also has the power to adopt the budget, implement municipal regulations, borrow money, make purchases, and take other actions.

The municipality's executive body is the municipal executive committee, consisting of elected and appointed members. The mayor is in charge of the body. The mayor serves as the municipality's executive officer and legal representative. The citizens of each municipality choose the mayor for a five-year term. The mayor administers the council and executive board's decisions, including budget, chooses municipal workers and manages other duties (Ersoy, 2015: 6).

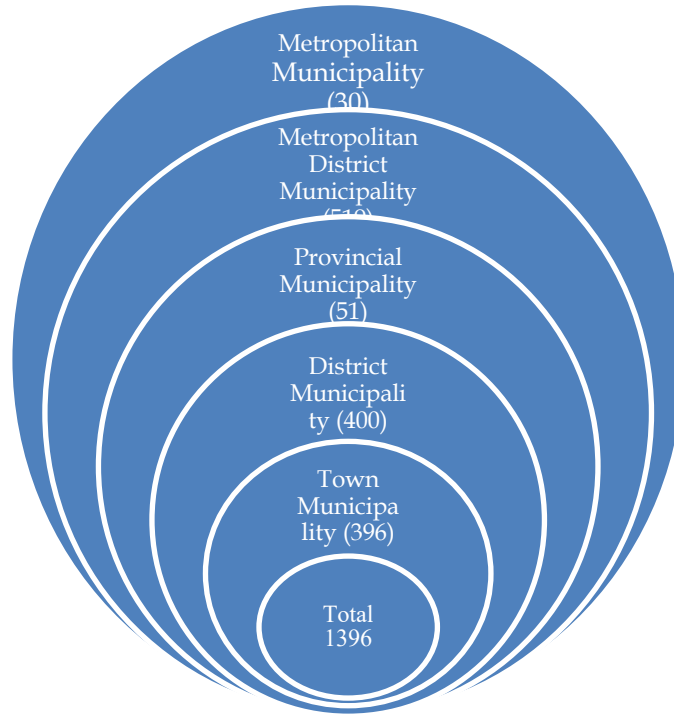
Municipalities are the most important organs in Turkey's local government system. Because municipalities have traditionally provided the majority of urban services, they have a high level of exposure and awareness among the public. When people in Turkey talk about urban administration, they actually mean municipalities. As a result, municipalities are seen as the institutions in charge of meeting the demands of both city dwellers and commoners (Kartal et al., 2015: 12; Şengül, 2010: 69).

In Turkey there are five types of municipalities: (1) Metropolitan Municipality; (2) Metropolitan District Municipality; (3) Provincial Municipality; (4) District Municipality; (5) Town Municipality. Based on the distinctions between these municipalities, metropolitan and metropolitan district municipalities are area municipalities. There are presently 30 Metropolitan municipalities (MM). A population of more than 750000 people is required to declare an area Metropolitan. MM is responsible for providing services over an entire province's territory. Each MM is divided into multiple smaller municipalities known as Metropolitan District Municipalities (MDM). MDM is responsible for a specific district's territory.

The Municipality Executive Council is formed differently in MM and MDM. According to Act 5216, Article 16, the Metropolitan Municipal Executive Council is made up of five members of the municipal council who are elected for a one-year term by the council's members: five heads of municipal departments, two of whom are the general secretary of the metropolitan municipality and the head of fiscal affairs. The metropolitan mayor elects department heads, and the mayor also serves as the head of the council. Per Act 5216 of Art 17, the metropolitan mayor is the leader of the municipality's organization and the legal representative of the municipality's legal identity. The metropolitan mayor is elected directly by residents living within the metropolitan municipality's boundaries.

On the other hand, other sorts of municipalities are limited to a specific population. Provincial municipalities, for example, are only allowed to operate inside the city center's boundaries, not the province's entire territory (central district). Similarly, a district municipality is liable for municipal services inside a district's primary settlement territories rather than the entire district region. The towns that have been granted municipal status are known as sub-district municipalities. Thus, in a given district, there is only one district municipality, but inside that district's boundaries, there may be several sub-district municipalities.

Figure- 1: Local government Institutions in Turkey with their numbers (Authors' design)

3.2.3. Villages

Villages are the local government in rural areas with less than 5,000 inhabitants. There are a total of 18,330 villages in Turkey. The Village Association, the Council, and the Village Chief (Muhtar) are their three constituent bodies with legal standing. Villages have no planning authority (Ersoy, 2015: 7). The Village Chief (Muhtar) is directly elected by the voters for a five-year tenure. Village association members, including every voter in a village, gather for meetings as needed.

The village council is made up of both elected and ex-officio members (such as the Imam, the village's founder, or a teacher). The number of village council members is set by law, and village voters choose them for a five-year term. The mosque's Imam, also called the village Imam, and the village teacher are the regular members of the village council.

"Neighborhood" is the smallest unit of local government in municipalities, and it is quite similar to village administration. When it comes to local governments in Turkey, *Muhtars* in the

neighborhood should be considered as well. In urban areas, a post known as a neighborhood *Muhtar* was established. However, towns within metropolitan municipalities were turned into neighborhoods as a result of a legal requirement. In Turkish administrative systems, determining the position of neighborhood *Muhtars* is challenging. Because the neighborhood is a middle institution that serves both local and central service needs (Kartal et al., 2015: 17; Bulut et al., 2000: 179).

3.3. Relation between central government and local government in Turkey

Since the Turkish 1982 constitution explicitly states that the country system is based on the precepts of administrative decentralization, it is considered a turning point in the central-local government relations. According to the constitution, the local governments gained some limited decision-making authority and independence from the central government. The country's administrative frameworks and limits were redrawn, and new administrative frameworks were formed. Between 1982 and 2019, many more reforms were implemented to reconstruct local government authority with the country's administrative, political, and economic reforms (Altowaitee et al., 2019: 27).

The 1982 Constitution is based on a complete separation between central and local government. The central administration is organized into provinces, with each province further divided, serving as the field structure of the central government. Delegated authority is the foundation for the administration of the province. The central government may use its discretionary control over local governments if deemed necessary. On the other hand, independent local governments operate according to the decentralization principle and are free to act and make decisions independently of the central government. Only local governments are subject to the central government's administrative tutelage. The central government can either accept or oppose local government's decisions or avoid their implementation, but it doesn't have the power to make a new choice (Ersoy, 1992: 5).

However, fundamentally, the central and local government relationship is paternalistic and authoritarian. As mentioned above, the administration system of Turkey is highly centralized. Turkey exercises a unitary system of government where the leading authority is under the central government's control, and all powers are emerging from the central.

Central administration handles much of the planning for local governments' areas of activity. On the other hand, Turkey has a broad topography; for that reason, it is quite difficult for the central governments to develop appropriate solutions to the challenges of each region. As a response, it is fundamental for Turkey's local governments to operate well enough to ensure democracy and good governance. Global events have indeed influenced Turkey in recent times concerning local government unification (Turan, 2016: 13). However, because of the unitary state system, local governments are always under the shade of central authority. Because of the very centrist structure within the establishment codes of state, becoming free from the entire control of the central government is quite impossible for local government.

4. CENTRAL AND LOCAL GOVERNMENT IN BANGLADESH

4.1. Central government

According to the constitution of Bangladesh, the central government is organized into three branches. The President, Prime Minister, and Cabinet represent the executive section. The legislative is represented by the Jatiya Sangsad (National Parliament), while the Supreme Court of Bangladesh represents the judiciary. The People's Republic of Bangladesh is a unitary state, meaning the central government controls the whole country (Rahman, 2015: 2017). Local government is not a distinct form government. It is simply a system of public administration that operates at the most basic level of the country. Local government, often known as local councils, operates under the rules and

directions of a higher authority, i.e. central government. From the three branches of the state, the local government is placed under the executive branch (Talukdar, 2013; 2019: 2).

The Prime Minister is in charge of the Executive and chooses all the other Ministers. It is the highest decision-making body in the executive. Bangladesh has a unicameral (having a single legislative chamber) legislature. The parliament of Bangladesh is known as the *Jatiya Sangsad*. The Speaker supervises Jatiya Sangsad meetings and ensures that they are conducted promptly and orderly. The contemporary Jatiya Sangsad has 350 seats, where 50 seats are designated specifically for women as reserved seats, and the other 300 seats are fixed for the elected members from the constituencies.

The Chief Justice leads the Supreme Court and the judiciary in Bangladesh. The Supreme Court is made up of the Appellate Division, and the High Court Division is the top of the judicial branch. In Bangladesh, numerous levels of the judiciary, such as District Courts, City Criminal Courts, Specialized Courts, and Tribunals, all fall below the Supreme Court.

4.2. Local Government

Since Bangladesh was under British Rule for 190 years and Pakistan for roughly 24 years, the country retained the colonial framework of local administration (Panday, 2011). The roots of the current local government structure were formed during the British colonial period. Several researches on Bangladeshi local government stated that the issue of local government initiated in the Indian subcontinent and that local government creation and reforms are driven by the requirements of the governing class (Khan and Hussain, 2001; Aminuzzaman, 2010; Westergaard, 2000; Özer and Rahman, 2020: 74).

Several institutional reforms to local government organizations were implemented during the British and Pakistani eras and obviously after independence under various regimes. Despite these attempts, Bangladesh has a reputation for being one of the world's most centralized countries. However, considerable efforts have been made in the last decade to increase the function and ability of local government institutions (LGIs). Bangladesh's LGIs now have different systems for rural and urban regions, each with its operating structure (Ehsan, 2021: 1).

In Bangladesh, there are two types of LGIs: rural local government for rural regions and urban local government for urban areas. The hierarchical rural local governments are divided into three tiers: Union Parishad, Upazila Parishad, and Zila Parishad, while urban local governments are divided into Pourashavas (municipalities) and city corporations (Jamil and Panday, 2012: 353; Ahmed, 1998; Özer and Rahman, 2020).

The central government's field administration is divided into eight (8) divisions to simplify its administration task, and all of these divisions are ruled under a division commissioner. Each of these eight divisions is further divided into sixty-four (64) districts that operate under the dominance of the district commissioner (DC), who is regarded as a leading administrator. A further level is below the district, divided into 495 sub-districts known as *Upazila*. The *Upazila* administrators are chairmen who are politically elected and aided by *Upazila Nirbahi Officers (UNO)*, and these administrative UNOs are central-government-level bureaucrats on representation.

Zila Parishad is the upper level of local government institutions. It comprises one elected chairman, elected members (one from each Upazila, so the number of elected members may differ by Zila to Zila), and elected female members (one from three Upazila/ nearest number) for a five-year term. Zila Parishad is the only local government body in Bangladesh with an indirect voting system, i.e., only elected members of Upazila, Union, City Corporation, and Pourushova are voting for Zila Parishad.

There is a chairman, a vice-chairman, and a woman vice-chairman for each *Upazila Parishad*. A direct popular vote elects all of them. A woman vice-chairman was formed to guarantee that women hold minimum of one-third of all elected positions in local government. Almost all government

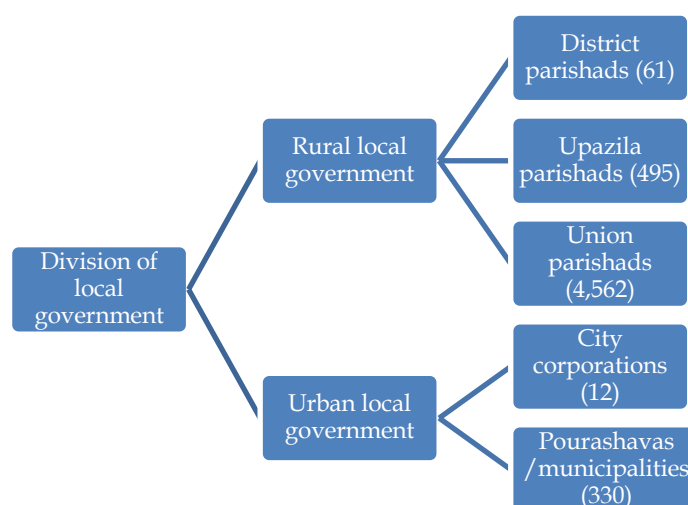
bodies are concerned with healthcare, education, farming, and fisheries at the district and sub-district (*Upazila*) levels (Jamil and Panday, 2012: 353).

Then, the rural local government's smallest unit is the union *Parishads*. Each Union Parishad consists of a chairman and twelve members, three of whom are particularly designated for women and all of whom are voted in by the people for a five-year session. As per the law, 25% of slots in Union Parishad are allotted for women. In the *Upazila*, the chairman of the Union Parishad is counted as part of the Parishad. Each union *Parishads* is divided into nine wards, which are made up of many villages, and the ward member is the representative of the lower local government in Bangladesh.

The urban local governments consist of two kinds of institutions: *Pouroshava* (municipalities) and City Corporations. There are 12 city corporations for the urban areas and 330 *Pouroshava*, which are partitioned based on the quantity of population into three groups (class I, II, and III). The urban local governments, as elected authorities, are responsible for various infrastructure and development programs and their execution in urban regions. The City Corporation is made up of a Mayor, Councilors, and Female Councilors who are all directly chosen by citizens for a five-year term. The mayor is the chief executive officer of the city corporation and also serves as the chairperson of the city council (Panday, 2017). The mayors of the capital's city corporations are frequently compared to cabinet ministers, and those of other city corporations are compared to state ministers or deputy ministers within their authority (Özer and Rahman, 2020: 75).

In practice, municipalities are formed from the district and town headquarters and key unions in the town region. Municipalities are structured similarly to city corporations, with one mayor, councilors, and female councilors whom citizens directly choose for five-year tenure.

Figure 2: structure of Bangladesh's local government and their numbers (Authors' Design)

The legal structure of Bangladesh's existing local government system is defined under Articles 59 and 60 of the constitution. The establishment of local government is addressed under Article 59 of the constitution, and Article 60 covers the powers of the local government authorities.

4.3. Relation between central government and local government in Bangladesh

Bangladesh celebrated fifty years of independence, yet the central government and local government relations are still crucial and complex. The country traditionally supports a centralized policy-making and resource-allocation structure wherein the intergovernmental interactions are not secure, poorly defined, and lack a sufficient incentive mechanism. Despite a legal justification for a decentralized local governance model, limited decentralized governance has been practiced at the local level (Kumar Panday, 2006: 41).

Local government faces a shortage of economic and financial resources and couldn't enjoy the authority of decision-making due to the absence of liability, an intentness of authority by the municipal executive, inoperative rules and laws structure, confined administrative receptivity, inadequate investment in the human capital, and slothful monitoring by the central government create an ineffective decentralized local government model (Kumar Panday, 2006: 41-42). Particularly in rural regions, the status of local government institutions is inferior. There is no powerful effect of the Union *Parishad* over resource yielding from its limited jurisdiction (Khan, 2011).

The coordination between central and local government has traditionally continued under the paradigm of dependence theory, where the central government practices the prominent role. This could be due to a long history of colonialism and the complete lack of a democratic system at the state level for a significant period of Bangladesh's independence (1975-1990). According to studies, it is also the outcome of lawmakers' undue influence on local government entities on both a de jure and de facto basis (Talukdar, 2019: 8).

In Bangladesh, the local government is not merely a formation of the government or an act of legislation but is also subject to the government's laws and regulations (Ahmad 1994: 450). Local government institutions are governed by a slew of contradictory instructions and circulars issued by several agencies and ministries, many of which directly oppose the actual Local Government functions. As a result, local government organizations are limited in using their strength, even those granted by the state government. This indicates that local governments are not solely empowered and that other authorities, including individual legislators, can weaken the authority of local government institutions (Talukdar, 2019).

Meanwhile, Bangladesh's local government entities have long been resource-strapped. Local government rules have given them the authority to generate money from local sources through assessments, taxation, and the rental of local Hat-Bazars (market), among other things. However, local government entities do not receive the total amount of funds raised from approved sources (CPD, 2001; Khan, 2000).

5. CONCLUSION

The fundamental concepts that underpin the relationship between central and local governments revolve around central-local unity and autonomy. These ideas encompass the competing desires for power: the central government seeks to exert authority over local governments, whereas local governments strive to safeguard their autonomy.

The central-local relation has long been a point of contention in Bangladeshi local governance. Although local governments appear to be capable of solving local issues, the government of Bangladesh has a vast ability to entirely dominate local governments, and the political, budgetary, and administrative dimensions are used to describe the essential components and conceptions of this control.

As mentioned above, the less developed economy and insufficient resources are significant barriers to the Bangladeshi local government's performance. This scarcity creates an obstacle to ensuring a balance of power between the local and national levels. However, this issue is crucial because the balance of power between these two governmental bodies guarantees the local government's power, authority, transparency, and ability to accomplish public services in the local entity.

Conversely, Turkey has recently undertaken a deliberate initiative to bolster its local government institutions while retaining specific historical and cultural values inherited from the Ottoman era. Although Turkey is actively striving to improve the administrative aspects of local governance, there are indications that it remains dissatisfied with the political influence wielded by local governments. This unease arises from concerns that increasing the political power of local governments may be perceived as a departure from its unitary state framework. It is important to

note, however, that the existence of a unitary state structure in a country does not inherently equate to deficiencies in its local administrative system.

As discussed earlier, achieving a balance of power is a pivotal factor in fostering a fruitful relationship between local and central governments to ensure the well-being and development of local communities. When delineating the interplay among these branches of government, the concept of a balance of power pertains to the distribution of power and authority between a central or national government and its subordinate or local counterparts.

Reference

- Akter, S., & Mamun, M. M. H. (2018). Original paper analysis of the link between central government and local government in Bangladesh: A case study of union Parishad. *Urban Studies and Public Administration*, 1(1), 62-74.
- Altowaitee, M. A. R. W. A., Nyadera, I. N., & Onder, M. (2019). Central-local government relations in Turkey and Yemen: A comparative study. *Asian Review of Public Administration*, 30(1), 24-41.
- Aminuzzaman, S. M. (2010). Local government and development in bangladesh lessons learned and challenges for improving service delivery of union parishad (UP). Local Governance Support Project-Learning and Innovation Component (LGSP-LIC).
- Boddy, M. (1983). Central-local government relations: theory and practice. *Political Geography Quarterly*, 2(2), 119-138.
- Bulut, Y., Yıldırım, U., & Şengül, R. (2002). Mahalle muhtarlıklarının belediye yönetimleri: Gaziantep ve Kahramanmaraş örneği. *Yerel Yönetimler Sempozyum Bildirileri*, TODAİE Yayını, 177-192.
- Chen, D. (2017). "Supervision by public opinion" or by government officials? Media criticism and central-local government relations in China. *Modern China*, 43(6), 620-645.
- Constitute (2016). Bangladesh's Constitution of 1972, Reinstated in 1986, with Amendments through 2014. <http://extwprlegs1.fao.org/docs/pdf/bgd117108E.pdf>
- CPD, (2001). Policy brief on 'Administrative reform and local government'. CPD Taskforce Report, Dhaka
- Çevik, H. (2004). Türkiye'de kamu yönetimi sorunları. Seçkin Yay.
- Ehsan, S. M. A. (2021). The local government system in Bangladesh: An anatomy of perspectives & practices. *South Asian Journal of Policy and Governance*, 44, 1-22.
- Elo, S., and Kyngäs, H. (2008). The qualitative content analysis process. *Journal of Advanced Nursing*, 62(1), 107-115.
- Ersoy, M. (1992). Relations between central and local governments in Turkey: An historical perspective. *Public Administration and Development*, 12(4), 325-341.
- Ersoy, M. (2015). An introduction to the administrative structure and spatial planning in Turkey. ODTU MF Cep Kitaplari, (18).
- Güler, B. (2011). Türkiye'nin Yönetimi: Yapı, Ankara. İmge Kitabevi Yayınları.
- Jamil, I., & Panday, P. (2012). Inter-organizational coordination and corruption in urban policy implementation in Bangladesh: A case of Rajshahi City Corporation. *International Journal of Public Administration*, 35(5), 352-366.
- Kartal, N., Tuncel, G., & Göktolga, O. (2015). Local governments and government of cities in Turkey. *Journal of Public Administration and Governance*, 5(1), 1-22.

- Kavruk, H. (2004). The System of local government in Turkey. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(1), 181-205.
- Khan, M. M. (2009). Decentralization in Bangladesh: Myth or Reality? AH Development Publishing House, Dhaka, Bangladesh.
- Khan, M. M. (2011). Local government in Bangladesh: Some contemporary issues and practices. AH Development Publishing House.
- Khan, Z. R. (2000). Strengthening Local Government: Recent Experiences and Future Agenda. Keynote paper presented at the CPD–CARE Dialogue held in Dhaka, Dhaka, Centre for Policy Dialogue (CPD).
- Khan, Z. R., & Hossain, A. (2001). Review/Stocktaking of local governance in Bangladesh. Dhaka: Swiss Agency for International Development and Cooperation (SDC).
- Krippendorff, K. (2004). Content analysis: An introduction to its methodology (2nd ed.). Thousand Oaks, CA: Sage
- Kuhlmann, S., & Wollmann, H. (2019). Introduction to comparative public administration: Administrative systems and reforms in Europe. Edward Elgar Publishing
- Kumar Panday, P. (2006). Central-local relations, inter-organisational coordination and policy implementation in urban Bangladesh. *Asia Pacific Journal of Public Administration*, 28(1), 41-58.
- McConnell, A. (2006). Central-local government relations in Scotland. *International Review of Administrative Sciences*, 72(1), 73-84.
- Özer, M. A., & Rahman, H. (2020). An Evaluation of Local Government System in Turkey and Bangladesh. *ETÜ Sentez İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, (1), 67-80.
- Panday, P. K. (2011). Local government system in Bangladesh: How far is it decentralised? *Lex Localis-Journal of Local Self-Government*, 9(3).
- Panday, P. K. (2017). Reforming urban governance in Bangladesh: The city corporation. Springer.
- Polatoğlu, A. (2000). Introduction to Public Administration: The Case of Turkey, METU Press, Ankara.
- Rahman, H. (2021). From Farabi to Ibn Khaldun: The Perception of State in the Early Muslim Intellectual's Writings. *Liberal Düşünce Dergisi*, 26(103), 237-258.
- Rahman, M. S. (2015). Politics-bureaucracy relations, governance and development in Bangladesh: The case of local government (Doctoral dissertation).
- Rahman, M. S. (2017). Politics-Administration Relations and the Effect on Local Governance and Development: The Case of Bangladesh. In *Handbook of Research on Sub-National Governance and Development* (pp. 256-279). IGI Global.
- Rhodes, R. A. W. (1980). Some myths in central-local relations. *The Town Planning Review*, 51(3), 270-285.
- Rhodes, R. A. W. (2018). Control and power in central-local government relations. Routledge.
- Şengül, R. (2010). Yerel Yönetimler, Kocaeli: Umuttepe Yayınları
- Talukdar, M.R.I. (2013). Rural local government in Bangladesh, 2nd ed. Osder Publications, Dhaka
- Talukdar, M.R.I. (2019). National and Local Governments Relationship in Bangladesh. A. Farazmand (ed.), *Global Encyclopedia of Public Administration, Public Policy, and Governance*,

- Turan, H. (2016). Centrist administrative structure and administrative tutelage audit on local government bodies. *International Journal of Trade, Economics and Finance*, 7 (1), 13.
- Westergaard, K. (2000). Decentralization in Bangladesh: local government and NGOs. In *Colloquium on Decentralization and Development (Vol. 7)*. Yale University.
- Wilson, D. (2003). Unravelling control freakery: redefining central-local government relations. *The British Journal of Politics and International Relations*, 5 (3), 317-346.

Ethics Statement: The authors declare that ethical rules are followed in all preparation processes of this study. In case of detection of a contrary situation, BİİBFAD Journal does not have any responsibility and all responsibility belongs to the authors of the study

Author Contributions: Ahmet GÜVEN contributed to the determination of the subject, supervision and research method Hafijur RAHMAN contributed to the literature, data analysis and reporting sections. Nafisa Islam ZIHAN contributed to the data collection, data analysis and reporting sections. 1st author's contribution rate is approximately 35%, 2nd author's contribution rate is 35%, 2nd author's contribution rate is 30%.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest between the author.

Acknowledgement: We would like to thank the Editorial Board of BİİBFAD Journal for their intense interest and efforts and the referees for their contribution.

Bingöl Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi
Bingol University

Journal of Economics and Administrative Sciences

Cilt/Volume: 7, Sayı/Issue: 2

Yıl/Year: 2023, s. 153-167

DOI: 10.33399/biibfad.1362464

ISSN: 2651-3234/E-ISSN: 2651-3307

Bingöl/Türkiye

Makale Bilgisi /Article Info

Geliş/Received: 18/09/2023 Kabul/ Accepted: 03/12/2023

Orta ve Alt Gelir Grubu Ailelerde Yatırım Deneyimleri: Kripto Paralar ve Maddi Kayıplar

Investment Experiences in Middle and Lower Income Group Families: Cryptocurrencies and Economic Losses

İsa YILMAZ*
Burak ACAR**
Ömer Miraç YAMAN***

Öz

Bu çalışma, orta ve alt gelir gruplarından bireylerin kripto para yatırımına yönlendiren motivasyonları ve bu motivasyonların ortaya çıkan sosyal ve ekonomik zorluklarla ilişkisini incelemeyi amaçlamaktadır. Buradan yola çıkarak, bu çalışmanın ana araştırma cümlesi kripto para yatırımının içinde bulunulan maddi zorlukları aşmada orta-alt sosyoekonomik gelire sahip aile fertleri açısından giderek daha fazla başvurulan bir yöntem olduğu ve bu yöntemin doğurduğu sonucun maddi kayıpları daha da derinleştirdiği ve aile içi sorunları arttırdığı yönündedir. Araştırma, fenomenolojik bir desen ve nitel araştırma yaklaşımını kullanarak gerçekleştirilmiştir. Katılımcılarla yapılan yarı yapılandırılmış görüşmeler sonucunda elde edilen veriler analiz edilmiştir. Bulgular, orta-alt gelire sahip bireylerin kripto para yatırımına farklı motivasyonlarla girdiğini ve bu yatırımların maddi sıkıntıları aşma amacı taşıdığını göstermektedir. Ancak, finansal okuryazarlık eksikliği, düzensiz piyasa koşulları ve spekülasyon nedeniyle beklenen kazançların elde edilememesi, bu yatırımcıların kayıplarını artırmıştır. Ayrıca, bu kayıpları telafi etmek için borçlanma ve kredi alma eğilimi göstermişlerdir. Araştırma, finansal okuryazarlık düzeyinin artırılmasının önemini vurgularken, düzenleyici önlemler ve ekonomik yardım seçeneklerinin geliştirilmesi gerektiğini öne sürmektedir.

Anahtar Kelimeler: İktisadi düşünce, sosyal hizmet, kripto para, aile sistemi, dijital bağımlılık

JEL Kodları: B15; I30; E42; I31; Z13

Abstract

This study aims to examine the motivations that lead individuals from middle-lower income groups to invest in cryptocurrency and the relationship between these motivations with social and economic hardships. Hence, the main research statement of this study is that cryptocurrency investment is an increasingly used method for family members with middle-lower socioeconomic income to overcome financial difficulties, and the result of this method is that it deepens economic loss and increases domestic problems. The research was conducted using a phenomenological design and qualitative research approach. The data obtained through semi-structured interviews with the participants were analyzed. The findings show that individuals with lower-middle-income enter cryptocurrency investments with different

* Doç.Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi, isa.yilmaz@medeniyet.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7388-8539>

** Arş. Gör. Dr., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, burak.acar@gop.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4765-3319>

*** Prof.Dr., İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa, omermirac@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9989-8575>

motivations. These investments aim to overcome financial difficulties. However, the lack of financial literacy, irregular market conditions, and the inability to realize expected gains due to speculation have increased the losses of these investors. Moreover, they tended to borrow and take loans to compensate for these losses. The research emphasizes the importance of increasing the level of financial literacy and suggests that regulatory measures and economic assistance options should be developed.

Keywords: Economic thought, social service, crypto currency, family system, digital addiction.

JEL Codes: B15; I30; E42; I31; Z13

1. GİRİŞ

Kripto para piyasası özellikle son on yılın en çok rağbet gören yatırım alanlarından biri haline gelmiştir. 2022 yılı itibariyle küresel finansal varlıklar içerisinde yaklaşık %1'lik bir paya sahip olan kripto para sektörü (Hermans vd., 2022) oldukça sığ bir piyasa olarak tanımlanmasına rağmen önerdiği merkezizsiz para dolaşımının sağladığı 'algoritmik güven'den ötürü geleceğin dünyasında teknolojik gelişmelere çabuk adapte olabilecek bir alternatif para sistemi olarak görülür (Özdoğan ve Turan Artuç, 2022: 47). Bu yönüyle kripto paralar görece düşük sermaye hacminden ötürü yüksek fiyat dalgalanmalarına ve spekülasyona açık olduğu için yüksek risk içerse de giderek daha fazla yatırımcının ilgi alanına girmeye devam etmektedir. Pandemi dönemine bakıldığında başta en çok bilinen kripto para olan Bitcoin olmak üzere diğer kripto paralar da her geçen gün daha fazla talep görmekte ve toplumun her kesiminin az ya da çok sahip olduğu sermayeyi değerlendirdiği bir yatırım aracı olma yolunda emin adımlarla ilerlemektedir (bkz. Auer ve Tercero-Lucas, 2022: 1).

Kripto paralara artan ilgiyi son yüzyılın iktisadi gelişmeleri ile açıklamak mümkündür. Son elli yılda küresel ekonomi giderek finansal piyasaların daha fazla yükseliş gösterdiği ve bunun karşısında reel ekonominin milli gelir içindeki payının artış hızının ivme kaybettiği bir dünyaya evrilmektedir (Yılmaz, 2022: 28). Böyle olunca finansal yatırımlar daha fazla önem kazanmakta ve sermaye daha çok finansal piyasalarda değerlendirilmek üzere kullanılmaktadır. Reel sektör karşısında finansal piyasaların küresel ölçekte neden daha fazla ilgi gördüğü konusunda farklı yaklaşımlar mevcut (bkz. Dembinski, 2009; Epstein, 2005; Lapavitsas, 2013), ancak bu çalışmanın odağında finansal piyasalar içerisinde gerçekleşen yatırımlar arasında son birkaç senenin popüler yatırımı haline gelen kripto para sektörünü özel olarak incelemek yer almaktadır.

Kripto para piyasalarının iktisadi boyutları üzerine oldukça geniş bir literatür yer almaktadır (bkz. Brunton, 2019). Bu piyasaların ekonomiye potansiyel olumlu etkileri, küresel ekonominin geleceğinde ne ölçüde yer alacağı ve riskli ve spekülatif bir yatırım aracı olması gibi hususlar iktisadi yaklaşımların merkezinde yer alır. Ancak, kripto para piyasalarının yarattığı sosyal risk ve bunların toplumsal sonuçları üzerine şimdiye dek sınırlı çalışmalar gerçekleştirilmiştir (Pilatin ve Dilek, 2023; Bulut ve Menteş, 2022; Dülek, 2022; Fettahoğlu ve Sayan, 2021; Oyman, 2022; Öncü ve Ektik, 2021; Pilatin, 2022). Oysa kripto para sektöründe yaşanan gelişmeler istatistiksel olarak salt yatırım alanlarının çeşitlenmesine dair bir gösterge olmaktan çok gündelik hayata dönük izdüşümleri düşünüldüğünde ciddi bir etki yarattığı için araştırılmaya muhtaçtır. Bu manada, örneğin, pandemi döneminde tüm dünyada yaşanan parasal genişleme sonrası bol ve ucuz kredinin kripto para piyasalarına girişi hızlandırdığı gerçeği sadece iktisadi bir veri olmaktan çok servetin haksız transferi ve eşitsizliğin derinleşmesi bağlamında ortaya çıkardığı sosyal riski düşünmek adına da önemli bir gelişmedir (Aysan, Demir, Gozgor, ve Lau, 2019; Tapscott ve Tapscott, 2016).

Bu konuyu biraz daha detaylandırmak gerekirse, her ne kadar kripto para piyasasında yatırım yapmak ilk zamanlarda orta ve üst gelir grubunun yöneldiği bir alan olarak varsayılsa da özellikle pandemi döneminde yaşanan gelir kayıpları sonrası orta ve alt sosyoekonomik gelire sahip ailelerde içinde bulunulan maddi imkansızlıklardan kaçış için, riskli bir yol olmasına rağmen, bu piyasalara yönelimi giderek artmıştır. Bu yüzden kripto para borsaları bu gelir gruplarına finansal erişimi kolaylaştırarak toplumun en alt tabakasının geleceğini riske atmada önemli bir rol oynamıştır. Ayrıca, bu borsalar günümüzde bağımlılık çeşitleri içerisinde kripto para bağımlılığı diye özel bir kategori oluşmasına sebep olmuştur. Günümüzde pek çok hastane ve özel klinik dijital para, sanal

para ya da kripto para bağımlılığı adı altında tedavi hizmetleri sunmaktadır. Kripto para bağımlılığı uzmanlarına yönelen kimselerin intihar, boşanma ve şiddet gibi yönelimleri dolayısıyla klinik destek almaları bu sektörün ne derece toplumsal yıkıma yol açtığını göstermesi açısından önemlidir (Sonkurt ve Altınöz, 2021: 200).

Finansal içerilme adına kripto para borsalarının tüm dünyada yaşattığı riskin boyutu Türkiye’de dünya ortalamasının çok üzerindedir. Zira, bu alanda yayınlanmış uluslararası raporlar (Auer vd., 2023) ve yerel kaynaklar) Türkiye’nin dünyada kripto para alım satımını en çok yapan ülkeler arasında ilk beş ülkeden biri olduğunu göstermektedir (Fenkli, Çırak, ve Soylu, 2023: 156). Kripto para sektörüne girişlerin giderek artması gerçeğinden yola çıkıldığında yaşanacak kayıplar ve ortaya çıkacak psikolojik, sosyal ve iktisadi problemlerin de aynı oranda büyük olabileceği beklenen bir durumdur. Bu açıdan bakıldığında kripto para mağduriyetlerinin ve bu mağduriyetlerin ortaya çıkaracağı sonuçların hafife alınmayacak derecede önemli bir sorun teşkil ettiği yadsınamaz.

2021 yılı Nisan ayı içerisinde Türkiye’de Thodex adlı kripto para borsasının yatırımcılara 2 milyar dolarlık çöküş yaşatması sonrası Cumhuriyet tarihinin en büyük dolandırıcılık vakası olarak tarihe adını yazdırmıştır (Kesebir ve Küsbeci, 2022: 103). Bu platformda kripto paralara sahip olan her 100 kişiden 77’sinin 34 yaş altı gençler olması Türkiye’de ortalama evlilik döneminin ilk zamanlarını yaşayan kesimin aile içi ilişkilerini tehlikeye atması açısından ayrıca önemli bir gelişmedir. Benzer şekilde, yakın zamanda yayınlanan Bank of International Settlements raporu şimdiye dek kripto paralara yatırım yapan insanların yaklaşık %81’inin bu yatırımlarından net zarar ettiğini gözlemlemiştir (Auer vd., 2023: 3). Şimdiye dek en çok kripto para uygulamasını indiren kimselerin Türkiye vatandaşı olduğu bilindiğine göre (Auer vd., 2023: 6), Türkiye’de bu kayıpların aile içi ilişkilerde yarattığı olumsuz sonuçlar açığa çıkmayı beklemektedir.

Önde gelen kripto para borsası olan Paribu’nun 2022 yılı ağustos ayında gerçekleştirdiği kripto para bilinirlik ve algı araştırmasının sonuçları bu sonuçların ne kadar yıkıcı olduğunu göstermesi açısından ilginç veriler sunmaktadır. Örneğin, Türkiye’de kripto para işlemleri yapan her 10 kişiden 4’ü kripto para yatırımını kârlı bulmaktadır. Buna paralel olarak 2021 yılına göre bu piyasada işlem yapmak isteyenlerin oranı bu yıl 4,5 kat artmıştır. Ayrılan bütçe ise bir önceki yılda ortalama 3.137,8₺ iken bu yıl 9.861,7₺ olmuştur. Yine, araştırma bu sektöre yönelenlerin daha çok Y kuşağından lise mezunu kimseler olduğunu gözlemlemektedir. Gelir gruplarına bakıldığında en çok C1 statüsünde yer alan orta üst grupların kripto para işlemi yaptıkları, bu grubu orta alt ve alt gelir gruplarının takip ettiği görülmektedir. Bu gruplar içerisinde en çok işlemi ücretli çalışanlar yapmakta, bu grubu çalışmayan kesim takip etmektedir (Paribu, 2022).

Raporun sağlamış olduğu çerçeveden yola çıkıldığında orta üst gelire sahip ücretli çalışanların kripto paradan dolayı yaşadığı mağduriyetlerin etkisini incelemek kripto para sektörünün genel etkisini görmek açısından önemli olabilir. Ancak, bununla birlikte, orta alt gelir gruplarının ve özellikle çalışmayan ya da düzenli çalışan statüsünde olmayan kimselerin mağduriyetlerinin aile ilişkilerine etkisinin büyüklüğünü göz önüne alınca kripto paraların orta-alt gelire sahip ailelerde etkisini incelemek ve elde edilecek bulgularla politika önerileri geliştirmek bu çalışmanın önemli bir katkısı olarak düşünülebilir.

Görüldüğü üzere, kripto paralar birçok yönüyle akademik açıdan aydınlatılmaya muhtaçtır. İktisadi boyutlarıyla geleceğin ekonomisinde alternatif bir para sistemi olarak yer alıp almayacağı en çok rağbet gören meselelerden biridir (Vigna ve Casey, 2016). Aynı zamanda kripto paraların gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerin para politikalarında olumlu bir devrim niteliğinde etki yaratıp yaratmayacağı da uluslararası kurumlar tarafından tartışılmaktadır. Ancak, kripto paraların sosyoloji, psikoloji ve felsefe gibi disiplinler içerisinde sosyal etki bağlamında ele alınması konusunda henüz yavaş adımlar atılmaktadır. Türkiye’de kripto paraların sosyal etkisine dair yok denecek kadar az sayıda çalışmanın olması bu durumu en net şekilde ortaya koymaktadır (Bulut ve Menteş, 2022; Öncü ve Ektik, 2021).

Bu çalışma orta ve alt gelir grubuna ait aile üyelerinden en az birini kripto para yatırımına sevk eden motivasyonları ve bu motivasyonların içinde yaşanan sosyal ve maddi zorluk ile ilişkisini ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. Buradan yola çıkarak, bu çalışmanın ana araştırma cümlesi kripto para yatırımının içinde bulunulan maddi zorlukları aşmada orta-alt sosyoekonomik gelire sahip aile fertleri açısından giderek daha fazla başvurulan bir yöntem olduğu ve bu yöntemin doğurduğu sonucun maddi kayıpların daha da arttığı ve aile içi sorunları arttırdığı yönündedir.

2. YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmada orta ve alt gelir grubuna ait aile üyelerinden en az birini kripto para yatırımına sevk eden motivasyonları ve bu motivasyonların içinde yaşanan sosyal ve maddi zorluk ile ilişkisini ortaya çıkarmak amacıyla nitel araştırma yaklaşımı kullanılmıştır (Creswell, 2018: 185). Araştırmanın odaklandığı olay ve olguları yaşayan ve bu deneyimi doğrudan yansıtabilen gruplarla çalışmayı mümkün kılan fenomenolojik desen tercih edilmiştir (Yıldırım ve Şimşek, 2013: 80). Kripto para kullanımının nedeni ve ortaya çıkardığı sonuçlar kişinin sosyoekonomik durumu, sosyal destek sistemleri, beklentileri gibi farklı değişkenleri içerisinden barındırdığından deneyimsel farklılıklara oldukça açıktır. Bu sebeple her katılımcıdan elde edilecek verilerin özgün ve öznel olmasına yönelik inanç fenomenolojik desen kullanıma yönelik tercihte önemli bir belirleyici olmuştur.

2.2. Araştırmanın Çalışma Grubu

Çalışmanın amacı ve araştırma konusu örneklem grubuna erişilebilmesi noktasında birtakım zorlukları beraberinde getirmektedir. Özellikle kripto para yatırımcılarının çoğunlukla online kanallar üzerinden hareket etmeleri erişilebilirlik noktasında problemler ortaya çıkaracağı düşünüldükçe amaçlı örneklem yöntemlerinden birisi olan kartopu örnekleme yöntemi tercih edilerek araştırma ile ilgili duyurular yayınlanmıştır. Araştırma ilgi duyan kişilerle ve bu kişilerin önerileriyle araştırma grubuna ulaşılmaya çalışılmıştır (Yıldırım ve Şimşek, 2013). Araştırmaya katılım şartını sağlayan dokuz kişinin sosyodemografik verileri Tablo 1’de yer almaktadır.

Tablo 1: Katılımcılara İlişkin Sosyo Demografik Bilgiler

Katılımcı	Yaş	Meslek	Evlilik Süresi	Eğitim Durumu	Eşin Eğitim Durumu	Çocuk Sayısı	Aylık Gelir (TL)
K1	30	Jandarma personeli	1 yıl	Lise	Lisans	Yok	20.000
K2	38	Isıtıcı işi	4 yıl	İlkokul	Lise	2	8.000-9.000
K3	37	Özel şoför	7 yıl	Lise	Lise	1	13.000
K4	40	Danışma görevlisi	Bilgi yok	Lise	Lisans	2	10.000
K5	28	Serbest meslek	2 yıl	Ön lisans	Lise	1	30.000
K6	21	Hizmet sektörü	1 yıl	Ön lisans	Lise	-	9.000
K7	45	İnşaat sektörü	28 yıl	Ortaokul	İlkokul	4	50.000
K8	47	Bilgi işlem çalışanı	18 yıl	Lisans	Ön lisans	2	13.000
K9	30	Askeriye personeli	3 yıl	Lise	Lisans	1	22.000

2.3. Veri Toplama Araçları ve Süreci

Araştırma kapsamındaki veriler yarı yapılandırılmış görüşme formu aracılığıyla toplanmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşme tekniği, araştırmacıya katılımcılara görüşme esnasında, görüşmenin gidişatına göre belirli soruları sormayabilme veya mevcut olan sorulara ekleme yapabileceği (Türnüklü, 2000: 547) imkânı sağlamaktadır. Çalışmada araştırmanın amacına uygun olarak hazırlanmış 10 soruluk yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılarak derinlemesine mülakatlar gerçekleştirilmiştir. Bu yöntemle araştırmaya katılan toplam katılımcı sayısı 9 kişiye ulaşmış ve yüz yüze görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Katılımcılara araştırmanın amacı, soru formları hakkında bilgi verilerek; gizlilik ilkelerine dikkat edileceği ve sadece gönüllü katılımının esas alınacağı hakkında

bilgilendirme yapılmış ve katılımcılardan yazılı onam alınmıştır. Görüşmeler ses kayıt cihazı ile kayıt altına alınmıştır.

2.4. Verilerin Analizi

Ses kaydına alındıktan sonra deşifreleri yapılan görüşmelerin toplamı 300 dakika, her bir görüşme ise ortalama 30 dakika sürmüştür. Tüm bu görüşmelerden 81 sayfa deşifre elde edilmiştir. Deşifre edilen görüşme içerikleri araştırmacılar tarafından okunarak kodlama gerçekleştirilmiştir. Bu kodlardan ortak kategori oluşturularak 3 ana tema belirlenmiştir. Araştırmacının herhangi bir olguya veya konuya yönelik genel eğilimi ve araştırma sonuçlarını belirtmek amacıyla ve daha önceden belirlenen temalara uygun olarak elde edilen veriler için betimsel içerik analizi yöntemi kullanılmıştır (Bellibaş, 2018: 513; Yıldırım ve Şimşek, 2013: 256).

2.5. Etik Uygunluk

Araştırmanın etik kurallara uygun yürütüldüğüne dair İstanbul Üniversitesi - Cerrahpaşa Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu Başkanlığı'ndan 13.12.2022 tarihli ve 557951 sayılı onay alınmıştır.

3. BULGULAR

Araştırma sonrası elde edilen verilerin analizi sonrası şu temalar oluşturulmuştur: (i) riskli yatırıma yönelmede aile içi ve genel ekonomik şartların etkisi, (ii) kripto paralara yatırım süresinde ilk etkileşim, hissedilen duygular ve çevreden gelen tepkiler, (iii) mevcut durumda katılımcıların tutumları: pişmanlık ve avuntular.

3.1. Riskli Yatırıma Yönelmede Aile İçi ve Genel Ekonomik Şartların Etkisi

Elden edilen bulguların tasnifi yapılırken öncelikle katılımcıları kripto para yatırımına yönelten çok boyutlu faktörlerden bahsetmek gerekir. Bunun için kripto para gibi riskli bir yatırım aracına yönelmede iktisadi şartlar ve beraberinde gelen zorlukların katılımcıların genel tutumunu etkilediği anlaşılmaktadır. Yapılan görüşmelerde kripto paralara yönelmeden önce katılımcıların temelde şu 3 hususta zorluk yaşadıkları gözlenmektedir:

3.1.1. Aile İçi Ekonomik Kısıtlar

Katılımcıların ailelerinin ekonomik imkansızlıkları onları zamanla riskli yatırımlara daha yatkın hale getirmiştir. Bu imkansızlıklar nedeniyle düzenli bir gelir elde etmekte zorlanan ailelerde yetişen bireyler kripto para gibi daha yüksek getiri potansiyeli olan yatırımlara yönelerek bu durumu aşmaya gayret etmişlerdir.

"Mesela babam inşaat işi yapıyor. Yaz sezonunda işler daha açık olduğu için daha çok gelir elde ediyor ama kış sezonunda iş olmadığı için evde kalmak zorunda kalıyor. Veyahut iş yapıyor parasını alamıyor. Onun gibi şeyler oluyor." (K1, 30)

"Evet, o tarz zor dönemler oldu. Yani kendi açımdan evet ailemle olarak olmadıysa da ama kendi açımdan evet oldu. Çünkü okulla iş alanını aynı anda yürütmek zor oluyordu. Mecburen bir tarafı bırakmak gerekiyordu. Ben de işi bırakmayı tercih ediyordum çoğu zaman, okula daha ağırlık vermek istiyordum. O zamanlar zor oluyordu ama bir şekilde yine aile desteğiyle vesaire halledebiliyordum. Ya da dış sıkarak diyeyim." (K6, 21)

3.1.2. Borca Düşme Durumları

Bazı katılımcılar kendileri ya da ailelerinin yaşadığı borç kriziyle mücadele etmede borçlarını ödeyebilmek için hızlı bir şekilde para kazanma ihtiyacı hissetmişler ve dolaylı olarak onların yüksek getiri potansiyeli olan kripto para yatırımlarına yönelmelerinde etkili olmuştur.

"Bizi bir borca düşürdüler mesela mal verdik malın karşılığı çıkmayınca baya bir çalışarak hallettik. Bir yerden borç alıp da borcu kapatmadık. Üretim yaparak biraz dişimizi sıkarak o borçların üstesinden geldik, o zor zamanların üstesinden geldik." (K2, 38)

"Sene 2000 bu mali krizler falan da vardı bu 2000 krizi olmuştu. Bundan dolayı işte bizimkiler, amcam da tefecilere mefecilere falan düşmüş baya bir dolar üzerinden borç almıştı. Onun baya bir zorluğunu çekmiştik ailece komple. O süreçte ben de yeni çalışmaya başlamıştım sene 2000 tabi aileme babama falan destek oluyordum o zaman." (K4, 40)

3.1.3. Mevcut Ekonomik Şartların Getirdiği Zorluklar

Katılımcılar kripto paralara yönelmeden önce kendilerine ciddi refah kayıpları yaşatan ekonomik zorluklarla karşılaşmışlardır. Bunlar arasında enflasyon, hayat pahalılığı ve işsizlik önemli yer edinmektedir.

"Borçlanacaksam da bir güvencem oluyor. Çünkü ticaret yaptığın zaman borçlanmaya da korkuyorsun. Acaba iş bulabilecek miyim? İşin devamı gelecek mi? Mesela inşaat sektörü şu an durdu. Demirin kilosu şu an 16 lira. Bankalar kredi vermiyor. 1 milyonluk daireye 200 bin lira kredi veriyor. Otomatikman de ne oluyor büyük inşaat firmaları iş yapabiliyor ama küçük çaplı, mesela 36 daire yapan bir adam o riski almıyor. Neden diyor o riski alayım diyor. ... Zaten dönüp baktığında, kripto para yatırımının en fazla yapıldığı ülkelerin hepsi enflasyonla boğuşan ülkeler. Parayı korumaya çalışıyorsun ama aynı zamanda da güzel paralar kazanmaya çalışıyorsun. Çünkü yüksek enflasyon var." (K1, 30)

"Şu an Türkiye'de çalışarak bir şeyler kazanmak bir şeyler yapmak çok zor. Yani bir kişi çalışayım da araba alayım veya bir ev alayım çok zor. ... Çok belli yani benim şu pandemi süreci olmasaydı muhtemelen (kripto sektörüne) girmeyecektim. Şöyle söyleyeyim sattığın bir şeyi bir gün sonra yerine koyamıyorsun öyle bir şey. Yani bu olabilecek bir şey değil." (K4, 40)

Aktarılan alıntılardan anlaşılacağı üzere aile içinde yaşanan maddi zorluklar ve borçlanma gibi faktörler aile bireyleri arasında riskli yatırımlara daha yatkın olma eğilimlerini arttırmıştır. Zira, düzenli bir gelir elde etmekte zorlanma durumu kripto para gibi daha yüksek getiri potansiyeli olan yatırımlara yönelmeyi kolaylaştırmıştır. Benzer şekilde, yüksek borçlanma stresi ve kaygısı katılımcıların borçlarını ödeyebilmek için hızlı bir şekilde para kazanma ihtiyacını arttırmış ve kripto paraların cazibesi onları bu alana sevk etmiştir. Ek olarak, mevcut ekonomik şartların getirdiği zorluklar da katılımcıları kripto para piyasasına girmeye daha açık hale getirmiştir. Bilindiği üzere, özellikle yüksek enflasyon oranlarına sahip ülkelerde, insanlar genellikle değerini koruyabilecek veya artıracabilecek alternatif yatırım araçlarına yönelirler ve bu da kripto paraları cazip hale getirir.

3.2. Kripto Paralara Yatırım Süresinde İlk Etkileşim, Hissedilen Duygular ve Çevreden Gelen Tepkiler

Yukarıda bulgulara dair ilk tema üzerinden bahsedilen 3 temel hususun katılımcılarda kripto paralara yönelmede bir zemin oluşturduğunu açıkladıktan sonra ikinci tema altında bu varlıklarla ilk etkileşimin, bu etkileşim süresince yaşanan duyguların ve çevreden gelen tepkilerin katılımcılar tarafından nasıl algılandığına dair bulgulara yer verilmektedir.

İlk Etkileşim: Mülakat gerçekleştirilen kişilerin bazıları ilk temada bahsedilen 4 temel unsurun bir sonucu olarak kripto paralara yönelirken eş zamanlı biçimde ya da daha öncesinde borsa ve forex gibi benzer yüksek riske sahip alternatif yatırım araçlarına yatırım yapmışlardır. Bu durum onları kayıplarını hızlıca telafi etme ve kolay para kazanma gibi motivasyonlarla bu denli yüksek risk yatırımlara yönelmelerine sevk ettiği iddia edilebilir.

"Eşim de borsa morsa yani onun da birikimi vardı onunki borsadaydı. Bizi bu işe itenlerden biri de borsaydı. Yani bir yıl önce borsa bildiğiniz yerinde saydı. Benim 200-300 bin lira param vardı yani biz bir yıl içinde bunu 30 bin lira kar yapamadık. Biraz da bu kripto olayına iten bizi borsa oldu. Altını, doları biliyorsunuz evet yatırım ama pirim yapan bir şey değil, en fazla yapsın en fazla %100 yapar yani o da ekonomik etkenlerden dolayı yoksa o da yerinde sayan bir yatırım gibi geldi bize (gülüyor) ilk başta. Borsada bir şeyler yapalım dedik dediğim gibi bizi bir şekilde kriptoya itti." (K4, 40)

Bazıları ise yatırım anlamında ilk tecrübelerini kripto paralar satın alarak gerçekleştirdiklerini belirtmişlerdir. Bu durum finansal okuryazarlık olmadan kripto para sektörü gibi sığ piyasalarda yüksek kazanç uman milyonlarca insanın yaşadığı kayıpların bir benzerini kendilerine yaşatmıştır.

“İlk yatırımım. Yani o biraz yeni olduğundan dolayı ilgi çekti aslında. Bir de bir ara yükseldi aslında yükselmesi de bizi cezbedi. ... Şu an içerideyim yani ama yani ilk aldığım zaman gerçekten bana kazandırdı ama almadım yani. İçeride bıraktım, onun zararını da çektik yani.” (K2, 38)

“Şöyle daha genelleme bir cevap vereyim, ilk yatırımım diyebilirim kripto sektörü. Daha evvelinde altındır, gümüştür veya borsadır herhangi bir şekilde bir haberdim bunlardan, hiç ilgilenmezdim” (K3, 37)

Bu sektörde ilk yatırımlara dair farklı görüşler aktaran katılımcıların en büyük motivasyonları arasında kısa yoldan hızlı para kazanma arzusu gelmektedir. Ancak, yine de tek motivasyondan bahsetmek yerine aynı katılımcının birden fazla beklentiyle bu sektörde yer aldığı söylenebilir. Bu motivasyonlar arasında konforlu bir yaşam sürme, çocuklarına iyi bir gelecek hazırlama, eski günlerdeki refah seviyesini tekrar yakalama, heyecan arayışı, zevk alma ve insanları kurtarma gibi hedefler yer almaktadır. Sektörde yer almanın arkasında yatan bu çeşitli motivasyonları mevcut maddi durumdan kurtulma ve yaşam standardını yükseltme olarak özetleyebiliriz.

“Ee hayallerin var, gençsin, bir şeyler yapmak istiyorsun, risk alman lazım. Hızlı para kazanmak istiyorsun. Onun için bana daha mantıklı geldi.” (K1, 30)

“Benim de ilgimi çekti. Çünkü o zamanlar böyle çok aşırı fazla her yerde görülen rastlanan herkesin ilgilendiği bir alan değildi. Merak ettim ve o yüzden girmiştim.” (K6, 21)

“Hayır yani, maddi durumla ilgili bir problemim yok. Ben tamamen zevk için gelmişim bu sektöre.” (K7, 45)

“Aslında hayalim aslında bu biliyor musunuz yani? Çok para kazanıp, çok iyi bir duruma gelip, etrafımda çünkü çok gerçekten şey insan görüyorum. Muhtaç, fakir fukara, zor durumda.” (K8, 47)

Kripto para piyasasında belli bir tecrübe edinen katılımcıların maddi yaşam koşullarının olumlu ya da olumsuz değişmesine bağlı olarak çeşitli psikolojik ve duygusal dezavantajlar yaşadıkları yapılan görüşmelerde açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Bunlar arasında en yoğun hissedilen sorunlar arasında uykusuzluk, stres, sosyal çevreden kopma, aile ilişkilerinin bozulması, ruh hali, jest ve mimiklerin değişmesi, iş ortamına uyum sağlayamama, bağlanma yer almaktadır.

“Devamlı insanın aklına geliyor ve artık her şeyini etkiliyor, etkilemeye başlıyor. Ha şöyle söyleyeyim borsa gibi falan değil sabah 9 da açılıyor akşam 6 da kapanıyor gibi bir şey yok bunda. Gece de devam ediyor. Komik bir durum ama insan gece saati bile kurup 3'e 4'e 5'e tam çıktığı saatlere filan, satım yaptığı için. Gece bile bakıyorduk yani öyle söyleyeyim. Baya bir etkiliyor insanı.” (K4, 40)

“Sürekli bilgisayar başındasınız, aynı zamanda çalışıyorsunuz. Yani böyle ne diyeyim ben size diken üstündesiniz. Uyumaya çalışıyorsunuz, alarm çalıyor, uyanıyorsunuz. Yeri geliyor masada uyuyorum. Uyuduğum zamanlar oldu, yatağıma girip yatamadığım zamanlar oldu, terste kaldığım zamanlarda, yüklü işlemlere girdiğim zamanlarda. İnsan psikolojikman etkileniyor, uykusuzluk zaten insanı bir yerden sonra koparıyor. Bunun da çaresini buldum. Çay, kola, kahve, sigara bunlar hepsi bir arada olunca...” (K7, 45)

Yukarıda verilen alıntılar katılımcılar arasında en yoğun hissedilen duygulardan biri olan uykusuzluk şikayetlerine ait. Her an para kaybetme korkusu içerisinde sürekli piyasaları takip etme ve vücudun biyolojik olarak uyku ihtiyacına direnme adına sigara ve kahve aşırı tüketimi gibi önlemler alma katılımcılar arasında en yaygın çözümler arasında yer almaktadır. Aşağıda katılımcıların ifade ettiğinden anlaşıldığı üzere adeta zamanla yarışır biçimde piyasaların içerisinde göz kırpmaksızın yer alma düşüncesi beraberinde kripto para yatırımcısının sosyal hayatını da olumsuz etkilemektedir. Aileye, eş-dost ve arkadaş ortamına ayrılacak vakitlerden kısararak tüm zamanı bu piyasaya hasretme tutumu sorumlulukları yerine getirmede aksaklıklara da sebep olmaktadır. Bu yüzden katılımcılar uykusuzluk şikayetinde bulunurken aynı zamanda sosyal çevreden koptuklarından, iş ortamında bile kripto yatırımlarını düşündükleri için işe uyum sağlayamayışından ve aile içerisinde aynı ortamdayken sürekli telefona bakarak mobil uygulamalar üzerinden canlı piyasaları takip ettiklerini ve bu yüzden aile içi iletişimin kopukluğa sebep olduğunu dile getirmektedirler.

“Sosyal hayat kısıtlanıyor. O dediğin doğru. Hep telefon bakıp duruyorsun. Ondan sonra yaptığım faaliyet azalıyor gün içindeki. Ama şimdi bıraktım bak gün içinde gün yetmiyor mesela o zaman. O zaman gün hemen

bitiyordu. Saatlerce telefonun başında zaten. Sabahlıyordum çoğu zaman. Hem işine yansiyordu kötü olarak hem de aile ilişkisine yansiyordu.” (K9, 30)

Kripto piyasasındaki tüm gelişmeleri takip etme ve kaybetme korkusu olarak adlandırılabilir böylece bir tutumun vermiş olduğu mağduriyetler katılımcılarda farklı duyguları da açığa çıkarmaktadır. Bunlar arasında kazanma hırsı, zarar sonrası başarısızlığın faturasını başkalarına kesme, yüksek risk almanın vermiş olduğu gerginlik ve öfke, piyasayla inatlaşma, yatırımı oyun gibi algılama, pişmanlık ve utanma gelmektedir. Katılımcılardan bazıları kripto piyasasında yapmış olduğu yatırımlardan zarar etse de rasyonel davranıp zararı kapatmak yerine hırsına yenik düşerek kaybını telafi edecek bir mucizevi yükseliş inancına aldanmaktadır. Bu yükseliş gerçekleşmeyince de bu kez tuttuğu coinlerin bu süre zarfında makro siyasi ve iktisadi gelişmeler yüzünden yükselmediğine inanıp kendini avutmaktadır. Düşen coinleri gün gelir yükselir umuduyla sürekli elde tutmak anlamındaki “hodler” pozisyonunda katılımcılar öfke, hırs, gerginlik gibi agresif duygular yaşamaktadırlar.

“Aldığım coinlerin hiçbirini satmadım, sadece değer kaybetti. Yani hala umudum var (gülüyor).” (K2, 38)

“Bunu gördükten sonra ben bu sektöre yöneldim bu sektörde bilgi sahibi olmaya çalıştım ki en güzel öğrenme sistemi de başarısızlıktır aslında, bir tecrübedir. Tecrübe en büyük öğretmendir aslında. Ben kaybedeceğimi bile bile girdim. Ama kaybetmeseydim, birilerinin söylemesiyle alsaydım hep bir yerde yüklü miktarda kaybederdim. Ama ben ufak ufak, kaybede kaybede, tecrübe edip öğrenmek istedim. Bu şekilde.” (K1, 30)

“İşte de şöyle bir şey var baya bir asabi, sinirli oluyorsunuz. Devamlı ona odaklandığınız için işinizde hatalar yapabiliyorsunuz. Ondan dolayı baya bir laf yiyorsunuz sonuçta insanlar sizi görüyor, siz de karşılığını veriyorsunuz. Baya işimi de etkiledi.” (K4, 40)

3.3. Mevcut Durumda Katılımcıların Tutumları: Pişmanlık ve Avuntular

Derinlemesine mülakat gerçekleştirilen katılımcıların görüşmeler sırasında kripto paralara karşı mevcut tutumları genellikle pişmanlık, ders çıkarma, bu durumu bir bağımlılık gibi kabul edip içinden bir türlü çıkamama ve psikolojik hastalıklara yakalanma gibi değişken hisler içermektedir. Kripto para yatırımı bir süreç olarak değerlendirildiğinde katılımcıların bu sürecin hangi aşamasında olduğunu tam olarak kestirmek zor olsa da bu hislere bakıldığında dünyada kripto para sektöründe yer alan yatırımcıların %81 gibi büyük bir oranının zarar ettiği gerçeğinden yola çıkarak (Auer vd., 2023: 6) bu çalışmanın katılımcılarının da ya zarar edip kendilerine bir daha bu sektöre hiç girmeme sözü verdikleri ya da hodler pozisyonunda bekleyip kripto para yatırım sürecini duraklatıp başka yatırım alanlarına yöneldikleri gözlenmektedir. Ancak, yüksek riskli yatırımcı profilinde benzer risk gruplarında yer alan yatırım alanları arası geçişkenlik bu bekleme durumunun fırsat geldiğinde yeni bir risk içeren yatırım yolculuğuna geçişin fırtına öncesi sessizliği anlamına gelebilir. Bir diğer ifadeyle, borsaya hızlı bir girişle daha önce görülmedik karlara kısa sürede ulaşmayı hedefleyen yatırımcı profili umduğunu bulamadığında yaşadığı kaybı bir süre sonra foreks ve kripto para gibi alanlara yönelerek telafi etmeyi düşünmektedir. Aşağıda katılımcıların bu hususta paylaştığı görüşler bu durumu özetler niteliktedir.

“Bundan sonra al sat yapmıyorum. Bir de ihtiyacım olan parayla katıyen girmiyorum. ... Çünkü, bu piyasada her zaman bir risk var. Yatırım ihtiyacın olan parayla değil, ihtiyaç fazlası olan parayla yapılır. Bunu öğrendikten sonra daha kaybetmiyorum.” (K1, 30)

“Çok fazla kaybettik. Onun yerine altın alsaydık, dine daha yakın olup da altın alsaydık, başka şeylerle uğraşmasaydık. Taksit taksit yer alsaydık, ev alsaydık daha karlı olurduk. Keşke aptal şeylerle uğraşmasaydık.” (K9, 30)

Yatırım alanları arasında geçiş yaparak kaybını telafi etme durumu katılımcılar arasında yaygın görülen bir tutum olmakla beraber her ne kadar pişmanlık ve ders çıkarmış olduklarını belirtse de sürecin vermiş olduğu stres ve gerginliğin yaşattığı psikolojik sorunlar kripto paralardan tamamen kopmamayı beraberinde getirmektedir. Bu yüzden, katılımcılar için kripto paralar maddi bir mağduriyet olduğu kadar psikolojik yıkımları getiren bir sorunlar yumağına da sebep olmaktadır.

“Bir kere psikolojik olarak çok etkiliyor. Kazanırsan de etkiliyor kaybedersen de öyle söyleyeyim size. Kazanırken de etkiliyor yani kazanırken kaybetme korkusuyla etkiliyor. Beni özellikle bu süreçte etkileyen babamın kanser hastası olduğunu öğrendim yani ben zaten eskiden beri panik atak ve sinir konusunda psikiyatrik problemlerim var. Zaten ben ara ara tedavi oluyordum. Bu babamın olayı bir de olaylar için içine girdi ben destek almaya başladım şu anda da alıyorum.” (K4, 40)

Bu durumun farkında olan katılımcılar için kripto sektörünün bireysel yönüyle birlikte toplumsal ve makro sonuçları da benzer sonuçlar doğurmaktadır. Tüm olumsuzluklarına rağmen katılımcıların kripto piyasaları organize bir şekilde insanları tuzağa düşürme adına kurulmuş bir sistem olarak görmelerine dair aşağıdaki ifadeler bu tuzağın farkında olmalarına rağmen katılımcıların yine de ısrarla bu tuzaktan kendileri lehine bir kazanç sağlama ısrarı anlamında bir ikilem oluşturmaktadır.

“Bizim gibi geri kalmış ülkelerde, üçüncü dünya ülkelerinde, enflasyonla boğuşan ülkelerde, kripto para diye bir şey çıkardılar. ...bu kripto paralar üzerinden bizim gibi ülkeleri sömürüyorlar. Bugün sadece Türkiye’de 1,5 milyar dolar kripto para sektöründe para varmış düşün. Bu Türkiye için kötü bir durum. Çünkü ülkeden para çıkıyor, dolar çıkıyor. Benim bu piyasaya girmem için dolar almam lazım. Bu doları da Binance gibi güvenilir borsalara aktarmam lazım. Sana buradan bir vuruyor, parana, tl değer kaybediyor. Bir de sen kazanıcam ümidiyle giriyorsun, kazanamıyorsun, ee senin paranı da hortumluyor. Tamamen bir sömürü sistemi.” (K1, 30)

“Aslında şu an asıl yaptığım işimi birtakım insanlara merkeplik olduğunu düşünüyorum. İnsan gerçekten eğitilebilir bir varlıksa bu konuda kendini eğitip rızkını daha kolay kazanabileceğini düşünüyorum.” (K3, 37)

“Ben çok insan gördüm krediler çekip, altın satıp sağdan soldan borç alıp giren insanlar tanıyorum, duydum yani. Tabi ne de olsa bu gidiyor alıyor yirmi gün sonra kazandığı parayla devam ediyor. Modern soygun herhalde (gülüyor) bu teknoloji. Hepimizi soydular (gülüyor).” (K4, 40)

“Kaybettirmek üzere kurulmuş bir sektör. Biz de bunun içerisinde 3-5 kuruş yolumuza bakıp bir şeyler kazanmaya çalışıyoruz.” (K7, 45)

Katılımcı 1’in aktardığına göre kripto para sektörü dünya düzeninde yeni tür bir sömürü sistemi olarak az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin aleyhine bir durum yaratmıştır. İfadeye göre bu sistem özellikle Türkiye gibi kripto paralara aşırı talebin olduğu ülkelerde yerel para birimlerinde bir değersizleştirme yaratarak kendini göstermektedir. Sömürü sistemine benzer bir ifadeyi kullanan Katılımcı 4 için kripto paralar üzerinden modern soygun gerçekleşmektedir. Soygun benzetmesi bu piyasaların bir kurgu olduğuna dair vurguyu başka bir açıdan yorumlamak olarak adlandırılabilir. Katılımcı 3 bu piyasalara dair benzer bir düşünceye sahiptir. ‘Merkep’ benzetmesini tercih eden katılımcı kripto para sektöründe başkalarının kazancını taşıyan merkeplerin varlığından ve bu kimselerin mağduriyetlerinden bahsetmektedir.

Her 3 katılımcının sömürü, soygun ve merkeplik ifadelerinden anlaşılacağı üzere bu çalışmada yer alanların önemli bir kesimi kripto para sektörünün tuzak bir sistem olduğunu itiraf etmektedir. Ancak, yukarıda ifade edildiği üzere buna rağmen yine de bu piyasada yatırım yapma fikri bir ikilem oluşturmaktadır. İşte burada katılımcı 7’nin yukarıdaki ifadeleri bu ikilemin katılımcılar açısından nasıl algılandığına dair ipuçları vermektedir. Buna göre, sistem her ne kadar küçük yatırımcıyı kaybettirmek üzere kurulmuş olsa da kısa süreli al-sat taktikleriyle düşük karlar bu tür yatırımcı grubu için cazip gelmektedir. Katılımcı 7’nin ifadeleri giderek kaybı daha da büyüyen kripto yatırımcılarının her zaman bir kurtuluş yoluna olan inançlarının varlığını vurgulamaktadır.

3. TARTIŞMA VE SONUÇ

Hayatın her alanında teknolojik imkanların verdiği fırsatlar, kolaylıklar ve tehditlerin ivmesi insanlık tarihinde belki de hiç olmadığı kadar son 25 yılda yoğun biçimde artış göstermiştir (Schwab, 2016). Teknoloji çağının finansal alandaki karşılığı olan kripto piyasalar, bu açıdan, son yüzyılın son çeyreğine damga vurmuş en önemli iktisadi gelişmelerden birisidir (Tapscott ve Tapscott, 2016). Bu

gelişme modern dönemde teknolojinin insan hayatına giderek daha fazla sirayet etmesinden bağımsız düşünülemez.

Kripto paralar, son dönemde dünya genelinde popülerliği artan hem yatırım hem de ödeme yöntemi olarak kullanılan dijital değer birimleridir. Kripto para birimleri, dijital bir kayıt sistemi olan blockchain teknolojisi ile işlem görür ve bu, geleneksel para birimlerinden farklı bir yapı sunar. Kripto paralar ilk aşamada mübadelede dijitalleşmenin bir göstergesi olarak algılsa da daha kapsamlı bazı araştırmalar bu varlıkların para politikalarında köklü bir değişimin habercisi olduğunu vurgulamaktadır (Benigno, 2023; Claeys, Demertzis, ve Efstathiou, 2018). Öyle ki, bazılarında göre geleneksel para politikaları günümüzde kullanılan itibari paraların yarattığı enflasyon gibi büyük tehditlere karşı çözüm üretmeye çalışırken dijital paralar itibari paraların getirdiği dezavantajlara karşı daha sağlam bir zemine oturmaktadır (Félez-Viñas, Foley, Karlsen, ve Svec, 2021). Kripto para piyasasının siyasi boyutu da benzer şekilde tartışılan diğer alanlardan biridir. İkinci Dünya Savaşı sonrası yeni kurulan dünya düzeninde ABD hegemonyası, yapılan uluslararası anlaşmalarla politik hegemonyasını güvence altına alırken iktisadi hegemonyayı ise Bretton Woods kurumları olarak bilinen Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu gibi kurumlar inşa ederek sağlamıştır. Bu hegemonyanın teminatı ise ABD dolarının uluslararası rezerv para birimi olması sayesinde (Bibow, 2022). Günümüzde kripto paraların doların küresel hegemonyasını yıkacak bir tehdit oluşturduğu fikri giderek yaygın bir tartışma halini almaktadır (Peters, Green, ve Yang, 2022; Mbalaka, 2023). Ancak, yine de bu varlıkların alım ve satımlarının yine ABD doları üzerinden gerçekleşmesi kripto paralara bu denli kritik bir önem verilmesinin abartılı bir söylem olduğunu göstermektedir. Ayrıca, kripto para piyasası hacminin küresel finansal sisteme göre yaklaşık yüzde 1'lik bir dilime denk geldiği düşünülürse (Hermans vd., 2022) bu iddianın gerçeklikten oldukça uzak olduğu söylenebilir. Buna rağmen, kripto paraların dijital cüzdanlarda tutulması ve ticaretinde algoritmik sistemlerin kullanılması gibi yeni gelişmeler bu varlıkları cazip getirmekte iken aynı zamanda hükümetlerce para dolaşımını kontrol etmeyi zorlaştırdığı için para otoriteleri tarafından endişe uyandırmaktadır (Dierksmeier ve Seele, 2018).

Kripto piyasaların küresel iktisadi sisteme gün geçtikçe daha çok entegre olmasına dair çok sayıda akademik çalışma mevcuttur (Rejeb, Rejeb, ve G. Keogh, 2021; Wątorrek, Kwapień, ve Drożdż, 2023) Ancak, kripto paraların toplumun geniş kesimlerince kullanılmasının doğurduğu sosyal ilişkilerdeki değişimlere dair görece daha az sayıda çalışma bulunmaktadır (Barkin, 2003; Davis, 2019; Dodd, 2014). Bu durum, dijital paraların sosyal boyutunu tekrar gündeme getirmeyi gerekli kılmaktadır. Bu çalışma, kripto paraların Türkiye'de orta ve alt gelir grubunda yer alan evli bireylerde yatırım aracı olarak kullanılmasında ne tür risklerin ortaya çıktığına dair belli bulgulara ulaşarak dijital paraların sosyal ilişkilerdeki ve ağılardaki değişimi ortaya çıkarmayı amaçlamıştır. Elde edilen bulgular göstermektedir ki kripto piyasasında yer alan değişik gelir grupları arasında orta ve alt gelire sahip olan kimseler farklı motivasyonlarla bu sektörde kar peşinde koşmaktadırlar.

Yatırım öncesi ekonomik ve sosyal şartlar göz önüne alındığında bu kimselerin genellikle maddi sıkıntı çeken bir aile ortamında yetiştikleri gözlenmektedir. Ancak, özellikle gençlik çağında arzuladığı bir hayat standardına farklı sebeplerden ötürü erişemeyen kimseler bir işe girmesiyle düzenli maaş almaya başladıktan sonra ekonomik özgürlüklerini ilan edercesine geciktirilmiş bu arzularını hayata geçirebilmek için kripto paralar satın almışlardır. Zira, geciktirilmiş refahı hızlıca yakalayacak yüksek karlar ancak kripto para sektörü gibi yüksek riskli, sığ ve dalgalı piyasalarda mevcuttur (Giudici, Milne, ve Vinogradov, 2020). Kazanç yerine kayıpların yaşanması ise bu bireyler açısından sadece arzularını daha da ötelemiş olmak manasına gelmez, aynı zamanda giderek derinleşen bir maddi kayıp sarmalının işaretçisi demektir.

Bireylerin aile içerisinde yaşadığı maddi imkansızlıkların kripto paralara yönelmede etkili olmasının yanında, dünya genelinde yaşanan COVID-19 pandemisi sonrası, finansal ve ekonomik yapıların kırılganlıklarının artması ve krize daha fazla açık hale gelmesiyle beraber gelir kayıplarında yaşanan dramatik değişimin kripto paralar üzerinden elde edilecek gelirle telafi edilmesi isteğinin kripto paralara olan talebi arttırdığı söylenebilir (Ben Khelifa, Guesmi, ve Urom, 2021). Bu çalışmada derinlemesine mülakat gerçekleştirilen pek çok katılımcının mevcut ekonomik şartların getirdiği zorluklardan dert yanması bu iddiayı doğrulamaktadır. Zira, pandemi sonrası dünyanın her tarafında istihdamda gözle görülür düşüşler yaşanmış, pek çok işletme kapanma noktasına gelmiş ve bireylerin ekonomik anlamda güvenceleri sarsılmıştır. Orta ve alt gelir grubundaki bireyler de bu olumsuzluklardan etkilenmiş ve pek çoğu ekonomik anlamda yeni çözüm yolları aramaya başlamıştır. Bu çözüm yollarından biri de kripto paralar olmuştur (Korkut ve Doğrul, 2020). Kripto paraların özellikle anonimlik, hızlı işlem kapasitesi, düşük işlem ücretleri ve potansiyel getirisi gibi avantajları, düşük gelirli bireylerin bu varlıklara yönelmelerinde önemli bir etken olmuştur. İstihdam imkanlarının daralması, gelir kaynaklarının azalması ve maddi belirsizlikler, bu bireylerin ekonomik durumlarını düzeltme ve gelir kayıplarını telafi etme isteği doğurmuştur. Kripto paralar, yüksek getiri potansiyeli ve kolay erişilebilirliği nedeniyle, bu bireylerin çözüm yolu olarak görülmüştür (Grobys ve Junntila, 2021).

Çalışmamızda yer alan bireylerin sosyo-demografik geçmişleri esas alındığında bu kimselerin genellikle istikrarlı bir gelir kaynağı olmaksızın mali belirsizliklerle karşı karşıya oldukları gözlenmiştir. İşsizlik, düşük ücretler, istikrarsız çalışma saatleri ve diğer ekonomik zorluklarla uğraşan bireyler kripto paralardaki fiyatlanmaların çok dalgalı olduğunu görse de bazı durumlarda yüksek getiriler elde etme potansiyelinin cazibesine kapılarak gelirlerini artırma ve ekonomik durumlarını iyileştirme fırsatı sağlar düşüncesiyle kripto paralara yatırım yapmışlardır.

Aile içi maddi geçmiş ve mevcut ekonomik şartların kötü olması gerçeğinden yola çıkarak kripto paraları bir tür acil çıkış kapısı olarak gören katılımcıların yatırım süreçlerinde bekledikleri kazançları sağlayamadıkları gözlenmiştir. Bu durumun ortaya çıkmasında en önemli etkenler arasında finansal okuryazarlık seviyesinin düşük olması, kripto para piyasalarının yeterince düzenlenmemiş olması ve sığ piyasada spekülasyon hareketlerin küçük yatırımcının zararına sonuçlar vermesi sayılabilir (Auer ve Tercero-Lucas, 2022: 12). Bu durumun kaçınılmaz sonucu ise ihtiyacı olan parayla yatırım yaparak risk alan orta ve alt gelir grubu bireylerin kayıplarını derinleştirmesidir. Kayıplar arttıkça sahip olduğu varlıkları satma, bankadan kredi çekme ve tanıdıklardan borç alma yoluyla yeniden bir kaynak yaratıp bu kaynağı kripto para alımında kullanan bireyler tüm umutlarını kaybedince bu varlıklara umut bağlamaya devam etmişlerdir. Ancak, kimi piyasayla çok fazla inatlaşmadan bu sektörü kötüleyerek uzaklaşırken kimileri ise kripto para bağımlısı haline gelmişlerdir.

Bağımlılık süreçlerinde katılımcıların kripto paraların kendi sosyal hayatlarında, aile içi ilişkilerde ve iş yaşamında yarattığı tahribatı gözlemlemelerine rağmen bu bağımlılıktan kurtulma konusunda isteksiz olmaları bir yandan bu konuda profesyonel destek almaları gerektiğini, diğer taraftan ise mevcut ekonomik koşulların yarattığı çaresizlik hissi ile alakalı olduğu sonucunu doğrulamaktadır. Zira, bu bağımlılıktan kurtulmak aynı zamanda şimdiye dek ortaya çıkan borçluluk ve gelir kayıplarını düzenli bir işte önceden belirli bir maaşla telafi etmek anlamına gelmektedir. Belki yıllar alabilecek bu maddi toparlanma süreci yerine ihtimali az da olsa bir şans yakalanırsa kripto para bağımlılığını devam ettirerek bir gün tüm sorunları aşacak bir maddi kazanım sağlanacağı beklentisi katılımcılarda her zaman bir temenni olarak yer almaktadır. Ancak, bu çok dinamik bir süreç olduğu için, bir yandan katılımcılar açısından kaderin bir gün kendi yüzlerine bakacağını düşünürlerken aynı zamanda yukarıda belirtilen sorunlar daha da derinleşmektedir.

Katılımcılar bir süre sonra mevcut durumu kabullenip bir daha bu alanda yatırım yapmamak üzere sektörden ayrılırken, önemli bir kısmı bu beklentiyi yaşamlarındaki sosyal ve ekonomik çöküntüye rağmen sürdürmeyi tercih etmektedirler. Bağımlılıktan kurtulmak isteyenler için Türkiye’de henüz bu talebe cevap verecek müstakil bir psikolojik tedavi hizmet alanı gelişmemiştir. Ancak, öte yandan, yakın zamanda bahsedilen durumun akademik camiada bir karşılığı olduğu varsayımıyla, dijital para bağımlılığı adı altında yeni bir tür bağımlılık çeşidinin ortaya çıktığı söylenebilir. Henüz akademik literatür doygunluğa ulaşmamasına rağmen kliniklerde kripto para bağımlılığı konusunda danışma hizmeti verilmektedir. Gelecek yıllarda bu hizmetin arz ve talep boyutunun artacağı varsayıldığında akademik olarak da bu gerçeğin analiz edilmeye ve farklı politika çözümleri sunmaya ihtiyaç duyulacağı kaçınılmazdır. Bu çalışma henüz gelişme aşamasında olan bu literatüre naif bir katkı sunmayı amaçlayarak literatüre özgün bir katkı olarak değerlendirilebilir.

Kaynakça

- Auer, R., & Tercero-Lucas, D. (2022). Distrust or speculation? the socioeconomic drivers of U.S. cryptocurrency investments. *Journal of Financial Stability*, 62, 1-23. <https://doi.org/10.1016/j.jfs.2022.101066>
- Auer, R., Cornelli, G., Doerr, S., Frost, J., Gambacorta, L., Frost, J., & Gambacorta, L. (2023). Crypto trading and bitcoin prices: evidence from a new database of retail adoption (BIS Working Papers Sy 10266; ss. 1-40). Zurich: The Bank for International Settlements (BIS). Geliş tarihi gönderen The Bank for International Settlements (BIS) website: <https://www.ssrn.com/abstract=4357559>
- Aysan, A. F., Demir, E., Gozgor, G., & Lau, C. K. M. (2019). Effects of the geopolitical risks on bitcoin returns and volatility. *Research in International Business and Finance*, 47, 511-518. <https://doi.org/10.1016/j.ribaf.2018.09.011>
- Barkin, J. S. (2003). Social construction and the logic of money: financial predominance and international economic leadership. Albany, NY: State University of New York Press.
- Bellibaş, M. Ş. (2018). Sistemik derleme çalışmalarında betimsel içerik analizi. Beycioğlu, K., Özer, N., & Kondakçı, Y. (Ed.). *Eğitim Yönetiminde Araştırma içinde* (ss. 511-529). Ankara: Pegem Akademi.
- Ben Khelifa, S., Guesmi, K., & Urom, C. (2021). Exploring the relationship between cryptocurrencies and hedge funds during covid-19 crisis. *International Review of Financial Analysis*, 76, 101777. <https://doi.org/10.1016/j.irfa.2021.101777>
- Benigno, P. (2023). Monetary policy in a world of cryptocurrencies. *Journal of the European Economic Association*, 21(4), 1363-1396. <https://doi.org/10.1093/jeea/jvac066>
- Bibow, J. (2022). ‘King dollar’ forever? prospects for a new bretton woods. *Review of Keynesian Economics*, 10(4), 559-579. <https://doi.org/10.4337/roke.2022.04.06>
- Brunton, F. (2019). Digital cash: the unknown history of the anarchists, utopians, and technologists who built cryptocurrency. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Bulut, M., & Menteş, N. (2022). Finans sektöründe bazı davranışsal bağımlılıklar; patolojik ticaret, sorunlu borsa ve sorunlu kripto para ticareti. *Sosyal Bilimler Akademi Dergisi*, 5(1), 1-12. <https://doi.org/10.38004/sobad.1054202>
- Claeys, G., Demertzis, M., & Efstathiou, K. (2018). Cryptocurrencies and monetary policy (Bruegel Policy Contribution Sy 2018/10; ss. 1-12). Brussels: Bruegel. Geliş tarihi gönderen Bruegel website: <http://hdl.handle.net/10419/208013>
- Creswell, J. W. (2018). Nitel araştırma yöntemleri: beş yaklaşıma göre nitel araştırma ve araştırma deseni (4. baskı). Ankara: Siyasal Kitabevi.

- Davis, A. (2019). *Money as a social institution: the institutional development of capitalism*. London: Routledge.
- Dembinski, P. H. (2009). *Finance: servant or deceiver?*, London: Palgrave Macmillan UK. <https://doi.org/10.1057/9780230595057>
- Dierksmeier, C., & Seele, P. (2018). Cryptocurrencies and business ethics. *Journal of Business Ethics*, 152(1), 1-14. <https://doi.org/10.1007/s10551-016-3298-0>
- Dodd, N. (2014). *The Social life of money*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Dülek, B. (2022). Teknoloji kabul modeli çerçevesinde tüketicilerin kripto para kullanım niyetlerinin incelenmesi. *Bingöl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(1), 313-334. <https://doi.org/10.33399/biibfad.1076948>
- Epstein, G. A. (2005). Introduction: financialization and the world economy. Epstein, G.A. (Ed.), *Financialization and the World Economy* içinde (ss. 3-17). Cheltenham, UK ; Northampton, MA: Edward Elgar.
- Félez-Viñas, E., Foley, S., Karlsen, J. R., & Svec, J. (2021). Better than bitcoin? can cryptocurrencies beat inflation? *SSRN Electronic Journal*. <https://doi.org/10.2139/ssrn.3970338>
- Fenkli, M., Çırak, A., & Soylu, S. (2023). İzmir ilinde tüketicilerin online alışverişlerinde ödeme yöntemi olarak kripto para kullanımına yönelik tutumu üzerine bir araştırma. *İstanbul İktisat Dergisi*, 73(1), 143-184. <https://doi.org/10.26650/ISTJECON2022-1132199>
- Fettahoğlu, S., & Sayan, Ö. (2021). Attitudes of individuals about using cryptocurrencies: evidence from turkey. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(42), 1122-1146. <https://doi.org/10.46928/iticusbe.793380>
- Giudici, G., Milne, A., & Vinogradov, D. (2020). Cryptocurrencies: market analysis and perspectives. *Journal of Industrial and Business Economics*, 47(1), 1-18. <https://doi.org/10.1007/s40812-019-00138-6>
- Grobys, K., & Junttila, J. (2021). Speculation and lottery-like demand in cryptocurrency markets. *Journal of International Financial Markets, Institutions and Money*, 71, 101289. <https://doi.org/10.1016/j.intfin.2021.101289>
- Hermans, L., Ianiro, A., Kochanska, U., Törmälehto, V.-M., van der Kraaij, A., & Simón, J. M. V. (2022). Decrypting financial stability risks in crypto-asset markets. *Financial Stability Review*, https://www.ecb.europa.eu/pub/financial-stability/fsr/special/html/ecb.fsrart202205_02~1cc6b111b4.en.html
- Kesebir, M., & Küsbeci, B. (2022). Uluslararası piyasalarda kripto paranın güvenlik açıkları ve buna karşı önlemler. Terzioğlu, H.Ç. & Buğan, M. F. (Ed.). *Kripto Para ve Uluslararası Piyasalar* içinde (ss. 95-112). Ankara: Orion Akademi.
- Korkut, C., & Doğrul, M. (2020). The future of cryptocurrency after the pandemic: reflections on the pandemic. Şeker, M., Özer, A. & Korkut, C. (Ed.). *Reflections on the pandemic in the future of the world* içinde (ss. 645-654). Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.
- Lapavitsas, C. (2013). *Profiting without producing: how finance exploits us all*. London ; New York: Verso.
- Mbalaka, B. (2023). The finance money crisis and cryptocurrencies: Is the US dollar hegemony in an interregnum?. *Digital Policy Studies*, 2(1), 9-22. <https://doi.org/10.36615/dps.v2i1.1357>
- Öncü, S., & Ektik, D. (2021). Kripto paraların yatırım amaçlı kullanımı: riskler ve getiriler. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(4), 362-395. <https://doi.org/10.18026/cbayarsos.1015799>

- Oyman, N. (2022). Dijital gelişmeler kapsamında sosyo-ekonomik yaşam ve din: kripto para örneği. *ATEBE*, (7), 61-78. <https://doi.org/10.51575/atebe.1020766>
- Özdoğan, B., & Turan Artuç, Z. (2022). Merkez bankası dijital para birimlerine dijitalleşme ve merkeziyetsizlik çerçevesinden eleştirel bir bakış. Karğın, M., Özcan, S.E. & Bakırtaş, D. (Ed.). *Geçmişten Günümüze Para, Bankacılık ve Finans Tartışmaları* içinde (ss. 41-72). Bursa: Ekin Yayınevi.
- Paribu. (2022). *Kripto para bilinirlik ve algı araştırması* [Araştırma Raporu]. Geliş tarihi gönderen https://www.paribu.com/blog/wp-content/uploads/2022/08/RAPOR_2022.pdf
- Peters, M. A., Green, B., & Yang, H. (Melissa). (2022). Cryptocurrencies, china's sovereign digital currency (dcep) and the us dollar system. *Educational Philosophy and Theory*, 54(11), 1713-1719. <https://doi.org/10.1080/00131857.2020.1801146>
- Pilatin, A. (2022). Bireylerin sosyo-ekonomik özellikleri kripto varlık satın almalarını etkiler mi? Türkiye'den kanıtlar. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(2), 665-678.
- Pilatin, A., Dilek, Ö. (2023). Investor intention, investor behavior and crypto assets in the framework of decomposed theory of planned behavior. *Curr Psychol*. <https://doi.org/10.1007/s12144-023-04307-8>
- Rejeb, A., Rejeb, K., & G. Keogh, J. (2021). Cryptocurrencies in modern finance: a literature review. *Etikonomi*, 20(1), 93-118. <https://doi.org/10.15408/etik.v20i1.16911>
- Schwab, K. (2016). *The fourth industrial revolution* (First U.S. edition). New York: Crown Business.
- Sonkurt, H. O., & Altınöz, A. E. (2021). Cryptocurrency investment: a safe venture or a new type of gambling? *Journal of Gambling Issues*, (47). <https://doi.org/10.4309/jgi.2021.47.8>
- Tapscott, D., ve Tapscott, A. (2016). *Blockchain revolution: how the technology behind bitcoin is changing money, business, and the world*. New York: Portfolio / Penguin.
- Türnüklü, A. (2000). Eğitimbilim araştırmalarında etkin olarak kullanılacak nitel bir araştırma tekniği: görüşme. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 24(24), 543-559.
- Vigna, P. ve Casey, M. (2016). *Cryptocurrency: the future of money*. London: Vintage.
- Wątorrek, M., Kwapien, J., & Drożdż, S. (2023). Cryptocurrencies are becoming part of the world global financial market. *Entropy*, 25(2), 377. <https://doi.org/10.3390/e25020377>
- Yıldırım, A., ve Şimşek, H. (2013). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (Genişletilmiş 9.baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yılmaz, İ. (2022). Modern islam iktisat düşüncesinde kalkınmanın seyri: erken sanayisizleşme ve finansallaşma tecrübeleri. Akkaş, E. (Ed.). *İslami Finansın Politik Ekonomisi: Körfez Ülkeleri Uygulaması* içinde (ss. 27-58). İstanbul: İktisat Yayınları.

Etik Beyanı: Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu yazarlar beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde BİİBFAD Dergisinin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk çalışmanın yazarlarına aittir.

Yazar Katkıları: İsa Yılmaz, çalışmada konunun belirlenmesi, literatür, veri analizi ve raporlama bölümlerinde katkı sağlamıştır. Burak Acar, literatür ve verilerin toplanması aşamalarında katkı sağlamıştır. Ömer Miraç Yaman, literatür ve tartışma-sonuç aşamalarında katkı sağlamıştır. 1. yazarın katkı oranı yaklaşık olarak %50, 2. yazarın katkı oranı %30, 3. yazarın katkı oranı %20'dir.

Çıkar Beyanı: Yazarlar arasında çıkar çatışması vardır/yoktur.

Etik Kurallara Uygunluk: Araştırmanın etik kurallara uygun yürütüldüğüne dair İstanbul Üniversitesi - Cerrahpaşa Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu Başkanlığı'ndan 13.12.2022 tarihli ve 557951 sayılı onay alınmıştır

Teşekkür: Gösterdikleri yoğun ilgi ve emeklerinde dolayı BİİBFAD Dergisi Editör Kurulu'na ve sağladıkları katkılarında dolayı hakemlere teşekkür ederiz.

EXTENDED ABSTRACT

This study aims to reveal the motivations that lead to invest in cryptocurrencies by family members belonging to the middle- and lower-income groups. Based on this, the main research statement is that cryptocurrency investment is a method increasingly used by family members with lower-middle income to overcome financial difficulties, and the result of this method is that it deepens economic losses and increases domestic problems.

The phenomenological design and qualitative research approach, which enables working with groups that experience the events and phenomena, were preferred. The data within the scope of the research were collected through the information obtained from the literature and a semi-structured interview form developed with expert opinion. In the study, in-depth interviews were conducted using a 10-question semi-structured interview form prepared in accordance with the purpose of the research. With this method, the total number of participants in the study reached 9 people and face-to-face interviews were conducted. The interviews were recorded with a voice recorder.

The total duration of the interviews, which were transcribed after being recorded, was 300 minutes and each interview lasted an average of 30 minutes. From all these interviews, 81 pages of transcripts were obtained. The transcribed interview contents were read and coded by the researchers. From these codes, 3 main themes were identified by creating a common category. The findings show that among the different income groups in the crypto market, people with middle and lower income pursue profit in this sector with different motivations. Considering the pre-investment economic and social conditions, it is observed that these people are usually raised in a family environment with financial difficulties. However, people who could not achieve the standard of living they desired, especially in their youth bought crypto assets for various reasons to realize their delayed desires, as if declaring their economic freedom after they started to receive a regular salary with getting a job. For these individuals, losses instead of gains not only mean that they have further postponed their aspirations, but also signal a deepening spiral of poverty.

It has been observed that the participants, who see cryptocurrencies as a kind of emergency exit door based on the fact that the financial background of the family and the current economic conditions are bad, have not been able to make the expected gains in the investment processes. Among the most important factors in the emergence of this situation are the low level of financial literacy, the fact that cryptocurrency markets are not sufficiently regulated and speculative movements in the shallow market to the detriment of small investors. The inevitable result of this situation is that middle- and lower-income group individuals who take risks by investing the money they need deepen their losses. As losses increased, individuals who created a new resource by selling their assets, taking loans from the bank and borrowing from acquaintances and used this resource to buy crypto assets continued to pin their hopes on these assets when they lost all hope. However, while some have walked away from the market by disparaging the sector, others have become addicted to cryptocurrencies.

The important contributions of the study include encouraging increased financial literacy by drawing attention to the social destruction of investment behavior without adequate information, policy advice on the need for more regulation of investment areas that are not sufficiently regulated and supervised locally, increasing the alternatives of the debt system and credit mechanism for low-income families, and diversifying resources that will provide effective solutions for poor families to fight poverty.

Bingöl Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi
Bingol University

Journal of Economics and Administrative Sciences

Cilt/Volume: 7, Sayı/Issue: 2

Yıl/Year: 2023, s. 169-184

DOI: 10.33399/biibfad.1333022

ISSN: 2651-3234/E-ISSN: 2651-3307

Bingöl/Türkiye

Makale Bilgisi/Article Info

Geliş/Received: 26/07/2023 Kabul/ Accepted: 07/12/2023

Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ekonomiler İçin Ülke Kredi Notlarının Belirleyicileri: Sıralı Tercih Modelleri

Determinants of Sovereign Credit Ratings for Advanced and Developing Economies: Ordered Response Models

Canan GÜNEŞ*
Serdar KURT**

Öz

Çalışmada S&P tarafından verilen ülke kredi notlarını etkileyen makroekonomik göstergeler; sıralı probit, tesadüfi etkiler sıralı probit ve zamana göre birim ortalamaları ile tesadüfi etkiler sıralı probit modeller ile araştırılmaktadır. 34 gelişmiş ve 53 gelişmekte olan ekonomi olmak üzere toplam 87 ülkenin 2009-2018 dönemi yıllık verileri kullanılmaktadır. Analizler tüm ülkeler, gelişmekte olan ekonomiler ve gelişmiş ekonomiler için ayrı ayrı uygulanmaktadır. Elde edilen bulgulara göre yönetim göstergeleri ortalaması, kişi başına GSYİH, büyüme oranı, işsizlik oranı, enflasyon oranı, cari denge, tasarruflar, borçlanma ve harcama önemli makroekonomik göstergelerdir. Kullanılan modellerin doğru tahmin yüzdeleri kıyaslandığında üç model de en iyi performans göstermektedir. Üç model içerisinde ± 4 hata payına göre en iyi performans ise zamana göre birim ortalamaları ile tesadüfi etkiler sıralı probit model ile elde edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kredi derecelendirme, Standard and Poor's, Tesadüfi etkiler sıralı probit, Ülke kredi notu

JEL Kodları: C23; C25; F34; G24; H63

Abstract

In this study, macroeconomic indicators affecting the sovereign credit ratings assigned by S&P are analyzed using ordered probit, random effects ordered probit and random effects ordered probit models with unit averages over time. Annual data of 87 countries, including 34 advanced and 53 developing economies, for the period 2009-2018 are used. Analyses are conducted separately for all countries, developing economies and advanced economies. According to the findings, the average of governance indicators, GDP per capita, growth rate, unemployment rate, inflation rate, current account balance, savings, borrowings and spendings are important macroeconomic indicators. When the percentages of correct predictions of the models are compared, all three models perform best for advanced economies. Among the three models, the best performance with a margin of error of ± 4 is obtained with the random effects ordered probit model with unit averages over time.

Keywords: Credit rating, Standard and Poor's, random effects ordered probit, sovereign credit ratings.

JEL Codes: C23; C25; F34; G24; H63

* Dr. Öğr. Üyesi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Ekonometri Bölümü, canangunes@comu.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9895-7748>

** Prof. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Ekonometri Bölümü, skurt@comu.edu.tr, ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-7718-355X>

1. GİRİŞ

Kredi derecelendirme kuruluşları tarafından belirlenen ülke kredi notu, bir hükümetin finansal ve ekonomik yükümlülüklerini yerine getirebilmesine ilişkin bir değerlendirmedir. Ülkelere verilen kredi notları, ülkelerin uluslararası borç piyasalarında borçlanma şartlarının belirlenmesinde önemli role sahiptir. 31 Aralık 2018 itibariyle kredi derecelendirme faaliyetlerinin yaklaşık %50'si Standard and Poor's (S&P) tarafından gerçekleştirilmektedir (SEC, 2020: 10). S&P kredi derecelendirme kuruluşu kredi notlarını belirlerken ekonomik, finansal ve siyasi birçok faktörü kullanmaktadır. Bu noktada S&P'nin hangi göstergelere ağırlık verdiğini bilmek önem kazanmaktadır. Ancak son yıllarda kredi derecelendirme kuruluşları, yanlış ülke kredi notları verdikleri gerekçesiyle oldukça eleştirilmektedir. Kredi derecelendirme kuruluşlarının kredi notlarını belirlerken ülkelerin ekonomik ve finansal göstergeleri yerine analistlerin değer yargılarına veya siyasi gelişmelere göre belirlediği iddia edilmektedir (Sandström, 2008; Gültekin-Karakaş vd., 2011).

Kredi notları sıralı ölçeğe sahip oldukları için kredi notlarının makroekonomik belirleyicilerini araştırırken sıralı tercih modellerinin kullanılması uygun olacaktır (Afonso vd., 2009; Afonso vd., 2011; Gültekin-Karakaş vd., 2011 vb.). Tek bir ülkenin verileri kullanıldığında gözlem sayısı çok az olacağı için panel veri ile çalışarak gözlem sayısının maksimize edilmesi sağlanmaktadır.

Çalışmada verilerine ulaşılabilen 87 ülkenin 2009-2018 dönemi verileri ile S&P'nin verdiği kredi notları analiz edilmektedir. Ülkelerin gelişmişlik düzeyine göre kredi notlarındaki farklılıkları ortaya koyabilmek amacıyla analizler tüm ülkeler, gelişmiş ülkeler ve gelişmekte olan ülkeler için yapılmıştır. Buna ek olarak çalışmada üç farklı tahminleme yaklaşımı kullanılmakta ve sonuçlar karşılaştırılmaktadır. İlk olarak verinin panel yapısı göz ardı edilerek sıralı probit model ile tahminler yapılmaktadır. Sonrasında panel yapıyı dikkate alan tesadüfi etkiler sıralı probit model ile tahminler elde edilmektedir. Son olarak açıklayıcı değişkenler ve gözlenemeyen birim etki arasındaki muhtemel korelasyon sorununu çözebilmek amacıyla zamana göre birim ortalamalarının açıklayıcı değişken olarak dahil edildiği tesadüfi etkiler sıralı probit model ile tahminler gerçekleştirilmektedir. Hem farklı modellerin hem de ülke gruplarının dikkate alınarak analizlerin yapılması çalışmayı literatürdeki çalışmalardan ayırmaktadır.

Makalenin ikinci bölümünde ülke kredi notlarına ilişkin literatüre yer verilmektedir. Üçüncü bölümde analizlerde kullanılan metodoloji açıklanırken, dördüncü bölümde veri seti ve tanımlayıcı istatistikler ile ilgili bilgiler verilmektedir. Model tahminleri ayrıntılı olarak beşinci bölümde sunulmaktadır. Son olarak altıncı bölümde sonuçlar değerlendirilmektedir.

2. LİTERATÜR İNCELEMESİ

Kredi notlarının belirleyicilerine ilişkin literatürdeki ilk çalışma Cantor ve Packer (1996) tarafından yapılmıştır. Çalışmada kredi notlarının az sayıda değişken ile açıklanabileceği sonucuna varılmıştır ve söz konusu değişkenler kişi başına gelir, Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH) büyümesi, enflasyon, dış borç, ekonomik gelişmişlik ve temerrüt geçmiştir. Bissoondoyal-Bheenick (2005) ülke kredi notlarında işsizlik ve yatırım değişkenlerinin de belirleyici olduğunu ortaya koymuştur. Monfort ve Mulder (2000) cari işlemler dengesi, ihracat, ithalat ve döviz rezervleri gibi dış göstergeleri modele dahil etmiştir. Depken vd. (2007) ise bütçe dengesi ve hükümet borcu gibi değişkenleri ekleyerek modeli genişletmiştir. Öztürk (2014), ülke kredi notlarını açıklamak için makroekonomik değişkenlerin yanında çeşitli yönetim göstergelerini de kullanmıştır.

Literatür incelendiğinde ülke kredi notunun analizine ilişkin dört ekonometrik yaklaşım kullanılmıştır. İlk yaklaşımda çalışmalar kredi notunu sayısallaştırıp doğrusal regresyon modeli ile tahmin etmiştir (Brewer ve Rivoli, 1990; Cosset ve Roy, 1991; Cantor ve Packer, 1996; Afonso, 2003; Alexe vd., 2003; Butler ve Fauver, 2006). İkinci yaklaşımda ise kredi notunun sıralı ölçeğe sahip olmasını dikkate alan çalışmalar, sıralı tercih modellerini kullanmıştır (Hill vd., 2010; Hu vd., 2002; Mellios ve Paget-Blanc, 2006). Üçüncü yaklaşımda panel veri modellerine başvurulmuştur, ancak

bu sefer de bağımlı değişkenin sıralı ölçeği dikkate alınmamıştır (Haspolat, 2015; Monfort ve Mulder, 2000; Eliasson, 2002). Dördüncü yaklaşımı benimseyen çalışmalarda ise ölçeğin sıralı olmasının yanında panel veri yapısı da göz önünde bulundurularak panel sıralı tercih modellerine başvurulmuştur (Afonso vd., 2009; Afonso vd., 2011; Erdem ve Varlı, 2014; De Moor vd., 2018). Son yıllarda yapılan çalışmalarda ise makine öğrenmesi teknikleri yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır (Öztürk vd., 2016; De Moor vd., 2018; Takawira ve Mwamba, 2020; Overes ve Wel, 2022).

Literatürde kredi notlarının belirleyicilerinin yanı sıra ülke grupları ve ülkelerin gelişmişlik düzeylerine göre kredi notlarındaki farklılıklar da incelenmiştir. Moodys's ve S&P'nin ülke kredi notlarını kullanan Afonso (2003) derecelendirmeleri etkileyen makroekonomik faktörlerin gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için farklı olduğunu iddia etmiştir. Gültekin-Karakaş vd. (2011) Moody's tarafından verilen kredi notlarını kullanarak yaptıkları çalışmalarında düşük ve orta gelirli ülkelerin, yüksek gelirli ülkelere göre daha düşük not alma eğiliminde olduğunu göstermiştir. Duygun vd. (2014) 2008 krizinden önce Avrupa Birliği (AB) ülkelerindeki tahmin edilen ve gerçek kredi notları arasındaki farklılıkların önemli olduğunu öne sürmüştür.

3. METODOLOJİ

Ülke kredi notları sıralı ölçeğe sahip kategorik bir değişken olduğu için kredi notu tahmininde sıralı tercih modellerinin kullanılması uygun olacaktır. y_{it} , i ülkesinin ($i=1,2,\dots,N$) t yılında ($t=1,2,\dots,T$) aldığı kredi notunu temsil etmek üzere;

$$y_{it} = \beta'x_{it} + \alpha_i + u_{it} \quad (1)$$

β , $k \times 1$ boyutlu parametre vektörü; x_{it} , i ülkesinin t yılındaki makroekonomik açıklayıcı değişkenlerinin $k \times 1$ boyutlu vektörü; α_i , her ülke için gözlenemeyen birim etki ve u_{it} standart normal dağılımlı hata terimidir. Gizli değişken yaklaşımı çerçevesinde sıralı ölçekli bağımlı değişken y_{it} , gözlenemeyen gizli sürekli değişken y_{it}^* olarak Denklem 2'deki gibi gösterilmektedir.

$$y_{it}^* = \beta'x_{it} + \alpha_i + u_{it} \quad (2)$$

17 kategoriden oluşmak üzere gözlenen kredi notu y_{it} ile kredibilite derecesini ölçen gözlenemeyen y_{it}^* arasındaki ilişki Denklem 3'te tanımlanmaktadır.

$$\begin{aligned} y_{it} &= 17 \text{ (AAA)}, & y_{it}^* &\geq \tau_{16} \text{ için} \\ y_{it} &= 16 \text{ (AA+)}, & \tau_{16} > y_{it}^* &\geq \tau_{15} \text{ için} \\ y_{it} &= 15 \text{ (AA)}, & \tau_{15} > y_{it}^* &\geq \tau_{14} \text{ için} \\ & \vdots & & \\ y_{it} &= 1 \text{ (CCC+ ve altı)}, & \tau_1 &> y_{it}^* \text{ için} \end{aligned} \quad (3)$$

τ 'lar eşik parametreleridir ve model ile tahmin edilmektedir. Hata terimi standart normal dağılmak üzere; ülke i için j 'inci kredi notu kategorisinin gözlenme koşullu olasılığı Denklem 4'te yer almaktadır.

$$\Pr(y_{it} = j | x_{it}) = \Phi(\tau_j - \beta'x_{it}) - \Phi(\tau_{j-1} - \beta'x_{it}) \quad (4)$$

Φ , normal olasılık yoğunluk fonksiyonunu temsil etmektedir. Koşullu olasılıklar kullanılarak log-olabilirlik fonksiyonu maksimize edilmektedir.

Analizlerin birinci aşamasında; Hill vd. (2010) ve Hu vd. (2002) çalışmalarına benzer olarak verinin panel yapısı göz ardı edilmekte ve havuzlanmış veriler ile sıralı probit model kullanılarak ülke kredi notlarının belirleyicileri tahmin edilmektedir. İkinci aşamada ise verinin panel yapısından gelen bilgiyi de kullanabilmek amacıyla Afonso vd. (2009) gibi tesadüfi etkiler sıralı probit model ile tahminler gerçekleştirilmektedir.

Tesadüfi etkiler yaklaşımında açıklayıcı değişkenler ve gözlenemeyen birim etki arasında korelasyon olmaması gerekmektedir. Ülkelere özgü hata ile açıklayıcı değişkenler arasında korelasyon olması durumunda tesadüfi etkiler tahmincisi tutarsız olacağı için kullanımı uygun olmayacaktır. Mundlak (1978) düzeltmesi birim etki ve açıklayıcı değişkenler arasındaki korelasyon durumunda tesadüfi etkiler varsayımı altında sıralı probit modelin tahmin edilebilmesi için modele açıklayıcı değişkenlerin zamana göre birim ortalamalarının dahil edilmesini önermektedir (Longhi ve Nandi, 2015: 209).

$$E(\alpha_i|X_{it}) = \gamma \bar{x}_i \quad (5)$$

$\alpha_i = \gamma \bar{x}_i + \varepsilon_i$ olmak üzere Denklem 1'i yeniden düzenlersek;

$$y_{it} = \beta' x_{it} + \gamma \bar{x}_i + \varepsilon_i + u_{it} \quad (6)$$

ε_i tanım gereği açıklayıcı değişkenlerle korelasyonsuz hata terimidir. Bu şekilde, açıklayıcı değişkenlerin zaman ortalamalarını modele zaman değişmezi değişkeni olarak dahil ederek sorun çözülmektedir. Denklem 6'yı yeniden düzenlersek:

$$y_{it} = \beta'(x_{it} - \bar{x}_i) + (\gamma + \beta)\bar{x}_i + \varepsilon_i + u_{it} \quad (7)$$

Bu durumda β kısa dönem etkisi, $(\gamma + \beta)$ da uzun dönem etkisi olarak yorumlanabilmektedir (Afonso vd., 2011: 3).

Bu doğrultuda analizlerin üçüncü aşamasında birim etki ve açıklayıcı değişkenler arasındaki olası korelasyon sorununun üstesinden gelebilmek amacıyla zamana göre birim ortalamalı tesadüfi etkiler sıralı probit model tahmin edilmektedir.

4. VERİ SETİ

S&P tarafından ülkelere verilen uzun dönem kredi notları Trading Economies, Country Economy ve S&P Global Market Intelligence sitelerinden derlenmiştir. Ülkelerin yıllara göre kredi notu belirlenirken 31 Aralık tarihi itibarıyla mevcut notları kullanılmıştır. S&P, kredi notlarını harf notu olarak duyurmakta ve bu notların analiz edilebilmesi için sayısallaştırılması gerekmektedir. Bu doğrultuda CCC+ ve altındaki notlar gözlem sayısının az olması nedeniyle bir araya getirilerek 1 değeri ile sayısallaştırılmıştır. En yüksek not olan AAA ise 17 olarak sayısallaştırılmıştır.

Çalışmada 2009-2018 dönemine ilişkin verilerine ulaşılabilen 87 ülke için dengeli panel veri seti ile çalışılmıştır. Literatürdeki çalışmalar (Afonso vd., 2009; Gültekin-Karakaş vd., 2011; Erdem ve Varlı, 2014; Öztürk vd., 2016) çerçevesinde; S&P'nin ülke kredi notlarının belirleyicileri olarak seçilen değişkenler ve veri kaynakları Tablo 1'de yer almaktadır.

Dünya Bankası tarafından yayınlanan yönetim göstergeleri altı kategoriden oluşmaktadır. Bunlar; Yolsuzluğun kontrolü, Hükümetin etkinliği, Siyasi istikrar ve şiddet/terörizmin olmaması, Düzenleyici kalite, Hukukun üstünlüğü, Ses ve hesap verebilirlik. Yönetim göstergeleri bileşik ölçülere sahiptir ve -2.5 ile 2.5 arasındaki değerleri almaktadır. Artan değerler daha iyi yönetim kalitesini göstermektedir. Söz konusu kategoriler arasında korelasyonun yüksek olması nedeniyle her ülkenin her yıl için altı kategoriden aldığı puanların ortalaması alınarak yönetim değişkeni elde edilmiştir.

Tablo 1: Açıklayıcı Değişkenler ve Kaynakları

Değişkenler	Tanımları	Kaynak
Yönetim	Yönetim göstergelerinin (governance indicators) ortalaması	Dünya Bankası
Kişi Başı GSYİH	Kişi Başına Düşen GSYİH, sabit fiyatlarla (satın alma gücü paritesi, 2017, \$)	IMF
Büyüme	GSYİH büyümesi, (yıllık %)	Dünya Bankası
İşsizlik	İşsizlik, toplam (toplam işgücünün yüzdesi) (ILO tanımına göre)	Dünya Bankası
Enflasyon	Enflasyon, ortalama tüketici fiyatları (yüzde değişim)	IMF
Cari Denge	Cari işlemler dengesi (GSYİH'nin yüzdesi)	IMF
Tasarruflar	Gayri Safi Milli Tasarruflar (GSYİH'nin yüzdesi)	IMF
Borçlanma	Genel kamu borç verme/borçlanma (GSYİH'nin yüzdesi)	IMF
Harcama	Toplam genel kamu harcaması (GSYİH'nin yüzdesi)	IMF

Ülkelerin gelişmişlik seviyesine göre derecelendirme yapılarındaki farklılıkları inceleyebilmek amacıyla IMF'nin World Economic Outlook veri tabanındaki gelişmiş ekonomiler ayrımı dikkate alınarak; ülkeler 34 gelişmiş¹ ve 53 gelişmekte olan² ekonomiler için iki alt örneğe ayrılmıştır. Analizler tüm ülkeler, gelişmiş ekonomiler ve gelişmekte olan ekonomiler için gerçekleştirilmiştir. Bu doğrultuda tanımlayıcı istatistikler Tablo 2'de görüldüğü üzere alt örnekler için sunulmaktadır.

S&P'nin ülkelere verdiği kredi notlarının gelişmiş ekonomiler için ortalaması A- (~14) iken gelişmekte olan ekonomiler için B+ (~7)'dir. İki grup arasındaki kredi notu farkı oldukça yüksektir.

Tablo 2: Tanımlayıcı İstatistikler

Değişkenler	Gelişmekte Olan Ekonomiler				Gelişmiş Ekonomiler			
	Ortalama	Std. Sapma	Min	Max	Ortalama	Std. Sapma	Min	Max
S&P Kredi Notları	7.19	3.64	1	15	13.93	3.66	1	17
Yönetim	-0.05	0.51	-1.18	1.22	1.28	0.41	0.16	1.87
ln (Kişi başı GSYİH)	9.59	0.82	6.87	11.67	10.72	0.30	10.11	11.65
Büyüme	3.00	3.56	-14.84	19.59	1.74	3.33	-14.43	25.16
İşsizlik	7.95	5.81	0.11	32.18	7.62	4.58	2.243	27.47
Enflasyon	4.29	5.54	-4.88	55.50	1.49	1.45	-1.684	12.00
Cari Denge	-2.11	9.16	-41.77	45.46	2.33	5.63	-10.87	22.93
Tasarruflar	22.91	11.56	-9.36	65.09	24.38	7.74	5.14	50.59
Borçlanma	-2.94	5.52	-21.31	34.11	-1.98	4.45	-32.08	13.76
Harcama	30.97	9.06	12.57	54.41	41.49	11.04	9.66	65.11

5. BULGULAR

Veri setinde yer alan 87 ülkenin 34'ü gelişmiş ekonomi iken 53'ü gelişmekte olan ekonomilerden oluşmaktadır. Veri setinin ülkelerin gelişmişlik düzeyine göre ayrıştırılması, açıklayıcı değişkenlerin farklı etkilerini gözlemlememize ve derecelendirmelerin güvenilirliğini değerlendirmemize olanak sağlayacaktır. Gelişmiş ekonomiler için modeller 17 derecelendirme

¹ **Gelişmiş Ekonomiler:** Avustralya, Avusturya, Belçika, Kanada, Kıbrıs, Çek Cumhuriyeti, Danimarka, Estonya, Finlandiya, Fransa, Almanya, Yunanistan, Hong Kong, İzlanda, İrlanda, İsrail, İtalya, Japonya, Lüksemburg, Malta, Hollanda, Yeni Zelanda, Norveç, Portekiz, Kore Cumhuriyeti, Singapur, Slovak Cumhuriyeti, Slovenya, İspanya, İsveç, İsviçre, Tayvan, Birleşik Krallık.

² **Gelişmekte Olan Ekonomiler:** Mısır Arap Cumhuriyeti, Arjantin, Bahreyn, Barbados, Belize, Botswana, Brezilya, Bulgaristan, Burkina Faso, Kamerun, Şili, Çin, Kolombiya, Kosta Rika, Hırvatistan, Ekvador, El Salvador, Guatemala, Macaristan, Hindistan, Endonezya, Jamaika, Ürdün, Kazakistan, Kuveyt, Letonya, Lübnan, Litvanya, Malezya, Meksika, Karadağ, Fas, Mozambik, Kuzey Makedonya, Umman, Pakistan, Panama, Paraguay, Peru, Filipinler, Polonya, Katar, Romanya, Rusya Federasyonu, Suudi Arabistan, Senegal, Sırbistan, Güney Afrika, Surinam, Tayland, Bahamalar, Trinidad ve Tabago, Türkiye, Ukrayna.

kategorisi dikkate alınarak tahmin edilirken, gelişmekte olan ülkeler için modeller 15 alternatif derecelendirmeye sahiptir.

Çalışmada tüm ülkeler, gelişmiş ekonomiler ve gelişmekte olan ekonomiler için model tahminleri üç farklı model kullanılarak gerçekleştirilmiştir. İlk olarak panel verilerin birim ve zaman boyutu göz ardı edilerek havuzlanmış veri seti için sıralı probit model ile tahminler gerçekleştirilmiştir. İkinci adımda birim ve zaman boyutunu dikkate alan heterojenliğin modele dahil edilmesini sağlayan tesadüfi etkiler sıralı probit model ile tahminler gerçekleştirilmiştir. Üçüncü aşamada ise açıklayıcı değişkenler ve birim etki arasındaki muhtemel korelasyona karşı Mundlak (1978) tarafından önerilen düzeltme ile zamana göre birim ortalamalı tesadüfi etkiler sıralı probit model tahmin edilmiştir.

5.1. Sıralı Probit Model Sonuçları

S&P tarafından ülkelere verilen kredi notlarının sıralı ölçekli olması durumunda sıralı tercih modellerinin kullanılmaması bilgi kaybına neden olmaktadır. Birim ve zaman etkilerin olmadığı varsayımı altında havuzlanmış veriler ile tüm ülkeler, gelişmiş ekonomiler ve gelişmekte olan ekonomiler için sıralı probit model tahminleri Tablo 3'te verilmiştir.

Tüm ülkeler, gelişmekte olan ekonomiler ve gelişmiş ekonomiler için kısıtsız (Tablo 3'te 1, 3 ve 5. sütunlar) ve kısıtlı (Tablo 3'te 2, 4 ve 6. sütunlar) olmak üzere ikişer model rapor edilmiştir. Kısıtsız modellerde tüm açıklayıcı değişkenler yer alırken, kısıtlı modellerde sadece istatistiksel olarak anlamlı olan değişkenler bulunmaktadır.

Tablo 3: Sıralı Probit Modeller

Değişkenler	Tüm ülkeler		Gelişmekte olan ekonomiler		Gelişmiş ekonomiler	
	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
Yönetim	1.501*** (0.086)	1.504*** (0.085)	0.893*** (0.124)	0.893*** (0.124)	2.063*** (0.173)	2.060*** (0.174)
ln (Kişi başı GSYİH)	0.395*** (0.061)	0.444*** (0.059)	0.603*** (0.071)	0.596*** (0.067)	1.243*** (0.403)	1.245*** (0.403)
Büyüme	0.014 (0.013)		0.042*** (0.016)	0.043*** (0.016)	-0.062*** (0.022)	-0.064*** (0.021)
İşsizlik	-0.064*** (0.008)	-0.062*** (0.008)	-0.030*** (0.008)	-0.030*** (0.008)	-0.047** (0.019)	-0.045** (0.021)
Enflasyon	-0.031*** (0.009)	-0.033*** (0.009)	-0.041*** (0.009)	-0.041*** (0.009)	0.001 (0.058)	
Cari Denge	0.009 (0.008)		0.019** (0.009)	0.020** (0.009)	-0.076** (0.033)	-0.077** (0.032)
Tasarruflar	0.048*** (0.008)	0.052*** (0.006)	0.044*** (0.009)	0.044*** (0.009)	0.137*** (0.028)	0.136*** (0.028)
Borçlanma	0.004 (0.009)		0.031*** (0.012)	0.031*** (0.011)	-0.007 (0.024)	
Harcama	0.007* (0.004)		-0.002 (0.006)		0.024*** (0.007)	0.024*** (0.007)
Eşik 1	1.652*** (0.609)	1.990*** (0.551)	3.345*** (0.693)	3.322*** (0.691)	14.768*** (4.445)	14.782*** (4.453)
Eşik 2	2.562*** (0.596)	2.901*** (0.536)	4.340*** (0.679)	4.315*** (0.675)	15.499*** (4.432)	15.510*** (4.438)
Eşik 3	3.078*** (0.600)	3.422*** (0.541)	4.899*** (0.684)	4.873*** (0.680)	15.636*** (4.428)	15.646*** (4.434)
Eşik 4	3.421*** (0.594)	3.769*** (0.536)	5.255*** (0.673)	5.229*** (0.669)	15.919*** (4.427)	15.923*** (4.432)
Eşik 5	3.743*** (0.596)	4.094*** (0.542)	5.599*** (0.675)	5.573*** (0.671)	16.049*** (4.431)	16.050*** (4.435)
Eşik 6	4.159*** (0.603)	4.508*** (0.547)	6.013*** (0.682)	5.986*** (0.677)	15.442*** (4.453)	16.437*** (4.456)
Eşik 7	4.461*** (0.608)	4.809*** (0.551)	6.313*** (0.686)	6.286*** (0.681)	16.734*** (4.466)	16.724*** (4.468)
Eşik 8	4.931*** (0.610)	5.279*** (0.551)	6.761*** (0.688)	6.734*** (0.683)	17.389*** (4.467)	17.373*** (4.469)
Eşik 9	5.319*** (0.611)	5.665*** (0.554)	7.228*** (0.690)	7.200*** (0.685)	17.565*** (4.469)	17.548*** (4.470)
Eşik 10	5.677*** (0.612)	6.018*** (0.556)	7.632*** (0.694)	7.605*** (0.688)	17.866*** (4.465)	17.848*** (4.465)
Eşik 11	6.058*** (0.616)	6.393*** (0.561)	8.198*** (0.704)	8.173*** (0.698)	18.075*** (4.472)	18.056*** (4.472)
Eşik 12	6.368*** (0.618)	6.701*** (0.564)	8.540*** (0.707)	8.516*** (0.702)	18.472*** (4.471)	18.452*** (4.471)
Eşik 13	6.687*** (0.619)	7.018*** (0.566)	8.761*** (0.711)	8.737*** (0.706)	18.989*** (4.465)	18.968*** (4.464)
Eşik 14	7.183*** (0.620)	7.507*** (0.568)	9.798*** (0.732)	9.780*** (0.724)	19.532*** (4.494)	19.513*** (4.494)
Eşik 15	7.664*** (0.620)	7.981*** (0.570)			20.077*** (4.524)	20.060*** (4.525)
Eşik 16	7.906*** (0.621)	8.223*** (0.572)			20.429*** (4.538)	20.413*** (4.539)
Log Pseudo Olabilirlik	-1785.48	-1788.37	-1142.07	-1142.11	-524.27	-524.33
Wald chi2	858.12***	843.93***	437.74***	429.53***	309.19***	294.79***
Gözlem sayısı	870	870	540	540	330	330

Not: Parantez içindeki değerler robust standart hatalardır. ***%1'de, **%5'te, *%10'da istatistiksel olarak anlamlıdır.

Yolsuzluğun kontrolü, hükümetin etkinliği, siyasi istikrar ve şiddetin olmaması gibi göstergelerin ortalamasından oluşan yönetim değişkeninin yüksek olması ülkenin borç yükümlülüklerini yerine getirme yeteneğinin iyi olduğunun bir göstergesidir. Her üç grupta yönetim değişkeni istatistiksel olarak anlamlıdır. Ülkenin gelişmişlik düzeyi fark etmeksizin S&P

yönetim göstergelerine önem vermektedir. Ayrıca katsayının pozitif olması yönetim göstergelerindeki iyileşmelerin kredi notlarını yükselttiğini göstermektedir.

Kişi başına GSYİH'si artan ülkeler zenginleşecektir. Zengin ülkeler siyasi ve kurumsal istikrara sahiptir ve şoklara karşı güçlüdür. Böylece kredi notlarının da yüksek olması beklenmektedir. Üç ülke grubu için tahmin edilen modellerde kişi başına düşen GSYİH istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif işaretlidir.

Daha yüksek bir GSYİH büyüme oranına sahip ülkelerin daha yüksek bir kredi notuna sahip olmaları beklenmektedir, çünkü reel büyümesi yüksek olan ülkelerin borç yükümlülüklerini ödeme kabiliyetleri güçlüdür. Elde edilen bulgulara göre tüm ülkeler için büyüme değişkeni istatistiksel olarak anlamsızdır. Gelişmekte olan ekonomiler için büyüme değişkeni istatistiksel olarak anlamlıdır ve işareti de beklentilere uygun olarak pozitifdir. Ancak gelişmiş ekonomilerde GSYİH büyüme oranı arttıkça kredi notunun düştüğü görülmektedir. Çalışmalarında Gültekin-Karakaş vd. (2011) düşük ve orta gelirli ülkeler; Erdem ve Varlı (2014) gelişmekte olan piyasalar; Öztürk vd. (2016) ise tüm ülkeler için büyüme ve kredi notları arasında ters yönlü ilişki tespit etmiştir.

İşsizlik oranı ülke kredi notlarının belirlenmesinde anlamlı bir etkiye sahiptir. İşsizlik oranının düşük olduğu ülkelerde işgücü piyasası esnektir ve işsizliğin yarattığı mali yük de oldukça düşüktür. Bu nedenle işsizlik ve ülke kredi notları arasında beklentilere uygun olarak negatif yönlü ilişki olduğu ortaya konulmuştur.

Yüksek enflasyon oranı makroekonomik sorunların göstergesi olabileceği gibi siyasi istikrarsızlığa ve belirsizliğe de neden olabilir. Diğer taraftan ise yerel para birimi cinsinden ödenmemiş devlet borcunun gerçek stokunu azaltabilir. Tüm ülkeler ve gelişmekte olan ekonomiler için enflasyon oranı negatif ve anlamlı iken gelişmiş ekonomilerde istatistiksel olarak anlamsız sonuç vermiştir. Gültekin-Karakaş vd. (2011), benzer bir şekilde, enflasyon ve kredi notu arasında düşük ve orta gelirli ülkeler için anlamlı ve negatif, yüksek gelirli ülkelerde ise anlamsız bir ilişki tespit etmiştir.

Ekonomilerin cari açık vermesinin, aşırı tüketim eğilimine ve uzun vadede sorunlara neden olabileceği düşünülebilir. Farklı bir bakış açısıyla ise cari açık, orta vadede büyümenin artmasını ve yatırımların çoğalmasında yansıtılabilir. Bu doğrultuda elde edilen bulgulara bakıldığında tüm ülkeler ile yapılan analizlerde cari dengenin istatistiksel olarak anlamsız olduğu görülmektedir. Gelişmekte olan ekonomiler için cari denge kredi notunu pozitif etkilerken, gelişmiş ekonomilerde negatif etkilemektedir. Bu sonuç, S&P'nin kredi notu belirlerken ülkelerin gelişmişlik düzeylerine göre farklı kriterler uyguladığını düşündürülebilir.

Yurtiçi tasarruf oranlarının düşük olması ülkelerin yabancı finansmana ihtiyacını arttırmakta ve ekonomik büyüme önünde engel teşkil etmektedir. Ayrıca tasarrufları yüksek olan ülkelerin, şoklara karşı dayanıklılıklarının da yüksek olması beklenmektedir. Elde edilen bulgular tüm gruplarda tasarruf oranlarının kredi notlarını arttırıcı ve anlamlı etkisi olduğunu ortaya koymaktadır.

Borçlanma değişkeni mali kaynakların ne kadarının ekonomideki ve yurt dışındaki sektörler tarafından kullanıldığını ve söz konusu sektörler tarafından üretilen mali kaynakların ne kadarının kullanıldığını göstermektedir. Borçlanmanın pozitif olması hükümet gelirlerinin giderlerinden fazla olduğu anlamına gelmektedir. Borçlanma değişkeni sadece gelişmekte olan ülkeler için istatistiksel olarak anlamlı sonuç vermekte olup kredi notunu arttırıcı etkisi bulunmaktadır.

Kamu harcamalarının GSYİH'ye oranı devletlerin yükümlülüklerini geri ödeyebilirliklerini gösteren faktörlerden biridir. Tüm ülkeler ve gelişmekte olan ülkeler için sonuçlarda kamu harcamalarının GSYİH'ye oranındaki artış, ülke kredi notunu da arttırmaktadır. Gelişmekte olan ülkeler grubunda ise harcamanın anlamlı etkisi bulunmamaktadır.

Tablo 4: Sıralı Probit Modeller için Doğru Tahmin Yüzdeleri

	Tüm ülkeler		Gelişmekte olan ekonomiler		Gelişmiş ekonomiler	
	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
Doğru tahmin (%)	28.16	28.05	21.48	21.30	45.76	46.36
±1 hata (%)	51.83	51.84	49.81	49.82	63.94	64.54
±2 hata (%)	72.75	73.22	74.06	74.07	77.27	77.57
±3 hata (%)	83.67	83.68	86.10	86.11	83.33	83.33
±4 hata (%)	90.57	91.38	91.29	91.30	90.91	90.91

Tablo 4’te yer alan “Doğru tahmin (%)” S&P tarafından verilen kredi notu ile modeller ile tahmin edilen kredi notunun aynı olma yüzdesini göstermektedir. “±1 hata (%)”; doğru tahmin edilen ve S&P tarafından verilen kredi notu ile tahmin edilen kredi notu arasında bir puan ve daha az (yani doğru tahmin) fark olma yüzdesini ifade etmektedir. Aynı şekilde “±2 hata (%)” iki puan, “±3 hata (%)” üç puan ve “±4 hata (%)” ise dört puan ve daha az hata olma yüzdeslerini göstermektedir.

Tahmin edilen kredi notları ile gerçekte verilen kredi notları arasındaki fark, kredi derecelendirme kuruluşlarında ülke kredi notlarına ilişkin nihai kararı veren komite tarafından verilen subjektif prim olarak değerlendirilebilir (Öztürk vd., 2016: 471). Sıralı probit model ile elde edilen doğru tahmin yüzdeleri incelendiğinde tüm ülkeler ile yapılan tahminlerde kredi notlarının %28’inin doğru tahmin edildiği görülmektedir. Sadece gelişmekte olan ülkeler ile çalışıldığında bu oran %21’e gerilerken, gelişmiş ekonomiler ile kredi notlarının %46’sı doğru tahmin edilmektedir. Bu durum kredi notlarını belirleyen komitenin gelişmekte olan ekonomiler söz konusu olduğunda subjektif kriterlere daha fazla ağırlık verdiğini düşündürmektedir. Ancak ±4 puanlık sapmalarda tüm ülke gruplarında doğru tahmin oranı birbirine yaklaşmakta ve %91’e yükselmektedir.

5.2. Tesadüfi Etkiler Sıralı Probit Model Sonuçları

Sıralı probit model ile verinin panel yapısının göz ardı edilmesi bilgi kaybına neden olmaktadır. Bu nedenle tesadüfi etkiler varsayımı altında sıralı probit model ile ülke grupları için gerçekleştirilen tahminler Tablo 5’te yer almaktadır.

Tablo 5: Tesadüfi Etkiler Sıralı Probit Modeller

Değişkenler	Tüm ülkeler		Gelişmekte olan ekonomiler		Gelişmiş ekonomiler	
	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
Yönetim	4.624*** (0.707)	4.973*** (0.594)	4.495*** (0.960)	4.805*** (0.846)	5.507*** (1.173)	5.629*** (1.144)
ln (Kişi başı GSYİH)	0.446 (0.442)		0.675 (0.537)		0.552 (2.986)	
Büyüme	-0.003 (0.016)		0.009 (0.024)		0.001 (0.027)	
İşsizlik	-0.161*** (0.044)	-0.159*** (0.043)	-0.063 (0.056)		-0.156* (0.083)	-0.162*** (0.062)
Enflasyon	0.004 (0.012)		0.010 (0.011)		-0.121* (0.069)	-0.125* (0.070)
Cari Denge	-0.035** (0.016)	-0.037** (0.018)	-0.033** (0.017)	-0.045** (0.020)	-0.237*** (0.069)	-0.234*** (0.068)
Tasarruflar	0.074*** (0.024)	0.075*** (0.024)	0.071** (0.030)	0.085*** (0.030)	0.215*** (0.065)	0.216*** (0.065)
Borçlanma	0.008 (0.027)		0.078** (0.038)	0.075** (0.032)	-0.102* (0.057)	-0.113** (0.045)
Harcama	0.025 (0.021)		0.024 (0.028)		0.018 (0.041)	
Log Pseudo Olabilirlik	-1295.39	-1297.81	-836.54	-842.00	-368.46	-368.61
Wald chi2	152.69***	126.06***	96.96***	68.29***	105.68***	61.31***
Gözlem sayısı	870	870	540	540	330	330
Ülke sayısı	87	87	54	54	33	33

Not: Parantez içindeki değerler robust standart hatalardır. ***%1'de, **%5'te, *%10'da istatistiksel olarak anlamlıdır.

Yönetim göstergesi ve tasarruflar, sıralı probit modelde olduğu gibi, tüm gruplar için pozitif ve istatistiksel olarak anlamlıdır. Tüm ülkeler ve gelişmiş ekonomiler için işsizliğin kredi notları üzerinde beklentilere uygun olarak negatif etkisi söz konusu iken gelişmekte olan ekonomilerde anlamlı bir etkisi yoktur.

Enflasyon ile kredi notu arasında, sıralı probit modelin tam aksine sadece gelişmekte olan ekonomiler için, anlamlı ve negatif sonuç söz konusudur.

Veri setinin panel yapısı dikkate alınarak gerçekleştirilen tesadüfi etkiler sıralı probit modelde cari dengenin tüm gruplarda kredi notunu azaltıcı etkisi, diğer bir değişle cari açığın kredi notunu arttırdığı, görülmektedir. Bu sonuç sıralı probit modelden farklılık göstermektedir.

Borçlanma değişkenine bakıldığında elde edilen bulguların tüm ülkeler ve gelişmekte olan ekonomiler için sıralı probit model ile aynı olduğu görülmektedir. Farklı olarak, gelişmiş ekonomilerde borçlanmanın payındaki artışın kredi notları üzerinde düşürücü etkisi bulunmaktadır.

Kişi başına düşen GSYİH, büyüme ve harcama değişkenlerinin kredi notları üzerinde anlamlı bir etkisi bulunmamaktadır.

Tablo 6: Tesadüfi Etkiler Sıralı Probit Modeller için Doğru Tahmin Yüzdeleri

	Tüm ülkeler		Gelişmekte olan ekonomiler		Gelişmiş ekonomiler	
	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
Doğru tahmin (%)	22.64	24.25	15.93	15.56	45.15	43.64
±1 hata (%)	49.65	48.96	42.96	38.15	68.18	66.67
±2 hata (%)	72.98	72.29	64.26	59.08	82.12	81.82
±3 hata (%)	80.91	81.37	78.52	75.19	87.87	86.67
±4 hata (%)	88.95	88.61	89.63	88.15	90.29	90.31

Tablo 6'ya göre tesadüfi etkiler sıralı probit model ile yaklaşık %23 (kısıtlı model için %24) doğru tahmin elde edilmiştir. Tesadüfi etkiler sıralı probit modellerde gelişmekte olan ve gelişmiş

ekonomiler için yapılan doğru tahmin yüzdeleri arasında ciddi bir fark bulunmaktadır. Gelişmekte olan ülkeler için kredi notlarının sadece %16'sı doğru tahmin edilirken gelişmiş ekonomilerde %45'i (kısıtlı modelde %44) doğru tahmin edilmiştir.

Sıralı probit model ile tesadüfi etkiler sıralı probit modellerin performansları kıyaslandığında gelişmiş ekonomilerde performanslarının oldukça birbirine yakın olduğu görülmektedir. Ancak gelişmekte olan ekonomilerde performansları farklıdır ve sıralı probit model daha iyi performans göstermiştir.

5.3. Zamana göre Birim Ortalamaları ile Tesadüfi Etkiler Sıralı Probit Model Sonuçları

Tesadüfi etkiler yaklaşımının en önemli varsayımı birim etki ve açıklayıcı değişkenler arasında korelasyon olmamasıdır. Söz konusu korelasyonun sıfırdan farklı olması durumunda; zamanla değişmeyen açıklayıcı değişkenler olarak modele açıklayıcı değişkenlerin zaman ortalamalarının eklenmesi ile ülkelere özgü hata modele dahil edilir ve böylece tesadüfi etkiler yaklaşımı kullanılabilir. Bu şekilde kredi notlarının uzun ve kısa dönem belirleyicileri de ayırt edilebilmektedir (Afonso vd., 2011: 2). Zamana göre birim ortalamaları ile tesadüfi etkiler sıralı probit model sonuçları Tablo 7'de yer almaktadır.

Yönetim göstergeleri hem kısa hem de uzun dönemde, tüm gruplarda kredi notunu pozitif etkilemektedir. Kişi başına GSYİH ve büyüme değişkenlerinin kısa dönemde anlamlı bir etkisi bulunmazken uzun dönemde kredi notları üzerinde arttırıcı etkisi söz konusudur. Yalnızca gelişmiş ekonomiler için sıralı probit modelde olduğu gibi büyümenin uzun dönemde kredi notlarını düşürdüğü görülmektedir.

İşsizlik değişkenine ilişkin bulgular önceki modellerden farklıdır. Önceki modellerde işsizliğin kredi notu üzerinde negatif etkisi tespit edilmişken bu modelde tüm ülke grupları ve gelişmiş ekonomiler için kısa dönemde işsizliğin kredi notunu arttırdığı görülmektedir. Gelişmekte olan ekonomiler için, tesadüfi etkiler sıralı probit modelde olduğu gibi, anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır.

Tablo 7: Zamana Göre Birim Ortalamaları ile Tesadüfi Etkiler Sıralı Probit Modeller

Değişkenler	Tüm ülkeler		Gelişmekte olan ekonomiler		Gelişmiş ekonomiler	
	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
Yönetim	4.824*** (1.004)	4.754*** (0.985)	5.426*** (1.135)	5.444*** (1.109)	3.114** (1.568)	3.412** (1.665)
Yönetim ort.	3.855*** (0.634)	4.109*** (0.620)	1.839** (0.766)	2.274*** (0.630)	5.492*** (1.089)	5.150*** (1.212)
ln (Kişi başı GSYİH)	-0.630 (0.852)		0.135 (0.997)		-3.565 (4.403)	
ln (Kişi başı GSYİH) ort.	0.801* (0.453)	0.978** (0.449)	1.620*** (0.461)	1.707*** (0.435)	4.547** (2.280)	4.113*** (1.320)
Büyüme	0.005 (0.017)		0.015 (0.026)		0.0204 (0.030)	
Büyüme ort.	0.335 (0.206)	0.395** (0.164)	0.595*** (0.202)	0.716*** (0.168)	-0.535 (0.360)	-0.795*** (0.293)
İşsizlik	0.170*** (0.053)	0.155*** (0.043)	0.039 (0.067)		0.251** (0.105)	0.150*** (0.048)
İşsizlik ort.	0.215* (0.111)	0.201** (0.100)	0.062 (0.162)		0.443 (0.277)	
Enflasyon	0.005 (0.012)		0.013 (0.012)		-0.133* (0.069)	-0.135** (0.066)
Enflasyon ort.	-0.080 (0.080)		-0.143* (0.078)		-0.652 (1.333)	
Cari Denge	-0.040*** (0.015)	-0.039** (0.017)	-0.038** (0.018)	-0.047** (0.020)	-0.240*** (0.070)	-0.257*** (0.069)
Cari Denge ort.	0.078 (0.055)	0.127*** (0.041)	0.124* (0.065)	0.154*** (0.056)	-0.193 (0.217)	
Tasarruflar	0.065*** (0.024)	0.063** (0.026)	0.058* (0.032)	0.070** (0.031)	0.215*** (0.072)	0.211*** (0.065)
Tasarruflar ort.	0.061 (0.053)		0.041 (0.044)		0.312* (0.178)	0.193** (0.097)
Borçlanma	0.011 (0.033)		0.088* (0.050)	0.077** (0.035)	-0.123* (0.071)	-0.114*** (0.044)
Borçlanma ort.	0.113* (0.066)	0.137** (0.063)	0.241** (0.101)	0.277*** (0.091)	0.342 (0.340)	
Harcama	0.021 (0.028)		0.035 (0.039)		-0.013 (0.071)	
Harcama ort.	0.038 (0.026)		0.026 (0.038)		0.037 (0.048)	
Log Pseudo Olabilirlik	-1280.98	-1284.51	-809.36	-814.17	-355.03	-359.79
Wald chi2	177.20***	161.13***	163.16***	121.34***	225.56***	86.52***
Gözlem sayısı	870	870	540	540	330	330
Ülke sayısı	87	87	54	54	33	33

Not: Parantez içindeki değerler robust standart hatalardır. "ort.", değişkenlerin zamana göre birim ortalamalarını temsil etmektedir. ***%1'de, **%5'te, *%10'da istatistiksel olarak anlamlıdır.

Panel yapının göz ardı edildiği sıralı probit modelde enflasyonun tüm ülkeler ve gelişmekte olan ekonomiler için kredi notunu düşürdüğü tespit edilmiştir. Panel yapısını dikkate alan tesadüfi etkiler sıralı probit modelde ise sadece gelişmiş ekonomiler için enflasyonun kredi notunu düşürdüğü görülmüştü. Bu modelde ise tüm ülkeler ile çalışıldığında enflasyonun anlamlı etkisi bulunmamaktadır. Gelişmekte olan ekonomilerde enflasyon uzun dönemde kredi notlarını azaltırken, gelişmiş ekonomilerde kısa dönemde düşürmektedir.

Cari denge kısa dönemde kredi notları üzerinde düşürücü etki yaratırken, uzun dönemde etki pozitif dönmemektedir. Bu durum ülkelerin daha fazla cari açık verdikçe kısa dönemde kredi notları yükselmektedir ve bu durum ekonomiye ilişkin olumlu beklentilerle ilişkilidir. Ancak cari açığın uzun dönemde kalıcı olması bu kez kredi notlarını düşürmektedir. Uzun vadede cari açığın yüksek

olması ekonominin aşırı tüketim eğiliminde olduğuna işaret ettiği için kredi notlarını olumsuz etkilemektedir.

Gelişmekte olan ülkeler için gelirlerin giderlerden fazla olması, diğer bir deyişle borçlanma oranının yükselmesi hem kısa hem de uzun dönemde ülke kredi notlarını olumlu etkilemektedir. Gelişmiş ekonomiler için, tesadüfi etkiler sıralı probit modelde olduğu gibi, borçlanmanın negatif etkisi bulunmaktadır.

Tasarruflar, önceki iki modelde de olduğu gibi, tüm gruplarda kredi notlarını arttırmaktadır. Ne kısa ne de uzun dönemde harcamanın istatistiksel olarak anlamlı etkisi bulunmamaktadır.

Tablo 8: Zamana Göre Birim Ortalamaları ile Tesadüfi Etkiler Sıralı Probit Modeller için Doğru Tahmin Yüzdeleri

	Tüm ülkeler		Gelişmekte olan ekonomiler		Gelişmiş ekonomiler	
	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
Doğru tahmin (%)	22.41	23.91	21.85	22.78	47.58	43.33
±1 hata (%)	53.45	52.87	53.33	55.00	67.88	69.09
±2 hata (%)	77.24	76.31	78.70	74.07	81.82	81.21
±3 hata (%)	87.81	86.77	93.88	92.40	87.27	88.48
±4 hata (%)	94.59	93.78	99.43	99.06	92.42	92.72

Tablo 8’de zamana göre birim ortalamaları ile tesadüfi etkiler sıralı probit modeller için elde edilen doğru tahmin yüzdeleri yer almaktadır. Diğer modellerden farklı olarak tüm ülkeler ve gelişmekte olan ekonomiler için elde edilen doğru tahmin yüzdeleri birbirine çok yakındır ve yaklaşık %23’tür. Diğer modellerle benzer olarak gelişmiş ekonomilerde doğru tahminler %48’e (kısıtlı model için %43) kadar yükselmektedir.

±4 hata için en iyi performansı zamana göre birim ortalamaları ile tesadüfi etkiler sıralı probit model göstermektedir. Hatta gelişmekte olan ekonomilerde ±4 ve daha az hata puanı ile kredi notlarının %99’u tahmin edilmektedir.

6. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Çalışmada 2009-2018 dönemi için S&P’nin notları kullanılarak ülke kredi notlarının belirleyicileri incelenmiştir. S&P’nin gelişmiş ve gelişmekte olan ekonomilerin kredi notlarını belirlerken izlediği farklılıkları ortaya koyabilmek amacıyla model tahminleri 87 ülke, 34 gelişmiş ve 53 gelişmekte olan ülke için ayrı yapılmıştır. İlk olarak verinin panel yapısı göz ardı edilerek sıralı probit model ile tahminler gerçekleştirilirken ikinci aşamada tesadüfi etkiler sıralı probit model kullanılmıştır. Üçüncü aşamada ise tesadüfi etkiler sıralı probit modeline açıklayıcı değişkenlerin zamana göre birim ortalamaları dahil edilmiştir. Böylece hem gözlenemeyen birim etki ile açıklayıcı değişkenler arasında olası korelasyona karşı önlem alınmış hem de açıklayıcı değişkenlerin kısa ve uzun vadeli etkileri ayrıştırılabilmektedir. Tahmin sonuçları yönetim göstergeleri ortalaması, kişi başına GSYİH, büyüme oranı, işsizlik oranı, enflasyon oranı, cari denge, tasarruflar, borçlanma ve harcamanın S&P tarafından verilen ülke kredi notlarının belirlenmesinde önemli makroekonomik göstergeler olduğunu göstermektedir.

Tüm model tahminlerinde yönetim göstergelerinin kredi notu üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif etkisi olduğu saptanmıştır. Bu bağlamda ülkelerin kredi notlarını yükseltebilmeleri için yolsuzluk, hükümetin etkinliği, siyasi istikrar, terörizm, hukukun üstünlüğü, hesap verebilirlik gibi konularda yapısal reformlara önem vermesi gerekmektedir.

Gelişmiş ve gelişmekte olan ekonomiler için modeller incelendiğinde bazı göstergelerin kredi notu üzerindeki etkisinin farklılaştığı görülmüştür. Sıralı probit modelde ve zamana göre birim ortalamaları ile tesadüfi etkiler sıralı probit modelde büyüme değişkeni gelişmekte olan ekonomilerde pozitif işaretli iken gelişmiş ekonomilerde negatif işaretlidir. Tesadüfi etkiler sıralı probit model ve zamana göre birim ortalamaları ile tesadüfi etkiler sıralı probit modelde borçlanma değişkeni gelişmekte olan ekonomilerde arttırıcı etki yaparken gelişmiş ekonomilerde azaltıcı etki yaratmıştır.

Sıralı probit model, tesadüfi etkiler sıralı probit model ve zamana göre birim ortalamaları ile tesadüfi etkiler sıralı probit model olmak üzere üç farklı model ile tahminler gerçekleştirilmiştir. Bu üç modelin performansı, örnekteki her bir gözlemin kredi notu için tahminin doğruluğuna göre değerlendirilebilmektedir. Bu bağlamda 87 ülkenin tamamı ile gelişmiş ve gelişmekte olan ekonomiler için yapılan tahminler sonucunda kullanılan üç farklı modelde de gelişmiş ekonomiler için kredi notlarının doğru tahmin edilme yüzdeleri daha yüksektir ve üç modelin doğru performansları birbirine oldukça yakındır. Tüm ülkeler bir arada modellendiğinde en yüksek tahmin yüzdesini sıralı probit model vermektedir. Gelişmekte olan ekonomilerde ise performanslar birbirinden oldukça farklıdır, en kötü performansı tesadüfi etkiler sıralı probit model verirken, en iyi performansı zamana göre birim ortalamaları ile tesadüfi etkiler sıralı probit model vermiştir.

Tahmin edilen kredi notları ile gerçekte S&P tarafından verilen kredi notları arasındaki farkın kredi notu belirleme komitesi tarafından subjektif kriterlere göre verilen kararlar çerçevesinde oluştuğu düşünülebilir (Öztürk vd., 2016: 471). Bu noktada gelişmiş ekonomiler için verilen kredi notları daha öngörülebilir iken, gelişmekte olan ekonomilerde ise subjektif kriterlerin etkili olduğu söylenebilir.

± 4 hata için sıralı probit modelde tüm ülke grupları için performans yaklaşık %91'e yükselmektedir. Söz konusu oran tesadüfi etkiler sıralı probit modelde ise yaklaşık %89 civarında seyretmektedir. Üç model içerisinde ± 4 hata payı dikkate alındığında en iyi performansı zamana göre birim ortalamaları ile tesadüfi etkiler sıralı probit model göstermiştir. Ayrıca gelişmekte olan ekonomiler için performans %99'a kadar çıkmıştır.

Kaynakça

- Afonso, A. (2003). Understanding the determinants of sovereign debt ratings: Evidence for the two leading agencies. *Journal of Economics and Finance*, 27(1), 56-74.
- Afonso, A., Gomes, P., & Rother, P. (2009). Ordered response models for sovereign debt ratings. *Applied Economics Letters*, 16(8), 769-773.
- Afonso, A., Gomes, P., & Rother, P. (2011). Short-and long-run determinants of sovereign debt credit ratings. *International Journal of Finance & Economics*, 16(1), 1-15.
- Alexe, S., Hammer, P. L., Kogan, A., & Lejeune, M. A. (2003). A non-recursive regression model for country risk rating. *RUTCOR-Rutgers University Research Report RRR*, 9, 1-40.
- Bissoondoyal-Bheenick, E. (2005). An analysis of the determinants of sovereign ratings. *Global Finance Journal*, 15(3), 251-280.
- Brewer, T. L., & Rivoli, P. (1990). Politics and perceived country creditworthiness in international banking. *Journal of Money, Credit and Banking*, 22(3), 357-369.
- Butler, A. W., & Fauver, L. (2006). Institutional environment and sovereign credit ratings. *Financial Management*, 35(3), 53-79.
- Cantor, R., & Packer, F. (1996). Determinants and impact of sovereign credit ratings. *Economic policy review*, 2(2).
- Cosset, J. C., & Roy, J. (1991). The determinants of country risk ratings. *Journal of International Business Studies*, 22(1), 135-142.
- De Moor, L., Luitel, P., Sercu, P., & Vanpée, R. (2018). Subjectivity in sovereign credit ratings. *Journal of Banking & Finance*, 88, 366-392.
- Depken, C., LaFountain, C., & Butters, R. (2007). Corruption and creditworthiness: evidence from sovereign credit ratings. Working Papers 0601, Department of Economics, University of Texas at Arlington.

- Duygun, M., Ozturk, H., Shaban, M., & Tortosa-Ausina, E. (2014). *Quo Vadis, raters? A frontier approach to identify misratings in sovereign credit risk* (No. 2014/10).
- Eliasson, A. C. (2002). *Sovereign credit ratings* (No. 02-1). Research Notes.
- Erdem, O., & Varli, Y. (2014). Understanding the sovereign credit ratings of emerging markets. *Emerging Markets Review*, 20, 42-57.
- Gültekin-Karakaş, D., Hisarcıklılar, M., & Öztürk, H. (2011). Sovereign risk ratings: Biased toward developed countries?. *Emerging Markets Finance and Trade*, 47(sup2), 69-87.
- Haspolat, F. B. (2015). Analysis of Moody's sovereign credit ratings: criticisms towards rating agencies are still valid?. *Procedia Economics and Finance*, 30, 283-293.
- Hill, P., Brooks, R., & Faff, R. (2010). Variations in sovereign credit quality assessments across rating agencies. *Journal of Banking & Finance*, 34(6), 1327-1343.
- Hu, Y. T., Kiesel, R., & Perraudin, W. (2002). The estimation of transition matrices for sovereign credit ratings. *Journal of Banking & Finance*, 26(7), 1383-1406.
- Longhi, S., & Nandi, A. (2015). *A Practical guide to using panel data*. Sage.
- Mellios, C., & Paget-Blanc, E. (2006). Which factors determine sovereign credit ratings?. *The European Journal of Finance*, 12(4), 361-377.
- Monfort, B., & Mulder, C. (2000). Using credit ratings for capital requirements on lending to emerging market economies: possible impact of a new Basel accord. IMF Working Papers 00/69.
- Mundlak, Y. (1978). On the pooling of time series and cross section data. *Econometrica: journal of the Econometric Society*, 69-85.
- Overes, B. H., & van der Wel, M. (2022). Modelling sovereign credit ratings: Evaluating the accuracy and driving factors using machine learning techniques. *Computational Economics*, 1-31.
- Öztürk, H. (2014). The origin of bias in sovereign credit ratings: Reconciling agency views with institutional quality. *The Journal of Developing Areas*, 161-188.
- Öztürk, H., Namli, E., & Erdal, H. I. (2016). Modelling sovereign credit ratings: The accuracy of models in a heterogeneous sample. *Economic Modelling*, 54, 469-478.
- Sandström, A. (2008). Political risk in credit evaluation: Empirical studies and survey results. Ph.D. dissertation, Swedish School of Economics and Business Administration, Helsinki.
- SEC. (2020). Annual report on nationally recognized statistical rating organizations. US. <https://www.sec.gov/files/2019-annual-report-on-nrsros.pdf>.
- Takawira, O., & Mwamba, W. M. (2020). Determinants of sovereign credit ratings: An application of the Naïve Bayes Classifier. *Eurasian Journal of Economics and Finance*, 8(4), 279-299.

Etik Beyanı: Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu yazarlar beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde BİİBFAD Dergisinin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk çalışmanın yazarlarına aittir.

Yazar Katkıları: Canan GÜNEŞ, çalışmada literatür, verilerin toplanması, veri analizi ve raporlama bölümlerinde katkı sağlamıştır. Serdar KURT, konunun belirlenmesi ve verilerin toplanması aşamalarında katkı sağlamıştır. 1. yazarın katkı oranı yaklaşık olarak %70, 2. yazarın katkı oranı ise %30'dur.

Çıkar Beyanı: Yazarlar arasında çıkar çatışması yoktur.

Teşekkür: Gösterdikleri yoğun ilgi ve emeklerinde dolayı BİİBFAD Dergisi Editör Kurulu'na ve sağladıkları katkılarında dolayı hakemlere teşekkür ederiz.

EXTENDED ABSTRACT

Aim: This study analyzes the credit ratings assigned by S&P for 87 countries whose data are available for the period 2009-2018. In order to reveal the differences in sovereign credit ratings according to the development level of countries, the analysis is conducted for 87 countries, including 34 advanced and 53 developing countries. Analyzing both different models and country groups distinguishes the study from the studies in the literature.

Method(s): In this study, three different estimation approaches are used and the results are compared. First, the panel structure of the data is ignored and estimations are performed with the ordered probit model. In the second stage, the random effects ordered probit model is used. In the third stage, the unit averages over time of the explanatory variables are included in the random effects ordered probit model. Thus, possible correlation between unobservable unit effect and the explanatory variables are taken into account, and the short and long term effects of the explanatory variables can be separated.

Findings: The estimation results show that average of government indicators, GDP per capita, growth rate, unemployment rate, inflation rate, current account balance, savings, borrowings and spendings are important macroeconomic indicators in determining sovereign credit ratings assigned by S&P.

When analyzing the models for advanced and developing economies, it is observed that the impact of some indicators on sovereign credit rating differs. In the ordered probit model and the random effects ordered probit model with unit averages over time, the growth variable has a positive sign in developing economies while it has a negative sign in advanced economies. In the random effects ordered probit model and random effects ordered probit model with unit averages over time, the borrowing variable has an increasing effect in developing economies and a decreasing effect in advanced economies.

Estimations are made with three different models: ordered probit model, random effects ordered probit model and random effects ordered probit model with unit averages over time. The performance of these three models can be evaluated according to the accuracy of the prediction for sovereign the credit rating of each observation in the sample. In this context, as a result of the estimations made for all 87 countries, advanced and developing economies, the percentage of correct prediction of credit ratings for advanced economies is higher in all three different models used and the correct performances of the three models are quite close to each other. When all countries are modeled together, the ordered probit model yields the highest prediction percentage. In developing economies, the performances vary significantly, with the random effects ordered probit model performing the worst, while the random effects ordered probit model with unit averages over time gives the best performance.

Conclusion and Discussion: In all model estimations, governance indicators have a statistically significant and positive effect on the sovereign credit ratings. In this context, in order to improve sovereign credit ratings, countries should give importance to structural reforms on issues such as corruption, government effectiveness, political stability, terrorism, rule of law, and accountability.

The difference between the predicted sovereign credit ratings and the actual sovereign credit ratings assigned by S&P can be considered to be the result of the decisions made by the credit rating committee based on subjective criteria (Öztürk et al., 2016: 471). At this point, it can be said that while credit ratings for advanced economies are more predictable, subjective criteria are effective in developing economies.

For margin of error of ± 4 , the performance for all country groups increases to around 91% in the ordered probit model. This ratio is around 89% in the random effects ordered probit model. Among the three models, the random effects ordered probit model with unit averages over time performs the best with a margin of error of ± 4 . Moreover, the performance goes up to 99% for developing economies.

Bingöl Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi
Bingol University

Journal of Economics and Administrative Sciences

Cilt/Volume: 7, Sayı/Issue: 2

Yıl/Year: 2023, s. 185-198

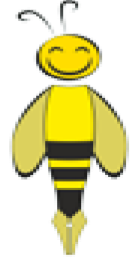
DOI: 10.33399/biibfad.1365608

ISSN: 2651-3234/E-ISSN: 2651-3307

Bingöl/Türkiye

Makale Bilgisi /Article Info

Geliş/Received: 24/09/2023 Kabul/ Accepted: 18/12/2023

Türkiye’de Petrol Fiyatları ile Reel Döviz Kuru Arasındaki İlişki: Fourier Adl Eşbütünleşme Analizi

The Relationship Between Oil Prices and Real Exchange Rate in Turkey: Fourier ADL Cointegration Analysis

Lütfü SİZER*

Öz

Bu çalışma, 2003:1-2023:6 dönemine ilişkin aylık verileri kullanarak Türkiye’de petrol fiyatları ile reel döviz kuru arasındaki uzun vadeli ilişkiyi incelemiştir. Değişkenler arasındaki uzun dönem ilişkisini incelemek için yapısal kırılmaların tarihi, sayısı ve biçiminden etkilenmediğinden Fourier temelli sınamalardan yararlanılmıştır. Değişkenler arasındaki ilişkiyi incelemek için Banerjee, Arçabiç ve Lee, (2017) tarafından geliştirilen Fourier ADL eşbütünleşme testi uygulanmış ve değişkenlerin uzun dönemde beraber hareket ettikleri sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca uzun dönem katsayı tahmin sonuçlarına göre, döviz kuru ile petrol fiyatları arasında pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Petrol fiyatı, reel döviz kuru, fourier ADL eşbütünleşme.

JEL Kodları: E3; D4; G1

Abstract

This study explores the long-term relationship between oil prices and the real exchange rate in Turkey using monthly data from January 2003 to June 2023. Fourier-based tests are employed to assess the long-run relationship between the variables, as they are not affected by the dates, number, or form of structural breaks. The Fourier ADL cointegration test, developed by Banerjee, Arçabiç and Lee (2017), was used to explore the long-run relationship between the variables, leading to the conclusion that the variables move together. Moreover, according to the long-run coefficient estimation results, there is a positive and statistically significant relationship between the exchange rate and oil prices.

Keywords: Oil price, real exchange rate, fourier ADL cointegration.

JEL Codes: E3; D4; G1

1. GİRİŞ

19. yüzyılın başlarından bu yana, dünya çapındaki sanayileşme süreci hızla ilerledi ve teknolojik ilerlemelerle birlikte petrol ve petrol ürünlerinin kullanımı büyük ölçüde arttı. Bu ürünler, günümüzde üretim süreçlerinde vazgeçilmez bir unsur (girdi) haline gelmiştir. Fakat üretimde ihtiyaç duyulan küresel fosil hammadde kaynaklarına erişim ya da bu kaynakları kullanma açısından ülkeler eşit olanaklara sahip bulunmamaktadır. Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü (OPEC) tarafından 2013 yılında sunulan verilere göre, dünya genelinde kanıtlanmış petrol rezervlerinin

* Dr. Öğr. Üyesi, Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, lutfusizer@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0002-9605-4286>

%81'i OPEC ülkelerinde yer almaktadır ve bu rezervlerin %66'sı Orta Doğu ülkelerine aittir (Kızılkaya, 2021: 552).

Petrol ve petrol ürünlerinin ekonomide büyük önemi vardır. Bu ürünler, petrol ihraç eden ülkeler için dış ticaret gelirlerini artırarak önemli bir kaynak sağlarken, aynı zamanda petrol ithal eden ülkeler için önemli bir üretim maliyeti oluşturur. Bu karşıt etkiler, uluslararası ticaretin temel bir bileşenini oluşturur. Günümüzde, uluslararası petrol ürünlerinin fiyatları, ülkelerin ekonomik performansının önemli bir belirleyeni olarak kabul edilir, bu fiyatlar hem ihracat gelirlerini artırır hem de ithalat maliyetlerini yükseltir. Bu nedenle, küresel pazarlardaki beklenmedik dalgalanmalar, ülkelerin enflasyonunu, ekonomik büyümesini ve dış ticaretini olumsuz etkileyebilir ve bu da yaşam standardının düşmesine neden olabilir (Aslan, 2023: 197-198).

ABD Doları (USD), uluslararası rezerv para birimi olarak belirgin bir rol oynamakta ve petrol ürünlerinin ticaretinde de önemli bir rolü bulunmaktadır. Döviz kurunda meydana gelen dalgalanmaların petrol ihraç eden ülkeler ile ithal eden ülkeler üzerinde farklı etkileri bulunmaktadır. Eğer döviz kuru yüksek bir değere sahipse, petrol ithal eden ülkelerin petrol ithalatı daha pahalı hale gelir ve bu da bu ülkelerin dış ticaret açığını artırabilir. Öte yandan, döviz kuru değer kaybına uğrarsa, petrol ihracat eden ülkelerin ihracat gelirleri azalır ve bu da ekonomik büyüme performansını olumsuz etkileyebilir. Bu nedenle, küresel piyasalarda oluşabilecek olumsuz döviz kuru değişimleri, ülkelerin dış ticaret gelirlerini azaltabilir veya maliyetlerini artırabilir. Bu durum, ekonomik büyüme, enflasyon ve tasarruflar gibi önemli makroekonomik faktörlerin üzerinde etkisi olabilecek bir ilişkiyi içermektedir. Petrol fiyatlarıyla döviz kuru arasındaki bu önemli ilişki, hem hükümet yetkilileri hem de yatırımcılar tarafından büyük bir dikkatle izlenmektedir (Reboredo, 2012: 419-420).

Literatürde, bu iki değişken arasındaki ilişki için çeşitli yaklaşımlar bulunmaktadır. Bazı yaklaşımlar, petrol fiyatlarının döviz kurları üzerinde etkili olduğunu savunurken, diğerleri döviz kurlarının petrol fiyatları üzerinde etkili olduğunu öne sürmektedir. İlk olarak, petrol fiyatlarındaki değişimlerin döviz kurlarını etkilediğini iddia eden yaklaşımlar arasında Amano ve Van Norden (1998b)'nın geliştirmiş oldukları dış ticaret hadleri yaklaşımı ile Golub (1983) ve Krugman (1983) tarafından ortaya konan servet etkisi yaklaşımı özellikle dikkat çekmektedir.

Dış ticaret hadleri yaklaşımı gereği, bir ülkenin ekonomisi diğer bir ülkeye kıyasla daha fazla ithalata dayalı ve ticaret dengesizliği, örneğin enerji ürünleri gibi sektörlere bağımlı ise, bu ülke petrol fiyatlarının dalgalanmalarına daha hassas hale gelir. Petrol fiyatlarının artışı, bu ülkenin enflasyonunu yükseltebilir ve aynı zamanda bu ülkenin para birimi, diğer bir ülkenin para birimine karşı reel değer kazanma eğilimi gösterebilir. Bu etki özellikle ticaret dengesizliği yaşanmayan sektörlerde, ticaret dengesizliği yaşanan sektörlerle kıyasla daha belirgin olabilir. Ancak, söz konusu ülkenin ekonomisinde ticaret dengesizliği yaşanan sektörler, ticaret dengesizliği yaşanmayan sektörlerle göre petrol fiyatlarının değişimlerine daha duyarlıysa, bu durumda petrol fiyatlarındaki bir artış bu ülkenin para biriminin diğer bir ülkenin para birimine karşı reel değer kaybetmesine yol açabilir (Beckmann, Czudaj ve Arora, 2020: 3).

Servet etkisi yaklaşımına göre, petrol fiyatlarının yükselmesi, net petrol ithalatçısı bir ülkenin ekonomisinden net petrol ihracatçısı bir ülkenin ekonomisine doğru bir varlık transferine neden olabilir. Bu durum, petrol ihracatçısı bir ülkenin cari hesap fazlasını artırarak, kendi para biriminin değerlendirilmesine sebep olabilirken, petrol ithalatçısı bir ülkenin cari hesap dengesini olumsuz etkileyerek, bu ülkenin para biriminin değer kaybetmesine neden olabilir (Fratzscher, Schneider ve Robays, 2014: 7-8).

Petrol fiyatlarını etkileyen döviz kuru değişimleri üzerine yapılan teorik yaklaşımlar üç ana kategoride incelenebilir: fiyatlama kanalı, uyarılma kanalı ve finansal piyasalar kanalı (Buetzer, Habib ve Stracca, 2012: 6).

1. Fiyatlama kanalı yaklaşımı temelde, petrolün ABD doları ile fiyatlandırıldığı ve ABD dolarının uluslararası piyasada değer kazandığı durumlarda petrolün diğer ülkelerin para birimleri

karşısında daha değerli bir pozisyona gelebileceğini vurgular. Bu durum, diğer ülke ekonomilerinde petrol talebinin azalmasına ve dolayısıyla petrol fiyatlarının düşmesine yol açabilir.

2. Uyarılma kanalı, ABD dolarının küresel değerindeki değişimlerin, petrolü ihraç eden şirketler ile OPEC gibi organizasyonlar tarafından kullanıldığı bir kanaldır. Bu kanal, pazar paylarını korumak veya petrol gelirlerinin satın alma gücünü sürdürmek amacıyla fiyat politikalarını ve üretim miktarlarını mevcut koşullara uygun olarak yeniden düzenlemeyi temel alır. Yapılan bu tip değişimler de döviz kurlarındaki değişimlerin petrol fiyatlarını etkilemesine katkıda bulunabilir.

3. Finansal piyasalar kanalı, ABD dolarının gelecekteki değerine bağlı olarak yatırımcıların portföylerini düzenlemesi ve/veya riskleri hedge etme eğilimlerini ele alır. Eğer petrol fiyatlarıyla ABD doları arasında kuvvetli bir ilişki varsa, ABD dolarındaki fiyat hareketlerine karşı oluşabilecek riskleri petrol üzerine yazılı futures kontratları ile dengelemek mümkün olabilir. Bu ise döviz kurlarından petrol fiyatlarına doğru nedensellik ilişkisinin varlığına neden olabilir.

Son zamanlarda petrol fiyatlarında yaşanan belirgin dalgalanmaların yanı sıra Türk lirasının yabancı para birimleri karşısında değer kaybetmesi, petrol fiyatları ile döviz kurları arasındaki ilişkinin tekrar önem kazanmasına neden olmuştur. Bu çalışma, önceki araştırmalarda kullanılan geleneksel eşbütünleşme modelinin aksine, petrol fiyatları ve döviz kuru ilişkisinin altındaki dinamikleri açıklamak için Fourier tabanlı birim kök ve eşbütünleşme testini kullanmıştır. Özellikle bu çalışmada Banerjee, Arčabić ve Lee, (2017) tarafından geliştirilen Fourier ADL eşbütünleşme testi kullanılarak literatüre bir katkı sunulması hedeflenmektedir. Bu araştırmada, 2003 ile 2023 yılları arası aylık verileri kullanarak Türkiye’de petrol fiyatları ile döviz kuru arasındaki ilişkiyi Fourier yaklaşımını kullanarak analiz edilmesi amaçlanmaktadır.

Çalışmanın ikinci kısmında, konuyla ilgili literatür özeti sunulmaktadır. Ardından, analizde kullanılan yöntemlerin özeti yer almaktadır. Dördüncü bölümde veri ve uygulama sonuçları sunulurken, sonuç bölümünde elde edilen bulguların yorumlanması yapılarak politika önerilerine odaklanılmaktadır.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Petrol fiyatları ile döviz kurları arasındaki ilişkinin araştırılması, uluslararası literatürde büyük bir dikkat çeken ve ilgi gören bir alanı oluşturmaktadır. Yapılan çalışmalar incelendiğinde petrol fiyatları ve döviz kuru arasındaki ilişkiyi inceleyen pek çok çalışma vardır. Türkiye için yapılan çalışmalar incelendiğinde çalışmaların bir kısmı petrol fiyatları ve döviz kuru arasındaki ilişkiyi nedensellik bağlamında ele alırken diğer bir kısmı da aralarındaki eşbütünleşme ilişkisine odaklanmıştır. Bu bağlamda hem yerli hem de yabancı literatürde petrol fiyatlarıyla döviz kuru arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalar aşağıdaki tabloda kısaca özetlenmiştir.

Tablo 1: Literatür Özeti

Yazar	Dönem	Ülke	Yöntem	Sonuç
Chen ve Chen (2007)	1973-1997	G7 Ülkeleri	Panel veri analizi	Reel petrol fiyatıyla reel döviz kuru arasında bir ilişki bulunduğu sonucuna varmışlardır.
Zhang, Fan, Tsai ve Wei (2008)	2000:01-2005:05	Çin	ARCH, GARCH ve TGARCH Modeli	Döviz kuru, petrol fiyatları üzerinde uzun vadede büyük bir etki oluşturduğuna dair bulgulara ulaşırken, kısa vadede bu etkinin sınırlı olduğunu tespit etmiştir.
Basher, Haug ve Sadorsky (2012)	1988:01 - 2008:12	Gelişmekte olan Ekonomiler	VAR Modeli	Petrol fiyatlarına olumlu yönde beklenmedik etkilerin, gelişmekte olan piyasa hisse senedi fiyatlarını ve döviz kurlarını kısa vadede düşürme eğiliminde olduğu sonucuna varmıştır.
Adıgüzel vd. (2016)	2009:01-2015:12	Türkiye	Hatemi-J ve Roca (2014) Asimetrik nedensellik testi	Petrol fiyatlarından döviz kuruna doğru asimetrik nedensellik bulunmuştur.

Tiwari ve Albulescu (2016)	1980:01-2016:02	Hindistan ve ABD	Sürekli dalgacık ve asimetrik nedensellik testi	Döviz kuru uzun dönemde petrol fiyatlarının artmasına neden olurken, kısa dönemde tersi bir durumun varlığı gözükmemektedir.
Yılmaz ve Altay (2016)	1985:01-2015:11	Türkiye	ARDL Sınır testi	Elde edilen bulgulara göre değişkenler arasında eşbütünleşme bağlantısı bulunmuş ve sonuçlar, petrol fiyatlarından döviz kurlarına doğru oynaklık yayılma etkisinin mevcut olduğunu göstermektedir.
Ağazade (2018)	1995:01-2017:09	Azerbaycan	TAR ve MTAR eşbütünleşme analizi	"Azerbaycan ekonomisinde, reel döviz kuru ile reel petrol fiyatları arasındaki asimetrik uyumun zayıf olduğunu gösteren kanıtlar bulunmuştur."
Kisswani vd. (2019)	1970Q1-2016Q4	Endonezya ve Malezya	NARDL Sınır testi ve Toda Yamamoto testi	Endonezya ve Malezya için uzun vadeli ilişkilerde asimetri belirlenmiştir. Ayrıca, bazı ülkelerde petrol fiyatlarıyla döviz kuru arasında karşılıklı nedensellik gözlenirken, diğer ülkelerde tek yönlü nedensellik olduğu tespit edilmiştir.
Şit ve Alancıoğlu (2019)	2008:01-2018:06	Türkiye	EngleGranger Eşbütünleşme, Philipps - Oualiris Eşbütünleşme	Petrol fiyatları ile döviz kuru arasında uzun dönemde eşbütünleşme ilişkisi tespit edilmiştir.
Baek ve Kim (2020)	2000:01-2017:06	Seçilmiş 11 Sahra Altı Afrika ülkesi	NARDL Sınır testi	Petrol fiyatlarında yaşanan hareketliklerin, uzun vadeli perspektifte reel döviz kuru üzerinde asimetrik etkiler oluşturduğuna dair bir bulgu elde edilmiştir. Öte yandan, kısa vadeli analizde petrol fiyatlarının değişimlerinde asimetrisinin belirgin bir biçimde görülmediği gözlemlenmiştir.
Musa vd. (2020)	1983-2017	Türkiye	ARDL Sınır testi	Ham petrol fiyatları hem uzun hem de kısa dönemde döviz kurları üzerinde negatif ve önemli bir etkiye sahipken, petrol geliri ve Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla hem uzun hem de kısa dönemde döviz kurları üzerinde önemli pozitif etkiye sahiptir.
Gül vd. (2021)	1994-2018	Rusya	VAR Modeli	Ruble'nin aşırı derecede değerlenmesi ve petrol fiyatlarında yaşanan ani yükselişlerin, faiz oranlarını serbest dalgalanan kur rejimiyle karşılaştırıldığında daha fazla düşürdüğünü, fiyatların da dalgalı kur rejimine kıyasla daha fazla düştüğünü gösteriyor gibi görünmektedir.
Kızılkaya (2021)	1960-2019	Türkiye	Fourier Toda-Yamamoto	Petrol fiyatları ile reel döviz kuru değişkenleri arasında simetrik nedensellik bağlantısı olmadığına dair kanıtlar bulunmuştur. Ancak, pozitif petrol fiyatı şoklarının pozitif reel döviz kuru şoklarına tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğunu göstermektedir. Başka bir deyişle, Türkiye'de petrol fiyatlarının yükselmesi, reel döviz kurunun artmasına yol açmaktadır.
Fasanya vd. (2022)	1997:01-2019:12	Nijerya	NARDL Sınır testi	Değişkenler arasında asimetrik eşbütünleşme ilişkisi bulunmuştur.
Karacan (2022)	2003:1-2021:7	Türkiye	QARDL	Uzun dönemde petrol fiyatlarının reel efektif döviz kuru üzerinde etkili olmadığını, ancak kısa vadede etkili olduğunu göstermektedir.

				olduğunu ve bu etkinin asimetrik olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Sun vd. (2022)	2017.03.27- 2019.10.31	Çin	MS-VAR model	ABD doları ağırlıklı Brent veya Umman ham petrol vadeli işlemlerinin piyasaya sürülmesi, INE ham petrol vadeli işlemlerinin piyasaya sürülmesiyle aynı etkilere sahip değildir. Bu, USD/CNY kurunun INE ham petrol vadeli fiyatı üzerindeki olumlu etkisinin Çin'in ham petrol spot piyasasına aktarılacağı anlamına gelir.
Torun ve Demireli (2022)	2008:01- 2021:12	Türkiye	Dalgacık analizi, LA-VAR analizi	Avro, döviz kurları ve petrol fiyatları arasındaki nedenselliğin, zaman içinde değişen dinamiklere sahip olduğuna dair kanıtlar bulunmuştur. Ayrıca, 2010-2015 döneminde EUR'den OIL'e tek yönlü nedensellik gözlenirken, 2015-2020 döneminde çift yönlü nedensellik örüntüsüne işaret eden verilere ulaşılmıştır.
Altemur (2023)	1995M1- 2023M2	Türkiye	Hatemi-j (2008) ve Maki (2009)	Petrol fiyatları ile enflasyon ve döviz kuru değişkenleri arasında uzun dönemli bir ilişki bulunmuştur.

Yukarıdaki tabloda, döviz kuruyla petrol fiyatları arasındaki ilişkiyi araştıran çalışmalardan örnekler sunulmuştur. Türkiye ve diğer çeşitli ülkeler ve ülke grupları üzerinde yapılan analizlerin sonuçlarına göre, döviz kuru ile petrol fiyatları arasındaki ilişkinin varlığı ve yönü konusunda birçok farklı görüş bulunmaktadır. Bu nedenle, gelecekte farklı ülkeler ve zaman dilimleri için döviz kuruyla petrol fiyatları arasındaki ilişkiyi daha fazla araştırmak için yeni yöntemler ve teknikler geliştirilmeye devam edilmektedir.

3. EKONOMETRİK METODOLOJİ

Zaman serileri analizinde kullanılan değişkenlerin birim kök içerip içermediği test edilirken yapısal kırılmaların doğru bir biçimde modele dahil edilmesi, elde edilecek sonuçların güvenilirliği bakımından oldukça büyük öneme sahiptir. Aksi takdirde veri üretme sürecinde meydana gelen yapısal kırılmaların yapısının doğru belirlenmemesi, uygulanan birim kök testlerinin geçersizliğine neden olacaktır. Becker vd. (2006) çalışmasında da vurgulandığı gibi, 1929 kriziyle 1970 yıllarında ortaya çıkan petrol şokları, özellikle tüm dünyada yaşanan küresel krizlerin neden olduğu bazı kırılmalar etkisini belli bir süre sonra göstermiştir (Tekin, 2018, s. 113-114).

Ani olarak meydana gelen kırılmaları ele alan testler, yapısal kırılmaları net dönemlere göre tanımlarlar, bu nedenle kademeli geçiş süreçleri ve kırılmaların nasıl gerçekleştiği konusunda bilinmezlik durumunda geliştirilen testlere göre daha zayıf olarak değerlendirilirler. Öte taraftan, birden çok ani içsel kırılmanın öngörüldüğü testler, aşırı sayıda kukla değişken kullanımından dolayı güç kaybına uğrayabilir ve bu nedenle parsimon ilkesine dayalı Fourier testlerinin daha güvenilir sonuçlar sağlayabileceği düşünülür (Enders ve Lee, 2012). Bu testler, kırılma yıllarını tek tek belirlemek yerine serideki tüm kırılmaları bütün bir olarak değerlendirme eğiliminde olduğu için tercih edilmektedir. Fourier tabanlı birim kök ve eşbütünleşme testlerinde, serilerde oluşan sert kırılmalar ile birlikte yumuşak geçişli kırılmalar da rahatlıkla modellenebilmektedir. Bundan dolayı Fourier tabanlı testler, yapısal kırılmaların sayısı, biçimi ve konumundan etkilenmemektedirler (Yılancı, 2017: 56).

3.1. Enders ve Lee (2012) Fourier Fonksiyonlu Durağanlık Sınaması

Enders ve Lee (2012) esnek Fourier birim kök testinde Dickey-Fuller (DF) tipi bir test regresyonu dikkate alınmaktadır. Birim kök testi için standart doğrusal ADF test istatistiğine ait denklem şu şekilde ifade edilebilir:

$$\Delta y_t = \alpha + \rho y_{t-1} + \sum_{i=1}^l c_i \Delta y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (1)$$

Burada y_t ilgilenilen zaman serisini, ρ ve c tahmin edilecek parametreleri, l Δy_t 'nin gecikmeli değeri için gecikme uzunluğunu ve ε_t hata terimini ifade etmektedir. $\rho = 0$ sıfır hipotezi altında y_t durağan bir süreç olarak ifade edilmektedir. Enders ve Lee (2012), modelin deterministik bileşenindeki bilinmeyen yapısal kırılmaları veya doğrusal olmamayı bulabilmek için bir Fourier yaklaşımı kullanmayı önermiştir. Doğrusal olmayan Fourier ADF istatistiği sırasıyla sabit terimli ve sabit terimli ve trendli yapıları dikkate alan denklemler aşağıdaki gibidir:

$$y_t = \alpha + Y_1 \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + Y_2 \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \rho y_{t-1} + \varepsilon_t \quad (2)$$

$$\Delta y_t = \alpha + \beta t + Y_1 \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + Y_2 \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \rho y_{t-1} + \varepsilon_t \quad (3)$$

(2) ve (3) nolu denklemlerde yer alan test regresyonlarında k frekans sayısını, T gözlem sayısını, t deterministik trendi ve $\pi = 3.14$ olarak ifade edilen pi sayısını ifade etmektedir. Sin ve Cos ise regresyondaki diğer deterministik bileşenler olan trigonometrik terimlerdir. Fourier ADF istatistiği (τ_{DF}), Denklem (2) ve (3) nolu denklemdeki $\rho = 0$ sıfır hipotezi için t-istatistiğidir (Enders ve Lee, 2012:197).

İki testi karşılaştırıldığında, standart ADF testinin trigonometrik terimlerin sıfır olarak ayarlandığı (yani $Y_1 = Y_2 = 0$) Fourier ADF testinin özel bir durumu olduğu açıktır. Enders ve Lee (2012)'ye göre, trigonometrik terimlerin modele dahil edilip edilmeyeceğini test etmek için standart F istatistiği kullanılabilir. Doğrusallığın sıfır hipotezi altında, F istatistiği şu şekilde hesaplanabilir:

$$F(k) = \frac{(SSR_0 - SSR_1)/q}{SSR_1(k)/(T-k)} \quad (4)$$

Burada SSR_1 , (3) nolu denklemdeki artıkların (SSR) karesi toplamıdır, SSR_0 , trigonometrik terimler olmaksızın (3) nolu denklemdeki artıkların (SSR) karesi toplamıdır. "q" kısıtlamaların sayısını, "k" ise regresyondaki regresörlerin sayısını ifade etmektedir.

(4) nolu denklemde görüldüğü üzere, Fourier Genişletilmiş Dickey-Fuller testi (FADF) istatistiği (k) frekansına ve (l) gecikme uzunluğuna bağlıdır. Enders ve Lee (2012), $k = 1$ veya $k = 2$ olan bir Fourier fonksiyonunun pek çok bilinmeyen yapısal kırılmayı yakalamadaki başarısından dolayı, bu çalışmada maksimum frekans (k_{max}) 2 olacak şekilde ayarlanmıştır. Optimum (\check{k}) değeri (3) nolu denklemin farklı spesifikasyonları arasından (SSR)'yi en küçük veren bir yöntem yardımıyla seçilmiştir.

Optimum (\check{l}) değeri Akaike Bilgi Kriteri (AIC) kullanılarak elde edilmiştir. Optimum gecikme uzunluğu, farklı gecikme uzunluğu seçenekleri arasından en küçük AIC değerini veren bir gecikme uzunluğudur. AIC değerleri aşağıdaki eşitlik yardımıyla hesaplanabilir:

$$AIC = -2 \left(\frac{L}{T}\right) + 2 \left(\frac{k}{T}\right) \quad (5)$$

Burada L , aşağıdaki denklemde tahmin edilebilen log olabilirlik değeridir:

$$L = -\frac{T}{2} (1 + \ln 2\pi + \ln \left(\frac{\hat{\varepsilon}'\hat{\varepsilon}}{T}\right)) \quad (6)$$

Burada $\hat{\varepsilon}$, (3) nolu denklemden tahmin edilen artıklardır (Furuoka, 2014:37-38).

3.2. Banerjee, Arcabic ve Lee (2017) Fourier ADL Eşbütünleşme Testi

Fourier ADL eşbütünleşme testi Enders ve Lee (2012) esnek Fourier birim kök testinin eşbütünleşme testi için uyarlanmış halidir. Banerjee, Arcabic ve Lee (2017) geliştirmiş oldukları eşbütünleşme testinde sabit terimli ve sabit terimli ve trendli durumu dikkate alan iki test regresyonu önermişlerdir:

$$\Delta y_t = \alpha + Y_1 \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + Y_2 \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \rho y_{t-1} + \psi' x_{t-1} + \theta' \Delta x_t + \varepsilon_t \quad (7)$$

$$\Delta y_t = \alpha + \beta t + Y_1 \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + Y_2 \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \rho y_{t-1} + \psi' x_{t-1} + \theta' \Delta x_t + \varepsilon_t \quad (8)$$

(7) ve (8) nolu denklemlerde t deterministik trendi, T gözlem sayısını, k frekans sayısını, T gözlem sayısını ve $\pi = 3.14$ değerini ifade etmektedir. \sin ve \cos ise regresyon denklemlerinde yer alan deterministik bileşenler olarak kullanılan trigonometrik terimleri göstermektedir. Fourier ADL eşbütünleşme testinin uygulanmasında modelde kullanılan değişkenlerin 1. dereceden durağan ($I(1)$) olması gerekir. Banerjee, Arcabic ve Lee (2017), uygun k frekans sayısının belirlenme aşamasında tahmin edilen modellere ait en küçük kalıntı kareler toplamının temel alınmasında ve bu şekilde belirlenen k frekans sayısına bağlı olarak trigonometrik terimlerin istatistiksel açıdan anlamlı olup olmadığının $F(k)$ testi ile sınanmasında farklı bir görüş ileri sürmüşlerdir. Perron, Shintani ve Yabu (2017) tarafından yapılan çalışmaya atıfta bulunarak trigonometrik terimlerin istatistiksel açıdan anlamlılığının $F(k)$ ile test edilmesi sonucunda test regrasyonlarından elde edilen kalıntıların düzeyde durağan ya da birinci farkında durağan olmasına bağlı olarak dirençli (robust) sonuçlar alınmayacağını ifade etmişlerdir. Bu noktadan hareketle Fourier eşbütünleşme testinde Fourier fonksiyonlarına dayalı diğer testlerden farklı olarak uygun k frekans sayısının belirlenmesinde AIC, SC, HQC vb. bilgi kriterlerinin kullanımı önerilmektedir. Bilgi kriterleri dikkate alınarak uygun k frekans sayısının belirlenmesinde k 'nın 1'den 5'e kadar değer almasına izin verilerek (7) veya (8) modeller en küçük kareler yöntemi ile tahmin edilmektedir. En küçük bilgi kriterlerine sahip modele ait uygun frekans sayısı olarak belirlenmektedir. Uygun k frekans sayısının belirlendiği model, eşbütünleşmenin varlığının sınırlanmasında dikkate alınacak model olarak değerlendirilmektedir (Hepsağ, 2022:189-190).

Fourier ADL eşbütünleşme analizinin uygulanmasında iki durum göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Bunlardan ilki Banerjee, Arcabic ve Lee (2017) tarafından yapılan çalışmanın ampirik kısmında olduğu gibi uygun k frekans sayısının belirlenmesinde AIC, SC, HQC vb. bilgi kriterlerinin kullanılması, trigonometrik terimlerin istatistiksel açıdan anlamlı olup olmadığının sınanmasında eşbütünleşmenin varlığının test edilmesidir.

İkinci durum ise uygun k frekans sayısının belirlenmesinde modellere ait en küçük kalıntı kareler toplamını dikkate almaktır. Bu klasik durumun tercih edilmesi ile trigonometrik terimlerin istatistiksel açıdan anlamlı veya anlamsız olması önem kazanmaktadır. Uygulanan $F(k)$ testinin sonucunda trigonometrik terimlerin istatistiksel açıdan anlamlı olması durumunda eşbütünleşmenin varlığı sınanmasına geçilebilmektedir. Uygulamacıların dikkat alabileceği her iki durum için de Fourier ADL eşbütünleşme testinde, eşbütünleşmenin bulunmadığını gösteren sıfır hipotezinin ($\delta = 0$), eşbütünleşme ilişkisinin bulunduğunu ifade eden alternatif hipoteze ($\delta < 0$) karşı test edilmesinde kullanılan test istatistiği aşağıdaki gibidir:

$$t_{ADL,c}^F, t_{ADL,t}^F = \frac{\hat{\delta}}{SE(\hat{\delta})} \quad (9)$$

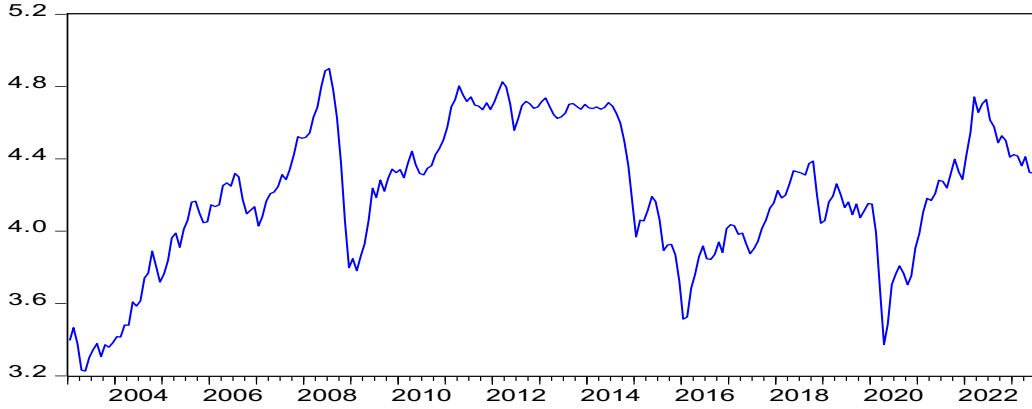
(9) nolu ifadede $\hat{\delta}$, δ parametresinin tahmini değerini, $SE(\hat{\delta})$ bu tahminciye ait standart hatayı göstermektedir. Hesaplanan $t_{ADL,c}^F$ ve $t_{ADL,t}^F$ test istatistiklerinin mutlak değerce Banerjee, Arcabic ve Lee (2017) çalışmasında elde ettiği kritik değerlerden küçük çıkması halinde eşbütünleşmenin bulunmadığını gösteren yokluk hipotezi reddedilememektedir (Banerjee vd. 2017: 16-17).

4. VERİ VE AMPİRİK BULGULAR

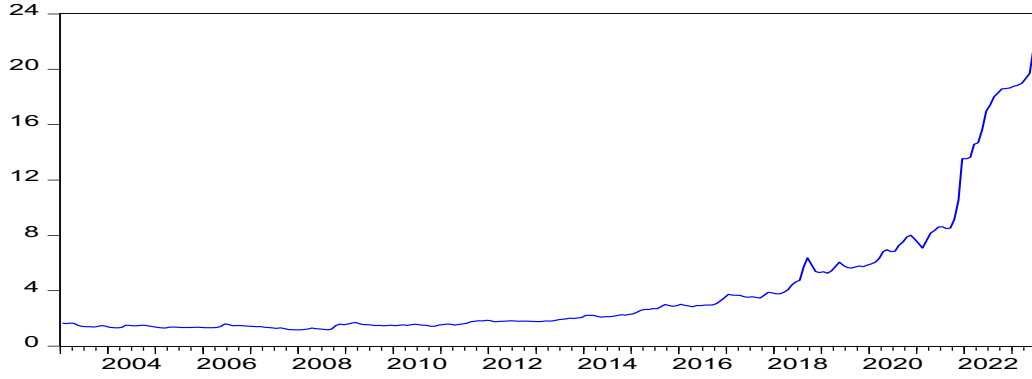
Bu çalışmada Türkiye için 2003:1-2023:6 dönemine ait aylık veriler ele alınarak petrol fiyatları ile döviz kuru arasındaki ilişki incelenmiştir. Bu kapsamda Avrupa Brent petrol fiyatları (varil başına dolar) (PETROL) değişkenine ait veriler Uluslararası Finans İstatistikleri (IFS) veri tabanından elde edilmiştir. Döviz kuru olarak reel efektif döviz kuru kullanılmıştır. ABD doları (DOLAR) olarak alınmış olup veriler Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Elektronik Veri Dağıtım Sistemi (EVDS) veri tabanından indirilmiştir. Aylık verilerle çalışıldığı için değişkenlerde mevsimsellik olup olmadığı TRAMO/SEATS yöntemi kullanılarak bakılmış ve kullanılan

değişkenlerde mevsimsel etki bulunmadığı tespit edilmiştir. Çalışmaya konu olan değişkenlerin doğal logaritmaları alınarak analize dâhil edilmiştir.

Şekil 1: PETROL Değişkenine Ait Zaman Yolu Grafiği

Şekil 2: DOLAR Değişkenine Ait Zaman Yolu Grafiği

DOLAR ve PETROL değişkenlerine ait durağanlık testlerinin sonuçları aşağıda verilmiştir.

Tablo 2: ADF Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	Sabitli		Sabitli ve Trendli	
	Test İstatistiği	%5 Kritik Değer	Test İstatistiği	%5 Kritik Değer
PETROL	-2.859 (0)	-2.873	-2.871 (1)	-3.428
DOLAR	5.929 (4)	-2.873	4.227 (4)	-3.428
Δ PETROL	-10.279** (0)	-2.873	-10.276** (0)	-3.428
Δ DOLAR	-8.404** (0)	-2.873	-9.461** (0)	-3.428

Not: **, %5'e göre anlamlı bulunduğunu ifade etmektedir. Parantezler arasında yer alan değerler, Schwarz (SIC) bilgi kriterlerine göre ayarlanmış uygun gecikme uzunluklarını göstermektedir.

Tablo 2 ile verilen ADF birim kök testi sonuçlarına bakıldığında hem PETROL hem de DOLAR değişkeni % 5 anlamlılık düzeyinde seviye değerinde durağan olmadıkları fakat serilerin 1. farkları alındıktan durağan hale geldikleri görülmüştür. O halde ADF birim_kök testi sonuçlarına göre her iki değişkenin de birim köke sahip olduğu yani $I(1)$ olduğu sonucuna varılmıştır.

Tablo 3: Fourier ADF Birim Kök Testi Sonuçları

Modeller	Sabitli Model			Sabitli ve Trendli Model			
	Değişkenler	k (frekans)	FADF test istatistiği	F test	k (frekans)	FADF test istatistiği	F test
PETROL		4	-3.22047	1.92860	4	-3.12749	1.92569
DOLAR		5	4.92708	0.57940	1	0.30857	1.82872

Not: Sabitli model için FADF_kritik değerleri %1, %5 ve %10 için sırasıyla 10.02, 7.41 ve 6.25'dir. Sabitli ve trendli model için FADF kritik değerleri %1, %5 ve %10 için sırasıyla 11.70, 8.88 ve 7.62'dir. Burada kullanılan kritik tablo değerleri Enders ve Lee (2012) çalışmasındaki Tablo 1a'da hesaplanmıştır ve bu değerler gözlem sayıları ve frekans değerlerine göre hesaplanmıştır.

Tablo 3’te yer alan Fourier ADF birim kök testi sonuçları incelendiğinde öncelikle Fourier terimlerinin istatistiksel olarak anlamlı bulunup bulunmadığını test eden F test istatistiği sonuçlarına bakmak gerekmektedir. Sabitli ve sabitli-trendli modellerde, değişkenlere ait F-test istatistiği sonuçları kritik tablo değerlerinden küçük çıktığı için trigonometrik terimler anlamsız bulunmuştur. Fourier terimleri anlamsız bulunan değişkenler için ADF birim kök testi sonuçları dikkate alınmıştır. Bu yüzden geleneksel ADF test istatistiği sonuçları dikkate alınmıştır.

Değişkenlerin durağanlık seviyeleri belirlendikten sonra aralarındaki uzun dönem ilişkisine bakılabilmektedir. Bu çerçevede değişkenler arasındaki uzun dönem ilişkisi için Banerjee, Arcabic ve Lee (2017) Fourier ADL eşbütünleşme testi uygulanmıştır. Aşağıdaki tabloda petrol fiyatlarının bağımsız değişken, döviz kurunun bağımlı değişken olarak kullanıldığı modele ait tahmin edilen eşbütünleşme ilişkisi sonuçları yer almaktadır.

Tablo 4: Fourier ADL Eşbütünleşme Testi Sonuçları

Bağımsız Değişken	k	Bağımlı Değişkenin Gecikmesi	Bağımsız Değişkenin Gecikmesi	Min AIC	$F_m(k)$	FADL Eşbütünleşme Test İstatistiği
PETROL	1	3	1	2.358	7.978	-6.325

Not: k=1 için FADL eşbütünleşme testine ait kritik tablo değerleri %1, %5 ve %10 önem düzeyi için sırasıyla -4.73, -4.09 ve -3.76 biçimindedir. k=1 için $F_m(k)$ test istatistiğine ait kritik tablo değerleri %1, %5 ve %10 önem düzeyi için sırasıyla 11.58, 8.07 ve 6.44’dir.

Tablo 4’te yer alan Fourier ADL eşbütünleşme testine ait sonuçlara göre öncelikle trigonometrik terimlerin istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığını $F_m(k)$ test istatistiğine bakarak karar vermek gerekmektedir. Bu yüzden hesaplanan $F_m(k)$ test istatistiği (7.9>6.44) olduğundan %10 anlamlılık düzeyinde anlamlı bulunduğu için trigonometrik terimler istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Ayrıca, Fourier ADL eşbütünleşme test istatistiği %1 anlamlılık düzeyinde kritik tablo değerinden mutlak değerce büyük olduğu ($|-6.325| > |-4.73|$) gözükmektedir. Bu yüzden eşbütünleşme ilişkisinin bulunmadığını ifade eden sıfır hipotezi reddedilmektedir. Yani değişkenler arasında uzun dönemde bir ilişki bulunduğu kabul edilir.

Değişkenler arasında uzun dönem ilişkisi tespit edildikten sonra Phillips ve Hansen (1990) tarafından geliştirilen FMOLS_(Tam_Modifiye Edilmiş En Küçük Kareler) yöntemi kullanılarak uzun dönemli eşbütünleşme testine ait katsayı tahminleri yapılmış olup çıkan sonuçlar aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 5: FMOLS Tahminine Ait Sonuçlar

	Katsayı	Standart Hata	Olasılık Değeri”
PETROL	0.057	0.012	0.00
Sabit Terim	4.171	0.071	0.00

Tablo 5’te yer alan verilere bakıldığında, döviz kuru ile petrol fiyatları arasında pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğu gözlemlenmektedir. Başka bir deyişle, petrol fiyatlarında yaşanan %10’luk bir artış sonucunda reel döviz kurunda %0.57’lik bir artış meydana gelmektedir.

5. SONUÇ

Ekonomik verilerin genellikle yapısal kırılmalardan etkilendiği artık geniş çapta kabul görmektedir. Perron (1989) ve Stock ve Watson’ın (1996) gösterdiği gibi, GSMH, ücretler, istihdam, üretim, faiz oranları, para stoğu, işsizlik oranı ve ticaret hadleri dahil çoğu makroekonomik zaman serisi yapısal kırılmalara tabidir. Bu nedenle, birim kök ve eş bütünleşme testleri gibi zaman serisi analizlerinde yapısal kırılmaların dikkate alınması hem teorik hem de uygulamalı ekonometride büyük ilgi görmüştür. Özellikle eş bütünleşme çerçevesinde, yapısal kırılmaların ihmal edilmesi, gerçek sıfır hipotezinin sahte bir şekilde reddedilmesine neden olur. Bu, literatürde tartışıldığı gibi, değişkenlerin eşbütünleşik olduğuna dair yanlış bir sonuca yol açar.

Bu çalışmada, bir Fourier fonksiyonu tarafından tahmin edilen bilinmeyen doğrusal olmayan kırılma biçimlerine izin veren Otoregresif Dağılım Gecikmesi (ADL) modeline dayalı bir eşbütünleşme testinden yararlanılmıştır. Bu amaçla, Türkiye'ye ait petrol fiyatlarıyla reel döviz kuru arasındaki ilişki için Banerjee, Arcabic ve Lee (2017)'nin geliştirmiş oldukları Fourier ADL eşbütünleşme testi kullanılmıştır.

Yapılan analizler neticesinde ADF birim kök sonucu incelendiğinde değişkenlerin seviye değerinde durağan çıkmadığı fakat serilerin 1. farkı alındıktan sonra durağan hale geldikleri sonucuna ulaşılmıştır. Daha sonra yapılan Fourier ADL eşbütünleşme testi sonuçlarına göre modelde kullanılan trigonometrik terimlerin istatistiksel olarak anlamlı olduğu ve Fourier ADL eşbütünleşme test istatistiği %1 anlamlılık düzeyinde kritik tablo değerinden mutlak değerce büyük olduğu gözükmemektedir. Bu yüzden eşbütünleşme ilişkisinin bulunmadığını ifade eden sıfır hipotezi reddedilmiştir. Yani değişkenler arasında uzun dönemde bir ilişki bulunmuştur. Bulunan bu sonuçlar Chen ve Chen (2007), Zhang, Fan, Tsai ve Wei (2008), Tiwari ve Albulescu (2016) ve Şit ve Alancioğlu (2019) çalışmalarını destekler niteliktedir.

Analizin son kısmında, FMOLS yöntemi uygulanarak değişkenler arasındaki uzun dönem eşbütünleşme katsayıları hesaplanmış ve döviz kuru ile petrol fiyatları arasında pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Başka bir deyişle, petrol fiyatlarında %10'luk bir artış meydana geldiğinde, reel döviz kuru %0.57 oranında arttığı gözlemlenmiştir. Bu durum, petrol fiyatlarının döviz kuru üzerinde etkisinin ampirik olarak doğrulandığını göstermektedir.

Elde edilen sonuçlar, petrol fiyatları ile reel döviz kuru değişkenleri arasında uzun dönemli bir ilişkisi bulunduğunu göstermektedir. Diğer bir deyişle, petrol fiyatlarındaki artışlar Türkiye'de reel döviz kuru artışına neden olmaktadır. Bu bulgular, Türkiye'de petrol fiyatları ile döviz kuru ilişkisinin değerlendirilirken yapısal kırılmaların tarihi, yapısı ve biçiminden etkilenmeyen yöntemlerin kullanılmasının dikkate alınması gerektiğini göstermektedir.

Türkiye'deki ekonomik faaliyetlerin sürdürülebilirliği açısından, petrol ithalatının önemli bir rol oynadığı görülmektedir. Bu bağlamda, petrol fiyatlarındaki artışlar, Türkiye'nin ithalat maliyetlerini artırmakta ve dolayısıyla döviz talebini artırmaktadır. Döviz talebindeki bu artışlar, Türkiye'deki döviz kurlarını sınırlı alternatif gelir kaynaklarına bağlı olarak olumsuz etkilemektedir.

Döviz kurlarındaki artışlar, özellikle cari açık ve maliyet enflasyonu gibi makroekonomik dengeleri olumsuz etkileyen koşulların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bu nedenle, Türkiye'nin ithalatında önemli bir paya sahip olan petrol ürünlerine olan bağımlılığın azaltılması için uzun vadeli politikalar geliştirilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda, yenilenebilir enerji kaynaklarının teşvik edilmesi ve enerji tüketiminin çeşitlendirilmesini destekleyen yapısal reformların uygulanması önerilmektedir.

Kaynakça

- Adıgüzel, U., Kayhan, S., & Bayat, T. (2016). Petrol fiyatları ve döviz kuru arasındaki ilişkinin ampirik analizi: Asimetrik nedensellik analizi. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 17(2), 241-252.
- Ağazade, S. (2018). Reel döviz kuru ve petrol fiyatları ilişkisinde asimetri: Azerbaycan örneğinde bir inceleme. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 113-126.
- Altemur, N. (2023). Petrol fiyatları ve makroekonomik değişkenler arasındaki ilişki: Türkiye örneği. *Malatya Turgut Özal Üniversitesi İşletme ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 4(1), 66-77. <https://dergipark.org.tr/en/pub/mtuiyb/issue/77006/1280839>.
- Amano, R. A., & Van Norden, S. (1998). Exchange rates and oil prices. *Review of international economics*, 6(4), 683-694.
- Aslan, M. (2023). The relationship between oil prices and stock prices: Evidence from BIST sectors.

Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 13(25), 196-215.

- Banerjee, P., Arčabić, V., & Lee, H. (2017). Fourier ADL cointegration test to approximate smooth breaks with new evidence from crude oil market. *Economic Modelling*, 67, 114-124.
- Baek, J. & Kim, H. Y. (2020). On the relation between crude oil prices and exchange rates in Sub-Saharan African countries: A nonlinear ARDL approach. *The Journal of International Trade & Economic Development*, 29(1), 119-130.
- Basher, S. A., Haug, A. A. & Sadorsky, P. (2012). Oil prices, exchange rates and emerging stock markets. *Energy Economics*, 34(1), 227-240.
- Becker, R., Enders, W., & Lee, J. (2006). A stationarity test in the presence of an unknown number of smooth breaks. *Journal of Time Series Analysis*, 27(3), 381-409. <https://doi.org/10.1111/J.1467-9892.2006.00478.X>
- Beckmann, J., Czudaj, R. L., & Arora, V. (2020). The relationship between oil prices and exchange rates: Revisiting theory and evidence. *Energy Economics*, 88, 104772.
- Buetzer, S., Habib, M. M. & Stracca L. (2012). . Global exchange rate configurations: Do oil shocks matter? *IMF Economic Review* 64(3), 443-470. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2066527>
- Carrion-i-Silvestre, J. L., & Sansó, A. (2006). Testing the null of cointegration with structural breaks. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 68(5), 623-646.
- Chen, S. S., & Chen, H. C. (2007). Oil prices and real exchange rates. *Energy Economics*, 29(3), 390-404.
- Enders, W., & Lee, J. (2012). The flexible Fourier form and the Dickey-Fuller type unit root tests. *Economics Letters*, 117, 196-199doi:10.1016/j.econlet.2012.04.081.
- Fasanya, I. O., Oyewole, O. J., & Raheem, I. D. (2022). Oil prices and exchange rate dynamics: How important is the role of asymmetry and structural breaks?. *Journal Of African Business*, 23(3), 658-657.
- Fratzcher, M., Schneider, D., & Van Robays, I. (2014). Oil Prices, Exchange Rates and Asset Prices (May 27, 2014). ECB Working Paper No. 1689, Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=2442276> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2442276>
- Furuoka, F. (2014). Are unemployment rates stationary in Asia-Pacific countries? New findings from Fourier ADF test. *Economic Research-Ekonomska Istraživanja*, 27(1), 34-45, DOI: 10.1080/1331677X.2014.947105.
- Golub, S. S. (1983). Oil prices and exchange rates. *The Economic Journal*, 93(371), 576-593.
- Gül L., Doğan N., & Berument H. (2021). Petrol fiyatları, döviz kuru rejimi ve rusya ekonomisi. *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8 (1), 167-180.
- Hepsağ, A., (2022). Ekonometrik zaman serileri analizlerinde güncel yöntemler (WinRATS Uygulamalı) . İstanbul: Der Yayınları.
- Karacan, S. (2022). Ham petrol fiyatlarının Türk lirasının reel efektif döviz kuru üzerindeki etkisi: Kantil ardl yaklaşımı. *KAÜİİBFD*, 13(25), 417-440.
- Kisswani, K. M., Harraf, A., & Kisswani, A. M. (2019). Revisiting the effects of oil prices on exchange rate: Asymmetric evidence from the Asean-5 countries. *Economic Change and Restructuring*, 52(3), 279-300.
- Kizilkaya, F. (2021). Türkiye’de petrol fiyatları ve reel döviz kuru ilişkisinin asimetrik fourier nedensellik analizi ile incelenmesi. *İstanbul İktisat Dergisi*, 71(2), 549-568. <https://doi.org/10.26650/ISTJECON2021-1019608>.
- Kurozumi, E. (2002). Testing for stationarity with a break. *Journal of Econometrics*, 108(1), 63-99.

- Krugman, P. (1983). Oil shocks and exchange rate dynamics. In *Exchange rates and international macroeconomics* (pp. 259-284). University of Chicago Press.
- Lee, J., & Strazichich, M. C. (2003). Minimum Lagrange multiplier unit root test with two structural breaks. *Review of economics and statistics*, 85(4), 1082-1089.
- Musa, K.S., Majjama'a, R., Muhammed, N. and Usman, A. (2020) Crude oil price and exchange rate nexus: An ARDL bound approach. *Open Access Library Journal*, 7: e6072. <https://doi.org/10.4236/oalib.1106072>.
- Narayan, P. K., & Popp, S. (2010). A new unit root test with two structural breaks in level and slope at unknown time. *Journal of Applied Statistics*, 37(9), 1425-1438.
- Perron, P., Shintani, M., & Yabu, T. (2017). Testing for flexible nonlinear trends with an integrated or stationary noise component. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 79(5), 822-850.
- Reboredo, J. C. (2012). Modelling oil price and exchange rate co-movements. *Journal of Policy Modeling*, 34(3), 419-440.
- Sun, C., Zhan, Y., Peng, Y., & Cai, W. (2022). Crude oil price and exchange rate: Evidence from the period before and after the launch of China's crude oil futures. *Energy Economics*, 105, 105707.
- Şit, M. & Alancıoğlu, E. (2019). Türkiye ekonomisinde dünya petrol fiyatları ve döviz kuru ilişkisi: Ampirik analiz. *Econharran*, 3(3), 22-35.
- Tekin, İ. (2018). Türkiye'de işsizlik histerisi: Fourier fonksiyonlu durağanlık sınamaları. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 33(1), 97-127. <https://doi.org/10.24988/DEUIIBF.2018331685>.
- Tiwari, A. K., & Albulescu, C. T. (2016). Oil price and exchange rate in India: Fresh evidence from continuous wavelet approach and asymmetric, multi-horizon granger-causality tests. *Applied Energy*, 179, 272-283.
- Torun, E., & Demireli, E. (2022). Petrol ve döviz piyasaları arasındaki nedensellik ilişkileri: Dalgacık (wavelet) analizi ile bir uygulama. *İzmir İktisat Dergisi*, 37(3), 714-739.
- Yılcı, V. (2017). Petrol fiyatları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin incelenmesi: Fourier yaklaşımı, *Ekonometri ve İstatistik Dergisi* 27(2), 51-67.
- Yılmaz, A., & Altay, H. (2016). İthal ham petrol fiyatları ve döviz kuru arasındaki esbütünleşme ve oynaklık yayılma etkisinin incelenmesi: Türkiye örneği. *Ege Akademik Bakis*, 16(4), 655.
- Zhang, Y. J., Fan, Y., Tsai, H. T., & Wei, Y. M. (2008). Spillover effect of US dollar exchange rate on oil prices. *Journal of Policy modeling*, 30(6), 973-991.

Etik Beyanı: Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu yazarlar beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde BİİBFAD Dergisinin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk çalışmanın yazarlarına aittir.

Teşekkür: Gösterdikleri yoğun ilgi ve emeklerinde dolayı BİİBFAD Dergisi Editör Kurulu'na ve sağladıkları katkılarından dolayı hakemlere teşekkür ederiz.

EXTENDED ABSTRACT

Aim: In this study, the long-term relationship between oil prices and exchange rates was examined using monthly data from January 2003 to June 2023 for Turkey.

Method(s): When testing for the presence of a unit root in time series analysis, ensuring the accurate incorporation of structural breaks into the model is crucial for obtaining reliable results. Otherwise, the incorrect determination of the structure of the structural breaks that occur during the data generation process will result in the invalidity of the applied unit root tests. As emphasised in Becker et al. (2006), the oil shocks that emerged between the 1929 crisis and the 1970s, especially some breaks caused by the global crises experienced all over the world, showed their effects after a certain period of time (Tekin, 2018, pp. 113-114).

Since the tests developed under the assumption that the breaks occur suddenly (for example, Kurozumi, 2002; Lee and Strazicich, 2003; Carrion-i Silvestre and Sanso, 2006; Narayan and Popp, 2010) define structural breaks in net terms, the gradual transition process and the nature of the break(s) can be determined. It is considered weaker than the tests developed under the assumption that it is unknown. On the other hand, tests that predict more than two sudden internal breaks may lose their power due to the use of too many dummy variables, which indirectly reveals that Fourier tests based on the principle of parsimony will yield more reliable results (Enders & Lee, 2012). These tests are preferred in the context of evaluating the breaks in the series as a whole, rather than determining the break years one by one. In Fourier-based unit root and cointegration tests, hard breaks in the series as well as soft transition breaks can be easily modeled. Therefore, Fourier-based tests are not affected by the number, shape and location of structural breaks (Yılancı, 2017: 56).

For this purpose, Fourier-based tests were used to examine the long-run relationship between the variables, as they are not affected by the number, shape and location of structural breaks.

Findings: According to the findings, Banerjee et al. (2017) applied the Fourier ADL cointegration test and it was concluded that the variables act together in the long run. In the long-run coefficient estimation, it is concluded that the oil price variable has a significant and positive effect on the real exchange rate.

Conclusion and Discussion: In this study, the relationship between oil prices and real exchange rate variables for Turkey has been examined within the framework of Fourier-based econometric analysis. In this context, firstly, Enders and Lee (2012) Fourier Functional Stability Test and ADF unit root test were applied to the variables, and according to the results obtained, it was determined that the variables were first order (I(1)) stationary. Banerjee, Arcabic and Lee (2017) Fourier ADL cointegration test was applied for the cointegration relationship since the variables were first-order stationary. The findings indicate a significant long-term cointegration relationship, suggesting a connection between the variables. These results support the studies of Şit and Alancioğlu (2019) and Yılmaz and Altay (2016). Finally, FMOLS (Fully Modified Least Squares) method developed by Phillips and Hansen (1990) was used to estimate the long-term cointegration coefficients. The result showed that there is a positive and statistically significant relationship between exchange rate and oil prices.

The results indicate that there is a long-run relationship between oil prices and real exchange rate variables. In essence, rising oil prices result in an elevated real exchange rate in Turkey. These findings suggest that when evaluating the relationship between oil prices and exchange rates in Turkey, the use of methods that are not affected by the date, structure and form of structural breaks should be considered.

Oil imports play an important role in the sustainability of economic activity in Turkey. In this context, increases in oil prices increase Turkey's import costs and thus increase the demand for foreign exchange. These increases in foreign exchange demand adversely affect Turkey's exchange rates due to limited alternative sources of income. Increases in exchange rates lead to conditions that

adversely affect macroeconomic balances, particularly the current account deficit and cost inflation. Therefore, long-term policies need to be developed to reduce Turkey's dependence on petroleum products, which have a significant share in Turkey's imports. In this context, it is recommended to promote renewable energy sources and implement structural reforms that support the diversification of energy consumption.

Türkiye Yerel Yönetim Sisteminde Geri Çağırma Hakkının Uygulanabilirliği Üzerine Bir Değerlendirme

An Evaluation on the Applicability of the Recall Mechanism in the Local Government System of Turkey

Sezgin SEZGİN*

Öz

Doğrudan demokrasinin artan nüfus nedeniyle uygulanmasının zorlaşması, halka ait olan egemenliğin belirlenen süre içerisinde seçilen temsilciler aracılığıyla kullanıldığı temsili demokrasiyi ortaya çıkarmıştır. Seçmenler, genel veya yerel seçimler aracılığıyla kendileri adına yönetim görevini çeşitli kişi ya da meclislere devretmektedir. Ancak seçilmişlerin görev süreleri boyunca 'seçmenler tarafından' denetlenebilmesi, bir sonraki seçimin beklenmesinin dışında pek de mümkün değildir. Seçilmişler ile seçmenler arasındaki ilişkiyi seçimden sonraki süreçte dikkate almak, seçilmişlerin seçmenler karşısındaki sorumluluğunu hatırlatarak bu bilinci canlı tutmak, seçilmişlerin yönetiminden memnun olmayan ya da seçim sürecinde verdikleri vaatleri gerçekleştir(e)meyen seçilmişlere karşı memnuniyetsizliğini göstermek isteyen seçmenler için çok sayıda ülkede geri çağırma (recall) olarak isimlendirilen bir uygulama geliştirilmiştir. Geri çağırma basit haliyle; seçmenlerin göreve getirmiş oldukları seçilmişleri, görev sürelerinin dolmasını beklemeden görevden alınmalarını sağlayan bir araç olarak tanımlanmaktadır. Geri çağırma hakkı, Türkiye'de çeşitli dönemlerde tartışılmış olsa da mevcut Anayasa ve kanunlarda yer almamasından ötürü uygulanabilir değildir. Bu çalışmanın amacı; geri çağırma hakkının Türkiye'de yerel yönetimlerden başlanmak üzere uygulanabilirliğini tartışmak, Türkiye'nin sahip olduğu yerel yönetim sistemi üzerinden gerçekleşmesi muhtemel olumlu ve olumsuz sonuçlar üzerinden bir analizde bulunmaktadır. Çalışma nitel yöntemle hazırlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Geri çağırma, yerel yönetimler, denetim, katılım, hesap verebilirlik

JEL Kodları: R59

Abstract

The challenge of implementing direct democracy, driven by the increasing population, has resulted in representative democracy. In this system, the people's sovereignty is exercised through elected representatives within defined terms. Voters delegate the task of governing on their behalf to various persons or assemblies through general or local elections. However, it is hardly possible for the elected ones to be supervised by the 'voters' during their term of office, except in anticipation of the next election. An application called the right to recall (recall) has been developed in many countries of the world for voters who want to keep this consciousness alive by taking into account the relationship between the elected and the voters in the post-election process and reminding them of the responsibilities of the elected to the voters. In its basic form, the recall is a tool that enables voters to remove elected officials from office without waiting for their term of office to expire. Although the recall mechanism has been discussed in various periods in Turkey, it is not applicable due to the fact that it is not included in the current Constitution and laws. The aim of this study is to discuss the applicability of the recall mechanism in Turkey, starting with local governments, and to make an analysis on the positive and negative consequences that are likely to occur through the local government system that Turkey has. The study was conducted using a qualitative research method.

* Dr. Öğr. Üyesi, Kırklareli Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Kentleşme ve Çevre Sorunları ABD, sezgin_sezgin@hotmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6625-3997>

Keywords: Recall, local governments, audit, participation, accountability

JEL Codes: R59

1. GİRİŞ

Gerek merkezi düzeyde gerekse de yerel düzeyde seçilmiş kişiler ya da organlar, temsili demokrasi gereği seçmenlerden belirli bir dönem süresince görev yapmak için onay alırlar. Bu süre zarfında seçilmiş kişi ya da meclis üyeleri; seçmenler nezdinde meşruiyetini kaybettiğinde, seçmenlerin talep ve beklentilerini yerine getiremediklerinde, haklarında birtakım yolsuzluk vb. konularda kuvvetli karinelerin varlığı halinde seçmenlerin seçtiklerinden hesap sorma, onları denetleme hakkı genelde mevcut değildir. Klasik anlamda bilinen yöntem olan 'sandıkta hesap sorabilmek için' bir sonraki seçim dönemini beklemek gerekmektedir.

Seçilmiş kişi ya da organların yalnızca seçim süresince değil, seçildikten sonra da halkın beklentilerine karşı duyarlı olmasını sağlamak, her an hesap vermekle yükümlü oldukları bilincini canlı tutmak, belirli kişi ya da grupların değil halkın menfaatini savunmak ve en önemlisi seçildikten sonra bir sonraki seçim dönemine kadar 'dokunulmaz' oldukları düşüncesini ortadan kaldırmak amacıyla dünyanın pek çok ülkesinde 'geri çağırma hakkı' benimsenmiştir. Geri çağırma hakkını en özet haliyle; seçilmiş kişi ya da organların görev süresini tamamlamaları beklenmeksizin seçmenler tarafından görevden alınabilmesi olarak tanımlamak mümkündür.

Geri çağırma hakkı, tüm dünyada tekdüze uygulanan bir yöntem değildir. Şüphesiz her ülkenin tarihsel, yönetsel, sosyo-ekonomik yapısı ve dolayısıyla demokrasiyi algılayış ve uygulayış biçimi birbirinden farklıdır. Kimi ülkelerde devlet başkanlarının da geri çağırılması mümkünken kimi ülkelerde milletvekilleri de geri çağırılabilir. Kimi ülkelerde ise belediye başkanları ve yerel yönetim meclis üyeleri de geri çağırılabilir. Geri çağırma girişiminin kim tarafından başlatılacağı, seçmenlerin ne kadarlık bir oranı tarafından imzalanacağı, seçmenlerin ne kadarının seçime katılması gerektiği ve yine seçmenlerin ne kadarının geri çağırmayı kabul etmesi gerektiği de ülkeden ülkeye hatta federal ülkelerde kendi içerisinde dahi değişebilmektedir. Dolayısıyla ifade edildiği gibi tek bir sistemden söz etmek mümkün değildir.

Türkiye'de ise geri çağırma hakkı, Anayasa ve yasalarda henüz tanımlanmış değildir. İçişleri Bakanı'nun görevden uzaklaştırması ya da Danıştay tarafından görevine son verilmesi dışında yerel yönetimlerin organlarının seçmenler tarafından görevden alınabilmeleri mümkün değildir. Yasal denetim (!) yargı mercileri tarafından işletilse de seçmenlerin seçtiklerinden memnun olmadıkları organlar üzerinde denetim kurma hakkı mevcut değildir. Bilindiği gibi yasal olarak suç olmasa da seçmenlerin talep ve beklentilerine cevap vermeyen, etik ve ahlaki olmayan, seçmenlerce rasyonel bulunmayan pek çok karar alınabilmektedir. Köy Kanunu Taslağı ve Onuncu Kalkınma Planı için hazırlanan Yerel Yönetimler İhtisas Raporu'nda zikredilmiş olsa da geri çağırma kamuoyu gündeminin dışında kalmıştır.

Bu çalışma; geri çağırma hakkının Türk yerel yönetim sisteminde uygulanabilirliğini Köy Kanunu Taslağı ve Yerel Yönetimler İhtisas Raporu üzerinden tartışmayı amaçlamaktadır. Dolayısıyla devlet başkanlarının ve parlamento üyelerinin geri çağırıldığı modeller, bu çalışmanın kısıtını oluşturmaktadır. Çalışmada Türkiye için geri çağırma hakkının gerekli olup olmadığı, geri çağırmanın uygulanması halinde demokratik zeminde ortaya çıkması muhtemel sorunlar ve kazanımlar irdelenmiştir. Bu tartışmaların rasyonel bir zeminde yapılabilmesi için öncelikle geri çağırma kavramı, ilk ortaya çıkışı bağlamında ele alınmıştır. Daha sonra literatürde kavrama yönelik getirilen eleştiriler ve savunular değerlendirilmiştir. Dünyada yerel yönetimlerin organlarına yönelik geri çağırma hakkını benimseyen Almanya, Peru ve Polonya örnekleri incelenerek sistemin nasıl işlediği konusunda bir farkındalık oluşturulmuştur. Tüm bu anlatılar çerçevesinde de sonuç bölümünde Türkiye'ye yönelik bir tartışma yürütülmüştür.

2. GERİ ÇAĞIRMA HAKKI

Seçmenler ile seçilen kamu görevlileri arasındaki ilişki, seçim öncesi ve seçim sonrası süreçte farklılaşabilmektedir. Seçmenlerin memnun olmadıkları, kendi taleplerini yönetime yansıt(a)madıklarını düşündükleri, yasal olarak suç olmasa da yönetim ahlakı ve etiği ile bağdaşmayan tutum ve davranışlarda bulunan seçilmiş kamu görevlileri üzerinde etkin bir denetimi çoğunlukla mümkün değildir. Seçmenler, seçtikleri yöneticilerden olan memnuniyetsizliklerini gösterebilmek için genellikle bir sonraki seçim sürecini beklemek zorunda kalmaktadır. Dolayısıyla sandıktan sandığa olarak ifade edilen, etkin olmayan ve vatandaşların sürece müdahil olmadıkları bir düzen varlığını devam ettirmektedir.

Günümüz demokratik sistemlerinde vatandaşların karar alma mekanizmalarına aktif katılımını artırabilmek amacıyla çeşitli araçlar geliştirilmiştir. Bu araçlardan bazıları; geri çağırma, meclis toplantılarına katılma, kamuoyu yoklaması, referandum, halk toplantıları, açık kapı politikası, yuvarlak masa toplantıları, danışma kurulları, yerel topluluk meclisleri, çevrimiçi forumlar, yerel kamu hizmetlerine gönüllü katılım, katılımcı bütçe, yurttaş girişimi, bilgilendirme hakkı, dava hakkı, dilekçe hakkı (Demir, 2008; Erdoğan, 2019: 237) ve kent konseyleri olarak sayılabilir.

Geri çağırma hakkının ne zaman ortaya çıktığı ile ilgili farklı değerlendirmeler olsa da süreci Antik Yunan'a kadar götürmek mümkündür. Antik Yunan'daki bencil ve hırslı kamu yöneticilerinin ya da siyasetçilerin vatandaşların oyu ile sürgüne gönderilmesi, geri çağırmanın ilk örneği olarak gösterilmektedir (Çelik, 2005: 448). Ostrakismos adı verilen bu uygulamada öncelikle Atina meclisinde ostrakismosun yapılıp yapılmayacağına oylaması yapılırdı. Daha sonra vatandaşlar tarafından sürgün edilmesi istenilen yöneticilerin/siyasetçilerin isimleri yazılarak bu isimler kamuoyu önünde okunurdu. Nüfusla orantılı olarak ostrakismosa 6000'den fazla katılım varsa ismi en fazla yazılan yönetici/siyasetçi 10 yıl süreyle sürgüne gönderilirdi. 10 yılın ardından döndükten sonra hiçbir haktan mahrum bırakılmaksızın aynı kentte yaşamını sürdürebilirdi. Eğer katılım 6000'den az ise ismi yazılan yöneticilerden/siyasetçilerden hiçbiri sürgün edilmezdi (Erol, 2017: 65). Antik Yunan'ın ardından günümüz örneklerine benzer açıdan ilk geri çağırma hakkının ise 1850'de İsveç'te başladığı düşünülmektedir (Lijphart, 1996: 2000).

Geri çağırma hakkı en geniş tanımlamayla; *"seçimle işbaşına gelmiş bir kamu görevlisinin veya organın (meclis, kurul gibi) ya da yerel yönetim temsilcilerinin, seçilenlerden memnun olmayan belli orandaki seçmen tarafından mevcut görev süreleri dolmaksızın görevden uzaklaştırılmalarına imkân sağlayan istisnai bir seçim sistemidir"* (Zimmerman, 1962: 1). Merivaki'ye göre de (2016: 71) geri çağırma hakkı, *"seçmenlerin dönem sonundan önce seçilmiş bir yetkiliyi alıkoymasına veya görevden almasına izin veren bir dilekçe toplama sürecini"* ifade etmektedir.

Literatürde kavramla ilgili yapılan tanımlardan hareketle geri çağırma hakkını; seçilmiş kamu görevlileri ya da ilgili organların kendilerinden memnun olmayan seçmenlerin yasalarda öngörülen belirli bir oranı tarafından başlatılan süreç neticesinde henüz görev süreleri tamamlanmaksızın görevden uzaklaştırılmalarına olanak sağlayan ve vatandaşların siyasete daha aktif katılımını teşvik ederek her an hesap sorabileceği düşüncesini canlı tutan bir doğrudan demokrasi aracı olarak ifade edebiliriz.

Eski ABD Başkanı Woodrow Wilson, geri çağırma hakkını *"kapı arkasındaki silah (the gun behind the door)"* olarak tarif etmiştir. Geri çağırma hakkının böyle bir özelliği; kullanımından öte var olmasının dahi seçilmiş kişiler üzerinde bir tehdit olarak algılanmasına neden olabilir. Bu tür bir tehdit karşısında seçilmiş kişiler, seçmenlerin talep ve beklentilerine daha duyarlı olacaklar, karışmaları muhtemel yolsuzluk ya da usulsüzlük eylemlerine karşı daha çekingen davranabileceklerdir (Feiock ve Yang, 2005: 13). Akçagündüz'e göre de (2021) geri çağırma uygulaması, 'emniyet sibobuna' benzetilmektedir. Böyle bir hakkın var oluşu, seçilmişlerin seçim sonrası süreçte halkı göz ardı etmelerini önleyecektir. Seçim sonrasında halk ile muhatap olmaktan uzak duran, her an denetim altında olduğu bilincinden uzaklaşan seçilmiş ya da atanmış kamu

görevlileri ile halk arasındaki denge, geri çağırma uygulamaları ile sağlanabilir. Dolayısıyla geri çağırma uygulamalarını, kamu yönetiminde denetimi sağlamaya yönelik önemli araçlar arasında saymak mümkündür.

Twomey (2011) geri çağırma hakkı için iki farklı gerekçenin olduğunu belirtmektedir. Bunlardan ilki; seçilmişlerin yalnızca seçmenlerin temsilcisi oldukları ve seçmenlerinin iradesine uygun bir şekilde kararlarını almaları gerektiği teorisine dayanır. İkincisi ise ilkinin göre daha pratik bir gerekçeye dayanmaktadır. Seçilmişlerin belirli bir görev süresi olduğu kabul edilerek yozlaşmış, beceriksiz veya tembel bir yönetimin yetkilerini geri alacak bir mekanizmaya olan inançtır.

Geri çağırma hakkını; kendi çıkarını halkın çıkarının önüne koyan, halkın talep ve beklentilerine cevap vermeyen veya yetersiz kalan, birtakım yolsuzluklara veya usulsüzlüklere bulaşmış seçilmişlere karşı duyulan rahatsızlığın pratikteki uygulaması olarak görmek mümkündür. Yine geri çağırma hakkı; temsili demokrasilerin seçmenlerin seçtikleri kişi ya da organlar üzerindeki denetim hakkını yalnızca seçimden seçime gerçekleştirebiliyor oluşuna duyulan bir tepkinin ürünüdür. Bu uygulama sayesinde seçmenler, seçtikleri kişi ya da organlara bir seçim dönemi boyunca katlanmak zorunda kalmamaktadır. Dolayısıyla seçmenlere kendilerinde hayal kırıklığı yaratmış bir temsilci ya da organdan bir sonraki seçim dönemini beklemeden kurtulma olanağı tanıyarak temsili demokrasiyi daha 'temsili' ve daha katılımcı demokrasi haline getirir (Erol, 2019: 54).

Geri çağırma süreci, kimi bilim insanlarına göre iki, kimi bilim insanlarına göre ise üç aşamadan oluşmaktadır. Çelik'e göre (2005) geri çağırma süreci iki aşamadan oluşmaktadır. İlk aşamayı halk oylaması gerçekleşene kadar geline süreç oluşturmaktadır. Bu süreçte dilekçenin imzalanması ve yetkili kişi ya da mercilerce uygun görülmesi gerekmektedir. İkinci aşama ise halk oylamasının yapılmasından sonraki süreçtir. Halk oylamasında belediye başkanı veya diğer seçilmişlerin görevden almaya ilişkin ne ile itham edildiği dilekçede belirtilir. Söz konusu dilekçe, son seçimde oy kullanan seçmenler arasında dolaştırılarak onlara imzalatılır. Yeterli imzaya ulaşılmadıysa imzaların tamamlanabilmesi için belirli bir süre daha verilebilir. Yeterli imzaya ulaşılmışsa ve belediye başkanı veya görevden alınmak istenen diğer organlar istifa etmediyse halk oylaması için bir gün belirlenerek süreç başlatılır.

Altunışık'a göre ise (2021) geri çağırma süreci hazırlık, uygulama ve sonuç olmak üzere 3 aşamadan oluşmaktadır. Başvuru dilekçesinin hazırlanıp gerekli şartlar sağlandıktan sonra başvurunun yetkili makam tarafından kabul edilmesi ilk aşamayı yani hazırlık aşamasını oluşturmaktadır. Dilekçe kabul edildikten sonra kanunda belirtilen orandaki seçmenin imzasının toplanması ve toplanan imzaların yetkili makam tarafından değerlendirilmesi ikinci yani uygulama aşamasını oluşturmaktadır. Son aşama ise seçim aşamasıdır, seçim sonucunda geri çağırma tabi tutulan kamu görevlisinin görevine devam edip etmeyeceğinin, etmeyeceğine hükmedildiyse de yerine kimin seçileceğinin belirlendiği aşamadır.

Geri çağırma uygulaması, seçmenlerin bu uygulamanın hangi aşamasında söz sahibi olduğuna bakılarak ikiye ayrılmaktadır: doğrudan geri çağırma ve dolaylı geri çağırma. Geri çağırma uygulamasını başlatmada da sonlandırmada da seçmenlerin iradesinin geçerli kabul edildiği model, doğrudan geri çağırma veya tam geri çağırma olarak ifade edilmektedir. Doğrudan geri çağırma, genellikle yasalarda öngörülen seçmen çoğunluğunun imzasını barındıran dilekçenin yetkili mercilere sunulmasıyla başlamaktadır. Geçerli imza sayısı yeterli ise geri çağırma seçimine gidilebilmektedir. Sürecin sadece kamu organları tarafından başlatılıp son kararın seçmenler tarafından verildiği uygulama ise dolaylı geri çağırma veya karma geri çağırma olarak ifade edilmektedir. Örneğin bir belediye başkanı geri çağırılacaksa ilgili belediye meclisinin belirli çoğunluğunun süreci başlatması gerekir. Dolaylı geri çağırmada seçmenler, kendileri harekete geçerek süreci başlatamazlar ancak kararın alınmasının ardından kamu görevlisinin görevden alınıp alınmayacağı ile ilgili son karar seçmene aittir (Qvortrup, 2005: 77-78; Erol, 2019: 48).

Geri çağırma uygulamaları ülkeden ülkeye hatta federal sistemle yönetilen birçok ülkede ülke içerisinde farklı eyaletlerde değişik biçimlerde uygulanmaktadır. Bazı ülkelerde geri çağırma

hakkı, seçilen tüm yetkililere karşı kullanılabiliriyorken bazı ülkelerde ise yalnızca milletvekillerine karşı kullanılabilen, bazı ülkelerde ise yalnızca yerel demokrasinin güçlendirilmesi amacıyla seçilmiş yerel organlara karşı kullanılmaktadır. Bu çalışmada geri çağırma hakkı, yerel yönetimler düzeyinde gerçekleştirilen uygulamalar üzerinden ele alınacak olup ülkelerin merkezi idarelerine seçilmiş kişi ya da organlara karşı yapılan geri çağırma modelleri çalışma kapsamının dışında bırakılmıştır.

3. GERİ ÇAĞIRMA HAKKINA YÖNELİK SAVUNULAR VE ELEŞTİRİLER

Demokrasi türleri içerisinde yer alan hem doğrudan demokrasi ve onun uygulama araçları hem de temsili demokrasi ve onun uygulama araçları içerisinde pek çok avantaj ve dezavantajı barındırmaktadır. Bu perspektiften bakıldığında doğrudan demokrasinin bir aracı olarak kabul edilen geri çağırma hakkının da ortaya çıkmış ya da çıkması muhtemel çok sayıda eksikliği ve yine etkileri görülmüş çok sayıda demokrasiye katkısı mevcuttur. Özetle geri çağırma hakkı; literatürde uygulamayı savunanlar ve eleştirenler tarafından farklı şekillerde ele alınmaktadır.

3.1. Geri Çağırma Hakkını Savunanlar Açısından Bir Değerlendirme

Geri çağırma uygulaması, seçilmişlerin halk tarafından 'sürekli' denetimini sağlar. Seçilmişlerin kullandıkları yetkinin asıl sahibi her zaman halktır. Halk, seçilenler üzerindeki denetimlerini geri çağırmanın olmadığı sistemlerde yalnızca seçimden seçime kullanabilmektedir. İki seçim arası süreçte, seçilmişler seçmenlerine verdikleri vaatleri yerine getirmediklerinde ve meşruiyetlerini yitirdiklerinde eğer yasaların dışına çıkıp bir suç işlememişlerse görevden alınmaları mümkün değildir. Dolayısıyla seçmenler, seçtikleri kişilerden hesap sorabilmek için bir sonraki seçimi beklemek zorundadır. Ancak geri çağırma uygulamasının olduğu sistemlerde seçmenlerin seçilmişleri denetlemeleri ve hesap sorabilmeleri her zaman mümkündür (Pack, 2008: 67).

Temsili demokrasiye yöneltilen önemli eleştirilerden biri, zengin ve nüfuzlu kişilerin seçilmişler üzerinde baskı kurarak kararları etkilediği düşüncesidir. Bu kişilerin maddi ve manevi açıdan desteklerini arkalarına alarak seçilmiş kişiler, halkın değil kendisini o makama getirmiş kişilerin taleplerini gerçekleştirme eğiliminde olacaktırlar. Oysa geri çağırma uygulaması, bu tür çarpık ilişki sistemine de karşı çıkmaktadır. Seçmenlerin talepleri yerine gelmediğinde başlatmaları muhtemel geri çağırma uygulaması, seçilmişlerin nüfuzlu kişilerin değil, geniş halk kitlelerinin taleplerine daha duyarlı olmalarını sağlayacaktır (Bowler, 2004: 201).

Geri çağırma uygulamaları, toplumlarda seçilmişlere karşı birikmiş öfke ve kırgınlıkların demokratik bir şekilde gösterilmesini sağlamaktadır. Demokrasilerin gereği, hiçbir seçilmiş, toplumda yer alan farklı çıkar gruplarının tamamının taleplerini gerçekleştirme imkânı bulamaz. Hal böyle olunca da belirli kesimler mevcut sistemden kazanç sağlarken belirli kesimler ise sistemin değişmesini arzularlar. Bu durumun toplumda yaratacağı huzursuzluk ve memnuniyetsizlik karşısında belirli toplum kesimleri, geri çağırma uygulamasını kullanarak bu huzursuzluğu azaltabilirler ya da kullanmasalar bile en azından geri çağırma uygulaması imkânının varlığı kitlelerin öfke biriktirmelerinin önünde bir tampon mekanizma işlevi görebilir (Kaufmann, Büchi ve Braun, 2010: 88).

Geri çağırma uygulaması, demokrasilerde arzu edilen aktif vatandaş bilincini geliştirerek, seçmenlerin siyasi katılımına olanak sağlar. Birçok ülkede seçimlere katılım oranı oldukça düşük kalmaktadır, bunun önemli nedenlerinden biri de seçmenlerin siyasete olan ilgisizlikleridir. Aynı zamanda sadece sandıktan sandığa oy verme biçiminde yönetime katılımlar, seçimlere olan ilgiyi düşürmektedir. Geri çağırma uygulamasının varlığı, vatandaşların seçtikleri kişiyi -belirli şartlar sağlandıktan sonra- her an görevden alabilecek imkânları olmasından dolayı siyasete katabilmektedir. Oylarının çok da değerli olmadığını düşünen seçmenler, kendi oyları ile bir kişiyi seçebildikleri gibi görevden de alabileceklerini gördüklerinde siyasi ilgilerinin daha da artabileceği beklenmektedir (Cronin, 1989: 134).

Geri çağırma hakkının sadece varlığı dahi seçimle göreve gelmiş kamu görevlilerinin her an hesap verebilir olmasını sağlamakta, halkın faydasına olacak şekilde kamu yararını ön plâna almalarını gerekli kılmakta, çeşitli yolsuzluklara, usulsüzlüklere ve kayırmacılıklara karşı uzak durmalarını dayatmakta, görevlerinde başarısız olan veya seçmenlerle arasındaki ilişki kaybolan yozlaşmış siyasetçilerin görevden görev süreleri bitmeksizin alınmalarının önünü açmaktadır. (Bird ve Frances, 1930: 93). Bu sayede siyasetteki 'güç' dengesi, seçimlerin ardından tekdüze bir şekilde siyasilere geçmemiş olmakta, seçmenler seçtikleri siyasilere 'onları görevden alma' hakkı karşılığında siyasi gücü frenlemiş olmaktadır.

Geri çağırma hakkını destekleyenler, 'bu kamu görevlileri kendileri için tatmin edici olmayı bıraktıklarında halkın kamu görevlilerini işten çıkarmasının garantili bir hakkı olduğunu" savunmaktadır (Persily 1997, 14). Bu açıdan bakıldığında geri çağırma hakkı; kişisel ikbali için seçimlere girmiş ve kazanarak yönetme hakkını elde etmiş kişilere, halk nezdinde meşruiyetini kaybetmiş ve seçmenlerde karşılığı azalmış kişilere, görevin kendisine verdiği yetki ve sorumlulukları kamu için değil, farklı kişi ve gruplar için kullanan kişilere, hakkında herhangi bir ahlaki ya da kanuni suç olmaksızın yönetme bilgi ve becerisi, kapasitesi olmadığı göreve geldikten sonra anlaşılacak kişilere karşı seçmenlerin elinde bulunması gereken bir 'hak' olarak nitelendirilmiştir.

Geri çağırma hakkının varlığının demokrasiye kazandıracak çok sayıda avantaj vardır. Bunlar (Aslan, 2020: 182-183):

- Seçilmiş kişiler, seçmenlerce doğrudan ve tüm görev süresi boyunca denetlenebilmektedir.
- Seçilmiş kişiler, seçim döneminde kendisine destek olmuş nüfuzlu kişiler ya da çıkar gruplarının değil, kamunun faydasına olacak hizmetleri gerçekleştirmeye çalışırlar.
- Birkaç dönem veya uzun görev süresinden kaynaklı problemlerin çözümüne katkı sağlar.
- Seçilmiş kişilere karşı toplumda oluşan huzursuzluk ve öfke birikmesinin önünde hafifletici bir işlev görür.
- Vatandaşların seçimden seçime hatırladıkları siyasi bilinç düşüncesini diri tutarak vatandaşları pasif konumdan aktif konuma geçirir.
- Seçilmiş kişiler, halkın talep ve beklentilerine daha duyarlı hareket etmek zorundadır.

3.2. Geri Çağırma Hakkını Eleştirenler Açısından Bir Değerlendirme

Geri çağırma hakkı, potansiyel faydalarının yanında ortaya çıkmış ya da çıkması muhtemel çeşitli riskleri de barındırmaktadır. Öncelikle geri çağırma hakkı, mevzuatta tam anlamıyla tanımlanmamışsa veya tanımlansa bile nasıl kullanılacağına dair politik süreç inşa edilmemişse Wilson'ın bahsettiği (Feiock ve Yang, 2005: 13) kapı arkasındaki silah, hatalı veya yanlış biçimde defalarca kullanılan bir araca dönüşür. Dolayısıyla geri çağırma ile ilgili sürecin başlangıcından bitişine kadarki tüm aşamalar açık ve detaylı bir şekilde belirtilmelidir. Ayrıca geri çağırma uygulamaları, yönetsel gücün dengesizleştirilmesi ve seçilmişlerin her an görevden alınma tehlikeleri nedeniyle uzun vadeli projelerin hazırlanması önünde bir tehdit olarak görülebilir (Andreu, Jametti and Karakamisheva, 2019: 19-20).

Geri çağırma uygulaması, liyakat sahibi kişilerin görev almalarında isteksizliğe neden olabilir. Bu uygulamayı eleştirenlere göre; geri çağırma bir nevi kişileri yıldırmanın hukuki bir aracıdır. Geri çağırma iyi kurgulanmadığı zaman bir siyasinin ya da kamu görevlisinin rakipleri tarafından onun itibarını sarsmak, zayıflatmak veya yıpratmak amacıyla kullanılmaya elverişlidir. Böyle durumlarda kamuoyunda bilinen liyakat sahibi insanların saygınlıklarının daima tehdit altında olacağı gerçeği, onların belirli görevlere talip olmasını zorlaştırır. Başlatılan bir geri çağırma uygulaması başarıya ulaşmasa dahi kişilerin saygınlığı zedeleneceğinden üst düzey görevlere talip olma isteğini zedeler (Zimmerman, 1962: 121).

Mevzuatta iyi kurgulanmamış, nasıl işletileceği yeterince iyi tespit edilememiş veya politik ayrışmanın yüksek olduğu ülkelerde geri çağırma faydadan çok zarar getirebilir. Çok sık yapılan geri çağırma uygulamaları, özellikle yerelde siyasi parçalanmayı da beraberinde getirir. Birçok

durumda geri çağırma, siyasi grupları arasındaki siyasi rekabetin bir aracı haline gelmektedir. Temsili demokrasi sistemindeki arızaları gidermek bir yana toplumdaki tansiyonu daha da artırabilir. Ayrıca geri çağırılmış seçilmiş de kendi seçmenlerini örgütleyerek aynı süreci kazanan kişi için başlatabilir (Jones, 1912: 21). Siyasi ayrışmanın/kamplaşmanın yüksek olduğu ülkelerde, bölgelerde veya yerel yönetimlerde seçimi kaybeden aktörler kendileri veya kaybeden grupları yanlarına alarak geri çağırma sürecini başlatabilmektedir.

Geri çağırma uygulaması, seçilmiş ancak siyasi desteği zayıf olan adaylara karşı kolaylıkla kullanılabilir. Örneğin %30'larda bir oy alarak seçilmiş bir belediye başkanı karşısında siyasi rakipleri -ki yaklaşık %70'lik bir bloğu temsil etmektedir- kolaylıkla geri çağırma hakkını işletmeye girişebilirler. Peru'da 2012'de yapılan bir geri çağırma uygulamasının destekçilerinin yaklaşık %22'sinin doğrudan önceki seçimlerde kaybeden adaylar olduğu görülmüştür. Önceki seçimlerde kaybeden adayları ve ortaklarını (kendi adlarına hareket eden kişileri) dâhil ederek bu rakamın daha da artması beklenmektedir. Ayrıca seçilmiş ancak partisi zayıflamış bir belediye başkanı açısından da geri çağırma 'kılıcı' her zaman bulunmaktadır (Welp, 2015: 12). Seçildiği dönemde partisi iktidar olan bir belediye başkanı, görev süresi devam ederken partisi iktidarı kaybettiğinde, baraj altı kaldığında veya partisi çeşitli gerekçelerle kapatıldığında yereldeki desteğini de belirli bir miktar ki bazen tamamen kaybetmiş olacaktır. Bu kişiler için geri çağırmanın başlatılabilmesi ve görevden alınabilmesi çok daha kolaydır.

Geri çağırma uygulaması, seçilmişlerin alacakları kararları özgür bir şekilde almalarına engeldir. Geri çağırmanın olmadığı bir sistemde seçilmiş kişi, kendi yönetimi ve kurum organları aracılığıyla elindeki bütçenin imkân verdiği ölçüde politikalarını uygular. Ancak geri çağırma olduğunda seçilmiş kişi, kararlarını tam anlamıyla özgür bir şekilde alıp uygulayamaz ve seçmenlerin baskısı altında kalır. Bu yönelim, seçilmiş kişinin koltuğunu koruma refleksinden kaynaklanmaktadır. Almak istediği karar seçmenlerin yararına olacak olsa dahi seçmen tepkisinden kaçmak isteyen ve yeniden seçilme endişesi duyan bir kişi, gereksiz risk almayıp belki yanlış dahi olsa seçmenlerin tercihlerini uygulama eğiliminde olabilir (Cronin, 1989: 136).

Pitkin (2004) temsil kavramını, temsilci ile seçmen arasındaki ideal ilişkinin nasıl olması gerektiği üzerinden kurgulamaktadır. Bu konuda Hobbes'un ifade ettiği gibi temsilcinin seçildikten sonra alacağı kararlarda özgür olması gerektiğini savunur. Ancak bu durum, geri çağırmanın uygulandığı sistemlerde aksini gösterebilmektedir.

Örneğin toplu taşımayı ucuzlatacağını vaat ederek seçilmiş bir belediye başkanı düşünelim. Pandemi sürecinde toplu taşıma araçlarının boş bir şekilde seferlere çıktığını ve akaryakıt fiyatlarının da yükseldiğini göz önüne aldığımızda kamu zararı oluşmaması için toplu taşımaya belirli zamların yapılması kaçınılmaz olacaktır. Ancak rasyonellikten uzaklaşıp yalnızca seçmenlerine 'şirin' görünmek isteyen bir belediye başkanı, tekrar seçilebilmek için yanlış dahi olsa bu şekilde bir kararı pekâlâ alabilir.

Geri çağırma uygulamalarının başlangıcında ve eğer seçime gidilirse seçmenlerin ne kadarının katılımının sağlanması konusunda standart bir uygulama yoktur. Ülkelerin üniter yapılarına, yönetsel tarihlerine ve sosyo-ekonomik durumlarına göre değişiklik göstermektedir. Ancak her ülke özelinde, belirtilen sayılarda dengenin tutturulamaması çeşitli sorunlara neden olabilir. Geri çağırma uygulamasını başlatma oranının düşük tutulması, sık sık geri çağırma girişimleri ile temsili demokrasiyi baltalayabilir. Bununla birlikte, sürecin kullanımını aşırı derecede zorlaştırmak, yani oranı yüksek tutmak vatandaşların temsilcileri üzerinde kontrol sahibi olmaları için bir araç olarak etkinliğini sınırlayabilir (Beramendi vd., 2008: 199).

Geri çağırma hakkının varlığının çeşitli dezavantajları vardır. Bunlar (Aslan, 2020: 181-181):

- Temsili demokrasinin doğasına aykırıdır, dolayısıyla temsili demokrasinin işleyişinde çeşitli arızalara neden olabilir.
- Kendi alanında uzman kişiler, birtakım siyasi görevlere talip olma konusunda isteksizlik yaşayabilirler.
- Seçilenlerin kararlarını özgürce alabilecekleri tartışmalı hale gelmiş olur. Seçmenlerin memnun olacakları kararları mı alacakları yoksa özgür iradeleri ile mi karar alacakları belirsizleşir.
- Politize olmuş toplumlar, daha fazla kutuplaşarak siyasi tansiyon artabilir.
- Bir seçim dönemi içerisinde birden fazla yönetim kademesinde uygulanması halinde bütçeye ekstra yük getirebilir.
- Bilinç düzeyi çok yüksek olmayan seçmenler, ağır bir sorumluluk altında kalabilir.
- Seçim döneminde yarışılan rakip siyasi aktörlerce kullanılabilen, kötü niyetli ve istismara açık bir uygulamadır.

4. DÜNYADA GERİ ÇAĞIRMA UYGULAMALARI

Geri çağırma hakkı, dünya üzerinde tekdüze uygulanan bir doğrudan demokrasi aracı değildir. Ülkeler arasında farklılık gösterebildiği gibi federal sistemle yönetilen ülkelerde ülkenin çeşitli eyaletleri arasında da farklılık gösterebilmektedir. Aynı zamanda geri çağırma hakkının ülkelerin hangi kademesindeki seçilmişler için uygulanacağı da farklılık göstermektedir. Dolayısıyla tüm bu farklılıklar dikkate alınarak bu çalışmada yalnızca yerel düzeyde geri çağırma hakkının uygulandığı ülkeler olan Peru, Almanya ve Polonya örnekleri detaylı incelenmiştir. Peru, siyasi kutuplaşmanın Türkiye'ye benzer biçimde fazla olması; Polonya ve Almanya ise uygulamanın başarılı bir şekilde işletilmesinden kaynaklı seçilmiştir. Ayrıca hangi durumlarda geri çağırma hakkının işletildiğini gösterebilmek için bazı geri çağırma uygulama örneklerine de yer verilmiştir.

Dünyada geri çağırma hakkının uygulanış biçimi, ülkelere göre farklılık göstermektedir. Örneğin Venezüella, Bolivya, Kolombiya, Tayvan ve Ekvator gibi ülkelerde geri çağırma hakkı, seçilmiş tüm kamu görevlilerine karşı kullanılabilir. Kırgızistan, Panama, Nijerya, Uganda, Etiyopya, Liberya, Kiribati ve Palau gibi ülkelerde ise yalnızca parlamento üyelerine karşı kullanılabilir (Andreu, Jametti and Karakamisheva, 2019: 8). Peru, Almanya, Polonya, Japonya, Hırvatistan, Güney Kore, Kanada, Slovakya, Filipinler, ABD ve Avusturya gibi ülkelerde yerel düzeyde uygulanmaktadır. Belarus ve İngiltere'de ise yalnızca parlamento üyeleri geri çağırılabilir (Erol, 2019: 60; Jovanovska, 2019: 11).

Geri çağırmanın en geniş haliyle uygulandığı ülke Venezüella'dır. Tam geri çağırmanın uygulandığı tek ülke olan Venezüella'da devlet başkanı dahil olmak üzere seçilmiş tüm yetkililer geri çağırılabilir. Venezüella'da Cumhurbaşkanı'na karşı 2004'te 2,4 milyon vatandaş tarafından başlatılan geri çağırma girişimi, geri çağırma hakkının üst düzeyde kullanılmasının en belirgin örneklerinden biri olmaya devam etmektedir. Bu girişimde, seçmenlerin %40,6'sı geri çağırmayı desteklemiş ve başkan görevde kalmıştır (Beramendi vd., 2008: 110).

Tablo 1: Geri Çağırma Hakkının Uygulandığı Ülkeler

Ülkeler				
Almanya	ABD	İsviçre	Slovakya	Liberya
Filipinler	Arjantin	Ukrayna	Küba	Etiyopya
Romanya	İngiltere	Hırvatistan	Venezüella	Güney Kore
Japonya	Tayvan	Bolivya	İspanya	Panama
Estonya	İtalya	Kosta Rika	Slovenya	Kırgızistan
Rusya	Ekvator	Kolombiya	Türkmenistan	Senegal
Avusturya	İzlanda	Uganda	İsveç	Palau
Hollanda	Finlandiya	Portekiz	Kanada	Kribati
Belçika	Bulgaristan	Lüksemburg	Nijerya	Peru
Polonya	Liechtenstein	Gürcistan	Makedonya	Nijer

Kaynak: (Erdoğan, 2020: 358).

Tablo 1’de görüldüğü gibi geri çağırma hakkı, dünyanın çok farklı bölgelerinde geçerliliğini korumaktadır. Uygulama, Avrupa’dan Asya’ya, Afrika’dan Amerika’ya kadar neredeyse tüm dünya geneline yayılmış durumdadır.

4.1. Peru’da Geri Çağırma Hakkı

Peru’da belediye başkanları, dört yıllığına basit çoğunlukla seçilmektedir. Görev süreleri bitmeksizin geri çağrılmaları mümkündür. Seçim kütüğüne kayıtlı seçmenlerin ¼’ünden fazlasının geri çağırma dilekçesini imzalaması ve 400.000 seçmenin imzaladığı bir geri çağırma dilekçesinin varlığı halinde geri çağırma süreci başlatılabilmektedir. Dilekçelere atılacak imzalar, kit seçim aracı olarak da bilinen standart bir form kullanılarak alınmaktadır (Welp, 2015: 14-15).

Geri çağırma sürecini başlatan dilekçelerde herhangi bir eksikliğin olmadığı saptandıktan sonra, ulusal seçim mahkemesi tarafından geri çağırma seçimlerinin başlayacağına dair bir duyuru yapılmaktadır. Seçilmiş bir kişinin görev süresi dolmadan görevden alınabilmesi için kayıtlı seçmenlerin %50’den fazlasının geri çağırmaya destek vermesi gerekmektedir. Aynı zamanda geri çağırma seçiminin sonucunun geçerli kabul edilebilmesi için de kayıtlı seçmenlerin en az %50’sinin seçime katılması gerekmektedir (Camacho, 2018: 4).

1997-2013 arası dönemde 1645 belediyeden 747 tanesinde geri çağırma uygulaması işletilmiştir. Bu sayı, Peru’daki tüm belediyelerin yaklaşık %45’ine tekabül etmektedir. Yani 16 yıllık periyotta Peru’daki yaklaşık her iki belediyeden birine karşı geri çağırma sürecinin işletildiğini söylemek mümkündür. Sadece 1997-2013 yılları arası dikkate alındığında Peru, dünyada geri çağırma uygulamasını en fazla işleten ülkedir. Peru’yu ABD ve Polonya izlemektedir. Peru’da yapılan bir araştırma; Peruluların üçte birinden fazlasının geri çağırma uygulamalarını desteklediğini ve siyasi kontrolü halkın elinde tutmak için geri çağırma hakkını bir araç olarak gördüğünü ifade etmektedir (Welp, 2015: 1-2).

4.2. Almanya’da Geri Çağırma Hakkı

Almanya’da yerel yönetim temsilcilerinin görevlerinden geri çağırılabilmesi ilkesi kabul edilmiştir. Almanya’da geri çağırma uygulaması; federal düzeyde değil, eyaletler düzeyinde uygulanmaktadır. Ayrıca tüm eyaletlerde de geri çağırma hakkı mevcut değildir. Eyaletlerin bazıları geri çağırma hakkına anayasalarında yer vermişlerdir, dolayısıyla geri çağırma hakkının nasıl kullanılacağına dair eyaletler arasında farklılık söz konusudur (Erol, 2019: 60).

Almanya’nın toplam 16 eyaletinin 11’inde belediye başkanlarına karşı geri çağırma hakkı kullanılabilir. Eyaletlerin önemli bir kısmında geri çağırma yöntemi olarak karma sistem benimsenmiştir. Örneğin geri çağırma sürecinin yerel meclisler tarafından verilecek nitelikli

çoğunluk kararıyla başlatılması mümkündür (Wollmann, 2002: 16). Brandenburg, Sachsen, Schleswig-Holstein ve Kuzey Ren Vestfaly'da yalnızca belediye başkanlarına yönelik geri çağırma hakkı kullanılabilir (Andreu, Jametti and Karakamisheva, 2019: 9). Karma geri çağırma hakkının uygulandığı yerlerde ilgili meclislerin nitelikli çoğunluğuyla başlatılan geri çağırma oylamasına katılanların sayısı, toplam yerel seçimlere katılanların 1/4'ünden az olamayacağı karara bağlanmıştır (Aslan, 2018: 62).

Söz konusu dört eyalette geri çağırma uygulamasının başlatılabilmesi için gereken asgari imza oranı %15 ile %33.3 arasında değişmektedir. Almanya'daki tüm eyaletlerde geri çağırma ile ilgili son karar, ilgili seçmenler tarafından verilmektedir. Seçilmiş bir kişi hakkında başlatılan geri çağırma seçimi sonucunda kişinin görevden alınabilmesi için; geri çağırma kabul eden oyların red veren oylardan sayıca fazla olması yetmemektedir. Ayrıca geri çağırma kabul eden oyların sayısının ilgili belediyeye kayıtlı seçmenlerin de belirli yüzdesini geçmiş olması gerekmektedir. Söz konusu oran, eyaletlere göre %25 ile %50 arasında değişkenlik göstermektedir (Wollmann, 2014: 334-335).

4.3. Polonya'da Geri Çağırma Hakkı

Polonya'da 1977 Anayasası ile birlikte geri çağırma hakkı tanımlanmıştır. Anayasanın 170. maddesi, Polonya'da yalnızca yerel yönetimlerde geri çağırma hakkının olabileceğini düzenlemektedir. İlgili madde gereği hem belediye meclisleri hem de belediye başkanları geri çağırılabilir. Belediye meclislerinin geri çağırılması seçmenler tarafından başlatılabilirken belediye başkanlarının geri çağırılması hem seçmenler hem de belediye meclisleri tarafından başlatılabilir (Piasecki, 2011: 126). Dolayısıyla hem doğrudan geri çağırmanın hem de karma geri çağırmanın aynı anda uygulandığını söylemek mümkündür.

Geri çağırılacak kişi ya da organın göreve başlangıcının üzerinden 10 ay geçmeksizin ve aynı şekilde görev süresinin dolmasına 8 aydan kısa bir süre kaldığında artık geri çağırma hakkı işletilemez. Aynı zamanda başlatılan bir geri çağırma girişimi başarısızlıkla sonuçlanırsa; geri çağırma seçiminin ardından en az 10 ay geçmeden yeni bir geri çağırma girişimi başlatılamaz (Piasecki, 2011).

Seçmenler tarafından başlatılan geri çağırma girişiminde, başvurudan sonra 60 gün içerisinde ilgili yerel yönetim bölgesine kayıtlı seçmenlerin en az 1/10'unun imzasını içeren dilekçe ilgili seçim komisyonuna sunulmak zorundadır. İlgili seçim komisyonu, gerekli imzaların toplandığını ve geri çağırma girişimi dilekçesinin usule uygun olduğunu 30 gün içerisinde denetleyerek yasalara uygun bir başvuru gerçekleşmişse seçim kararı alır, yasalara herhangi bir aykırılık tespit etmişse başvuruyu reddeder (Piasecki, 2011).

Geri çağırma girişiminin başarıya ulaşabilmesi için ilgili yerel yönetimde yapılan son seçimlerde seçime katılan seçmenlerin en az 3/5'i oranında bir katılımın gerçekleşmesi gerekir. Eğer mevcut katılım sağlandıysa geri çağırma seçimine katılanların %50'sinden fazlası geri çağırma kabul etmişse söz konusu belediye başkanı ya da belediye meclisi görevden alınmış olur. Polonya'da 2010-2014 yılları arasında 111 belediyede geri çağırma hakkı işletilmiş olup 16'sında belediye başkanları geri çağırılmıştır (Piasecki, 2011). Polonya, Avrupa'da geri çağırmanın en sık uygulandığı ülkedir. Ancak geri çağırma girişimlerinin başarı oranı nispeten düşüktür. Bunun en önemli nedeni ise 3/5 oranı gibi yüksek katılımlı bir seçim isteniyor olmasıdır.

4.4. Dünyadan Geri Çağırma Seçimi Örnekleri

Dünyada başarılı geri çağırma girişiminin en son örneği Almanya'nın Frankfurt kentinde deneyimlenmiştir. 2022 Mart ayında Frankfurt savcılığı tarafından Frankfurt Belediye Başkanı Peter Feldmann hakkında yolsuzluk soruşturması başlatıldı. Savcılık, Feldmann'ın ortağının 2018'deki seçim kampanyası sırasında fon toplanmasına destek olan bir kuruluş tarafından işletilen çocuk bakımevinin başkanı olarak haksız kazanç elde ettiğini iddia etmiştir. Partisinden de istifa çağruları gelmesine rağmen görevini sürdürmeye devam eden Feldmann hakkında geri çağırma girişimi başlatılmıştır. 5 partiden oluşan bir ittifak ile başlatılan geri çağırma girişimi, 6 Kasım 2022'de

yapılan geri çağırma seçimi ile başarıya ulaşmıştır. Seçime katılanların yaklaşık %95'i, Feldmann'ın geri çağırılması için olumlu yönde oy kullanmıştır. Geri çağırmanın geçerli olabilmesi için gerekli asgari %30 katılımın -152.455 seçmen- çok üzerinde bir seçmen kitlesi -200.000 seçmen-, geri çağırma için destek vermiştir. Hakkındaki geri çağırma girişimi başarıya ulaşan Peter Feldmann, 11 Kasım 2022 tarihi itibarıyla görevinden ayrılmıştır (Apnews, 2022; Breitbart, 2022).

ABD'de Kaliforniya'da Vali Gray Davis'in 2003'te geri çağırılması ve aynı anda aktör Arnold Schwarzenegger'in seçilmesi, Amerikalılara çok güçlü ama az kullanılan bir doğrudan demokrasi aracı olan geri çağırma uygulamasının başarılı olabileceğini göstermiştir. Bir Demokrat olan Vali Davis, 2002'de %42'ye karşılık %47'lik oyla seçilmiştir. Davis'in görev süresince Kaliforniya'nın mali durumu adeta çöküşün eşiğine gelmiştir. 9 milyar dolarlık bütçe fazlası mirası almasına rağmen bütçe, 38 milyar dolarlık bir açıklıkla karşı karşıya kalmıştır. Davis ve yasama meclisi; açığı kapatabilmek için üniversite ücretlerini yükseltmek, sağlık kliniklerini kapatmak ve otomobil ruhsat ücretini üçe katlamak zorunda kalmıştır. Böyle bir ortamda geri çağırma girişimi, milyoner bir araba alarmı üreticisi olan Cumhuriyetçi Kongre Üyesi Darrell Issa'nın Vali Davis'i geri çağırma dilekçelerinde imza toplamaları için kendi parasından 1,6 milyon ABD Doları katkıda bulunmasıyla başlamıştır. Kaliforniya yasaları, geri çağırma başlatılmak için son seçimde oy kullananların sayısının en az % 12'sinin imzasını gerektirmesine rağmen bu sayı çok kısa sürede toplanmıştır. Geri çağırma sürecinde sahadan iki aday çıkmıştır: Cumhuriyetçi Arnold Schwarzenegger ve Davis'in bir Demokrat olan Vali Yardımcısı Cruz Bustamante. Yapılan seçimde kayıtlı seçmenlerin yaklaşık %61'i oy kullanmış ve katılımcıların yaklaşık %55'i Vali Davis'i geri çağırma için oy kullanmıştır. Schwarzenegger, Bustamante'e karşı %32'ye %49'luk bir oy oranıyla seçimi kazanmıştır (Beramendi vd., 2008: 110).

2013'te Polonya'da Varşova Belediye Başkanı Hanna Gronkiewicz-Waltz için ulaşım yapılan zamlar ve metro inşaat sürecinin yavaşlaması gerekçe gösterilerek geri çağırma hakkı işletilmiştir. Seçimden önce Gronkiewicz-Waltz'ın partisinin lideri olan Başbakan Donald Tusk, destekçilerine pazar günü evde kalmaları ve oylamayı geçersiz kılmaları çağrısında bulunmuştur. Aynı zamanda Donald Tusk'ın müttefiki Polonya Devlet Başkanı Bronislaw Komorowski de seçmenlerini yapılacak geri çağırma seçimlerinden uzak durmaya davet etmiştir. 2010'da Gronkiewicz-Waltz'ın kazandığı belediye başkanlığı seçimlerine katılanların 3-5'inin katılımı sağlanamadığı için geri çağırma girişimi başarılı olamamıştır. İktidar partisinin seçimleri boykot etmesi nedeniyle %29,1 katılım sağlanması gereken geri çağırma seçimlerine katılım %25,66'larde kalmış ve geri çağırma girişimi başarısızlıkla sonuçlanmıştır (Archiwum, 2013).

5. TÜRKİYE YEREL YÖNETİM SİSTEMİNDE GERİ ÇAĞIRMA MÜMKÜN MÜ?

Türkiye'de 2000'lerin başlarında yapılan yasal düzenlemelerle yerel demokrasinin tesis edilmesi açısından önemli adımlar atılsa da belediye başkanlarının yahut belediye meclislerinin vesayet makamları dışında görevden uzaklaştırılabilmeleri mümkün değildir. İçişleri Bakan'ın görevden uzaklaştırması ya da Danıştay'ın görevlerine son vermesi dışında yerel yönetim organlarının mevcut görev sürelerini tamamlamaksızın görevden alınabilmelerini sağlayan bir araç, henüz geliştirilmemiştir.

Türkiye'de geri çağırma hakkı, henüz çok fazla bilinen ve kamuoyunda tartışılan bir mekanizma değildir. Çelik (2005) tarafından 213 belediye başkanı ile yapılan araştırma oldukça önemlidir. Çalışmada geri çağırmanın mevzuata konması önermesine kesinlikle katılıyorum ve katılıyorum cevabını veren belediye başkanlarının oranı yaklaşık %71,8'dir. Geri çağırmanın zamanlaması ile ilgili olarak ise katılımcıların yaklaşık %85,5'i yerel seçimlerin ardından en az 2 yıl sonra ve yalnızca 1 kez başvurulması gerektiğini düşünmektedir. Geri çağırma dilekçesinin nerede imzalanması gerektiği sorusuna ise katılımcıların yaklaşık %39,3'ü seçim sandığı, %37,6'sı ise noter cevabını vermiştir. Geri çağırma dilekçesinin imzalanma süresi ile ilgili katılımcıların %42'si 1 aylık, %38,5'i 2 aylık bir süre öngörmektedir. Geri çağırma dilekçesinin nihai aşamada nereye verilmesi gerektiği ile ilgili olarak da katılımcıların %54,3'ü seçim kurulu yanıtını vermiştir.

Aslan (2020) tarafından Niğde ölçeğinde yapılan bir çalışmada ise mülki idare amirleri, belediye başkanları ve meclis üyelerinden 48 katılımcıdan oluşan bir çalışma yapılmıştır. Çalışma sonucunda katılımcıların yalnızca yaklaşık %29'unun geri çağırma uygulaması hakkında bilgi sahibi olduğu görülmektedir. Türkiye'de geri çağırma uygulamasının başlaması gerektiğini düşünen katılımcı oranı da yine yalnızca yaklaşık %29'dur. Yine katılımcıların yaklaşık %29'u bu sistemin Türkiye'de uygulanabileceğini düşünmektedir. Katılımcıların yaklaşık %64'ü geri çağırma uygulaması ile görevden alınan yöneticilerin bir sonraki seçimde aday olabilmesi gerektiğini düşünmektedir.

Altunışık (2021) tarafından Çanakkale ilindeki 9 belediye başkanı ve seçmenler ile yapılan mülakat sonuçları da Türkiye'de konunun tartışılması açısından oldukça önemlidir. Belediye başkanları çoğunlukla, Türkiye'de geri çağırma uygulaması olsa "belediyenin görev ve hizmetlerinde etkinliğin artacağını" düşünmektedir. Aynı zamanda "siyasal partilerin gösterecekleri adaylarda daha fazla nitelik arama ihtiyacı hissedeceklerini" belirtmişlerdir. Geri çağırmanın seçimlerden sonra yaklaşık ne kadarlık bir süreden sonra başlatılması konusunda ise çoğunlukla en az 2 yıl cevabı verilmiştir. Seçmenler, Türkiye'de geri çağırma uygulamaları olsaydı belediye başkanlarının halka karşı daha sorumlu olacağını düşünmektedir. Belediye başkanlarının hangi durumlarda geri çağırılacağına ilişkin ise; "halkın belediye başkanının icraatlarından memnun olmadığı veya halkın ihtiyaçlarının gerektiği gibi karşılanamaması" durumları çoğunlukla ifade edilmiştir.

5.1. Köy Kanunu Taslağında Geri Çağırma Tartışmaları

Dünyada tarihçesi çok eskilere dayanan geri çağırma hakkının Türkiye'de yasal ve yönetsel zeminde ilk kez dile getirilişi 2009 yılındaki tarihli Köy Kanunu Taslağı ile mümkün olmuştur. İlgili taslağın 28. maddesinin 1. fıkrasında "Köy muhtarı ve meclisin kanunlarla kendilerine verilen görevleri yapmamaları ve bu durumun kamu hizmetlerinde aksamaya yol açması durumunda, köyde kayıtlı seçmenlerin yarısından bir fazlası, mahallin en büyük mülki idare amirine yazılı başvurarak muhtar ve meclisin geri çağırılmasını isteyebilir." öngörülmüştür. Taslağın genel gerekçeleri incelendiğinde geri çağırma hakkının zamanla Türkiye'deki yerel yönetim birimleri için de uygulanabileceği, en küçük yerel yönetim birimi olması sebebiyle köylerin pilot bölge olarak seçilmesinin yararlı olduğu ifade edilmiştir (Köy Kanunu Taslağı, 2010).

Köy Kanunu Taslağı, tıpkı diğer ülkelerdeki geri çağırma hakkı gibi Türkiye'de köyler üzerinden sistemin nasıl işleyeceğini detaylı bir biçimde ele almıştır. Taslağın 28. maddesinin 2. 3. ve 4. fıkralarında; "Yetkili seçim kurulu, mahallin en büyük mülki idare amirinin bildirim üzerine otuz gün içinde muhtar veya meclisin geri çağırılıp çağırılmaması yönündeki seçmen iradesini tespit üzere köyde halk oylaması yaptırır. Kayıtlı seçmenlerin en az dörtte üçünün geri çağırma yönünde karar vermesi durumunda, İçişleri Bakanlığının bildirim üzerine Danıştay'ın kararı ile ilgili organın görevi sona erer. Geri çağırma talebi, mahalli idareler genel seçimlerinin üzerinden bir yıl geçmedikçe ve genel seçimlere bir yıldan daha az bir zaman kaldığı takdirde istenemez. Üzerinden bir yıl geçmedikçe yeniden geri çağırma başvurusu yapılamaz." şeklinde geri çağırma hakkının nasıl işletileceği detaylı bir biçimde belirtilmiştir (Köy Kanunu Taslağı, 2010).

Geri çağırma hakkının öncelikle Türkiye'nin en küçük yerel yönetim birimi olan köylerinde tasarlanmış olması oldukça önemlidir. Diğer yerel yönetim birimlerine kıyasla köylerde ölçeğin çok daha küçük oluşu, sistemin yarattığı avantajların ve dezavantajların doğrudan tespit edilebilmesi noktasında kıymetlidir. Ayrıca geri çağırma girişimini seçmenler başlatıp sonlandırabildiği için doğrudan geri çağırma yöntemi benimsenmiştir. Başlangıç iradesinin idari organlardan ziyade seçmenlere bırakılmış olması da subsidiyarite ilkesinin işletildiğini göstermektedir. Geri çağırma dilekçesi için gerekli imza sayısına ulaşılması, geri çağırma seçiminin yapılması, propaganda süreçlerinin işletilmesi de küçük ölçekli yerlerde daha kolay yapılabilecektir.

Geri çağırma girişiminin başlatılmasının ilgili organların göreve başlamasından itibaren 1 yıl sonra, görev süreleri bitiminden de 1 yıl önce olarak belirlenmesi siyasi istikrar açısından dikkate değerdir. Öyle ki henüz göreve yeni başlamış, faaliyetlerini yeterince gösterememiş organlar

hakkında başlatılacak geri çağırma girişimi seçilmişlere yönelik haksız ithamları da beraberinde getirebilecektir. Görev süresinin bitimine 1 yıl kala kullanılmayacak ibaresi de yine zaten seçim döneminin neredeyse sonuna gelmiş organların eğer seçime girerlerse gelecek yılda seçmenler tarafından değerlendirilmeleri, seçime girmeyeceklerse de birbiri ardına yapılacak iki yerel seçimin hem seçmenleri sürekli bir seçim atmosferine sürüklemesi hem de kamuyu seçim masraflarına katlanmak zorunda bırakmaması açısından iyi düşünülmüştür. Yine üzerinden bir yıl geçmeksizin geri çağırma girişiminin başlatılmayacak oluşu da yerel yönetimleri sürekli seçim atmosferi içine atmamak, kamuyu seçim masraflarıyla baş başa bırakmamak, zaten yeterince kutuplaşmış olan siyasi aktörleri daha da kutuplaştırmamak için rasyonel bir değerlendirme olarak görülebilir.

Geri çağırma hakkının köylerde başlatılmasının olası negatif yönleri de mevcuttur. Öncelikle Köy Kanunu Taslağı'na bakıldığında geri çağırmanın gerekçeleri açık bir şekilde düzenlenmemiştir. Dünya örneklerine bakıldığında da birçok ülkenin geri çağırma girişimi gerekçelerini açıkça düzenlemediği görülmektedir. Ancak uygulamanın doğrudan köyler için başlatılmış olması, Türkiye'de köylerdeki muhtarlık seçimleri göz önüne alındığında çeşitli sakıncalar doğurabilir.

Öncelikle köylerde muhtarlık seçimleri, diğer yerel yönetim seçimlerine kıyasla daha şiddetli geçmektedir. Seçmenlerin çok büyük çoğunluğunun birbirini tanıdığı bir yerel yönetim biriminde, birincil ilişkiler devreye girerek kolaylıkla bir muhtar ya da ihtiyar heyeti ile ilgili geri çağırma girişimi başlatılabilir.

Okur-yazarlık oranı, eğitim ve siyasal bilinç düzeyinin düşük olduğu yerleşim alanlarında (kırsal alanların tamamı kastedilmemektedir) geri çağırma hakkının anlatılması, işletilmesi sorunlu olabilir. Gerekçelerinin açıkça belirlenmemiş olması, yerel yönetim birimlerinin atacağı rasyonel ya da irrasyonel her türlü adımın geri çağırmaya konu olabilmesine neden olacaktır.

Türkiye'de Köy Kanunu Taslağı, 2009'da hazırlanmasına rağmen yasalaşma imkânı bulamamıştır. Türkiye'de mutlaka tartışılması gereken geri çağırma hakkı da ilk kez yer aldığı Köy Kanunu Taslağı ile birlikte kamuoyunda tartışıldıktan sonra yasal-yönetimsel zemine kavuşma imkânını kaybetmiştir.

5.2. Onuncu Kalkınma Plânında Geri Çağırma Tartışmaları

Türkiye'de Onuncu Kalkınma Plânı 2014-2018 arası dönemi kapsamaktadır. 10. Kalkınma Plânı'nın hazırlanması noktasında oluşturulan Yerel Yönetimler İhtisas Raporu, geri çağırma hakkının 2009'daki Köy Kanunu Taslağı'nın ardından tartışıldığı son metindir. Öyle ki akabinde çıkan 11. Kalkınma Plânı için hazırlanan Yerel Yönetimler İhtisas Raporu'nda geri çağırma hakkına rastlamak mümkün değildir.

Raporun Yerel Yönetimlerde Stratejik Yönetim ve Planlama başlığı altında geri çağırma hakkı şu şekilde ifade edilmiştir: *"Yerel yönetimlerde halkın yönetime katılımı, şeffaflığın sağlanması, iyi yönetim modeli oluşturulması ve halkın seçtiği yerel yöneticiyi denetlemesi çağdaş yönetim esaslarındandır. Yerel yönetimlerin örgüt yapısı, planlama ve karar alma süreçlerinde; hizmet sunumunda, iş ve işlemlerin yürütümünde şeffaflık sağlanmalı, halka hesap verme teknik ve yöntemleri geliştirilmeli, halkın bilgi edinme hakkı kapsamında bilgi edinme yöntemleri oluşturulmalı ve sürekliliği sağlanmalıdır. Ayrıca halk yerel yöneticileri kanunlarda belirlenmiş görev ve hizmetleri yürütmesi amacıyla seçmektedir. Yerel yönetime aday olan, seçim beyannamesinde belirlediği hedefleri belli bir sürede gerçekleştirmek amacıyla yönetime yetkisi istemektedir. Yerel halk bu yetkiyi vermektedir. Ancak, beklentiler gerçekleşmediği takdirde bu yöneticiyi geri çağırılmamaktadır. Seçilen yönetici kötü yönetim sergilese dahi seçildiği dönem boyunca yöneticilik yapmaktadır. Halkın seçtiği yöneticinin, halkın beklentilerine cevap verememesi durumunda, bu yöneticiye verilen yönetime yetkisinin geri alınmasına ilişkin geri çağırma mekanizması oluşturulmalıdır."* Geri çağırma hakkının hayata geçirilebilmesi ve yönteminin belirlenebilmesi için orta vadeli hedef olan 3-5 yıllık bir süreç belirlenmiştir (Yerel Yönetimler İhtisas Raporu, 2014: 121-122).

Türkiye'de yerel yönetimler için talep edilmekte olan geri çağırma hakkı, yönetsel düzeyde son kez 2014'te hazırlanan Yerel Yönetimler İhtisas Raporu'nda gündeme gelmiş ve akabinde

tartışılma imkânı bulamamıştır. Raporda da belirtildiği üzere hangi yerel yönetim birimlerinde, hangi aşamalarda ve nasıl uygulanacağına dair detaylı bir açıklama yapılmaksızın geri çağırma hakkının Türkiye’de uygulanmasına yönelik bir temennide bulunulmuştur.

6. SONUÇ

Geri çağırma hakkı, dünyanın pek çok yerinde farklı biçimlerde uygulanmaktadır. Her demokratik sistemin ve bu sistemleri işletecek araçların birtakım avantajları ve dezavantajları olduğu gibi geri çağırma hakkının da içerisinde barındırdığı demokrasi kültürüne yönelik çeşitli avantajlar ve handikaplar bulunmaktadır. Yukarıda zikredilen avantaj ve handikapların her ülkede aynı şekilde görüleceğini söylemek de mümkün değildir. Örneğin geri çağırma seçiminin geçerli olabilmesi için istenen seçmenlerin %50’sinden fazlasının seçime katılımı şartı; seçimlere katılımların yüksek olduğu ülkeler açısından sorun teşkil etmezken seçimlere katılımın düşük olduğu ülkelerde seçilmişleri geri çağırabilmek oldukça zorlaşmaktadır. Dolayısıyla ifade edilen avantaj ve dezavantajları, her ülkenin kendi siyasi kültürü açısından değerlendirmek yerinde olacaktır.

Çalışmada çokça vurgulandığı gibi Türkiye’de Anayasada ve yasalarda geri çağırma hakkı henüz düzenlenmiş değildir. Yani idari vesayet makamları sürece müdahil olmadığı takdirde Türkiye’de seçilmiş kişi ya da organların seçmenler tarafından geri çağırılabilmesi mümkün değildir. Bu durum, yerel demokrasinin sağlıklı işletilebilmesi noktasında önemli sorun alanlarından birini oluşturmaktadır. Seçim sonrasında yetkiyi almış kişi ya da organlara karşı seçmenlerin memnuniyetsizlik duyması, seçilenlerin meşruiyetini kaybetmesi, ahlaki ya da etik açıdan sorunlu kararlar alınması, bir sonraki seçim dönemini beklemek yani tekrardan demokrasiyi sadece seçimden seçime işletmek dışında mümkün değildir.

Türkiye’de geri çağırma hakkının tartışıldığı en detaylı metin Köy Kanunu Taslağı’dır. 2014’te hazırlanan Yerel Yönetimler İhtisas Raporu’nda da geri çağırma hakkından bahsedilse de oldukça yüzeysel kaldığı, çalışmada ifade edilmiştir. Dolayısıyla uygulanma imkânı bulamasa da Köy Kanunu Taslağı’nda Türkiye için nasıl bir geri çağırma hakkının tasarlandığı ve gelecekte tekrar gündeme geldiğinde hangi hususlara dikkat edilmesi gerektiği üzerinde durmakta yarar vardır. Aşağıda Türkiye’nin dikkat etmesi gereken birtakım noktalar üzerinde durulmuştur ancak sistemin nasıl inşa edileceğine dair kesin yargılarda bulunmaktan kaçınılmıştır. Türkiye’de geri çağırma hakkı tartışılacaksa ve uygulanma alanı bulacaksa bu konunun farklı disiplinlerden çok fazla aktörü bulunmaktadır. Yani merkezi yönetimden yerel yönetimlere, sivil toplumdan özel sektöre, akademisyenlerden siyasi partilere kısaca toplumun çok farklı kesimlerinin görüş, öneri ve eleştirileri alınarak sistemin inşa edilmesi gerekmektedir.

• Öncelikle Türkiye, seçimlerde seçmenlerinin sandığa yüksek düzeyde ilgi gösterdiği bir ülkedir. Öyle ki son yapılan 2019 Yerel Seçimleri’nde tüm Türkiye’de katılım oranı %83,99’dur. Avrupa’da yerel seçimlere katılım oranı yaklaşık %65 seviyesindedir. Dolayısıyla Türkiye’de geri çağırma hakkı tartışılırken; toplanması gereken imza sayısı, geri çağırma seçimlerine katılacak seçmen sayısı ve geri çağırma kabul edecek seçmen sayısı dikkat edilmesi gereken ilk hususu oluşturmaktadır. Seçmenlerin sandığa ilgisinin yüksek oluşu, birçok ülkede karşılaşılan geri çağırma sürecini başlatacak imza sayısının toplanamaması handikapını Türkiye’nin yaşamamasını sağlayabilir.

• Türkiye, Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi’ne geçildikten sonra hem yerel hem de genel seçimlerde siyasi partilere ittifak kurmayı dayatmaktadır. Öyle ki hem 2019 Yerel Seçimleri’ne hem de 2024 Genel Seçimleri’ne benzer yapıda gidilmiştir. Söz konusu sistem, ikili bir yapıya doğru evrilmekte ve bu ikili yapı toplumda kutuplaşmayı ve ayrışmayı artırmaktadır. Geri çağırma hakkı düzenlenirken Türkiye’nin kendine has yönetim sistemi de mutlaka göz önünde bulundurulmalıdır. Kutuplaşan bir toplumda geri çağırma hakkı, kaybeden taraflarca siyasi rövanşa döndürülebilecek önemli bir araç haline getirilebilir.

• Henüz geri çağırma deneyimlememiş bir ülke olan Türkiye için Köy Kanunu Taslağı'nda uygulamanın bir pilot bölge olan köylerden başlatılması oldukça yerinde bir karardır. En azından bir seçim dönemi içerisinde uygulamada karşılaşılan zorluklar, kolaylıkla tespit edilebilecektir.

• Köy Kanunu Taslağı'nda geri çağırma girişiminin başlatılabilmesi için 'köyde kayıtlı seçmenlerin yarısından bir fazlasının' imzası gerekmektedir. Küçük ölçekli yerleşimler için bu oran küçük görülse de sistem tüm Türkiye'deki yerel birimlere yaygınlaştırıldığında büyük rakamlar ile karşılaşılacaktır. Örneğin 2024 Genel Seçimleri için İstanbul'da 10.573.543 kayıtlı seçmen vardır. Aynı oranla bakıldığında sadece geri çağırma sürecinin başlatılabilmesi için İstanbul'da yaklaşık 5.300.000 seçmenin imzasına ihtiyaç vardır. Dolayısıyla geri çağırma girişiminin başlatılabilmesi konusunda her yerel yönetim birimi için farklı oranların belirlenmesi gerekmektedir. Aksi halde pek çok yerel yönetim biriminde geri çağırma hakkı, sadece yasal çerçevede kalacaktır.

• Köy Kanunu Taslağı'nda başlatılan geri çağırma girişiminin geçerli olabilmesi için 'Kayıtlı seçmenlerin en az dörtte üçünün geri çağırma yönünde karar vermesi' gerekmektedir. Söz konusu bu oran da farklı yerel yönetim birimlerinde geri çağırma imkansız hale getirebilir. Örneğin 10.573.543 kayıtlı seçmenin olduğu İstanbul'da, geri çağırma girişimi başlatılmış olsa bile yaklaşık 8.000.000 seçmenin sandıkta geri çağırma kabul etmesi gerekmektedir. Öyle ki İstanbul'da son yapılan yerel seçimlere toplamda 8.678.150 katılmıştır. Dolayısıyla bu açıdan bakıldığında da her yerel yönetim birimi için geri çağırmanın nasıl kabul edileceğinin ayrıca düzenlenmesi gerekmektedir.

• Köy Kanunu Taslağı'nda mahalli idareler seçimlerinden 1 yıl geçmeden ve mahalli idareler seçimlerine 1 yıl kaldığında geri çağırma hakkının kullanılmayacağı ifade edilmiştir. Yerel yöneticilerin seçilmesi, seçildikten sonra stratejik planlarını hazırlayarak uygulamaya başlamaları ve uyguladıkları politikaların etkilerinin görülmesi için şüphesiz ki belirli bir zaman dilimine ihtiyaç vardır. Söz konusu zaman dilimi için kimi ülkeler 6 ayı yeterli görürken kimi ülkeler ise 2 yıllık bir süre öngörmektedir. Türkiye'nin bu konuda öngördüğü 1 yıllık süre, yerel yöneticilerin seçmenlerine kendilerini nispeten tanıtılabilmeleri, faaliyetlerini gösterebilmeleri için dünya örneklerine de bakıldığında uygundur. Ayrıca yerel seçimlere 1 yıldan az kaldığında geri çağırma hakkının kullanılmayışı da yerinde bir karar olarak değerlendirilebilir. Yapılacak her geri çağırma girişiminin kamuya maliyeti, siyasi istikrarsızlık, zaten 1 yıl sonra tekrar sandık önünde hesap sorma imkânının oluşu bu değerlendirmenin rasyonelliğini göstermektedir.

• Son olarak üzerinden bir yıl geçmedikçe yeniden geri çağırma başvurusunun yapılamayacak oluşu da rasyonel bir gerekçe olarak gösterilebilir. Geri çağırma hakkının siyasi rövanşa çevrilmesinin önüne geçilmesi, toplumun sürekli seçim atmosferine sürüklenmesinin önüne geçilmesi, sürekli seçim ortamı ile toplumun daha fazla kutuplaşmasının ve ayrışmasının engellenmesi, hakkında sürekli geri çağırma başvurusunda bulunulan kişi ya da organın meşruiyetinin azalmasının önüne geçilmesi ve sürekli geri çağırma seçimlerinin kamuya getireceği mali ve bürokratik yükün hafifletilmesi açısından oldukça önemlidir.

• Geri çağırmanın siyasi rövanşizme dönüşmemesi açısından her seçim döneminde yalnızca 1 kez başvurulabilecek şekilde tasarlanması, Türk yerel siyaseti için uygundur. Boşalan üyelikler açısından durum ise farklılık göstermektedir. Belediye başkanlığı geri çağırıldığında 5393 sayılı Belediye Kanunu'nun 45. maddesinden yararlanılabilir. Bu hükme göre belediye başkanı, belediye meclis üyeleri arasından ve gizli oyla seçilir. Belediye meclis üyeleri için geri çağırma uygulandığına ise 2972 sayılı Mahalli İdareler ile Mahalle Muhtarlıkları ve İhtiyar Heyetleri Seçimi Hakkında Kanun'un 28. maddesi¹ işletilebilir. Bu hükme göre de kısaca yedek üyeler göreve çağrılabilir.

Dünya üzerinde 50'den fazla ülkede uygulanan geri çağırma hakkının Türkiye'de yerel demokrasinin daha etkin işletilebilmesi için Anayasal ve yasal altyapısının hazırlanarak

¹ "Belediye meclisinde asıl üyelikten bir boşalma olduğu takdirde boşalan üyelik hangi ilçe veya siyasi partiye ait ise, davet edilecek yedek üyenin de, aynı ilçe ve siyasi partiden olacağı, bir partiden boşalan asıl üyelik için, o partiden davet edilecek yedek üye kalmamış ise veya boşalan asıl üyelik bir bağımsız aite, parti ayırımı yapılmaksızın oy bölüşümünde sırası önde gelen yedek üyenin asıl üyeliğe davet edileceği, bir siyasi parti listesinden, meclis asıl üyeliğine seçildikten sonra, başka bir siyasi partiye geçen veya bağımsız kalandan asıl üyelik açıldığı takdirde, bu üyelerin meclis üyeliğine seçtikleri sırada mensup oldukları partinin yedek üyesinin, asıl üyeliğe çağırılacağı" belirlenmiştir.

uygulamaya alınması gerekmektedir. İlk kez denenecek olması sebebiyle pilot bölge olarak küçük ölçekli yerel yönetim birimlerinin seçilmesi, en azından bir seçim dönemi izlendikten sonra sistemin doğurduğu eksikliklerin düzeltilerek tüm yerel yönetim birimlerine seçmen sayılarını da göz ederek yaygınlaştırılması Türkiye'nin yerel demokratikleşme sürecine önemli katkılar sunacaktır.

Kaynakça

- Akçagündüz, E. (2021). Türkiye'de yerel yönetimlerin denetiminde farklı iki yöntem önerisi: geri çağırma hakkı ve yerel yönetim ombudsmanı. Akarçay, P. (Ed.) *Yerel Yönetimlerde Güncel Yaklaşımlar "Teoriden Pratiğe"* içinde (495-523), Bursa: Ekin Yayınları.
- Andreu, C.M.J., M. Jametti & Karakamisheva-Jovanovska T. (2019). Report on the recall of mayors and local elected representatives. *Östrasbourg: European Commission for Democracy Through Law (Venice Commission)*, Opinionno, 910/ 2017cdl-Ad.
- Altunışık, S. (2021). *Türkiye'de temsilcileri geri çağırmanın belediyeler düzeyinde uygulanabilirliği: Çanakkale ili örneği* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Apnews (2022). Voters in Frankfurt remove city's mayor amid corruption case. Erişim adresi https://apnews.com/article/soccer-sports-germany_86041ebb56404514257b3e43d07cb736, (Erişim Tarihi: 11.06.2023).
- Archiwum (2013). Warsaw mayor survives recall vote after too low turnout. Erişim adresi <http://archiwum.thenews.pl/1/9/Artykul/149987,Warsaw-mayor-survives-recall-vote-after-too-low-turnout>, (Erişim Tarihi: 12.06.2023).
- Aslan, M. A. (2018). *Geri çağırma mekanizması ve Türkiye'de yerel yönetimler üzerinde uygulanabilirliği: Niğde örneği* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Niğde Ömer Halis Demir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aslan, M. A. (2020). Yerel yönetimlerde bir doğrudan demokrasi ve denetim aracı: geri çağırma mekanizması. *Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(2), 172-188.
- Beramendi, V. vd. (2008). Direct democracy: The international IDEA Handbook. Stockholm: International Institute for Democracy and Electoral Assistance (IDEA).
- Bird, F.L. & Frances, M.R. (1930). The recall of public officers: A study of the operation of the recall in california. New York: The MacMillan Company.
- Bowler, S. (2004). Recall and representation Arnold Schwarzenegger meets Edmund Burke. *Journal of Representative Democracy*, 40(3), 200-212.
- Breitbart. (2022). Recall petition: 95 per cent vote to fire corrupt socialist Frankfurt Mayor. Erişim adresi https://www.breitbart.com/europe/2022/11/07/recall-petition-95-per-cent-vote-to-fire-corrupt-socialist-frankfurt-mayor/?utm_source=headtopics&utm_medium=news&utm_campaign=2022-11-07, (Erişim Tarihi: 11.06.2023).
- Camacho, A.L. (2018). Testing selectorate theory: Local government recall elections and political survival strategies in Peru. Chicago: NORC Working Paper Series, NORC at the University of Chicago.
- Cronin, T. E. (1989). Direct democracy: The politics of initiative, referendum, and recall. Massachusetts: Harvard University Press.
- Çelik, A. (2005). Halk oylamasıyla belediye başkanları görevden alınabilmeli mi?. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20(1), 447-461.
- Demir, O. (2008). *Yerel siyasette katılımcılık ve kalkınma: Türkiye'de yerel gündem 21 örneği* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Erdoğan, O. (2020). Geri çağırma mekanizması: Uluslararası örneklerden Türkiye'ye çıkarımlar. *Sosyoekonomi*, 28(45), 353-371.
- Erdoğan, O. (2019). Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde yerel yönetimler. Ankara: Sage Yayınları.
- Erol, G. (2017). Amerika Birleşik Devletleri'nde geri çağırma hakkı. İstanbul: On İki Levha Yayınları.
- Erol, G. (2019). Avrupa ülkelerinde geri çağırma hakkı. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 43-102.
- Feiock R. C. & Seung-Bum Y. (2005). Factors affecting constitutional choice: The case of the recall in municipal charters. *State and Local Government Review*, 37(1), 40-48.
- Jones, F. (1912). The recall (Excluding Judges): A dabate. Chicago: University of California Libraries.
- Jovanovska, K.T. (2019). Why fear of recall for elected officials?. Erişim adresi <http://pf.ukim.edu.mk/wp-content/uploads/2019/07/2.-Tanja-Karakamisheva-Jovanovska.pdf>, Erişim Tarihi: 05.05.2023.
- Kaufmann, B., Rolf B. & Nadja, B. (2010). The guidebook to direct democracy in Switzerland and beyond. Switzerland: The Initiative & Referendum Institute Europe.
- Köy Kanunu Taslağı. (2009). Erişim adresi <http://www.yayed.org/id143-incelemeler/koylere-ne-oluyor-taslak-burada.php> , (Erişim Tarihi: 14.05.2023).
- Lijphart, A. (1996). Çağdaş demokrasiler: Yirmi bir ülkede çoğunlukçu ve oydaşmacı yönetim örüntüleri. Ankara: Yetkin Yayınları.
- Merivaki, T. (2016). Initiative, recall, and referendum. Schechter Stephen L. (Ed.) *American Governance* (in 71-76), First ed. Farmington Hills MI: Macmillan Reference USA.
- Qvortrup, M. (2005). Direct democracy: A comprative study of the theory and practice of government by the people. Manchester ve New York: Manchester University Press.
- Onuncu Kalkınma Planı Yerel Yönetimler İhtisas Raporu. (2014). Yerel Yönetimler, Ankara: Kalkınma Bakanlığı.
- Pack, T. (2008). High crimes and misdemeanors: Removing public officials from office in Utah and the case for recall. *Utah Law Review*, 2, 665-696.
- Persily, N. A. (1997). The peculiar geography of direct democracy: Why the initiative, referendum, and recall developed in the American West. *Michigan Law and Policy Review*, 2, 11-41.
- Piasecki A. K. (2011). Twenty years of polish direct democracy at the local level. Schiller T. (ed.), *Local Direct Democracy in Europe* (in 126-137), Wiesbaden: VS Verlag.
- Pitkin, H. F. (2014). Temsil kavramı. 1. Basım, Sakarya: Sakarya Üniversitesi Kültür Yayınları.
- Twomey, A. (2011). The recall of members of parliament and citizen's initiated elections. *UNSW Law Journal*, 34(1), 41-69.
- Welp, Y. (2015). Recall referendums in Peruvian municipalities: A political weapon for bad losers or an instrument of accountability?. *Democartizion*, 1162-1179.
- Wollmann, H. (2002). Recent democractic and administrative reforms in Germany's local government: Persistence and change. J. Caulfield & H.O. Larsen (eds.), *Local Government at the Millennium* (in 63-89), Leske+Budrich, Opladen.
- Wollmann, H. (2014). The directly-elected mayor in the German Länder—Introduction, Implementation an Impact. *Public Money & Management*, 331-337.
- Zimmerman, J.F. (1962), State and local government. New York: Barnes-Noble, Inc.
- 2972 sayılı Mahalli İdareler ile Mahalle Muhtarlıkları ve İhtiyar Heyetleri Seçimi Hakkında Kanun.

5393 sayılı Belediye Kanunu.

Etik Beyanı: Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu yazar beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde BİİBFAD Dergisinin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk çalışmanın yazarına aittir.

Yazar Katkıları: Tek yazarlı olduğundan katkı oranı %100'dür.

Çıkar Beyanı: Tek yazarlı olduğundan çıkar çatışması yoktur.

Teşekkür: Gösterdikleri yoğun ilgi ve emeklerinde dolayı BİİBFAD Dergisi Editör Kurulu'na ve sağladıkları katkılarında dolayı hakemlere teşekkür ederim.

EXTENDED ABSTRACT

Aim: The right to recall is a democratic right adopted in many countries around the world. The purpose of the right to recall is to make the elected officials feel that they are not untouchable until the next election and that they are always responsible to the voters. The right to recall in the most summary form; it is possible to define it as the fact that elected persons or bodies can be dismissed by the voters without being expected to complete their term of office. The aim of this study is to discuss the applicability of the recall mechanism in Turkey, starting with local governments, and to make an analysis on the positive and negative consequences that are likely to occur through the local government system that Turkey has.

Method(s): The study was conducted using a qualitative research method. The data were obtained by scanning the literature and policy documents on the subject.

Findings: In Turkey, the right of recall is not yet defined in the Constitution and laws. Although legal supervision is operated by judicial authorities, there is no right to establish supervision over bodies that voters are not satisfied with what they have chosen. As it is known, although it is not a crime legally, many decisions can be made that do not respond to the demands and expectations of voters, are not ethical and moral, and are not rational by voters.

Conclusion and Discussion: Firstly, Turkey is a country where voters consistently demonstrate a high level of interest in the electoral process. So much so that in the last Local Elections held in 2019, the turnout rate in all of Turkey was 83.99%. The participation rate in local elections in Europe is about 65%. Therefore, while discussing the right of recall in Turkey; the number of signatures to be collected, the number of voters who will participate in the recall elections and the number of voters who will accept the recall constitute the first issue to be considered. The right of recall, which is applied in more than 50 countries around the world, needs to be prepared and implemented in order for local democracy to be operated more effectively in Turkey, with its constitutional and legal infrastructure. Since it will be tried for the first time, choosing small-scale local government units as a pilot region, addressing the shortcomings caused by the system at least after an election period, and spreading them to all local government units, taking into account the number of voters, will make significant contributions to Turkey's local democratization process.

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ
İKTİSADİ VE İDARİ BİLMELER FAKÜLTESİ DERGİSİ

*Bingol University
Journal of Economics and Administrative Sciences*

İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İçin Adres:
Selahaddin-i Eyyubi Mah. Üniversite Cad. No:1
Bingöl Üniversitesi, İİBF
12000 Merkez/BİNGÖL
Tel: +904262160017 Faks: +904262160018
biibfad@bingol.edu.tr

ISSN: 2651-3234